

* V. J. HUSHARE

Science [Chemistry]

Research Zone India

Vol. 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page - 1-7

ISSN 2319 - 8168

SYNTHESIS, CHARACTERIZATION OF SOME NOVEL HETEROCYCLES AND THEIR GROWTH PROMOTING EFFECT ON SOME FLOWERING PLANTS

A series of chlorosubstituted 4-arylpypyrazolines have been synthesized by the interaction of chlorosubstituted-3-arylpflavanones and 3-alkoylchromanone with phenylhydrazine hydrochloride refluxing in dioxane medium with 0.5 ml of piperidine. Initially chlorosubstituted-3-arylpflavanones and 3-alkoylchromanone have been prepared by the interaction of different aldehydes with 1(2-hydroxy-3,5-dichlorophenyl)-3-phenyl-1,3-propendione. Constitutions of synthesized compounds have been confirmed on the basis of elemental analysis, molecular weight determination, UV-Visible, I.R. and $^1\text{H-NMR}$ spectral data. The synthesized compounds were evaluated for their growth promoting activity on some flowering plants viz. *Papaver rhoes*, *Dianthus chinensis*, *Candy tuft*, *Calendula officinalise*, *Gladiola tristis*, *Gaillardia*.

KEY WORDS: Synthesis of chlorosubstituted-3-arylpflavanones, 3-alkoylchromanone and pyrazolines.

INTRODUCTION:

Heterocyclic compounds¹ promote the life on earth as they are widely distributed in nature and essential for the sustains of life. Any of the groups of heterocyclic compound containing three carbon atoms i.e. two adjacent nitrogen atom and one double bound in the ring is pyrazolines. Pyrazoline derivatives have been found to possess a broad spectrum of biological activities such as anti-inflammatory², insecticidal³, anti-tubercular⁴, anti-tumor⁵, tranquilizing⁶, immunosuppressive⁷, diuretic⁸, anticonvulsant⁹, antifungal¹⁰, antidepressant¹¹, antibacterial¹², and molluscidal¹³. These compounds successfully screened for their growth promoting impacts on some crop plants viz. *Papaver rhoes*, *Dianthus chinensis*, *Candy tuft*, *Calendula officinalise*, *Gladiola*

tristis, *Gaillardia*.

EXPERIMENTAL:

The melting points of all synthesized compounds were recorded using hot paraffin bath and are uncorrected. Chemicals used were of A. R. Grade. $^1\text{H NMR}$ spectra using CDCl_3 . I.R. spectra were recorded on Perkin-Elmer spectrophotometer in the range 4000 – 400 Cm^{-1} in nujol mull and as KBr pellets. UV-VIS spectrum was recorded in nujol medium.

Synthesis of 2-benzoyloxy-3-5-dichloroacetophenone (3a):

2-Hydroxy-3,5-dichloroacetophenone (2a) (0.04Mmol) and benzoyl chlorides (0.05 mol) were dissolved in 10% NaOH (30 ml). The reaction mixture was shacked for about half an hour. The products thus separated was filtered washed with water followed by

* Department of Chemistry, GVISH Amravati (Maharashtra)

sodium bicarbonate (10%) washing and then again with water. The solid product thus separated was crystallized from ethanol.

Synthesis of 1-(2-hydroxy-3,5-dichlorophenyl)-3-phenyl-1,3-propendione (4a) :

2-Benzoyloxy-3,5-dichloroacetophenone (3a) (0.05mol) was dissolved in dry pyridine (40 ml). The solution was warm up to 60°C and pulverized KOH (15 gm) was added slowly with constant stirring. The reaction mixture was kept for overnight and then acidified by adding ice cold HCl (10%). The brownish yellow solid product thus separated was filtered, washed with sodium bicarbonate solution (10%) and finally again with water. It was then crystallized from ethanol to get the compound (4a).

Synthesis of 3-benzoyl-2-(4-nitrophenyl)-6,8-dichloroflavanone (5a):

A mixture of 1-(2-hydroxy-3, 5-dichlorophenyl)-3-phenyl-1, 3-propendione (4a) (0.01mol) and p-nitrobenzaldehyde (0.02mol) was refluxed in dioxane (25 ml) containing (0.5 ml) piperidine for 15 – 20 min. After cooling the reaction mixture was acidified with dil. HCl (10%). The product thus separated was crystallized from ethanol to get the compound (5a).

Similarly 3-benzoyl-2-(4-chlorophenyl)-6,8-dichloroflavanone (5b) and 3-benzoyl-2-butyl-6,8-dichloroflavanone (5c) were synthesized separately from the compound (4a) by using p-chlorobenzaldehyde and valeraldehyde respectively.

Synthesis of 3-(2-hydroxy-3, 5-dichlorophenyl)-4-benzoyl-5-(4-nitrophenyl)-1-phenyl-”²-pyrazoline (6a):

A mixture of 3-benzoyl-2-(4-nitrophenyl)-6,8-dichloroflavanone (5a) (0.01 mol) and phenylhydrazine hydrochloride (0.02mol) was refluxed in dioxane (20 ml) containing 0.5 ml piperidine for two hours. After cooling the reaction mixture was diluted with water. The product thus separated was filtered and

crystallized from ethanol.

Similarly other compounds 3-(2-hydroxy-3,5-dichlorophenyl)-4-benzoyl-5-(4-chlorophenyl)-1-phenyl-”²-pyrazoline (6b) and 3-(2-hydroxy-3,5-dichlorophenyl)-4-benzoyl-5-butyl-1-phenyl-”²-pyrazoline (6c) were synthesized separately from the compounds (5b) and (5c) respectively.

The synthesized compounds were characterized on the basis of elemental analysis, molecular determination, U.V., I.R., N.M.R. spectral data.

Compound (5a): Yield 75%, M.P. 90°C (Found C = 59.68, H = 2.86, O = 18.00, Cl = 15.96, N = 3.10. Calculated for $C_{22}H_{13}O_5NCl_2$ C = 59.72, H = 2.94, O = 18.09, Cl = 16.06, N = 3.16%) ϵ_{max} – 364 nm (n à p*) IR cm^{-1} 3050.5 (C-H streaching in Ar) 1611.4 (C=O), 1473.9 (C-NO₂), 1278 (-C-O), 1182.6 (-C-O) 717.7 cm^{-1} (-C-Cl). δ (CDCl₃ solvent) 6.75 (1H, d, -CH-CH) 6.9 (1H, d, -CH-CH), 6.875 – 8.712 (11H, m, Ar-H).

Compound (5b): Yield 70%, M.P. 120°C (Found C = 61.10, H = 2.96, O = 11.00, Cl = 24.18, Calculated for $C_{22}H_{13}O_3Cl_3$ C = 61.18, H = 3.01, O = 11.12, Cl = 24.68 %) ϵ_{max} – 319 nm (n à p*) IR cm^{-1} 2928.6 (C-H streaching in Ar) 1612.6 (C=O), 1427.7 (C-H in Ar),

1086.5 (C-O), 764.6 cm^{-1} (-C-Cl). δ (CDCl₃ solvent) 6.76 (1H, d, -CH-CH) 6.79 (1H, d, -CH-CH), 6.926– 8.315 (11H, m, Ar-H).

Compound (5c): Yield 75%, M.P. 155°C (Found C = 63.54, H = 4.50, O = 12.68, Cl = 18.75,

Calculated for $C_{20}H_{18}O_3Cl_2$ C = 63.66, H = 4.77, O = 12.73, Cl = 18.83 %) ϵ_{max} – 363 nm (n à p*) IR cm^{-1} 3068.7 (C-H streaching in Ar) 2866.4 (C-H streaching in Ar), 2866.4 (C-H in -(CH₂)₃-), 1689.5 (C=O), 1605.8 (C-H streaching in Ar) 1457.7 (-CH₃ Bending), 1286.3 (C – O in ether), 705.4 cm^{-1} (-C-Cl). δ (CDCl₃ solvent) 0.90 (3H, t, (CH₂)₃-CH₃) 1.25 (2H, m (CH₂)₂-CH₂ – CH₃) 1.50 (2H, t, -CH₂-CH₂-CH₃) 2.65 (2H, t, CH₂- (CH₂)₂-CH₃)

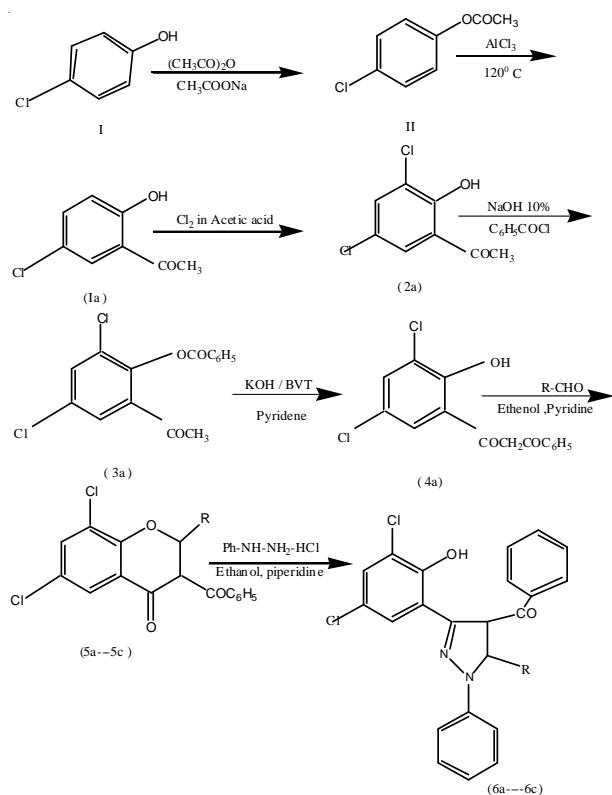
6.88 (1H, d, C-H), 6.93 (1H, d, C-H) 7.00 – 8.225 (7H, ,m, Ar-H).

Compound (6a): Yield 80%, M.P. 153°C (Found C = 63.10, H = 3.50, O = 12.00, N = 7.80, Cl = 13.25, Calculated for C₂₈H₁₉O₄N₃Cl₂ C = 63.15, H = 3.57, O = 12.03, N = 7.89, Cl = 13.34 %) ϵ_{max} – 341 nm (n à p*) IR cm⁻¹ 3438.6 (Strong intermolecular H-bended O-H streaching) 3071.8 (C-H streaching in Ar), 1598.2 (C=O), 1528 (C = N), 1348.2 (C – NO₂) 1260.3 (-C-O), 751.4 cm⁻¹ (-C-Cl). δ (CDCl₃ solvent) 6.5 (1H, d, -CH-CH-) , 6.7 (1 H, d, -CH-CH-) 6.80 – 8.98 (16 H, m, Ar-CH) 10.20 (1H, s, Ar-OH).

Compound (6b): Yield 80%, M.P. 153°C (Found C = 64.38, H = 3.60, O = 6.08, N = 5.30, Cl = 20.35, Calculated for C₂₈H₁₉O₂N₂Cl₃ C = 64.42, H = 3.64, O = 6.13, N = 5.36, Cl = 20.42 %) ϵ_{max} – 320 nm (n à p*) IR cm⁻¹ 3287 (O-H) 1597 (C=O), 1248 (-C-O), 768.3 cm⁻¹ (-C-Cl). δ (CDCl₃ solvent) 5.10 (1H, d, -CH-CH-) , 5.90 (1 H, d, -CH-CH-) 6.24 – 8.20 (16 H, m, Ar-CH) 9.98 (1H, s, Ar-OH).

Compound (6c): Yield 80%, M.P. 170°C (Found C = 66.74, H = 5.08, O = 6.80, N = 5.90, Cl = 15.10, Calculated for C₂₆H₂₄O₂N₂Cl₂ C = 66.80, H = 5.13, O = 6.85, N = 5.90, Cl = 15.20 %) ϵ_{max} – 324 nm (n à p*) IR cm⁻¹ 3421.3 (Ar O-H) 3060.1 (Ar - CH), 2924.4 (CH in alkane) 1764.2 (C=O), 1602.5 (-C = N), 1456.8 (CH₂-bending) 1188.6 (C-O) 764.9 cm⁻¹ (-C-Cl). δ (CDCl₃ solvent) 0.9 to 2.989 (9H, m, -(CH₂)₃-CH₃), 6.59 – 8.465 (15 H, m, Ar-H)¹³⁻¹⁴.

Scheme

Where R= C₆H₅-NO₂, C₆H₅-Cl, -(CH₂)₃-CH₃.

Growth promoting effect on some flowering plants:

The experimental set up of the study is divided into,

i) Seed Treatment

ii) Field Experiment

i) Seed Treatment:- With a view to safeguard dormant seed's potential from harmful external agencies, the seed of the test plants were treated by test compounds before sowing.

ii) Field Experiment :- Pre-germinated quality seeds of *Poppy*, *Pink*, *Candy tuft*, *Gaillardia Calendula*, *Gladiolus* were procured from genuine agricultural agencies.

The beds of black cotton soil, 2.5 x 2.5m size were prepared on an open field. The sowing of seeds of all six flowering plants under examination were done in beds and in earthen pots separately by conventional methods and irrigated as and when required¹⁵.

The plants from each bed and pot were divided into two groups i.e. A and B which were

designated as '*control*' and '*treated*' group plants respectively.

The plants from group B were sprayed with the solution of test compounds at fortnightly intervals. The field experiments were conducted to compare the treated plants of group B with untreated plants of controlled group A. In this context, the observations were recorded on 15, 30, 45, 60, 75 and 90 days after sowing; corresponding to early vegetative, late vegetative, flowering, pod filling and pod maturation stages, with special reference to number of leaves and height of shoots,

The results of field's experiments with test compounds are tabulated in the following tables;
 1-(2'-Hydroxy-3', 5'-dichlorophenyl)-3-phenyl-1, 3-propanedione (4a)

(Table No. 01)

Periodi-city of the observ-ation		Poppy (<i>Papaver rhoeas</i>)				Calendula (<i>Calendula officinalis</i>)				Gladolius (<i>Gladiola tristis</i>)				Gaillardia (<i>Aristata</i>)				Pink (<i>Dianthus chinensis</i>)				Candy tuft					
		Shoot height		No of Leaves		Shoot height		No. of Leaves		Shoot height		No of Leaves		Shoot height		No of Leaves		Shoot height		No of Leaves		Shoot height		No of Leaves			
		C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T		
15		3	3	9	10	2	1	9	4	2	1	1	1	4	3	4	5	2	2	4	4	3	5	3	2	9	5
30		7	5	15	15	4	7	18	18	6	5	2	2	6	8	15	8	5	4	10	8	6	4	15	20		
45		10	10	20	25	8	10	30	30	10	9	4	2	8	15	30	20	7	8	15	16	8	7	45	40		
60		12	12	22	30	10	16	55	55	15	16	5	3	12	18	50	80	10	12	25	29	12	11	60	70		
75		16	17	30	47	13	20	80	85	20	20	6	4	16	20	70	60	13	16	34	41	15	15	100	105		
90		20	23	50	78	15	21	100	115	22	21	6	4	20	21	105	95	18	20	50	63	18	19	130	150		

Benzoyl-2-(4'-nitrophenyl)-6,8-dichloroflavanone (5a)

(Table No. 02)

Periodicity of the observation	Poppy (<i>Papaver rhoesas</i>)								Calendula (<i>Calendula officinalis</i> L.)								Gladiolus (<i>Gladiola tristis</i>)								Gaillardia (<i>Aristata</i>)								Pink (<i>Dianthus chinensis</i>)								Candy tuft							
	Shoot height				No of Leaves				Shoot height				No of Leaves				Shoot height				No of Leaves				Shoot height				No of Leaves				Shoot height				No of Leaves											
	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T										
15	3	3	9	7	2	2	9	12	2	2	1	1	4	2	4	5	2	2	6	5	2	2	6	5	1	1	4	2	3	4	9	1	0															
30	7	6	1	1	4	5	1	8	2	8	6	8	2	2	6	5	1	5	8	5	4	1	0	6	6	8	1	5	2	7	6	6	8	1	2													
45	1	1	2	2	8	1	3	0	4	0	1	0	9	4	2	8	8	3	0	2	0	7	7	1	1	2	8	1	2	4	5	6	2															
60	1	1	2	2	5	1	1	5	5	0	1	5	1	6	5	5	1	2	0	1	5	0	3	8	1	0	9	2	5	1	2	6	0	1	0													
75	1	2	3	3	1	2	8	100	2	2	6	5	1	6	1	7	6	0	1	3	2	4	6	1	5	9	1	0	4	5	1	1	1	0														
90	2	2	5	4	1	2	1	0	1	3	2	2	6	5	2	0	1	0	8	1	1	5	0	4	5	1	8	2	4	1	3	0	5															

3-(2'-Hydroxy-3', 5'-dichlorophenyl)-4-benzoyl-5-(4"-nitrophenyl)-1-phenylpyrazoline (6a)

(Table No. 03)

Periodicity of the observation	Poppy (<i>Papaver rhoeas</i>)								Calendula (<i>Calendula officinalis</i> L.)								Gladiolus (<i>Gladiola tristis</i>)								Gaillardia (<i>Aristata</i>)								Pink (<i>Dianthus chinensis</i>)								Candy tuft							
	Shoot height		No of Leaves		Shoot height		No of Leaves		Shoot height		No of Leaves		Shoot height		No of Leaves		Shoot height		No of Leaves		Shoot height		No of Leaves		Shoot height		No of Leaves		Shoot height		No of Leaves		Shoot height		No of Leaves													
	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T												
15	3	4	9	8	2	2	9	8	2	3	1	1	4	3	4	6	2	2	4	3	3	4	9	7																								
30	7	8	1	2	4	6	1	2	6	7	2	3	6	8	1	2	5	8	5	7	1	0	1	5	6	8	1	5	2	5																		
45	1	1	2	3	8	1	3	0	4	1	1	4	3	8	1	3	4	5	0	1	1	5	2	0	8	1	4	5	6	0																		
60	1	1	2	5	1	1	5	9	1	2	5	4	1	2	1	5	7	0	1	1	7	5	3	1	1	6	9	5																				
75	1	2	3	8	1	2	8	0	1	2	2	6	7	1	2	7	1	3	2	3	5	6	1	1	9	1	0	1	2	0																		
90	2	2	5	1	1	2	1	0	1	5	2	2	6	7	2	2	1	0	1	8	8	5	0	8	1	2	4	1	3	0	1	8	0															

Results and Discussion:-

The synthesized compounds were screened for their growth promoting activity on some flowering plants. The plants used were *Poppy*, *Pink*, *Candy tuft*, *Gaillardia*, *Calendula*, *Gladiolus*. The efforts have been made to examine and analyze the morphology of treated plants. When the comparison of morphological characters was made between those of treated and control groups plants, it was interesting to note that all the plants exhibited significant shoot growth, and considerable increase in the number of leaves as compared to those of untreated ones.

Acknowledgement-

The authors are thankful to SAIF, CDRI, Lucknow for providing the spectral data. I am

also thankful to the eminent faculty members of Dr. P. D. K. V. Akola, **Dr. R. M. Gade**, Professor, Department of Plant Pathology, **Mrs. M.S. Gaikwad**, Senior Research Asst., Department of Plant pathology, **Dr. Paithankar**, Asst. Prof., Department of Horticulture, **Dr. Ashish U. Nimkar** Asst. prof., Department of forestry for providing the necessary help for the completion of interdisciplinary part of the present work.

References

- ⇒ John Joule, George Smith Text Book, Heterocyclic Chemistry, 2nd Edition.
- ⇒ Sridhar S., Dinda S. C., Rajendra Prasad Y., *Indian J. Chem. Sci.* **8**(4), 2010, 2697 – 2707.

- ⇒ Kristophar S. S. and David M. S. *Pestic biochem and Physiol*, **81**, 2005, 136
- ⇒ Babu V. H., Manna S. K., Sneha, Srinivas K. K. and Bhat G. V. *Indian J. Hetrocycle Chem.* **13**, 2004, 253, *Chem. Absr*, 141, 2004, 314227b
- ⇒ Taylor E. C., Patel H and Kumar H. *Tetrahedran*, **48**, 1992, 8089.
- ⇒ Brudecer H., Richle R. and Ruegg R. (Hoffman-la-Roche, Inc.) U.S. 3, 822, 283 (Cl. 260 – 310R, C07d) 02Jul (1974) Appl. 206 – 691' 11 Oct (1972) 9, pp-Chem. Abstd. 81, 105495 (1974).
- ⇒ Lombardino J. G. and Otterrness I. G. *J. Med. Chem.*, **24**, 830 (1981).
- ⇒ Brzozowski Z., Kaminski Z. and Angielski S. *Acta Pol. Pharma*, **36**(6), 645 (1979), *Chem. Abstr.*, 93, 204525e (1980).
- ⇒ Srivastava AVK and Kumar A. *Arzneim Foresch*, **52**, 2002, 787, *Chem. Abstr.* 138, 2003, 3537584.
- ⇒ Korgaokar S. S., Patil P. H., Shah M. T. and Parekh H. H., *Indian J. Pharma Sci.*, **58**, 1996, 222.
- ⇒ Ruhogia O., Oxdemir Z., Calis V., Gumuses B. and Bilgin A. A., *Arzneium Foresch*, **55**, 2005, 431.
- ⇒ Badadh P. V., Chavan N. M., Mandhane P. G., *Indian J. of Chem.*, **50B**, June 2011, pp 879-884.
- ⇒ N. B. Colthup, L. H. Daly and S. E. Wiberly, *Introduction to Infrared and Raman Spectroscopy*, Academic Press, New York (1964).
- ⇒ Silverstein, R. M.; Bassler, G. C., Morrill, T. C. *Spectrometric Identification of Organic compounds* 5th Ed. John Wiley and Sons, Inc. NY 1991.
- ⇒ J. Zhang, S. Subramanian, Y. Zhang, O. Yu, *Plant physiol*, **2007**, Jun; 144(2):741-51.

* M M Rathore

Science [Chemistry]

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page - 8-11

ISSN 2319 - 8168

STUDY OF CLEDENDRON PLUMIDIS PLANT EXTRACT ON INTESTINAL WORMS OF COMMERTIAL BIRDS WITH SPECIAL REFERENCE TO INORGANIC IONS IN BLOOD SERUM

Cleredendron phlumidis is a flowering shrub or small tree characterized by a fetid smell. Its leaves are vermifuge and its juice is used to destroy worms. The present study deals with the curative impact of water extract of *Cleredendron plumidis* on intestinal worms of commercial birds with respect to inorganic ions in blood serum, chickens are divided in to four groups. Cage 1 is used as control in which chickens were maintained as it is with regular food supply & necessary maintenance in case No. 2 chickens were given to the faces of pig containing intestinal worm cysts through food material. In cage No. 3 the induced chicken were also treated with the water extract of *Cleredendron Plumidis*. In cage no 4 chickens were treated only with the water extract of *Cleredendron plumidis*.

KEY WORDS- *Clededron plumidis*, intestinal worms, commercial birds inorganic ions

INTRODUCTION:

Cleredendron plumidis is a flowering shrub or small tree characterized by a fetid smell. It is erect reaches up to 1.5-3 m in height and is evergreen. Branch lets are usually 4-angled when young. Leaves are simple, opposite or rarely whorled. Leaf base is wedge-shaped to heart-shaped, margin entire to slightly wavy, tip long-pointed to pointed. Flowers are white and borne in 4-6-branched corymbs cymes, at the end of branches. Fruit is a drupe with 4 1-seeded pyrenes, sometimes separating into 2 2-loculed or 4 1-locular mericarps. It flowers during post monsoon, from August to December. It is a common medicinal plant used for rheumatic pains by the khasi and jaintian tribes of Meghalaya. Roots with bark are anti-analgesic, antioxidant, anti-malarial and helpful in cough and asthma. The leaves

are vermifuge and its juice is used to destroy threadworm. It is believed that the smell of the wood relieves children from many diseases. Leaves and roots are used by Manipuri tribes for treatment of skin diseases, cough and dysentery. The tribal natives of Arunachal Pradesh use the leaf juice mixed with garlic extract given in treating blood pressure or cooked leaf is taken for the same. Among the Mizos, the leaves are cooked as vegetable and always a special ingredient in preparing dog meat. Locally, it is known as 'Phuihnam' and popularly used to control hypertension. It is now widely used as a popular household remedy for hypertension throughout north-eastern India.

MATERIALS & METHODS:-

In view to observe the curative effect of plant extract of *Cleredendron plumidis* on induced

* Department of Chemistry, Vidyabharati Mahavidyalaya Amaravati (Maharastra)

worm activities in commercial bird .The animals were acclimatized to laboratory conditions. The food and water supplied to them adlibitum.

INFORMATION ABOUT TEST ANIMALS:-

Scientific classification Kingdom: Animalia phylum: Chordata class: Aves order: Galliformes Family: Phasianidae Genus: Gallus Species: Gallus sub species: *Gallus gallusdomesticus* (Linnaeus, 1758) Synonyms: The hen cackles, in particular to call as chickens. The hen is female of the cock. Baby chickens are called chicks. The chickens are hen or cock not yet adult. A small male chicken is cockerel, a chicken female is pullet. An young cock castrated to reach more tenderness is a capon, a pullet to which one remove the ovaries for same reason a pollard. The chicken (*Gallus gallusdomesticus*) is a domesticated fowl, a sub species of the *Red Jungelfowl*. As one of the most common and widespread domestic animal, and with a population of more than 24 billion in 2003, there are more

chickens in the world than any other species of bird. Human beings keep chickens primarily as a source of food, consuming both their meat and eggs.

ACCLIMATIZATION

In view of observation the curative effect of plant extract on intestinal worm activities in chickens, the birds were acclimatization to laboratory conditions .Live specimen of chicken of both the sexes having similar weight and age of 6 days were purchased from the poultry farm of Krishi Vidnyan Kendra Durgapur, Amravati and brought to the laboratory in cages made up of plastic galvanized iron, with raw dust bed at the bottom. They were provided with standard diet and water adlibitum, the temperature of the house was maintained in the range of 25 to 30 C. The seven days of lighting was provided in the room for optimal growth of the test animals. The commercially available diet supplied to the animals had the following composition.

Ingredients (Kg/100Kg)	Starter		Finisher	
	1	2	1	2
Maize	43.75	57.10	65.10	44.10
Rice polish	10.00	-	-	20.00
Groundnut-cake	14.00	-	-	11.00
Sunflower-cake	14.00	15.00	12.00	11.00
Mustard-cake (solvent extracted)	-	10.00	10.00	-
Fish-meal (43% protein)	10.00	6.00	5.00	5.50
Meat-meal (56% protein)	-	7.00	5.00	5.50
Silkworm pupae-meal (40% protein)	-	3.00	1.20	-
Blood-meal (73% protein)	3.50	-	-	-
Animal fat	3.00	1.00	-	1.25
Bone-meal	1.15	-	0.60	0.60
Limestone	-	0.50	0.60	0.70
Salt	0.50	0.30	0.40	0.25
Mineral* and vitamin** Mixture	0.10	0.10	0.10	0.10
	100.00	100.00	100.00	100.00

The excess food & fecal matter was removed from cages once or twice a day. The feces of a pig containing cyst of intestinal worm fed by supplying it about 0.51 gm/per lit through water to induce intestinal diseases. The birds were given "lasata" & vaccination to protect from viral diseases after every week. The 4 cages of animals were classified as followed-

Cage 1 is used as control in which chickens were maintained as it is with regular food supply & necessary maintenance in case No. 2 chickens were given to the faces of pig containing intestinal worm cysts through food material. In cage No. 3 the induced chicken were also treated with the water extract of *Cleredendron Plumidis*. In cage no 4 chickens were treated only with the water extract of *Clerendendron phlumidis*.

The animals were sacrificed and their blood, kidney and liver were collected And the sodium ions, potassium ions, chloride ions were analysis from these samples

Table: Sacrifices of test animals, test of blood samples.

Sr. No.	Time interval Date	Cage 1	Cage 2	Cage 3	Cage 4
1	1.02.2011	Bring the chickens	Bring the chickens	Bring the chickens	Bring the chickens
2 3	1.02.2011 1.02.2011	As it is Sacrifice one chicken out of four	As it is Sacrifice one chicken out of four	As it is Sacrifice one chicken out of four	As it is Sacrifice one chicken out of four
4	7.02.2011	As it is	Induced with faces of Pig containing cyst of worm (.15gm)	Induced with faces of Pig containing cyst of worm (15gm) and to eated with Cleredendron extract	Treated with B Cleredendron
5	14.02.2011	Sacrifice one chicken out of four	Sacrifice one chicken out of four	Sacrifice one chicken out of four	Extract (15gm) sacrifice one out of four
6	14.02.2011	As it is	Induced with cyst of worm	Induced with cyst of worm and treated with Cleredendron extract	Treated with Cleredendron extract (15gm)
7	21.02.2011	Sacrifice one chicken out of four	Sacrifice one chicken out of four	Sacrifice one chicken out of four	Sacrifice one chicken out of four
8	21.02.2011	As it is	Induced with cyst of worm extract	Include with cyst of worm extract & treated with Cleredendron extract	treated with Cleredendron extract
9	28.02.2011	Sacrifice one chicken out of four	Sacrifice one chicken out of four	Sacrifice one chicken out of four	Sacrifice one chicken out of four
10	28.02.2011	As it is	Induced of worm extract	Induced with cyst of worm extract & treated with Cleredendron extract	Treated with Cleredendron extract

OBSERVATION:

Table 1: Serum sodium ions changes exposure to cyst of worm, cyst of worm + plant extract and plant extract

Week	Control	Induced	Induced + Plant Extract	Plant Extract
1	140.37 ±2.97	140.41 ±3.38	140.35 ±3.46	140.33 ±3.52
2	140.35 ±3.22	140.38 ±3.62	140.32 ±3.21	140.32 ±3.20
3	140.33 ±3.27	140.47 ±2.52	140.30 ±3.20	140.29 ±3.19
4	140.34 ±3.21	140.53 ±2.42	140.29 ±3.17	140.29 ±3.18
5	140.35 ±2.96	140.56 ±2.44	140.20 ±3.26	140.18 ±3.46

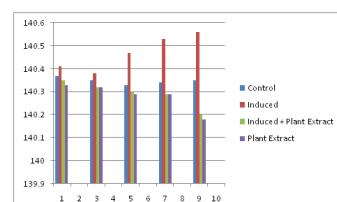
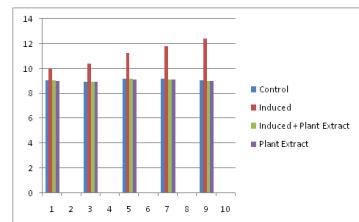
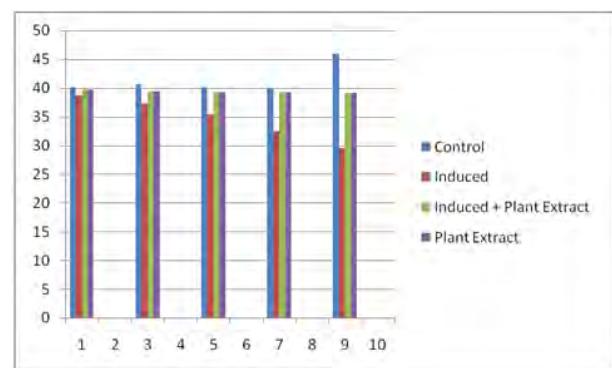
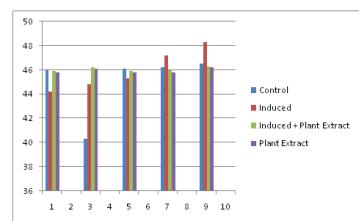

Table 2: Serum potassium ions changes exposure to cyst of worm, cyst of worm + plant extract and plant extract

Week	Control	Induced	Induced + Plant Extract	Plant Extract
1	9.08 ±0.20	9.97 ±0.26	9.05 ±0.20	9.03 ±0.20
2	8.96 ±0.20	10.39 ±0.37	8.95 ±0.18	8.93 ±0.18
3	9.18 ±0.17	11.29 ±0.22	9.17 ±0.18	9.14 ±0.18
4	9.18 ±0.18	11.82 ±0.22	9.13 ±0.18	9.16 ±0.18
5	9.08 ±0.18	12.39 ±0.22	9.03 ±0.18	9.01 ±0.17

Table 3: Serum chloride ions changes exposure to cyst of worm, cyst of worm + plant extract and plant extract

Week	Control	Induced	Induced + Plant Extract	Plant Extract
1	46.0 ±0.20	44.2 ±0.18	45.9 ±0.17	45.8 ±0.18
2	40.3 ±0.20	44.8 ±0.18	46.2 ±0.18	46.1 ±0.18
3	46.1 ±0.20	45.3 ±0.18	45.9 ±0.18	45.8 ±0.18
4	46.20 ±0.20	47.20 ±0.20	46.0 ±0.18	45.8 ±0.18
5	46.5 ±0.20	48.3 ±0.29	46.3 ±0.20	46.2 ±0.20

RESULTS:

The animals were sacrificed and their blood, kidney and liver were collected and their sodium ions, potassium ions, chloride ions were analysis from these samples. The value of serum inorganic ions such as sodium, potassium, chloride showed increase in then value for cage No 2 while cage 3 & 4 chickens shows curative effect of plant extracts

REFERENCES

- ⇒ Vijayamirtharaj*, S.Vincent and N. Senthilkumar International Journal of Research in Pharmaceutical and Biomedical Sciences ISSN: 2229-3701.
- ⇒ Shah, M. Gokani, R. H.1*, Rachchh, M. A.1, Patel, T. P.1, Lahiri, S. K.3, Santani, D. D.3,B.3 Journal of Herbal Medicine and Toxicology 5(1) 47-53 (2011) ISSN: 0973-4643.
- ⇒ Amita Verma1* and Bahar Ahmed 2 International Journal of PharmTech Research Coden (USA): Ijprif ISSN: 0974-4304 Vol.1, No.4, pp 1028-1031, Oct-Dec 2009.
- ⇒ Electronic Journal of Environmental , Agricultural and Food Chemistry ISSN:1579—4377.
- ⇒ Vidya, S.M.1*, Krishna, V.2, Manjunatha, B. K. 3 and Raghavendra Rao, International Journal of Research in Pharmaceutical and Biomedical Sciences ISSN: 2229-3701.
- ⇒ Kirtikar KR. and Basu BD, Indian Medicinal Plants, International Book Distributors, Dehradun, 1999: 1947.
- ⇒ Nadkarni AK, Indian Materia Medica, Popular Prakashan, Bombay, 2002:353.
- ⇒ Chopra RN, Nayar SL and Chopra IC, Glossary of Indian Medicinal Plants, 1996: 71.
- ⇒ Pande MC, Journal of natural Integrated Med Ass, 1978: 20 (8); 295.
- ⇒ Murugesan T, Saravanan KS, Lakshmi S, Ramya G and Thenmozhi K, Evaluation of Psychopharmacological effects of Clerodendrum phlomidis Linn. Extract [J]. Phytomedicine, 2001: 8(6); 472.

* V. V. Parhate

Science [Chemistry]

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page - 12-18

ISSN 2319 - 8168

SYNTHESIS OF SOME NEW CHLOROSUBSTITUTED ISOXAZOLINES AND THEIR CURATIVE EFFECT ON INDUCED HEPATOTOXICITY IN ALBINO RAT

Chlorosubstituted 4-arylisoxazolines (2a-d) were synthesized by condensing chlorosubstituted 3-arylfavanones (1a-d) with hydroxylaminehydrochloride in DMSO containing a little piperidine and assayed these compounds (2a-d) on cythion induced activities in albino rats with special reference to blood serum (VLDL, LDL, and HDL) hepatotoxicity. The effects of intraperitoneal administration of 4-arylisoxazolines (100mg./kg body wt.) were studied on cythion induced blood serum hepatotoxicity. The blood serum VLDL, LDL and HDL were estimated in order to assess the liver functions by established procedures. Biochemical observations were supplemented with histological examination of liver section. It is evident from the results that level of serum lipoproteins were altered in cythion treated animals than controls. There was small but significant decrease in the concentration of total serum lipids which may largely due to the reduction of the total lipid concentration in the VLDL, LDL and HDL. However the altered lipoprotein concentration levels were restored to almost normalcy in methoxy substituted 4-arylisoxazolines treated animals.

Introduction :

A wide spread use of pesticides in every field of life become alarmingly hazardous to human health. Most of the pesticides cause metabolic transformations in the body of higher animals and the main site of metabolism is the liver^{1,2}. Any metabolic disturbance in the liver produce characteristic hepatic diseases.³⁻⁸ and thus the identification of the various characteristic metabolic disturbances constitutes the physiological and chemical basis for tests of liver functions.

In fact the use of pesticides and their interactions with liver and its most important bioconstituent lipoprotein is the root cause of many diseases and fatty liver. The major form in which triglycerides released by the liver is very low density lipoproteins (VLDL)⁹. In the

circulation low density lipoprotein (LDL) is found in considerable amounts and in rats the high density lipoprotein (HDL) is the major lipoprotein density class¹⁰.

Kheshimove¹¹ reported that the intraperitoneal administration of phosphamide and HCCH insecticides on rats and rabbits reduces total serum protein. The action of low and high doses of cyclohexamide both causing a rapid and almost complete inhibition of protein.¹²

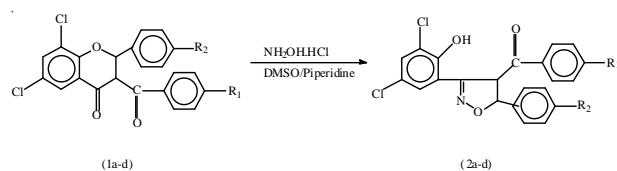
Serum protein analysis is regarded as a valid procedure for estimating the degree of damage to the parenchyma of the liver. It is also used to detect slight derangement of liver functions. There are certain Ayurvedic preparations such as Liv-52 and resinous substance produced by honey bees i.e. propolis have shown good hepatoprotective effects.¹³⁻¹⁴

* Department of Chemistry, Vidyabharati Mahavidyalaya Amaravati (Maharastra)

It has been reported that the heterocyclic compounds containing isoxazoline ring present a broad spectrum of biological activity.¹⁷ It has been revealed¹⁸ that substitution in the phenyl ring enhances their antibacterial activity. Heterocyclic compound niridazole¹⁹ undergoes an extensive first pass hepatic metabolism. The paucity of data in the hepatoprotective effects of 4-aryl-isoxazolines, the two main constituents of liver protective drugs fascinated us to undertake the study of these drugs on cyathion induced activities in *albino rats*. We report here the synthesis of some heterocyclic chlorosubstituted 4-aryl-isoxazolines from 3-aryl flavanones on reaction with hydroxylaminehydrochloride in DMSO containing a little piperidine. The effects of these compounds have been studied on cyathion induced activities in *albino rats*.

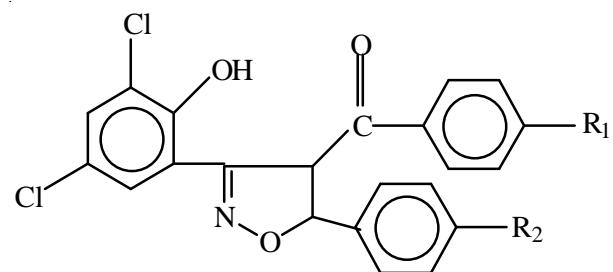
Experimental:

A mixture of 3-aryl flavanone (0.01 mol) and hydroxylaminehydrochloride (0.02 mol) in DMSO (20ml) containing a few drops of piperidine was refluxed for 2.5 hrs. After cooling the reaction mixture was acidified with dil HCl (1:1). The solid product thus obtained was recrystallised from ethanol-acetic acid mixture to get 4-aryl isoxazoline. It gives colouration with neutral FeCl_3 solution and dissolved in NaOH indicating thereby the presence of free phenolic -OH group.

The spectral analysis of the compound (2d) is as under IR (nujol) shows absorption bands at 3426.2 cm^{-1} (OH), 1603 cm^{-1} (C=N), 1352.4 cm^{-1} (C-O), 827.6 cm^{-1} (C-Cl), UV-VIS (CHCl_3) showed λ_{max} 367 nm corresponding to n @ p* transition PMR (CDCl_3) showed 3.88 (S, 3H , Ar-OCH₃), 5.21 (d, 1H , CH-C), 5.63 (d, 1H , CH-C), 6.73 to 8.17 (m, 16H , Ar-H), 9.6 (s, Ar-OH).

Melting points recorded are uncorrected and their purity was tested by TLC on microscopic slides with silica gel-G layers in benzene. From elemental analysis, chemical properties and spectral data, the compound (2d) assigned the structure 3-(2-hydroxy-3,5-dichlorophenyl)-4-anisoyl-5-phenyl-isoxazolines.

Similarly the other compounds (2a-c) were prepared and their elemental analysis and physical data along with compound (2d) is listed below (Table-I)

(Table -I)

Analytical and physical data of 3,5-diaryl-4- aroyl-1-phenyl-D²-pyrazolines. (2a-d).

S. No.	Molecular Formula	Yield %	m.p. °C	Nitrogen % Found	Nitrogen % Calculated
2a	C ₂₄ H ₁₉ O ₅ NCl ₂	80	192	2.8	2.96
2b	C ₂₂ H ₁₅ O ₃ NCl ₂	75	188	3.30	3.39
2c	C ₂₃ H ₁₇ O ₄ NCl ₂	70	180	3.05	3.16
2d	C ₂₃ H ₁₇ O ₄ NCl ₂	75	190	3.09	3.16

Materials and Methods :

The healthy *albino rats* of 6-8 weeks of age and 100-200 gm body weight were obtained from Dr. Punjabrao Deshmukh Medical College, Amravati and maintained in suitable environment. They were supplied commercial pelleted diet and water ad libitum. The animals were divided into four groups (ABCD). The animals of group A were fed on stock diet and used as control species. Animals of group B were given cythion pesticide intraperitoneally (40SD/Kg body wt/day) for one week.

Animals of groups C were given newly synthesised chlorosubstituted 4-aryloxy isoxazoline (2a-d) separately. Animals of group D were given 4-aryloxy isoxazoline in conjugation with cythion. The total period of observation was ten weeks.

The blood samples were collected from animals of group ABCD and left to clot at room temperature for at least 30 minutes to remove the clot and cell debries to perform following analysis.

I) Isolation of LDL and VLDL by precipitation with heparin and MnCl₂:

To 5ml of serum were added 0.2ml of 5% heparin solution and 0.25 ml of MnCl₂ solution. A ppt. appeared immediately. The reaction mixture was centrifuged for 10 minutes at 600 r.p.m. The precipitated lipoprotein sedimented at the bottom. The supernatant liquid was decanted and precipitate was dissolved in 10% sodium bicarbonate solution. The manganese associated with lipoproteins as bicarbonate salt was removed by concentration. 5 ml of Tris-HCl buffer was added to the clear yellow supernatant and lipoproteins were completely precipitated by the addition of 2ml MgCl₂. The ppt was separated by centrifugation and redissolved in 5% NaCl. In order to remove contaminating serum protein, the lipoproteins were precipitated by adding 5ml Tris-HCl buffer and 2ml MgCl₂. The solution was then dialysed for 24 hrs. against the tris-HCl buffer to remove heparin. The dialysis bag was transferred to another flask containing 5% BaCl₂ solution. After 24 hrs. the insoluble Heparin-Barium salt was removed by centrifugation.

The supernatant was dialysed against Tris-HCl buffer in order to remove BaCl₂. This resulted in a clear yellow solution of concentrated lipoprotein. The lipoprotein isolated in this way was the mixture of LDL and VLDL which were separated by ultra centrifugation. After 24 hr. at 1,00,00 r.p.m. the VLDL formed an opelscent band at the top of the tube and the clear yellow LDL sedimented at the bottom.

II) Isolation of HDL by precipitation with sodium Phosphatungstate and MgCl₂:

To 5 ml of serum were added 5ml of 4% sodium phosphotungstate. (NaPhT) and 2 ml MgCl₂. The ppt of LDL and VLDL were

removed by centrifugation. 4.5 ml of NaPhT was added to the clear supernatant (I). The ppt which appeared immediately was free of lipids and content mostly V-globulins which was removed by centrifugation. To supernatant (II) was added 0.0875 ml of 2ml MgCl₂. The precipitation was completed after 2hrs. and the mixture was centrifuged for 30 minutes at 20,000 r.p.m. The clear supernatant (III) (pH 7.1) was decanted and the ppt was dissolved in 2.5 ml of solution of the following composition (1% NaCl + 0.4%, NaPhT + 0.1 M MgCl₂). After washing ppt was recovered by centrifugation and was suspended in 1% NaCl, and 10% Na₂CO₃ solution was added dropwise with stirring until redissolution was achieved. This concentrated neutral solution of HDL, contaminated by small amount of serum protein was further purified by ultra centrifugation.

The serum concentration of the VLDL, LDL and HDL were determined by measuring their proteins and total lipid concentrations.

III) Protein : The protein contents were estimated by Lowry et al. method¹⁵ and values were expressed as mg/100ml of serum.

IV) Total lipids : They were estimated gravimetrically by Folch et al method¹⁶

V) Lipoproteins : A suitable aliquot of the isolated fraction was estimated according to Folch et al¹⁶ method by using chloroform-methanol (2:1) mixture. These extracts were evaporated and taken in a known valume of chloroform and stored in sealed stopper tubes at 20°C. until required for further estimations.

Observations and Results

Serum VLDL, LDL and HDL

It is evident from the tables 1 to 9 and figures 1_f to 9_f the level of serum lipoproteins was altered in animal treated with cythion than controls. There was small but significant decrease in the concentration of serum total lipids which was largely or solely due to a reduction of the total lipid concentration in the VLDL, LDL and HDL.

Tables 1 to 3 and figures 1*f* to 3*f* showed total lipids, proteins and lipoprotein changes in serum VLDL.

Table No. 1: Serum total lipid changes in very low density lipoprotein (VLDL) on exposure to cythion and exogenous chlorosubstituted 4-aryl- isoxazolines (2a-d) in *albino rat*.

Weeks	Control	Induced	4-Aroylisoxazolines			
			A	b	c	d
2	61.05 ± 6.35	59.70 ± 5.50	60.00 ± 5.40	59.90 ± 5.51	59.89 ± 5.35	59.81 ± 5.41
4	61.00 ± 6.30	59.01 ± 5.82	59.98 ± 5.81	59.40 ± 5.31	59.50 ± 5.31	59.40 ± 5.50
6	60.28 ± 6.18	58.18 ± 5.23	59.70 ± 5.32	59.30 ± 5.12	58.91 ± 5.22	58.80 ± 5.29
8	60.78 ± 6.38	57.10 ± 5.34	58.61 ± 5.24	58.35 ± 5.01	57.99 ± 5.11	57.65 ± 5.10
10	61.08 ± 6.36	55.81 ± 5.49	58.00 ± 5.25	57.40 ± 5.11	57.60 ± 5.09	57.59 ± 5.20

Fig. 1 f : Serum total lipids : Albino rat

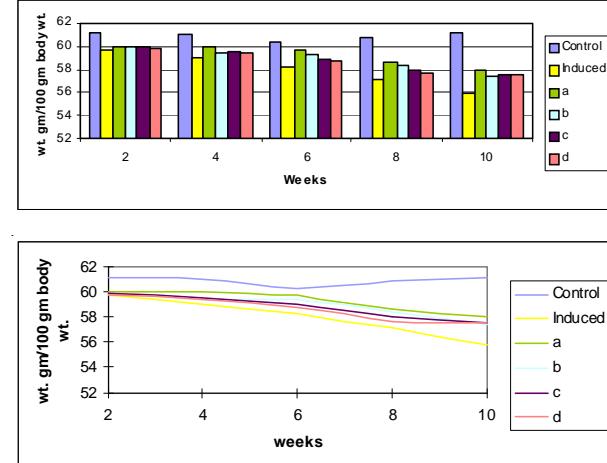

Table No.2: Serum protein changes in very low density lipoprotein (VLDL) on exposure to cythion and exogenous 4- aroylisoxazolines (2a-d) in *albino rat*

Table No. 2

Weeks	Control	Induced	4-Aroylisoxazolines			
			a	b	c	d
2	13.07 ± 2.11	12.93 ± 2.63	12.99 ± 2.45	12.90 ± 2.67	12.95 ± 2.34	12.97 ± 2.39
	12.98 ± 2.68	11.27 ± 1.44	12.61 ± 2.60	12.00 ± 2.33	12.11 ± 2.11	12.45 ± 2.10
6	12.87 ± 2.57	10.19 ± 1.50	11.97 ± 1.92	11.28 ± 2.49	11.35 ± 2.00	11.40 ± 1.96
	12.97 ± 2.68	9.76 ± 1.34	10.98 ± 1.55	10.70 ± 1.90	10.39 ± 1.67	10.55 ± 1.54
10	13.01 ± 2.09	9.20 ± 1.48	10.30 ± 1.34	10.09 ± 1.45	10.19 ± 1.57	10.12 ± 1.33

Fig. 2 f : Serum total lipids : Albino rat

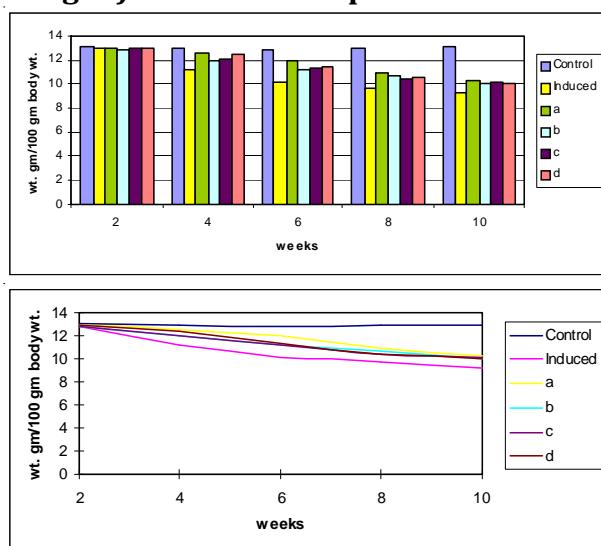

Table No. 3 : Serum lipoprotein changes in very low density lipoprotein (VLDL) on exposure to cythion and exogenous 4- aroylisoxazolines (2a-d) in *albino rat*

Table No. 3

Weeks	Control	Induced	4-Aroylisoxazolines			
			A	b	c	d
2	73.13 ± 10.45	70.80 ± 10.46	71.80 ± 10.30	70.99 ± 10.32	71.40 ± 10.40	71.60 ± 10.45
	73.02 ± 10.35	69.58 ± 10.25	71.40 ± 10.25	70.75 ± 10.36	71.10 ± 10.20	71.29 ± 10.33
6	72.90 ± 10.48	68.28 ± 10.32	71.30 ± 10.12	70.23 ± 10.50	71.00 ± 10.61	71.79 ± 10.25
	72.932 ± 10.52	67.40 ± 10.34	70.19 ± 10.52	70.09 ± 10.37	70.65 ± 10.72	70.69 ± 10.32
10	72.98 ± 10.54	64.95 ± 10.36	69.30 ± 10.26	69.05 ± 10.31	69.12 ± 10.61	69.00 ± 10.22

Fig. 3 f : Serum total lipids : Albino rat

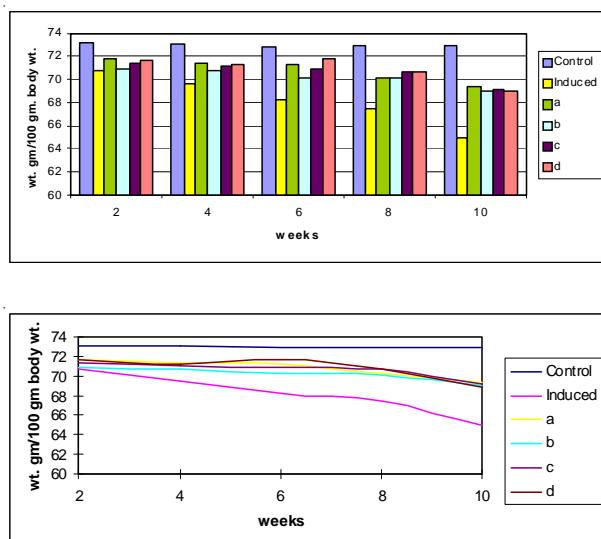

Table No. 4 : Serum total lipid changes in low density lipoprotein (LDL) on exposure to cythion and exogenous 4-aryloylisoxazolines (2a-d) in albino rat

Table No. 4

Weeks	Control	Induced	4-Aroylisoxazolines			
			A	b	c	d
2	70.88	69.20	70.55	70.09	70.29	70.35
	± 10.69	± 10.35	± 10.67	± 10.38	± 10.22	± 10.33
4	71.05	69.10	70.98	70.00	70.05	70.10
	± 10.09	± 10.08	± 10.25	± 10.15	± 10.17	± 10.77
6	70.90	68.90	70.25	69.50	69.79	69.89
	± 10.90	± 10.20	± 10.91	± 10.35	± 10.20	± 10.33
8	70.95	68.82	69.99	69.10	69.15	69.52
	± 10.73	± 10.01	± 10.11	± 10.47	± 10.39	± 10.44
10	71.10	67.70	69.79	68.20	68.90	69.26
	± 10.21	± 10.02	± 10.20	± 10.30	± 10.29	± 10.45

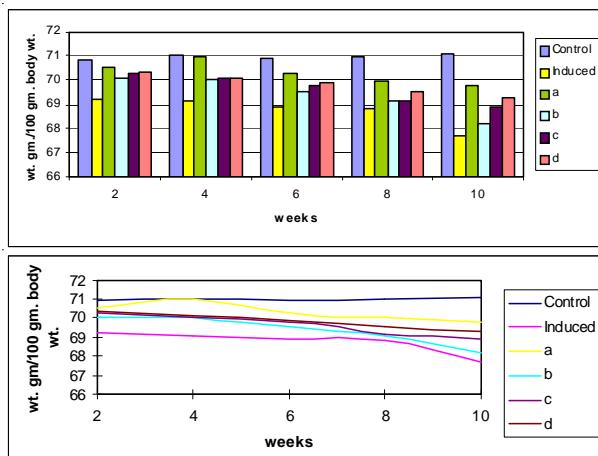

Table No. 5 : Serum protein changes in low density lipoprotein (LDL) on exposure to cythion and exogenous 4-aryloylisoxazolines (2a-b) in Albino rat

Table No. 5

Weeks	Control	Induced	4-Aroylisoxazolines			
			A	b	c	d
2	35.13	34.88	34.99	34.89	34.96	34.95
	± 2.68	± 2.56	± 2.70	± 2.40	± 2.35	± 2.74
4	34.96	33.30	34.60	34.40	34.55	34.70
	± 2.67	± 2.19	± 2.19	± 2.60	± 2.90	± 2.56
6	34.98	32.20	34.10	34.09	34.31	34.20
	± 2.84	± 2.80	± 2.56	± 2.09	± 2.05	± 2.53
8	35.03	32.01	33.90	33.50	33.91	33.56
	± 2.53	± 2.74	± 2.25	± 2.50	± 2.61	± 2.55
10	35.06	31.08	33.70	33.09	33.15	33.25
	± 2.56	± 2.03	± 2.51	± 2.80	± 2.11	± 2.23

Fig. 5f: Serum total lipids : Albino rat

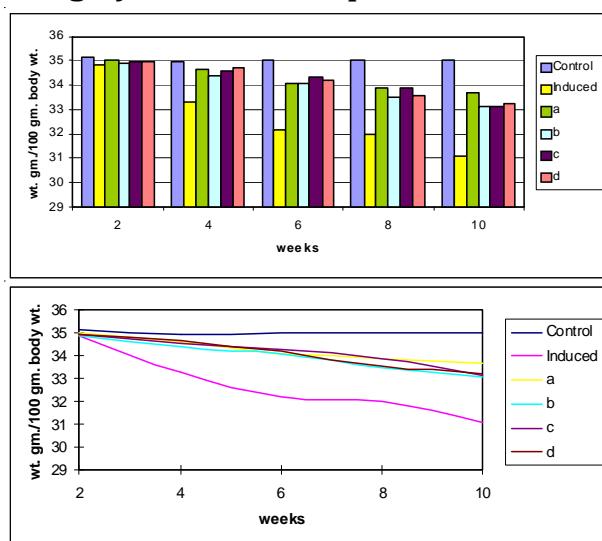

Table No. 6 : Serum lipoprotein changes in low density lipoprotein (LDL) on exposure to cythion and exogenous 4-aryloylisoxazolines (2a-d) in albino rat.

Table No. 6

Weeks	Control	Induced	4-Aroylisoxazolines			
			A	b	c	d
2	106.03	105.72	105.80	105.73	105.75	105.77
	± 2.97	± 3.38	± 3.36	± 3.28	± 3.12	± 3.22
4	105.97	104.40	105.40	105.45	105.30	105.25
	± 3.22	± 3.62	± 3.21	± 3.25	± 3.60	± 3.44
6	105.98	103.37	104.99	104.50	104.66	104.50
	± 3.27	± 2.32				
8	105.98	102.48	104.66	104.45	104.46	104.25
	± 3.21	± 2.42				
10	106.09	101.49	104.30	104.30	104.39	104.26
	± 2.96	± 2.44				

Fig. 6f: Serum total lipids : Albino rat

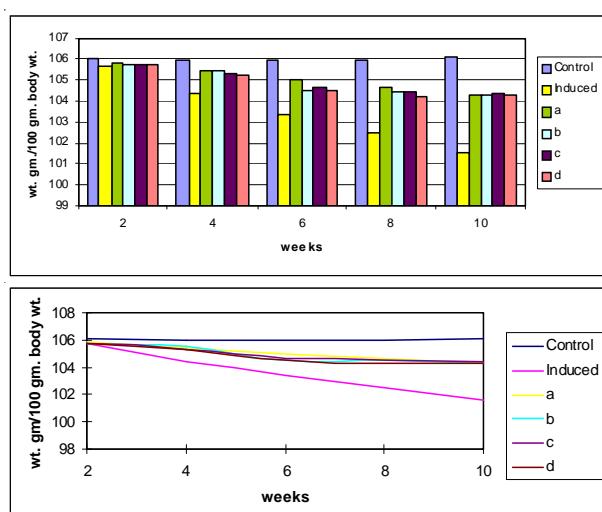

Table 7 to 9 and figures 7f to 9f showed the trend of HDL total lipid, protein and

lipoprotein in *albino rat* treated with cythion and 4-aroxyisoxazolines (2a-d).

Table No. 7 : Serum total lipid changes in high density lipoprotein (HDL) on exposure to cythion and exogenous 4-aroxyisoxazolines (2a-d) in Albino rat.

Table No. 7

Weeks	Control	Induced	4-Aroylisoxazolines			
			A	b	c	d
2	113.01 ± 5.06	112.16 ± 5.01	112.25 ± 5.22	112.17 ± 5.45	112.20 ± 5.33	112.23 ± 5.67
	113.10 ± 3.01	111.81 ± 2.53	112.10	112.07	112.09	112.08
6	113.07 ± 3.05	110.19 ± 5.11	111.80 ± 5.21	111.55 ± 5.34	111.68 ± 5.55	111.75 ± 5.24
	112.97 ± 5.08	105.05 ± 3.22	110.20 ± 5.11	108.11 ± 5.61	109.21 ± 3.52	109.12 ± 5.25
10	113.04 ± 5.03	103.08 ± 2.22	109.89 ± 5.11	108.20 ± 5.09	108.39 ± 5.21	108.59 ± 5.32

Fig. 7f: Serum total lipids : Albino rat

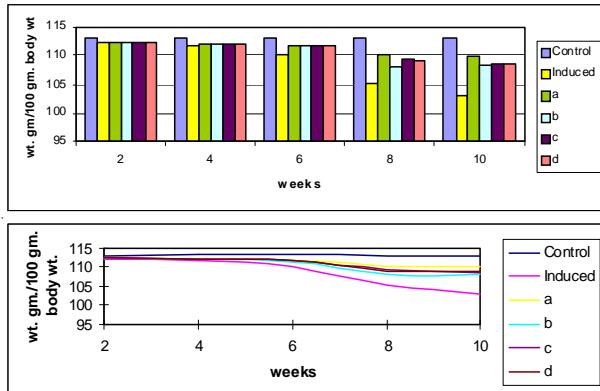

Table No. 8 : Serum protein changes in high density lipoprotein (HDL) on exposure to cythion and exogenous 4-aroxyisoxazolines (2a-d) in Albino rat

Table No. 8

Weeks	Control	Induced	4-Aroylisoxazolines			
			a	b	c	d
2	121.07 ± 4.96	119.70 ± 4.50	120.62 ± 4.33	120.25 ± 4.19	120.40 ± 4.29	120.30 ± 4.31
	121.02 ± 4.90	118.32 ± 4.52	120.37 ± 4.32	120.08 ± 4.67	120.09 ± 4.28	120.22 ± 4.36
6	121.07 ± 4.96	116.40 ± 4.15	120.33 ± 4.29	119.71 ± 4.21	119.89 ± 4.15	119.77 ± 4.41
	121.04 ± 4.93	113.49 ± 3.01	118.30 ± 4.28	117.22 ± 4.20	117.39 ± 4.16	117.35 ± 4.42
10	121.00 ± 4.92	110.51 ± 3.23	117.59 ± 4.16	116.79 ± 4.11	116.92 ± 4.25	116.01 ± 4.33

Fig. 8f: Serum total lipids : Albino rat

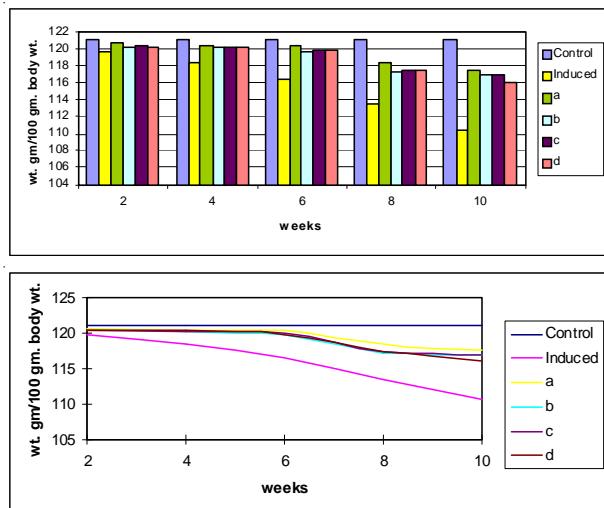
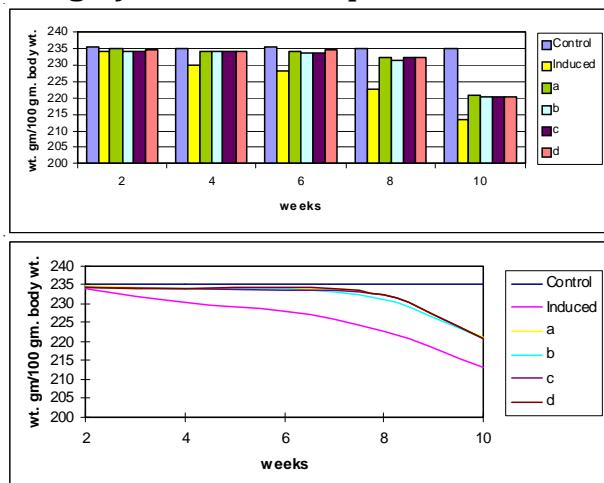

Table No. 9 : Serum lipoprotein changes in high density lipoprotein (HDL) on exposure to cythion and exogenous 4-aroxyisoxazolines (2a-d) in albino rat

Table No. 9

Weeks	Control	Induced	4-Aroylisoxazolines			
			A	b	c	d
2	235.08 ± 7.32	234.17 ± 7.48	234.71 ± 7.31	234.20 ± 5.00	234.31 ± 7.21	234.45 ± 5.19
	235.02 ± 7.96	230.08 ± 7.17	234.10 ± 7.90	234.00 ± 5.39	234.09 ± 7.29	234.11 ± 7.52
6	235.06 ± 7.33	228.00 ± 7.09	233.84 ± 7.06	233.60 ± 7.27	233.41 ± 7.11	234.39 ± 7.61
	235.01 ± 7.30	222.70 ± 7.22	232.25 ± 7.62	231.09 ± 7.42	232.11 ± 7.29	232.21 ± 7.26
10	235.00 ± 7.30	213.18 ± 8.56	220.99 ± 7.80	220.50 ± 7.25	220.59 ± 7.29	220.61 ± 7.54

Fig. 9f: Serum total lipids : Albino rat

Conclusion :- The results of serum estimations in VLDL, LDL and HDL containing total lipids proteins and lipoprotein reveals that there is a declining trend in the values of these constituents in cythion treated *albino rats*. And the administration of methoxy substituted 4-aryloyl-isoxazolines showed remarkable creative effect.

References

- ⇒ Traiger, G.J., G. Plaa, *Toxicol App. Pharmacol* 1971, **20**, 105-112.
- ⇒ Mailing, H. M., Stripp, B., Sipes, I.G., Higman, B., Saul, W. and M.A. Williams, *Toxicol Appl. Pharmacol*, 1975, **33**, 291-308.
- ⇒ Hall, P.M., Plummer, J.L., Ilsley, A.H., and M. Cousins, *J. Hepatology*, 1991, **13**, 815-119.
- ⇒ Grochowski, J., Bilinska, M., and D. Stankiewicz, *Biuletyn Apipol* 1987, **7/8**, 25-26.
- ⇒ Zeilonka, E., Zaborski, W., Dymarczyk, M., and G. Kuziemski, *Biuletyn Apipol* 1987, **7/8**, 29-32.
- ⇒ Scheller, S., Stojko A., Szwarnowiecka, I., Tustanowski and J. Shani, *J. eitschrift, fur Naturforchung* 1989, 44c, 1063-1065.
- ⇒ Scheller, S., Stajko, A., Szwarnowiecka, I., Tustanowski and J., Obszko, Z., *Arzneimittel Forchung / Drug Research* 1977, **27**, 2138-2140.
- ⇒ Alcaraz, M.J. and M. Jimenez, *J. Fitoterapia*, 1988, **59**, 25-38.
- ⇒ Kay, R.E. and C. Entenman, *J. Biol. Chem* 1961, **236**, 1006.
- ⇒ Hillyard, L.A., Entenman, C., Feinberg, H., and I.C. Chiakoff, *J. Biol. Chem* 1955, **214**, 79.
- ⇒ Keshmov, *Chem. Abstr.* 1976, 84, 1162m.
- ⇒ 12. Karagov, L., Stoyanove, B. and A.A. Head Jiolov, *Biochem Biophys. Acta* 1986, **60**, 295.
- ⇒ Ivanovska, N., Dimov, V., Pavlova, V., and S. Popov, *J. Ethanopharmacol*, 1995, **47**, 135-143.
- ⇒ Cavallini, L., Bindoli, A. and N. Siliprandi, *Pharmac Res. Common.* 1987, **10**, 133-136.
- ⇒ Lowry, O.H., Rosenbrough, N.H., Forr A.L., and R.J. Randall, *J. Biol. Chem.* 1951, **193**, 265.
- ⇒ Folch, J., Less, M. and Sloone, G.H. Staley, *J. Boil. Chem.* 1957, **226**, 497.
- ⇒ Shivakumar, B., Nurgund, H.V.G. *Indian J. Hetro. Chem.* (1998) **Vol 8**, 27.
- ⇒ Noll Berd, Groth Christa and Seigfried, *Chem. Abstr.* 1999, **102**.
- ⇒ Kadam, S. S., Mahadik, K.R., Bothara, K.G., *Principles of Medicinal Chemistry Vol.I* ⇒ 2001, 8th edition, 279.

* S. M. Rathore

Science [Chemistry]

Research Zone India

Vol. 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page - 19-21

ISSN 2319 - 8168

EFFECT OF DIELECTRIC CONSTANTS OF DIOXANE-WATER MIXTURES ON PROTON-LIGAND DISSOCIATION CONSTANTS (PK) AND FORMATION CONSTANTS OF CU (II) COMPLEXES WITH 3-BENZOYL-2-(4'-CHLOROPHENYL)-6-8- DICHOROFLAVANONE COMPLEX PH-METRICALLY AT 0.1M IONIC STRENGTH

The interactions between Cu(II) and 3-(2'hydroxyl-3',5 dichlorophenyl)-4-benzoyl)-5-butyl-”²-isoxazoline(L_1), 3-benzoyl-2-(4'-nitrophenil)-6-8-dichoroflavanone (L_2), 3-benzoyl-2-(4'-chlorophenyl)-6-8-dichoroflavoneane (L_3), have been investigated by pH-metric technique at 0.1M ionic strength and in different percentage of dioxane-water mixture with Cu(II), 3-benzoyl-2-(4'-chlorophenyl)-6-8- dichoroflavanone data obtained can be used to study the effect of dielectric constants on proton-ligand stability constant. It showed that Cu(II) forms 1:1 and 1:2 complexes with substituted flavanone. It could be also seen that pK and log k values are found to be increased with increasing the percentage of dioxane-water mixtures.

KEYWORDS: Substituted flavanone, Cu(II) metal ion and dioxane.

INTRODUCTION:

Substituted thiazines are antibiotic drugs and good chelating agents due to presence of electron donor nitro, phenyl and chloro groups. A survey of literature reveals that metal-ligand stability constants of Aminoacids, Adifac acid, sulphonic acid and salicylic and their derivatives have been studied by many workers. Proton-ligand and metal-ligand stability constants of Lanthanide Metal ions with substituted Pyrazolines and Pyrazoles have been studied by Bansod², Narwade et al.³ have investigated the stability constants of Lanthanide metal ions with some substituted sulphonic acids spectrophotometrically. Sandawale and Narwade⁴ have studied the influence of dielectric constants of methanol-water mixtures on formation constants of

Cu(II). Glycyl-Glycyl-Glycine peptide complexes. In a view of analytical applications and antibiotic drugs it is worthwhile to know the physico-chemical properties of metal ion complexes and effect of dielectric constants of solvents on stability constants. Therefore, the present work is undertaken to make of systematic study of Cu(II) complexes with substituted thiazines. Rare earth ions are used as probe in biochemistry of calcium. Birnhanm et al⁵ showed that lanthanide ion could substitute the calcium ion to produce active enzymine system. Use of unnatural diacting agents in biological system is reported by Narwade⁶. The role of binary complexes in storage and transport for physiological activity of substances has been studied⁷. The biological properties of

* Department of Chemistry, Vidya Bharati Mahavidyalaya, Amravati.

transition metal ion complexes have been reported by Sharma et al⁸.

MATERIALS AND METHODS:

Experimental : Standard solution of 0.2M NaOH, 1M.KNO₃ and 0.1M.KNO₃ were prepared by using A.R. grade reagents. The aqueous solution of 0.01M of Cu(II) was prepared in double distilled water and its concentration was checked by standard solution of EDTA(0.01M). The solutions of 1, 3 all above substituted thiazine is prepared in 70% dioxane-water mixture as a solvent.

Calvin-Bjerrum Titration Process : Titrations are carried out in an inert atmosphere of nitrogen gas, in order to keep away CO₂ and removal of dissolved oxygen⁹. Three sets of titrations are performed as follows:

- 1) Free acid titration nitric acid (1×10^{-1} M).
- 2) Free acid nitric acid (1×10^{-1} M) + ligand (20×10^{-4} M).
- 3) Free acid, nitric acid (1×10^{-1} M) + ligand (20×10^{-4} M) + Metal ion Cu(II), (4×10^{-4} M).

Above three sets were titrated against standard solution of 0.2M NaOH and 0.1M ionic strength was maintained constant by adding an appropriate amount of 1M KNO₃ solution. Titrations were carried out by bubbling nitrogen gas for removal of dissolved oxygen gas.

pH values were corrected by the use of Van-Vitart and Hass equation¹⁰.

Metal-ligand Stability Constants ($\log k_1$ and $\log k_2$) : The deviation of (acid + ligand metal ion) curves from (acid + ligand) curves was found around pH 2.75 and increased

continued for all the systems. This indicated the commencement of complex formation between ligand and metal ion before hydrolysis. The values (n[·]) metal-ligand formation numbers were evaluated by the use of Irving-Rossetti's expression". The values of $\log k_1$ for 1:1 complex and $\log k_2$ f or 1:2 complex were evaluated and presented in Table 1.

The values of stability constant increased with increasing the percentage of dioxane-water mixture. Table 2 There is no an appreciable change in $\log k_1$ and $\log k_2$ values this may be due to fact of the effect of dioxane-bulk solvent that indicates the formation of simultaneously complexes. The deviation between ligand curve and metal ion curve indicated the commencement of complex formation moreover the change in colour during titration also indicated the formation of complex between metal ion and ligand.

The Plots of pK/ $\log k$ vs. 1/D (D-Dielectric Constant)

The plots between pK / $\log k$ /D and 1 showed linear relationship.

Water is recognized by all workers in solution field as being a unique structure having three dimensional like frame work. The dielectric constant of a medium is not solely responsible for the extent of dissociation. There is at least an additional factor for the chemical role of solvent in most cases.

Table 1: Metal ligand stability constant between Cu(II) and flavanone substituted at 0.1m ionic strength.

S.N.	System	Log k ₁	Log k ₂
1	3-(2'hydroxyl-3',5' dichlorophenyl)-4-benzoyl)-5-butyl-Δ ² -isoxazoline (L ₁)	5.26	4.76
2	3-benzoyl-2-(4'-nitrophenil)-6-8-dichoroflavanone (L ₂)	5.16	4.66
3	3-benzoyl-2-(4'-chlorophenyl)-6-8- dichoroflavoneane (L ₃)	5.26	4.86

Table 2: The values of pK and log k in different percentage of dioxane-water mixture of Cu (II) -), 3-benzoyl-2-(4'-chlorophenyl)-6-8- dichoroflavanone complex.

% Dioxane	Dielectric Constant D	$\frac{1}{D}$	Mole Fraction	pK	log k ₁	log k ₂
50	34.26	0.02910	0.1735	5.76	4.55	4.65
55	30.10	0.03322	0.2041	6.50	4.60	4.60
60	25.85	0.03868	0.2395	7.15	4.85	4.65
65	21.80	0.04587	0.2805	7.65	4.85	4.82
70	17.69	0.05652	0.3288	8.01	5.25	4.75
75	14.4	0.06944	0.3864	8.40	5.20	4.43

Results and Discussion:

i) Calculation of Proton-ligand stability constant (pK). Existence of proton-ligand equilibria corresponds to dissociation of proton from -OH group of legand. $HL \rightleftharpoons H^+ + L^-$. The deviation between acid titration curve and legand titration curve showed to start the dissociation of -OH group of ligand. The average number of proton-associated with legand (n_A^-) were determined from deviation employing using Irving-Rossotti's expressio¹¹. Formation curves were obtained by plotting n_A^- vs pH in different percentage of dioxane-water mixture and pK values were obtained at $n_A^- = 0.5$. The pK values were found to be increased with increasing the percentage of dioxane-water mixture. That may be due to the effect of bulky solvent. Bansod¹² has observed same phenomenon for substituted pyrazoles in different percentage of alcohol-water mixtures.

Acknowledgement

Authors are thankful to Head of Chemistry Department and Principal of Vidya Bharati Mahavidyalaya, Amravati for providing the necessary facilities.

References

- ⇒ Martell, A.E. - Stability constants of metal ion complexes. Special Publication Nos.17 and 25, Chemical Society Condon : (1960, 1971).
- ⇒ Bansod Shrikant, Ph.D. Thesis in Chemistry submitted to SGB Amravati University (2008).
- ⇒ Narwade M.L. and Chincholkar M.M. - J.Ind.Chem.Soc., 62 (1985), 194.
- ⇒ Sandawale P.J. and Narwade M.L. - Asian J.Chem. 9, (1997), 479.
- ⇒ Brinhanm E.R. and Darnall D.W. - J.Bio.Chem., 45, (1970), 648.
- ⇒ Narwade M.L. - Acta Ciencia, Indica, Vol.(XXC), No.1, (1994), 30.
- ⇒ Banerjee A.K. and Rao K.K. - J.Indian Chem. Soc. 63, (1986), 480.
- ⇒ Sharma R.C., Tripathi S.P. and Sharpa R.S. - Current Science 52, (1983), 410.
- ⇒ Vogel A.L., Text Book of Practical Organic Chemistry, Langmans Green London (1956), 177.
- ⇒ Van-Vitart L.G. and Hass C.G. - J.Am.Chem.Soc., 75 (1953), 475.

* Rajal Thadesar

Science [Mathes]

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page - 22-26
ISSN 2319 - 8168

INTRODUCTION OF ALGEBRA

Introduction

Algebra is one of the broad parts of mathematics, together with number theory, geometry and analysis. For historical reasons, the word "algebra" has several related meanings in mathematics, as a single word or with qualifiers. As a single word without article, "algebra" names a broad part of mathematics. As a single word with article or in plural, "algebra" denote a specific mathematical structure. Such as algebra (ring theory) and algebra over a field.

With a qualifier, there is the same distinction:- Without article, it means a part of algebra, like linear algebra, elementary algebra (the symbol-manipulation rules taught in elementary courses of mathematics as part of primary and secondary education), or abstract algebra (the study of the algebraic structures for themselves).

With an article, it means an instance of some abstract structure, like a Lie algebra or an associative algebra.

Frequently both meanings exist for the same qualifier, like in the sentence: *Commutative algebra is the study of commutative rings, that all are commutative algebras over the integers.* Sometimes "algebra" is also used to denote the operations and methods related to algebra in the study of a structure that does not belong to algebra. For example *algebra of infinite series* may denotes the methods for computing with series without using the notions of infinite

summation, limits and convergence. The adjective "algebraic" usually means relation to algebra, as in "algebraic structure". For historical reasons, it may also mean relation with the roots of polynomial equations, like in algebraic number, algebraic extension or algebraic expression.

Algebra as a branch of mathematics :-

Algebra can essentially be considered as doing computations similar to that of arithmetic with non-numerical mathematical objects initially, these objects were variables that either represented numbers that were not yet known (*unknowns*) or represented an unspecified number (*indeterminate* or *parameter*), allowing one to state and prove properties that are true no matter which numbers are substituted for the indeterminates. For example, in the quadratic equation $ax^2 + bx + c = 0, a, b, c$ are indeterminates and x is the unknown. Solving this equation amounts to computing with the variables to express the unknowns in terms of the indeterminates. Then, substituting any numbers for the indeterminates, gives the solution of a particular equation after a simple arithmetic computation. As it developed, algebra was extended to other non-numerical objects, like vectors, matrices or polynomials. Then, the structural properties of these non-numerical objects were abstracted to define algebraic structures like groups, rings, fields and algebras Before the 16th century,

* Visiting Lecturer, Sir P.P. Institute of Science, Bhavnagar

mathematics was divided into only two subfields, arithmetic and geometry. Even though some methods, which had been developed much earlier, may be considered nowadays as algebra, the emergence of algebra and, soon thereafter, of infinitesimal calculus as subfields of mathematics only dates from 16th or 17th century. From the second half of 19th century on, many new fields of mathematics appeared, some of them included in algebra, either totally or partially. It follows that algebra, instead of being a true branch of mathematics, appears nowadays, to be a collection of branches sharing common methods. This is clearly seen in the Mathematics Subject Classification . In fact, algebra is, roughly speaking, the union of sections general algebraic systems, Field theory and polynomials, Commutative algebra, Linear and multilinear algebra; matrix theory, Associative rings and algebras, Nonassociative rings and algebras, Category theory; homological algebra, K-theory and Group theory. Some other first level areas may be considered to belong partially to algebra, like Number theory (mainly for algebraic number theory) and Algebraic geometry. Elementary algebra is the part of algebra that is usually taught in elementary courses of mathematics. Abstract algebra is a name usually given to the study of the algebraic structures themselves.

History :-

The start of algebra as an area of mathematics may be dated to the end of 16th century, with François Viète's work. Nevertheless some earlier works may be considered as algebra and constitute the prehistory of algebra. The roots of algebra can be traced to the ancient Babylonians, who developed an advanced arithmetical system with which they were able to do calculations in an algorithmic fashion. The Babylonians developed formulas to calculate solutions for problems typically solved today by using linear equations, quadratic equations, and indeterminate linear

equations. . Their "excellent sexagesimal [numeration system] led to a highly developed algebra" [Kline]. They had a general procedure equivalent to solving quadratic equations, although they recognized only one root and that had to be positive. In effect, they had the quadratic formula. They also dealt with the equivalent of systems of two equations in two unknowns. They considered some problems involving more than two unknowns and a few equivalent to solving equations of higher degree. By contrast, most Egyptians of this era, as well as Greek and Chinese mathematics in the, usually solved such equations by geometric methods, such as those described in the Euclid's *Elements*, the solution of particular problems into more general systems of stating and solving equations, although this would not be realized until mathematics developed in medieval Islam. By the time of Plato, Greek mathematics had undergone a drastic change. The Greeks created a geometric algebra where terms were represented by sides of geometric objects, usually lines, that had letters associated with them. Diophantus sometimes called "the father of algebra", was an Alexandrian Greek mathematician and the author of a series of books called *Arithmetica*. These texts deal with solving algebraic equations. The word *algebra* comes from the Arabic language and much of its methods from Arabic/Islamic mathematics. Earlier traditions discussed above had a direct influence on Muhammad ibn Mûsâ al-Khwârizmî. Hellenistic mathematicians Hero of Alexandria and Diophantus as well as Indian mathematicians such as Brahmagupta continued the traditions of Egypt and Babylon, though Diophantus' *Arithmetica* and Brahmagupta's *Brahmasphutasiddhanta* are on a higher level. For example, the first complete arithmetic solution (including zero and negative solutions) to quadratic equations was described by Brahmagupta in his book

Brahmasphutasiddhanta. Later, Arabic and Muslim mathematicians developed algebraic methods to a much higher degree of sophistication. Although Diophantus and the Babylonians used mostly special methods to solve equations, Al-Khwarizmi contribution was fundamental. He solved linear and quadratic equations without algebraic symbolism, negative numbers or zero, thus he has to distinguish several types of equations. The Greek mathematician Diophantus has traditionally been known as the “father of algebra” but in more recent times there is much debate over whether al-Khwarizmi, who founded the discipline of *al-jabr*, deserves that title instead. Those who support Diophantus point to the fact that the algebra found in *Al-Jabr* is slightly more elementary than the algebra found in *Arithmetica* and that *Arithmetica* is syncopated while *Al-Jabr* is fully rhetorical. Those who support Al-Khwarizmi point to the fact that he introduced the methods of “reduction” and “balancing” which the term *al-jabr* originally referred to, and that he gave an exhaustive explanation of solving quadratic equations, supported by geometric proofs, while treating algebra as an independent discipline in its own right. His algebra was also no longer concerned “with a series of problems to be resolved, but an exposition which starts with primitive terms in which the combinations must give all possible prototypes for equations, which henceforward explicitly constitute the true object of study”.

François Viète's work at the close of the 16th century marks the start of the classical discipline of algebra. In 1637, René Descartes published *La Géométrie*, inventing analytic geometry and introducing modern algebraic notation. Abstract algebra was developed in the 19th century, deriving from the interest in solving equations, initially focusing on what is now called Galois theory, and on

constructibility issues. The “modern algebra” has deep nineteenth-century roots in the work, for example, of Richard Dedekind and Leopold Kronecker and profound interconnections with other branches of mathematics such as algebraic number theory and algebraic geometry.

Algebra may be divided into “classical algebra” (equation solving or “find the unknown number” problems) and “abstract algebra”, also called “modern algebra” (the study of groups, rings, and fields). Classical algebra has been developed over a period of 4000 years. Abstract algebra has only appeared in the last 200 years.

Areas of mathematics

1. Elementary algebra : Elementary algebra, the part of algebra that is usually taught in elementary courses of mathematics.

$$3x^2 - 2xy + c$$

Elementary algebra is the most basic form of algebra. It is taught to students who are presumed to have no knowledge of mathematics beyond the basic principles of arithmetic. In arithmetic, only numbers and their arithmetical operations (such as +, -, ×, ÷) occur. In algebra, numbers are often denoted by symbols (such as a , n , x , y or z).

This is useful because:

- It allows the general formulation of arithmetical laws (such as $a + b = b + a$ for all a and b), and thus is the first step to a systematic exploration of the properties of the real number system.
- It allows the reference to “unknown” numbers, the formulation of equations and the study of how to solve these. (For instance,

"Find a number x such that $3x + 1 = 10$ or going a bit further "Find a number x such that $ax + b = c$. This step leads to the conclusion that it is not the nature of the specific numbers that allows us to solve it, but that of the operations involved).

- It allows the formulation of **functional** relationships. (For instance, "If you sell x tickets, then your profit will be $3x$ " 10 dollars, or $f(x) = 3x + 10$, where f is the function, and x is the number to which the function is applied".)

Abstract Algebra :

In the 19th century British mathematicians took the lead in the study of algebra. Attention turned to many "algebras" - that is, various sorts of mathematical objects (vectors, matrices, transformations, etc.) and various operations which could be carried out upon these objects. Thus the scope of algebra was expanded to the study of algebraic form and structure and was no longer limited to ordinary systems of numbers. The most significant breakthrough is perhaps the development of non-commutative algebras.

These are algebras in which the operation of multiplication is not required to be commutative. (The first example of such an algebra were Hamilton's quaternions - 1843.)

Peacock (British, 1791-1858) was the founder of axiomatic thinking in arithmetic and algebra. For this reason he is sometimes called the "Euclid of Algebra." DeMorgan (British, 1806-1871) extended Peacock's work to consider operations defined on abstract symbols. Hamilton (Irish, 1805-1865) demonstrated that complex numbers could be expressed as a formal algebra with operations defined on ordered pairs of real numbers ($(a,b) + (c,d) = (a+b, c+d)$; $(a,b)(c,d) = (ac-bd, ad+bc)$). Gibbs (American, 1839-1903)

developed an algebra of vectors in three-dimensional space. Cayley (British, 1821-1895) developed an algebra of matrices (this is a non-commutative algebra).

The concept of a group (a set of operations with a single operation which satisfies three axioms) grew out of the work of several mathematicians. Perhaps the most important steps were by Galois (French, 1811-1832). By the use of this concept Galois was able to give a definitive answer to the broad question of which polynomial equations are solvable by algebraic operations. His work also led to the final, negative resolution of the three famous construction problems of antiquity - all were shown to be impossible under the restrictions imposed. The concept of a field was first made explicit by Dedekind in 1879. Peano (Italian, 1858-1932) created an axiomatic treatment of the natural numbers in 1889. It was shown that all other numbers can be constructed in a formal way from the natural numbers. ("God created the natural numbers. Everything else is the work of man." - Kronecker).

References

- ⇒ Boyer, Carl B. (1991), *A History of Mathematics* (Second Edition ed.), John Wiley & Sons, Inc.
- ⇒ Donald R. Hill, *Islamic Science and Engineering* (Edinburgh University Press, 1994).
- ⇒ Ziauddin Sardar, Jerry Ravetz, and Borin Van Loon, *Introducing Mathematics* (Totem Books, 1999).

* Ankit Bhatt

BRAIN COMPUTER INTERFACE CONTROLLING COMMUNICATION DEVICES

Brain-computer interface (BCI), sometimes called a direct neural interface or a brain-machine interface (BMI), is a direct communication pathway between the brain and an external device. BCIs are often aimed at assisting, augmenting or repairing human cognitive or sensory-motor functions. Brain-Computer Interfaces (BCI), also referred to as Neuro-Prostheses, are conceived as technological interfaces between a machine (usually a computer) and the brain of a user. They should permit the user to perform a certain task, usually without implementing any motor action. This implies that neural impulses generated by the user's brain are detected, elaborated and utilized by the machine, just about in real-time, to perform definite tasks. As an example, information can be processed and employed to control mechanical systems (e.g. actuators) or electrical devices (e.g. electronic equipment). A great demand for brain-machine interfaces is arising nowadays, pushed by several promising scientific and technological recent results, which are encouraging the concentration of efforts in such a direction. The possibility of measuring, processing and decoding brain activity, so that to interpret neuronal signals, is regarded as the challenging possibility of bypassing broken neural and/or motor structures in patients affected by motor disorders and paralyses. A great deal of efforts in neuroscience, robotics, and computer science are today spent by many research groups to develop BCI. In order to provide a glance at this vast field. This topic overview provides the communication channel between the brain signal and controlling machines, through which user can easily talk, make video conference, send messages, controlling directional devices through just brain signal.

WHAT IS BCI ...?

A brain-computer interface (BCI), sometimes called a direct neural interface or a brain-machine interface, is a direct communication pathway between a brain and an external device. BCIs are often aimed at assisting, augmenting or repairing human cognitive or sensory-motor functions.

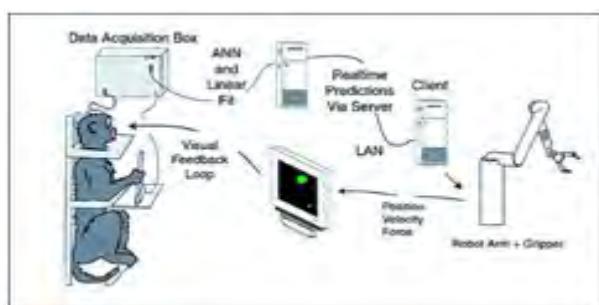
A BCI is a communication and control system that does not depend in any way on the brain's normal neuromuscular output channels. The user's intent is conveyed by brain signals (such

as EEG signals) rather than by peripheral nerves and muscles, and these brain signals do not depend for their generation on neuromuscular activity. (Thus, e.g., a device that uses visual evoked potentials to determine eye-gaze direction is not a true BCI, for it relies on neuromuscular control of eye position, and simply uses the EEG as a measure of that position.)

HISTORY:- Electrical signals produced by brain activity were first recorded from the cortical surface in animals by Richard Caton in 1875 (

Caton, 1875) and from the human scalp by Hans Berger in 1929 (Berger, 1929). In the 75 years since Berger's first report, The history of Brain-Computer-Interfaces (BCI) starts with Hans Berger's discovery of the electrical activity of human brain and the development of electroencephalography (EEG).

EARLY AND FUTURE RESEARCHES OF BCI TECHNOLOGY:- Research on Monkey:- As almost all experiments which include a certain risk for human lives, the first experiments were conducted with animals more precisely on primates. Work groups led by Schmidt, Fetz and Baker found out that monkeys could get control over the firerate of individual neurons in the primary motor cortex, which is responsible for executing voluntary movements after a short period of training time.

Research on Humans:-

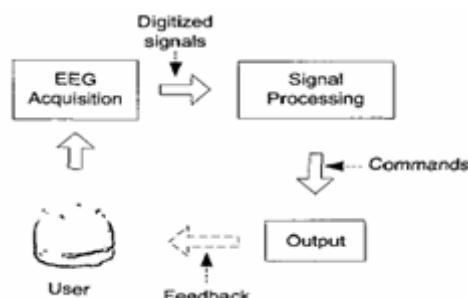
However, not only monkeys were objects to BCI research but also humans participated in experiments with both invasive (which means direct contact to the neurons by whatever means) and non-invasive approaches. There have been many experiments using various techniques for "reading the brain" such as the EEG, MEG, fMRI or similar methods. Some BCI designs rely on a phenomenon called "Cortial Plasticity" which states that the location of certain processing functions in the brain can change as the result of experience. This means that this type of design relies heavily on the user adapting to the BCI in order to make it function correctly. From a Human-Computer Interface point of view this is not an acceptable solution. Rather one would expect the BCI to

adapt to the user for increased usability. This approach has been implemented and has proven to be quite successful. One of the first persons who benefit from all the years of BCI research is Matt Nagle. In 2004 an electrode array was implanted into his brain to restore functionalities he had lost due to paralysis. The system required some training but finally he was able to control the TV, check emails and do basically everything that can be achieved by using a mouse.

Mobile Telephony:- Some of the most cutting-edge interfaces — technologies that even go beyond gestural interfaces like Microsoft's Kinect -- might be much closer to implementation than you think. In fact, a group of researchers in San Diego have developed a system that allows users to dial a phone number on a cellphone using only their thoughts. The method is surprisingly accurate and would be a huge advantage for people with disabilities or anyone who needs a more hands-free experience or who regularly performs tasks that require a high degree of mental focus. The technology, which was developed by University of California, San Diego neuroscience researcher Tzyy-Ping Jung and colleagues, tracks electrical activity in the brain using a headband of electrodes and a Bluetooth device. Users of the system were shown digits from zero to nine flashing at slightly different speeds on a computer screen; this is the first instance we've seen of a brain interface being applied to a mobile phone. Being able to make brain interfaces smaller, faster and cheaper might go a long way toward these novel technologies becoming more practical for everyday use for a mass audience. *There are several reasons why BCI is an important and active research area:*

- BCI is a new neuroscience paradigm that might help us better understand how the human brain works in terms of plasticity and reorganization, learning, memory, attention, thinking, social interaction, motivation, interconnectivity, and much more.

- predict user intentions (such as movement planning) swiftly and reliably
- take appropriate actions (control a device, give neuro feedback to a user).
- BCI research allows us to develop a new class of bioengineering control devices and robots to provide daily life assistance to handicapped and elderly people.
- BCI can expand possibilities for advanced human computer interfaces (HCIs), making them more natural, flexible, efficient, secure, and user-friendly by enhancing the interaction between the brain, the eyes, the body, and a robot or a computer.
- transform this data into reliable information then knowledge;
- provide easy-to-use neurofeedback by effective visualization and sonification of the extracted brain signals as well as a graphical interface to display or visually confirm this knowledge.

Types of BCI:- BCI work on the base of two types of technologies which are...

1. *Non – invasive:* Without penetrating the scalp, mostly EEG, rarely magneto encephalogram (MEG)

"Brain cap" technology being developed at the University of Maryland allows users to turn their thoughts into motion.

Design and operation of a BCI system
Electrophysiological signals reflecting brain activity are acquired from the scalp, from the cortical surface, or from within the brain and are processed to measure specific signal features (such as amplitudes of evoked potentials or EEG rhythms or firing rates of single neurons) that reflect the user's intent.

These features are translated into commands that operate a device, such as a word-processing program, a wheelchair, or a neuroprosthesis. It is Independent from peripheral nerves and muscles, using only central nervous system (CNS) activity. Users can voluntarily produce the required signals. The system detects when the user wants to emit a command that means it is asynchronous.

2. *Invasive:* Implanted sensors (electrode array, needle electrodes, electrocorticogram (ECOG). It is basically dependent on peripheral (non - CNS) –activity.e.g., controlled eye - Movement. Evoked Potentials: Users modulate brain responses to external stimuli (automatic or voluntarily). Invasive BCI is purely based on chip where a small kind of chip can b placed at some of the physical part of body from where user cannot work properly like robotic hand. A small chip is implanted at the physical layer or inside the body at muscle, sensory or internal level for capturing the sense signals for the controlling the device likewise operating the connected device with the body. Signal processing.

A BCI records brain signals and processes them to produce device commands. This signal processing has these stages. The first stage is feature extraction, the calculation of the values of specific features of the signals. These features may be relatively simple measures such as amplitudes or latencies of specific potentials (e.g., P300), amplitudes, or frequencies of specific rhythms (e.g., sensorimotor rhythms), or firing rates of individual cortical neurons, or they may be more complex measures such as spectral coherences.

*signal conditioning and pre-processing steps
* feature extraction * Dimensionality reduction * pattern recognition * offline and online learning

Reading the brain : - What is Neuroimaging?

"Neuroimaging includes the use of various techniques to either directly or indirectly image the structure, function, or pharmacology of the brain. It is a relatively new discipline within medicine and neuroscience."

There are several methods of Neuroimaging.

1. Direct Neural Contact
2. Electroencephalography (EEG)
3. Magnetoencephalography (MEG)
4. Functional Magnetic Resonance Imaging (fMRI)

Applications

Medical applications:-BCIs provide a new and possibly only communication channel for people suffering from severe physical disabilities but having intact cognitive functions.

Aerospace application:- One of the most important aerospace fields of applications is devoted to interfacing a human arm with a powered exoskeleton (orthotic device).

virtual reality:- Virtual reality is one of the up growing technology in the field of gaming, training applications like space pilot training etc. theist is a signal generation and analysis from past feedback can be used to control that brain computer interface system for virtual reality.

Mental state monitoring:-Conducting all the signal trials from patient brain and different pattern analysis different mental state can be monitored via different brain signal techniques for future reference and treatment from pattern analysis. Schematic model of a combined framework, where the BCI system consists of the EEG as input, extracts and classifies EEG-parameters and calculates a control signal, which is sent to the VR system and influences there the visual feedback.

* in these technological era and globalization of business devices and application, BCI is going to be a vast research area for brain signal and gesture movement of mobile technology and device controlling.

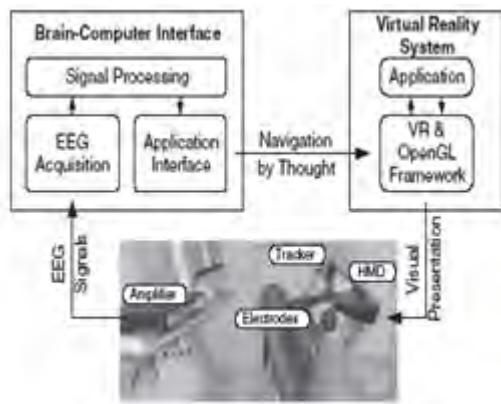
Future work :-

A group of the most important authors in the field of non-invasive BCIs gave the list of goals important for future progresses of these systems. Future progress will depend on:

- 1) identification of those signals, whether evoked potentials, spontaneous rhythms, or neuronal firing rates, that users are best able to control;
- 2) development of training methods for helping users to gain and maintain that control;
- 3) delineation of the best algorithms for translating these signals into device commands;
- 4) attention to elimination of artifacts as electro-myographic and electro-oculographic activity;

5) adoption of precise and objective procedures for evaluating BCI performance. There is a limited amount of related work in this area. A number of groups use research/professional-quality EEG devices that offer higher quality signals but are expensive and based on wired headsets which can get brain signals and process with neurophone. In contrast, consumer oriented EEG headsets are considerably cheaper and noisier, but at the same time are more geared toward gaming applications rather than the types of classification we have used them for. Typically, these headsets are wireless, enabling mobile uses. the phone is used as a mobile display and not as a phone.

conclusion : We have presented the evaluation of an initial prototype that brings together neural signals and phones to drive mobile applications in new ways. One could argue that connecting the wireless Emotive EPOC EEG headset and We believe the NeuroPhone system is an important development precisely because it is simple to engineer using cheap but noisy commercial components. NeuroPhone opens up new opportunities and challenges in ubiquitous sensing and pervasive computing.

References

- ⇒ F. Lotte, M. Congedo, A. L'ecuyer, F. Lamarche, and B. Arnaldi. A review of classification algorithms for EEG-based brain-computer interfaces. *J Neural Eng*, 4(2):R1–R13, Jun 2007.
- ⇒ A. Mouraux and G. Iannetti. Across-trial averaging of event-related EEG responses and beyond. *Magnetic resonance imaging*, 26(7):1041–1054, 2008.
- ⇒ K. Li, R. Sankar, Y. Arbel, and E. Donchin. P300 Based Single Trial Independent Component Analysis on EEG Signal. *Foundations of Augmented Cognition. Neuroergonomics and Operational Neuroscience*, pages 404–410, 2009.
- ⇒ A. Mouraux and G. Iannetti. Across-trial averaging of event-related EEG responses and beyond. *Magnetic resonance imaging*, 26(7):1041–1054, 2008.
- ⇒ Cen, D., et al., "Advances in neural interfaces: report from the 2006 NIH Neural Interfaces Workshop," *J. Neural Eng.* **4**, S137 (2007)
- ⇒ Kostov, A. and Polak, M. (2000). Parallel man-machine training in development of EEG-based cursor control. *IEEE TransRehabil Eng*, **8**, 203–205.

* Dr. P. A. Gohil

Physical Education

Research Zone India

Vol. 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 31-35

ISSN 2319 - 8168

WOMEN IN SPORTS: CHANGING CONCEPT AND EVOLVING ROLE

The fact that girls and women can successfully compete in strenuous athletic activities without physiological and psychological harm is gradually gaining belated acceptance in our society. In the past, female participation in sports and physical recreation was discouraged mainly for aesthetic and cultural reasons. The cultural conditions under which we have lived have insisted that there are distinct physiological and psychological differences between men and women that preclude the latter from participating in strenuous physical activity particularly of a competitive or a competitive nature. But history reveals that in ancient Greece, for example, the Spartan girls were trained by women trainers who employed a programme similar to that of boys including running, jumping, weight throwing and wrestling. At the time women indulge in strenuous physical activity and thrived on it. It was, in earlier a way of life and was accepted as such.

Women's athletic-worthy of the name- did not exist prior to World War I & women began Olympic competition widely only in 1928. The study of specialized physiology involved in the reaction of the female at different ages to the various stressors in athletic competition is relatively new. Furthermore, women's athletics have developed around modifications of existing men's sports; whether these activities are best suited to the unique and the physiological, and sociological needs of girls

and women has yet to be properly established. Even though it is well accepted by all concerned in this field that a woman can be both physically active and feminine at the same time. Expert opinions gathered from doctors of medicine, teachers, researchers, psychologists and the women athletes themselves produce an ever increasing amount of proof that as long as a girl or women is physically fit voluntary participation in competitive sports is not detrimental to either her health or her morals. It is, rather, definitely beneficial.

Social Aspect

The difference between masculine and feminine behavior is associated with sharp contrasts in temperament. The male viewed as naturally aggressive and active, which are characteristics compatible with vigorous, highly competitive sport. Conversely, the female is seen as naturally non aggressive and passive. Further, western culture has traditionally defined female as inferior and dependent on men, with their primary role responsibilities being as child bearers, rearers of children, home marks, and otherwise facilitating their husband's achievement and success. Their prevailing role of a feminine women clearly was at odds with that of a competitive athlete which was seen as demanding aggressiveness, dominance, tough mindedness, and risk taking.

Scientists assert that sex role have changed

* Director of Physical Education, M.J. College of Commerce, Bhavnagar

significantly in recent years, primarily because unprecedented numbers of women have entered economic life and have demanded equality with men, at first in the workplace, and then in other aspects of life. The women's movement has elicited numerous changes in public social and political consciousness, and has helped redefine occupational and family roles for women. The women's movement encouraged the dramatic increase in sports participation among girls and women since the early 1970s. Even more important, though, has been the effect of Title IX of 1972 Education Amendments, which mandated that sex cannot serve as grounds for exclusion from participation in any educational program or activity(**Adams 1991**)

A factor of particular importance in continued resistance to full equality in sports participation for females are the persistent effects of several social institutions which are traditionally slow to change. One's learning of their sexual identity is initiated by their family, and is subject to significant differences in childrearing practices. Children learn parental expectations of sex- appropriate behavior, which includes sports and vigorous physical pursuits being identified with the male role and negatively associated with the female role.

Women in Sports- Physiological Aspects : Women by virtue of their sex are at a disadvantage in a very large number of spots. Therefore they should be judged in terms of relative only to the performance standard of their sex. Sex has a definite influence on training principally because of physiological differences in the capacity to perform exercises.

General muscle strength in the female is approximately two thirds that of the male. Strength differences between male and female are reduced when related to body size. Again strength differences vary among the different muscle groups. For example, in comparison

with men women are weaker in the chest, arms and shoulders but the leg strength per unit body weight is actually slightly greater in the female.

With respect to strength development, relative strength- increases in the female are the same or even better than in males following similar weight training programme. From weight training programme female can expect little or no change in total body weight, a decrease in body fat and increase in muscle size.

Women are subject to the same physiological laws as are men. However females have a smaller heart and faster pulse rate. These indicate a greater and more rapid increase in pulse rate at the beginning of exercise and much slower recovery following exercise. The pulse rates of trained women athletes are about ten beats per minute slower than those of non-athletes.

At the rest average number of RBC in the female is 4.5 million per cu. mm as compared to five million per cu. mm in the male. Post exercise values reflect an increase of approximately one million for both the sexes. The total amount of hemoglobin and the total blood volume for the female are less than for the male, the differences being about 25 per cent between untrained men and women and only about 12 per cent after each is trained. At a given level of oxygen consumption women indicate a higher heart rate than do men. On the other hand at a given heart rate men can transport more oxygen during sub maximal and maximal work. In both sexes the maximum heart rate bears a linear relationship with an increased work load. However women become exhausted at a lower rate of performance. Blood pressure values both diastolic and systolic are from 5 to 10 mm of Hg. Lower in the female.

Physical Trainability and Females

Among trained female subjects a significant increase in the heart volume, cardiac output and stroke volume were observed. When compared with sedentary data, the magnitude

of the changes are comparable with that of males. Trained subjects of both sexes appear to utilize their anaerobic process to approximately the same level. It has also been shown that muscular training in female results increased capacities of 1) A.T.P-P.C. system and 2) anaerobic glycolysis that is the Lactic acid system. This increase is evidenced by the ability to accumulate significantly greater quantities of blood lactic acid following maximal exercise, but less than male females and male.

There are certain biological differences between females and males. There is no good evidence to indicate that coaches, athletic trainers or other officials in charge of athletics for women need to be concerned with any special rules and regulations regarding sports participation for normal, healthy girls and women. The young, prepubertal girl is no more at risk for injury than is the young, pre pubertal boy.

After puberty, the young women tend to have less strength and a greater per cent of body fat than the male, and does not perform as well in speed and strength activities

There are a number of body fluctuations which occur in the young women with the menstrual cycle. At present there is no evidence that such variation is an overriding consideration in women's participation in sports or exercise. Further there is no evidence that would indicate that vigorous athletic activity, conducted in a proper and intelligent fashion, is harmful to those women athletes who subsequently will bear children. Pregnancy may be a deterrent to the competitive athlete. Certain modifications must be made during this period. Because physical activity is necessary for proper human functioning, it is essential that women, as well as men, participate in many of the opportunities which are available in sports and physical activity programmers.

Present information concerning physical

training indicates that training frequency, duration and intensity have similar effects on both sexes. Adaptations to athletic training are more similar than differences do exist, but they should be recognized mainly as differences in magnitude rather than mechanism. There is very little research available in present time concerning the female and physical training. However the findings support the idea that in general, females benefit from training just as males do and that this benefit is brought about through similar physiological changes.

Women in Sports- Psychological Aspects

Considering biological differences between male and female there is no supportive documents from a psychological view point of exercise are different in male and female participants. Though limitations are there in respect of intensity, duration and load with particular reference to involvement of strength

From a psychological view point there is no supportive literature indicating difference of male and female in respect of behavioral aspect of exercise. Through the process of socialization and sex role stereotyping, gender related differences in predominant need and preferred personality characteristics do exist. From the finding of Helmreich and Spence (1977) it appears that those women (both athlete and scientists) who succeed in those areas of endeavor defined as stereotypically masculine do not do this at the expense to femininity. They further concluded that our stereotypic conception of masculinity and femininity in relation to achieving women may have been overly simplistic. Study in women athletes. Williams (1978) identified that certain characteristics appeared to be related to highly skilled female athletes. These athletes appeared to be more "Assertive, dominant, self sufficient independent, aggressive, intelligent, achievement oriented, reserved and to have average to low emotionally".

Comparison of Performance

There are distinct difference in men and women in respect of Anatomical structure, Physiological and Psychological functioning, as well as socio-cultural conditions during incubation period of a prospective sports person. Overcoming many hurdles women were allowed to participate in competitive sports, in true sense, after 34 years of their men counterpart in modern Olympics. In the following table performance of male and female in selected sports activates are presented. The percentage ratio of

performance for men and women is given for 1963 to allow comparison with 1978 and 2009. Over this period of time great changes occurred in the involvement of women in high level competitive sports. Thus where the standing of women relative to men did not improve much, the difference probably represents a real sex difference. Scientists were of the opinion that biological sex differences must be accepted, while differences that are merely behavioral, given time and appropriate effort will change the scenario. Performance of elite women athletes are very close to men and only a handful of

male athletes world wide are better than champion women.

Comparison of world record for Men and Women in Different Events

Event	Women	Men	Ratio of Performance (%)		
			As on 1963	As on 1978	As on 2009
Swimming(M)	As on 2009	As on 2009			
100m Freestyle	52.07	49.91	90	89	90
200m Freestyle	1:52.98	1:42.0	90	93	90
400m Freestyle	3:40.15	3:40.07	89	94	92
800m Freestyle	8:14.10	7:32.12	90	94	91
1500m Freestyle	15:42.54	14:34.56	91	93	93
100m Breaststroke	1:04.45	58.58	86	89	90
200m Breaststroke	2:20.12	2:07.31	89	89	90
100m Butterfly	56.06	49.82	86	91	89
200m Butterfly	2:03.41	1:51.51	86	92	90
100m Backstroke	58.12	51.94	88	90	89
200m Backstroke	2:04.81	1:51.92	88	90	90
Running (m)					
100	10.49	9.58	89	91	91
400	47.60	43.18	85	89	91
800	1:53.28	1:41.11	86	90	89
1500	3:50.46	3:26.00	---	90	89
3000	8:06.11	7:20.67	---	89	91
Marathon	2hr15.25	2hr03.59	---	83	91
Field Events					
High Jump	2.09m	2.45m	84	82	85
Lung Jump	7.52m	8.95m	80	79	84

Table shows a comparison of World Records in various activities between male and female competitor. Most important is the comparison of how close women come to men in the various types of activity.

The principle of equality of men and women "

The Olympic movement brings and influential alliance of organizations to that task: the International Olympic Committee (IOC); the National Olympic Committees (NOCs), comprised of representatives from participating states; and the International

Federations (IFs), nongovernmental organizations that administer sports at a world level. As a result, the IOC, NOCs, Ifs have established goals to promote women in Olympic decision-making positions. Currently there are 15 female members of the 155-member IOC, up from 12 in 2005.

In March 2008, during the 4th IOC conference on Women and Sport, held in Jordon, 600 male and female member of the Olympic movement met to discuss diverse issues, such as new opportunities to increase the participation of women in sport, female athletics as role models for young girls, and how culture determines women's access to sport.

References

- ⇒ Adams W.C., (1991) foundations of Physical Education Exercise and Sport Sciences, Lea & Febiger Philadelphia
- ⇒ Banerjee A.K. (1983) Facts & Implications in Women's Sports 'Prochesta', Journal of the Department of Physical Education, University of Kalyani.
- ⇒ Benerjee Krishna, (1997) Influence of organized Physical Education Programme on selected performance variables & psycho- physiological potentialities of trainee females, unpublished Ph.D.thesis Kalyani university.
- ⇒ Helmreich R. Spence J.T., (1977) Sex roles and achievement. In Christinia and Landers (Eds) Psychology of motor behavior of sport, Humman Kinetics.
- ⇒ Gertrud Pfister, (1996). The struggle for Olympia: The women's world games and participation of women in Olympic Games, ICHPER-SD, Journal Vol XXXII No.4 summer.
- ⇒ Williams J. M. (1978) Personality Characteristics of the successful female

* Dr. Digant Oza

Physical Education

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 36-37

ISSN 2319 - 8168

YOGA : A SOLUTION TO OVERCOME THE III- EFFECTS OF MODERN LIFE STYLE

The concept of physical fitness has undergone radical changes during last century. Initially the idea was more influenced by medical personal and accordingly, it was understood as the ability of the organic system to carryout physical work. Later on physical fitness was considered to have two aspects- Physical working capacity and motor fitness. Physical working capacity was understood as the organic efficiency and motor fitness was considered as the ability to do some movement tasks. Still later motor fitness was thought to have two aspects- Performance related fitness and Health related. Performance related fitness primarily indicates the athletic ability, where as the health related fitness has been considered to be related to functional health and well being.

One of the major benefits of physical activity is that it helps people improve their physical fitness. Fitness is a state of well-being that allows people to perform daily activities with vigor, participate in a variety of physical activities, and reduce their risks for health problems. Five basic components of fitness are important for good health, cardio respiratory endurance, muscular endurance, flexibility and body composition. A second set of attributes, referred to as support or skill related physical fitness, includes power speed, agility, balance and reaction time. Although skill related fitness attributes are not essential for

maintaining physical health, they are important for athletic performance or physically demanding jobs search as military service and emergency and rescue service. "Physical fitness is one's Richest possession; it can't be purchased, it has to be earned through a daily routine of physical exercise" — Uppaal

As per the saying one's physical fitness can't be purchased in any shop, It has to be acquired, By an individual by some king of regular physical work of exercise. Our body is the prime basis for all our achievements. If we are not physically fit or healthy automatically our mental health is also affected. In recent years we find that many people are just after money & luxurious life- styles. They do not have any time to think about their health and fitness. Now days what we eat is also totally different from what we were eating is past. We want modernization every where right from the kitchen to the office. And also we don't have enough time to sleep, as now a days most of the companies are working in shift basis. May be an individual can cope up with these things till his thirties. But when he reaches 40, he is likely to have psycho somatic disorders, because of lack of physical fitness, faulty food habits & sleeping habits, etc. This problem could be solved only by changing the life style, by participating in physical/ recreational activities and participating in healthy social

* PTI, Takshshila Institute of Management, Bhavnagar

gathering. Apart from all these, yoga & meditation plays a vital role in solving the problems created by modern life style.

Problems of modern lifestyle

Uncountable problems are created by present day's lifestyle. The following are the three main Problems which are the root cause for other problems and risk.

- * Stress
- * Cardiac Problems
- * Obesity

The problems accumulated at the body level as stiffness at the body level as stiffness of joints and spasms of muscles can be released by the practice of yogasanas which are congenial postures of the body. Yoga in itself is a science of health management rather than a method of treatment. When yoga is combined with certain healing and therapeutic modalities, it increases health, general wellbeing and longevity. It does this by removing tensions, calming the mind and improving vitality. Yoga generally enhances our lives on all levels.

Yoga a way to Balanced Life

Health is the foundation on which rests the happiness of the people and the strength of a nation

Yoga is a science that regulates the physical & Physiological behavior of an individual. Regular practice of yoga will develop physical fitness and keeps the ailments away and also it gives the mental power. Some of the advantages of Yoga are :

- * It's a traditional system of practice, coordinates, both mind and body, which is ultimately needed for the today's modernized society.
 - * Yoga plays a vital role determining the individual's physical and mental fitness.
 - * Unlike some allopathy medicines, yoga practice has no side affects.
 - * Yoga does not relieve only the symptoms, even eliminates the root cause for the disease and provides complete cure from that disease.
 - * Regular practice of yoga prevents occurrence of many diseases of modernized style.
- To conclude this. I would strongly recommend suggest yoga as one of the preventive & social medicines of westernized society.

* Dr. D. S. Wankhade

YOGA AND QUALITY OF HUMAN LIFE

Promotion of health and quality of life through awareness is the prime objective of Yoga. From yogic perspective, health does not mean just a disease free body. It believes in a holistic approach to health of which the body, the mind and the spirit are integral and interdependent aspects. Yoga takes into consideration both the positive and negative aspects of health. Yoga is not just about exercise, it's a way of life. Most people have their first experience of Yoga by joining a Yoga-class and practicing asanas. Other than performing asanas regularly, moderation in food, discipline in behaviour, purity in thoughts, sharing & caring are also other parts of Yoga.

Introduction

Yoga is a promotional science which aims at evolution of mind and personality while working in the society we must keep our physical and mental balance alive. We should not forget that we are all human beings and it is utmost necessity to keep our human hood ever alive. God has not sent us on this very planet to enjoy the senses like other animals. While shaping us in this human form he has personified some sort of duties that we have to perform in the larger perspective of mankind.

Emergence of humanistic transpersonal psychology and realization of the significance of higher order human needs gave rise to investigations into psychological or subjective well-being, promotion of quality of life and ingredients of positive mental health.

Yogic Management :

Promotion of health and quality of life is the prime objective of Yoga and is the point of greatest attraction for researchers and practitioners in yoga. From the yogic perspective, health does not mean just a disease free body. It believes in a holistic

approach to health of which the body, the mind and the spirit are integral and interdependent aspects.

According to Swami Satyanand Saraswati, *Man today is seek because he thinks he is seek. Sickness and illness have no place in the life of a person who does not accept and tolerate the thoughts of self-limiting which are real seeds of our myriad ailments. We stand hypnotized by disease and illness as our fate and destiny rather than health and bliss which are truly our birth right and heritage. In order to emerge from man's hypnosis and collective hysteria of disease and illness and experience real health, joy and creative fulfillment we must make systematic application of yoga in our daily lives.* Yoga takes into consideration both the positive and negative aspects of health. By-positive health is meant physical fitness, mental agility and spiritual verve. It is expressed in overall satisfaction, inner happiness, peace and blissful experiences. On the other hand neglect of any of the three aspects (i.e. body, mind & spirit) of health result in imbalance and disharmony in the being and the person carries negative health.

* Dept. of Physical Education, Vidya Bharati Mahavidyalaya, Amravati (Maharashtra)

A good deal of studies have been done to indicate the short and long term effects of the yogic practices on psycho physiological functioning and their role in the prevention and management of different health problems. The selected yogic practices have a favorable conditioning effect on various physiological systems. The different meditational practices have relaxing and rejuvenating effects on the respiratory, circulatory and nervous system. As a result yogic practices have been found useful in preventing and managing disorders related to the body systems.

The psychosomato-spiritual approach of yoga is more effective in managing stress-related psychosomatic problems. It was found that the yogic lifestyle adopted by the aspirants resulted in a substantial reduction in their anxiety, depression, obsession, hostility and paranoid ideation.

In order to understand the yogic view on promotion of personality we must look into the spiritual aspect of human life and yogic models of personality. It includes, (I)purification of self and (ii) expansion of self. From the yogic viewpoint, observance of 'Yamas' and 'Niyamas' and the practices of asana, pranayama, meditation etc. are different purification techniques for the mind & body.

On the other hand, expansion of self refers to transcendence, positive emotions and attitudes expressed in care and love for all.

Yoga is, therefore, a promotive science which aims at evolution of mind and personality.

Yogic routine for an aspirant:

4.00 a.m. : Wake up and cleaning Activity.

5.00 - 6.00 a.m. : Asanas

6.00-6.30 a.m. : Break fast

6.30 - 7.00 a.m. : Meditation

7.00 - 8.00 a.m. : Seva

8.00- 11.00a.m. : Studies

11.00- 12.00 noon : Self study / Seva

1.00- 1.30p.m. : Tea

1.30-2.00 p.m. : Yoga Nidra / Swadhyay

2.30 - 4.00 p.m. : Studies / Seva

4.00-5.00 p.m. : Gardening / Sports / Seva
 5.00-6.00 p.m. : Dinner
 6.00 - 7.00 p.m. : Prayer
 7.00-9.00 p.m. : Self Study
 9.00p.m. : To Bed

The above routine places more emphasis on expansion of awareness and consciousness. This also helps the yoga aspirant to develop a well organised personality with great co-ordination between head, heart and hands.

Conclusion :

1. Yogic Science fruitful field for fundamental and applied research and teaching at higher levels by behavioural scientist, particularly psychologicistic.
2. It is important that indigenous knowledge of yoga and yoga psychology is suitably incorporated as an integrated aspect of life in our routine.
3. Yoga is good for everyone so people of all professions, cultures, religions and socio-economic strata adopt yogic lifestyle and attain an inspired vision for future.
4. Yogic life style has the potential to harmonize the emotional life of the individual and helps one to gear up for the inner journey of the everlasting contentment.

References

- ⇒ Swami Niranjanand Saraswati, *Yoga Darshan*, Alak Bara, Deoghar.
- ⇒ Swami Rama & Swami Ajay (1976). *Creative use of emotion*, Himalaya International Inst. of Yoga Science & Philosophy, USA.
- ⇒ Shushant Pandey & Ashwini Kumar, *Effect of Ashram life on Emotional Status* Yoga 2.5 (2003), Munger, Uihar. India.
- ⇒ Prof.L.I.Bhushan, Re-emerging Yogic Science: Instrument for Individual & Societal transformation, Yoga 2,5 (2003), Munger Bihar, India.
- ⇒ Swami Sivanand Saraswati, *The Purpose of Education*, 'Yoga' 4.9 (2005), Mungr. Bihar, India.
- ⇒ Barnes. B.L. (1994), *Mental health issue in Industry*, Phoenix publishing, New Delhi.

* Chetan Dhanani

Physical Education

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 40-43

ISSN 2319 - 8168

MEDITATION

INTRODUCTION

More and more people are interested in learning meditation. The question is which method to choose. There are many techniques taught through different schools, ashrams and organizations. Here we will look at a few commonly practiced ways and focus in detail on Raja Yoga because it includes most of the other techniques. This is the meditation recommended in the srimad Bhagwad Gita. Raja Yoga means the king of Yogas. It involves purposeful thought about spiritual concepts. Meditation is very personal. It takes place deep within everyone's heart.

WHAT IS MEDITATION ?

Meditation is deep and purposeful thought about eternal verities. It is a method to dwell on the landscape of your mind with understanding and a means to access ones self subconscious. It teaches you to have concentration, single track thinking and instant recognition of deviations from your intended focus. You learn how to distinguish between thought patterns and to select those which are positive, useful and lead you to your chosen goals.

PURPOSE OF MEDITATION

Meditation fulfils many purposes. Some people meditate for health reasons, some for gaining greater concentration to improve their performance in the arts or sport. Some meditate specifically for overcoming character defects and developing their personalities. Some meditate simply to become calm and

peaceful. Whatever the apparent reason, the underlying purpose is spiritual .

* **The Spiritual purpose**

* **Meditation and Character Development**

* **Meditation for Health**

PHYSICAL ARRANGEMENTS FOR

MEDITATION : Although meditation is not a physical activity as such, suitable physical arrangements enhance experience and progress. The physical and spiritual are always in tandem, each influencing the other, therefore we must take this into consideration for optimum results.

Environment : Meditation has an effect on physical place, just as physical places have an effect on people. The atmosphere of a place is created by the activities and thoughts that occur there. It is beneficial to select a place at home that is kept specifically for meditation where you can build up the vibrations and atmosphere. This helps you have good quality meditation. Your meditation on space should keep clam uncluttered. Although meditation can be done anywhere, for your fixes time regular practice a dedicated meditation place makes a considerable difference.

Beginning Meditation : It is good to select a time such as a early morning or evening when you are less likely to get interrupted. Make sure you are fresh and clean, and wear light colored loose clothing. Sit straight on your cushion or chair or the floor in a "half lotus" pose. People

* Lacturar in Phy Edu., The K.P.E.S. College, Bhavnagar

who practice hatha yoga asanas like to sit in the full lotus pose, but it is not required for raja yoga because your attention is on establishing a balanced pose within the mind and consciousness. The physical Position simply needs to be balanced and comfortable. If you choose to sit on a chair, it is good to keep your back straight, feet together and legs uncrossed. This allows the subtle energies of your body to flow unobstructed. Take the first few minutes to centre yourself. let your thoughts quieter and focus on establishing soul-consciousness.

How to Set Your Mind : In ordinary day-to-day consciousness your thoughts are externally focused. Your mind is fully connected with your sense and constantly receiving information from them. In addition, the sensory input triggers memories and sanskars from the immediate or distant past. All this distracts the mind and makes concentration efforts.

The first step of meditation is to turn your mind within. Your eyes are open, you can hear, smell, feel and taste, yet your attention is detached from your senses. You are focused within, still aware of the outside world, but it does not pull your attention against your will.

Meditation With Open Eyes : Raja yoga meditation is practiced with open. While focused internally on the light of the soul, look through your eyes and let your gaze rest on the point symbol of the supreme soul. Yoga means the connection of the mind between you, the soul and God, the supreme soul.

Your success increases as you develop your concentration. The more you are free the distractions of thoughts of the inner world and the events of the external world. If you try to meditate with closed eyes, you cannot become truly focused. In addition, various images or memories will appear on the screen of your mind to distract you and, because meditation takes you to a very peaceful state of being, you will probably fall asleep.

How Often To Meditate : Meditation is cumulative. It is good to start with short meditations of a few minutes at a time and build up to longer periods. As you progress you will be able to achieve good quality meditation for longer periods. As you progress you twice a day, interspersed with several shorter periods during activities. Your meditation will develop if you keep up a daily practices. If you miss a few days.

TYPES OF MEDITATION

Mantra Meditation : A mantra is a sacred word, usually given by a guru to his or her followers upon their initiation. The mantra is whispered as it is meant to be kept secret, and is chanted internally or externally by the meditation. There are several very well known and often used mantras for example OM, OM NAMO SHIVAI, HARE RAMA- HARE KIRSHNA, OM SHANTI etc, some mantras are longer and are shlokas, or verses, taken from important scriptures of India. Some teachers of meditation emphasize correct pronunciation because the power of the mantra lies in the utterance of the sacred sound. For others more importance is given to the meaning of the sacred word. Sounding the sacred mantra is carried on the breath, prana, which is widely thought of as the life energy or soul of a person. Sounding the sacred word therefore, is considered a step towards consecrating your life to the Divine, desiring that the Divine essence and your own essence become merged.

Where importance is given to the meaning of the sacred word, it is believed to come from the Divine intelligence. One meaning of the word mantra is 'advice'. If you chant OM SHANTI in the understanding that it means I am, I exist, my existence is spiritual, unending, divine and eternally pure, and my essence is peace, then you are expected to absorb its significance into your consciousness. The mantra advises you to be conscious of your essential spirituality, to be stable in peace and to become free from

the influence of the ephemeral nature of your material existence.

Japa Meditation : Japa meditation uses the technique of repetition because repetition makes awareness stronger and creates momentum. A mantra is chanted aloud or internally as a repeating thought or prayer, while the beads of rosary are turned. There is emphasis on the number of times a mantra is repeated. A typical rosary contains 108 beads, and the mantra is chanted one for each bead. The meditator may chant which is internal or secret. Sometimes the rosary is kept inside a bag and the meditator turns the rosary, chants silently and tries to sustain the meditator practice while doing other activities at the same time. The intention behind this is to develop a spiritual while doing day-to-day activities.

Dhyana Meditation : Dhyana meditation is aimed at developing concentration on the sacred object. A devotee will sit in a particular meditative pose generally the half lotus or full lotus pose or asana. The asana is given importance because the position or the attitude you adopt during meditation, affects the outcome of the meditation exercise. It is important for the body to be balanced and to sit straight so that all the subtle physical energies are unrestricted, then meditation will be more successful. With half closed eyes, the meditator then focuses his or her attention upon the figure of the divinity. The image or figure or the deity represent the sacred and are therefore suitable objects for concentration and contemplation. Your mind is affected by what you see, so when you are focused upon sacred object for a long period of time the impact of that vision can bring you to an internal state of sacred awareness.

Pranayama : Meditation upon the breath is favored technique because prana, the breath, is considered to be the life force which is sacred. Attention is given to inhalation and exhalation. On the in-breath you absorb fresh

oxygenated air which represents taking in the purifying energy of the divinity. On the out-breath, you expel carbon dioxide and the impurities of the body. The more consciously and ritualistically this is done, the more impact this has on your awareness and faith. Pranayama is well known to be good for health and many people practice it specifically for health reasons.

Yama and Niyama : Yama and Niyama apply to lifestyle discipline which enhance and complement a meditation practice. They refer to hygiene practice, and include refraining from using intoxicants like alcohol and cigarettes, following a vegetarian or sattvic diet, and sleeping and rising early. All these practices promote a healthy, balanced way of life which complements your development of values. The aim is that each aspect of your life and your meditation practices should work holistically. Meditation enables you to be in balance with yourself and consequently your dealing with others become more harmonious and sensitive.

Raja Yoga : Raja yoga deals with the spiritual dimensions of your inner life. It includes all the above techniques but interprets them in a more symbolic way. For example the mantra is not repeated verbally or silently internally, but rather you think deeply about it and remind yourself to stay aware of the meaning of mantra. This changes the quality of your consciousness. In this way, meditation practices are a process of shifting again and again from body-consciousness to soul-consciousness. Maintaining soul-consciousness is awareness of the soul, the life force and divine light and progressively subtle effort to stay in that state of being and from there to move your consciousness or thoughts beyond into the non-material realm of purity and silence where you can connect and commune with God, the Supreme Soul. This requires stillness of mind, focus and purity of thought. For that, asana is to sit in the

metaphorical lotus pose of detachment and balance.

CONCLUSIONS

Meditation is introspective technique. Its practice enables you to look within and make contact with your inner truth. Your conscience is awaked and refined which brings you into contact with your intrinsic positive qualities. You discover your natural sense of morality and justice which make it easy for you to follow the dictates of your consciousness. Positive thinking and emotional maturity are

natural outcomes of regular and deep practice of meditation.

Meditation strengthens the inner self and establishes a link with the divine source of values. Several traditional forms of meditations are there which can be used to develop emotional maturity.

REFERENCES

- ⇒ Brahma Kumari's Educational Society, "Vala Education Meditation & val-use" (Rajasthan, Mount Abu: Om shanti printing press, 2004)

* Jignesh Zala

Physical Education

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 44-45

ISSN 2319 - 8168

HEALTH AND PHYSICAL MANAGEMENT

The purpose of the investigation was to find out the compavision of sports competition Anxiety of Inter Moval Tournaments Boy's Basketball and Football players. The study conducted on 60 boys inter moral tournaments players, 30 from Basketball players and 30 from Football, who were selected randomly from different course of swamiviveknand physical education college, Gujarat, Gujarat University, Gandhinagar. Anxiety (SCAT) questionmaire of render Martens,a day before they were to play their matches. The finding revealed that the significant difference between Basketball and Football Intermoral Tournaments Boys players,the'T-TEST' was applied and it shows that, there is significant difference between these two groups.

KEYWORDS : SPORTS COMPETITION ANXIETY , T-TEST,FINDINGS MATCHES ,ETC.

Introduction:

In the modern sports, psychological preparation of a team is as important as teaching them the different skills of a game with scientific methods. Most of the coaches agree that the physical characteristics, skills and training of the players are extremely important but they also feel that god mental and psychological preparation for competition is a necessary component for success. The development and acceptance of any scientific discipline requires an ever-expanding and maturing empirical base. yet despite vast scientific progress in allied domains of professional psychology, the field of sport psychology has remained fairly stagnant in its research progress and has overlooked major advances that could aid in the advancement of the discipline. It is important to discuss issues related to the lack of efficacy of the traditional and long assumed 'gold-standard' interventions for the enhancement of sports performance, and compares the

field's empirical base to sister disciplines in psychology. Further, the lack of empirical studies examining rate of change, moderators of change, and mediators of change is discussed, and suggestions are provided for a new research agenda in sport psychology that could expand its professional credibility and enhance its over all scientific development. Anxiety plays a paramount role in sports. It is the challenge in sports participation which produces anxiety. Anxiety is likely to be greater in higher competitive sports, than in relatively non competitive sports, because in the competitive sports, participants are expected to win and greats demands and mode upon them to succeed.

An offensive player's needs more aggressiveness than a defensive player. Defensive player requires calm and cool approach while defending i.e. catching and clearing the ball. Anxiety of the players is to be optimum for better performance. Efficient player with physique, fitness and mastery over

* M.Phil student, K.S.V. Uni., Gandhinagar

all the skills but lacking in psychological qualities is not been able to play effectively for a longer duration.

This may be the reason that Indian Basketball and football team is not doing well as is expected from them. Therefore, attempt has been find out the comparison of state competition anxiety (SCAT) of Basketball and Football boys Intermodal Tournaments players. It was hypothesized that there might be a significant difference between their Anxiety level of Basketball and Football Boy's Inter moral tournaments players.

Methodology : The subjects were of male Inter Moral Tournaments players, who participated in the Basketball and Football tournament organized by Swami Vivekanand physical Education collage Gandhinagar year 2005-06. The subjects were selected randomly from different physical education.

Course(30 from Basketball and 30 from Football players), those who were qualified in quarter final Of the tournament. The age ranged from 18 to 25 year, the average age being 21 years. The data were Collected by employing sports competition anxiety questionnaire (SCAT) one day prior to the competition. The players were divided in to two categorized according to their teams i.e Basketball And Football.

Statistical Analysis : To compare the sports competition Anxiety of Basketball and Football Inter moral

Tournaments boy's players 'T' test was applied.

Result and Discussions :

Group	Mean	Mean Difference	't'
Basketball players	12.07	2.16	19.84
Football players	14.23	-	-

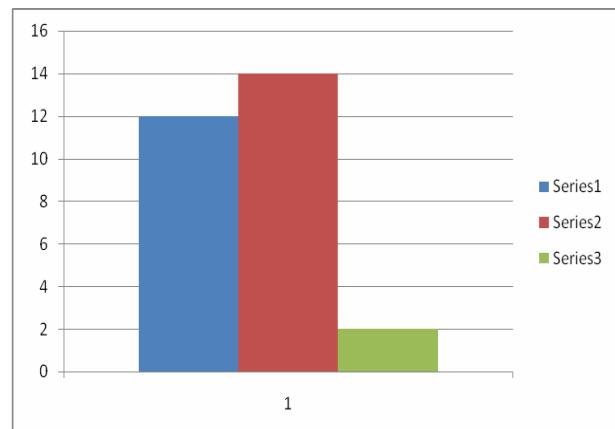

Table-I shows that there is a significant difference between the Basketball and Football Inter moral Tournament's boy's players in their anxiety level. The 't' value 19.84 is found to be significant. So there is significant difference in the anxiety level of the players. It justifies the hypothesis. The present investigation deals with the differences between Basketball and Football Inter moral Tournaments Boy's players in their Sports Competition Anxiety (SCAT) level test. 't' test was applied to study the significance of mean difference between the two Games groups on their anxiety level. The result of 'T' test showed that the Inter moral Tournaments player's goal and scored lower in their competitive sports anxiety level as compared to the Basketball players.

* Dharmesh Patel

Physical Education

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 42-48

ISSN 2319 - 8168

SPORTS MEDICAL CARE AND DOPING IN SPORTS

Sports medical care is a specialized branch of medicine that uses the scientific medical knowledge to take care of the modern day sportsperson by understanding, diagnosing, preventing, curing, managing all the sports related physical injuries and psychological problems and behavioral changes; and bringing back to normalcy and best performance.

INTRODUCTION

Sports medical care is a specialized branch of medicine that uses the scientific medical knowledge to take care of the modern day sportsperson by understanding, diagnosing, preventing, curing, managing all the sports related physical injuries and psychological problems and behavioral changes; and bringing back to normalcy and best performance.

The goal is to provide health care and sports medicine services to all accredited athletes, team members, officials, media, IAAF Family members, volunteers and staff as well as to spectators through an organization of local personnel and facilities and by working with accredited national teams' medical personnel. These services shall be available at all training sites and competition venues, including officials and team accommodation areas.

Duties of the Health Care Services include:

- Recruit and co-ordinate the utilization of community medical resources
- provide primary and emergency care
- provide other medical support services
- supervise pharmacy services and medication supplies
- establish liaison for specialty services and consultations

- Co-ordinate services with the hospital network and emergency services
- supervise environmental health and safety
- Organize training sessions for the various medical care teams
- Ensure that injections for athletes' treatments at IAAF competitions are only administered by medical personnel

Location of Medical Care Sites

- Poly-Clinic / Central Treatment Area
- Athletes' Accommodation
- Training and Warm-Up Areas
- Spectator Areas
- Main Competition Stadium
- Staffing
- Laboratory

Scope of Services

- Sports medicine and general health care
- First aid and emergency care
- Integration of services with the Doping Control program
- Public health and safety surveillance
- Coordination of services
- Establish liaisons for specialty services and consultations
- Maintain a record system
- Meteorological surveillance
- Maintain administrative liaison with the IAAF Medical and Anti-Doping Commission

* Lecturer in Phy. Edu., Navyug Science College, Surat

- Assign a Commission member to serve as a liaison
- Provide emergency and urgent medical services

DOPING CONTROL

- Use of performance enhancing drugs
- Equality of performance among athletes
- Give a clean image to sporting events
- Goal: To carry out doping control procedures in accordance with IAAF Rules and Guidelines

Duties and Responsibilities:

- Follow all IAAF Rules and Guidelines for Doping Control
- Work with the IAAF Medical/Doping Control Delegate and staff
- Recruit and train an adequate staff of chaperons and doping station attendants
- Facilities - Work with the Supply Staff
- Laboratory - Arrange for samples
- Transportation
- Security
- Communication

Doping Control Station

Station should consist of:

- A waiting area with comfortable furniture, adequate ventilation, reading material, a television for viewing the competition
- A work room for sample processing
- Toilet facilities, separate for men and women, with adequate space for the athlete and an observer of the same sex

Sportsman spirit and killer spirit

- attitude of a true sports person
- The aim is to win
- to 'safeguard' the prestige and honour
- athlete has to win a by 'killer spirit'

Exercise science and expert medicine

- concentrates on diet and exercises
- to frame or amend the rules and structure of games
- sports medicine dealt by a team

Why sports medicine is talked about now

- The expanding field
- Newer medicines, aids and methods
- overdose of the medicines and abuse

- affect the health and life of athletes

Supplements turn villains

- magical formula for increased performance
- male hormone related drugs called 'anabolic steroids'
- side effects of blood pressure, and adverse gender specific effects
- Dietary supplements

WADA and NADA

World Anti Doping Agency (WADA), headquartered in Canada, provides the, rules and regulations for anti doping policy. It has given the standards like Prohibited Substances and Methods, Therapeutic Exemption Limits and Best practices code. This is monitored and implemented through the international and National sports federations and National Anti Doping organizations and through accredited testing laboratories. In India it is National Anti Doping Agency established by Government of India.

Prohibited List of substances

- ANABOLIC AGENTS (Anabolic Androgen Steroids or AAS)
- Peptide Hormones, Growth Factors and Related Substances
- Insulins ; Corticotrophins; Growth Hormone (GH),
- Insulin-like Growth Factor-1 (IGF-1), Beta-2 Agonists
- Hormone Antagonists and Modulators
- Diuretics and Other Masking Agents
- Stimulants, Narcotics, Cannabinoids, Glucocorticosteroids

Illustration

- Few Indian athletes were tested positive
- Athletes pleaded their innocence and ignorance
- Not sufficient doctors in sports medicine to guide them
- Akhil Kumar, award winning boxer - support of the innocence
- Sufficient educational background
- Lack of doctors having full knowledge of banned drugs

Sports medicine centers to check doping

- Solution is self explanatory from the worlds of players.
- Setting up sports medicine centers all over the country.
 - Making the athletes aware and knowledgeable on banned drugs.

Conclusion

Be very sure of the medicines, ingredients, manufacturer and distributor source .If you don't know don't take them. IOC, NADA, WADA and other relevant authorities have warned sportspersons to avoid supplements they are not sure about.

The filtered essence is that more number of Sports Medicine Centers is the need of the hour. As sports starts from small school children sports medicine is relevant even at lower levels as an important contributing factor for making healthy sports person by imparting scientific training, nutrition and Medicare at the same time making them aware of the WADA banned substances and inculcating a culture of clean sports and clean individual.

"Exercise every day, and get the antioxidant vitamins and other nutrients your body needs from foods, not from pills. Eat a wide variety of foods including large amounts of fruits, vegetables, whole grains, beans, nuts and other seeds. If you want to take Recommended Dietary Allowances of vitamins in pills, go ahead; there is little evidence that you will harm yourself. However, when you take large doses of any vitamin, you don't have the foggiest idea whether you are harming or helping yourself."

REFERENCES

- ⇒ Policies and Procedures: Medical Services Department Atlanta Committee for the Olympic Games, Atlanta, 1996.
- ⇒ Thompson JM, Savoia G, Powell G, Challis EB, Jaw P. Level of Medical Care Required for Mass Gatherings: The XV Winter Olympic Games in Calgary, Canada. Ann. Emerg. Med. 1991. 20:385-390.
- ⇒ Wilkes JS, Watson DT. The Olympic Medical Experience: Venue and Command Center Perspective. J. Med. Assoc. Ga. 1997, 86(1): 47-49.
- ⇒ Procedural Guidelines for Doping Control, 1998 Edition. International Amateur Athletic Federation, Monaco, 1998

* Vanar Harish

HEALTH AND PHYSICAL MANAGEMENT

health and physical management is a metabolic efficiency. Sickness is metabolic inefficiency. Nobody is totally healthy or totally sick. Each of us is a unique combination of health and sickness. And each of us has a unique combination of abilities, both emotional and physical. As we grow up, we learn that we are loved for our abilities but hated for our disabilities. This happens at home, at play, at school, and at work. Sometimes, this even happens with our doctors, especially if our disabilities mystify them or remind them of their own disabilities. So we try to hide our disabilities from people and from ourselves. This charade undermines our relationships and our self-esteem. We learn to fear society and hate ourselves self-hatred is the most debilitating sickness. It interferes with our ability to seek and accept help. And everybody needs help. How do we free ourselves from self-hatred ? first, we reclaim our disabilities whether society accepts them or not. this means that we learn to take care of ourselves. Possibilities of medical intervention have trived over the last decades our knowledge about mechanisms of the development of diseases and factors influencing it has increased. Effective treatment requires a holistic approach that takes into consideration aspects at first sight not related to a course of a specific disorder this book contains a few chapters focusing management .the chapters are arranged in an order reflecting multidimensionality of issues constituting this theoretical and practical area started from the studies focusing on a general, administrative, level to considerations related to situations of individuals suffering from a specific illness. The discussed problems concerns different age groups- Children, adults, and the elderly. We hope that readers professionally engaged in health care both theoretically and clinically will find it interesting, useful and inspiring.

What is health?

The English word health comes from the old English word hale, meaning "wholeness, a being whole sound or well" hale comes from the proto-indo European root kailo, meaning "whole uninjured of good omen " kailo comes from the proto-Germanic root khalbas, meaning "something divided " medilexicon's medical dictionary has three definitions for health , the first being " the state of the organism when it functions optionally without evidence of diseases or abnormality

Definition of health

The most famous modern definition of health was created during preamble of constitution of the world health organization as adopted by the international health conference, New York, 19-22th june 1946. signed on 22nd july 1946 by the representatives of 61 states (official record of the world health organization no-2, page 100) and entered into force on 7th april 1948. "health is a state of complete physical, mental and social well being and not merely the absence of disease or infirmity"

the definition has not been amended since 1948

* H.B. Kapadia School, Ahemdabad

during the Ottawa charter for health promotion in 1986 , the WHO said that health is “a Resources for everyday life, not the objective of living health is a positive concept emphasizing social and personal resources, as well as physical capabilities”

Two aspects to health:-

Most people accept that health can be divided into two broad aspects physical and mental health.

Physical health:-

For humans, physical health means a good body health, which is healthy because of regular physical activity (exercise), good nutrition, and adequate rest. As a country's or regions people. Experience improved nutrition, health care standards of living and quality of life their height and weight generally increase in fact most people, when asked for a definition of health talk about physical health physical health relates to anything concerning our bodies as physical entities physical health has been the basis for active living campaigns and the many nutritions drives that have swept the industrialized world. People are exposed to so much.

Exposed to so much “Physical health ” data these days that it is hard to decide what is relevant and what is not another term fro physical health is physical well being. Physical wellbeing is defined as something a person can achieve by developing all health – related componebs of his / her lifestyle. Fitness reflects a person’s cardio respiratory enducrance, muscular composition other contributors to physical well being may include proper nutrition, body weight management , abstaining form drug abuse, avoiding alcohol abuse responsible sexual behaviour (sexual health) hygiene, and getting the right amount of sleep.

Mental health : Mental helath refers to peoples cognitive and emotional well –being. A person who enjoys good mental health does not have a mental disorder. According to WHO, mental health is “a state of well – being in which the individual realizes his or her own abilities, can cope with the normal stresses of life can work productively

and fruitfully, and is able to make a contribution to his or her community’ no matter how many definitions people try to come up with regarding mental health, its assessment is still a subjective one.

Determinants of health : The health of individual people and their communities are affected by a wide range of contributory factors. People’s good or bad .Health is situations – what is happening and what has happened to them, says WHO. WHO says that the following factors probably have a bigger impact on our health than access sand use of health care services :

- * Where we live
- * The state of our environment
- * genetics
- * Our income
- * Our education level
- * Our relationship with friends and family

Health Management System :

The health management system (AMS)is an evoluntionary medicine regulative process proposed by Nicholas Humphrey in which acturial assessment of fitness and economic – type cost – benefit analysis determines the body’s regulation of its physiology and health. This incorporation of cost – benefit calculations into body regulations provides a science grounded approach to mind – body phenomena such as placebos that are otherwise not explainable by low level, non economic and purely feed back based homeostatic or allostatic theories.

Many medical symptoms such as inflammation, fever, pain, sickness, behavior, or morning sickness have an evolutionary medicine function of enabling the body to protect, hea or restore itself from injury, infection or other physiological ‘ disruption

The deployment of self treatments have costs as well as benefits with the result that evolution has selected management process in the brain such that self – treatments are used only when they provide an overall cost benefit advantage. The brain controls physiological process through top down regulation.

External treatments and the availability of support is factored into the health management system's cost benefit assessment as to whether to deploy or not an evolved self – treatment

Placebos are explained as the result of false information about the availability of external treatment and support that mislead the health management system into not deploying evolved self – treatments. This results in the placebo suppression of medical symptoms.

References

- ⇒ Plunkett's Health Care Industry Almanac 2004
- ⇒ Technology, Health care and management in the hospital of the future
- ⇒ The well – managed Health care organization Web helps
- ⇒ Operations research and Health care A Handbook of methods and Application
- ⇒ Performance Management in the Health care : Improving patient outcomes : An integrated approach
- ⇒ Organizational Ethics in Health care; principles, Cases, and practical solutions
- ⇒ The encyclopedia of Health care Management By E- Streams

*Vijesh Patel

Physical Education

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 52-54

ISSN 2319 - 8168

ALCOHOL, TOBACCO AND DRUGS IT'S EFFECTS ON SPORTS PERSON

The alcohol which we drink is called ethanol or ethyl alcohol (C_2H_5OH). It is obtained by the process of fermentation and distillation. It is a by product, made from the decomposition of wheat, rice, barley, grapes, etc. In this process yeast is used for fermenting. Alcohol is not a food and it does not give much energy. There are many forms of alcoholic products which we use for drinking like wine, whiskey, brandy, gin, beer, etc.

Harmful Effects of Alcohol

There are many views about alcohol. Some consider it as a medicine; many drink it for the company sake; many say that it relieves tension; many believe that it gives fun and enjoyment. All these wrong opinions can come to end if we know the reality of its effects. These effects are very adverse over individual, family, and society. They are as follows:

(i) Economic loss : Alcohol is a costly product in all its forms. It causes great loss of money, once a person is addicted. Thus, it brings poverty to many homes. It causes many health problems and to cure this extra economic burden of medical treatment is required.

(ii) Physical efficiency lost : Regular drinking of alcohol makes body sick, weak diseased. Body loses physical efficiency and health is affected to a great extent. Various system of the body reduces efficiency. Thus, it is an open invitation to many health problems. Alcohol has very adverse effect on sportsperson, as alcohol declines the physical efficiency to a great extent. Thus, performance is very low for many days.

(iii) Loss of senses : When we drink alcohol, it affects our senses. The sense of judgement is lost, so a person cannot think properly. It

reduces self control and a person commits many mistakes. An alcoholic person cannot control his emotions, sometimes these emotions become aggressive and violent. Alcoholic person also loses his perfection in skills, thus low performance in games and sports.

(iv) Loss of Memory : In an alcoholic person, the brain's activities are reduced. Brain cannot remember immediate happening or occurrence i.e short-term memory is lost.

(v) Declines appetite : an alcoholic person cannot eat his normal diet, there for, his appetite gets reduced. It causes decline in sports performance as diet cannot meet the need of the energy.

(vi) Crime : Alcohol has direct relation with crime. Most of the crime is committed when a person is drunk. Drunkards are more involved in sex crimes. Alcohol increases the sexual desire (but takes away the sexual performance).

(vii) Road accidents : In most cases of road accidents, these are caused by the drivers who are drunk, as they over speed the vehicle and cannot control the vehicle properly. Thus many innocent people are also killed by them.

(viii) Unreliable : Most of the alcoholic

* M. Phil Student, Kadi University, Gandhinagar

drinkers are unreliable person and considered unfaithful. The promises made under alcoholic effect are often painful

(x) Kidney and liver damage : Alcohol causes a lot of stress on kidney and liver. Over stress on these vital organs results in partial or full damage of these organs. It sometimes leads to kidney or liver cancer or its complete failure.

(xi) Increased blood pressure : Alcohol increases the blood pressure, thus chances of heart problem increases. It leads to aggressive behaviour and over stress on mental behaviour, thus lot of headache and body ache.

TOBACCO AND ITS EFFECTS

The evil habit of smoking and chewing of tobacco has enslaved many people. It is taken in various forms like cigarette, bidi, snuff, chewing tobacco (pan masala), drinking of nicotine water(hooka), etc. All these forms of tobacco have very harmful effects. The reason of its global popularity is that people like its pleasing narcotic effect. It simulates the brain and nervous system and gives temporary relief from worry, fatigue and hunger. The effect of tobacco is very adverse on the health.

Harmful Effects of tobacco:

1. Tobacco as poison: Nicotine is a brain poison found in tobacco. It is the one of the most deadly poisons known to man. Half a drop of pure nicotine can be lethal to kill a person. There is no antidote for this poison.

2. Wrong Habit: Usually people start this habit to relieve tension (wrong concept). A small amount of nicotine with the first puff subdues tension. Soon after, it again stimulates the person for another puff. Thus, a smoker is caught in its vicious circle and becomes a slave to this habit.

3. Lung and Jaw Cancer: - Intake of tobacco brings 'tar' along with a smoke. This tar has strong sticking effect and thus it gets attached to the lining of trachea and lungs, thus causing great risk of lung cancer.

4. Increase in Sugar level: - Tobacco raises

the sugar level in blood by reducing the efficiency of pancreas; therefore, it is very dangerous for a diabetic person.

DRUGS AND SPORTS

Drugs are life saving as well as life threatening chemicals. They are used by a sportsperson for different purpose. Use these drugs have an effect but the side effects are dangerous. Performance enhancing drugs are banned in sports. IOC has recommended only natural sources of diet for sports performance. But many players use these drugs to improve their performance in sports without knowing their consequences. These drugs are of various type and they are named as ergogenic aids.

- (A) Stimulants
- (B) Narcotics
- (C) Steroids
- (D) Growth hormones
- (E) Beta-Blockers

DRUGS ADDICTION

Drugs are chemical substance which alter the body are its function also known as medicines. When they are taken inside the body, they are bring change in the bio-chemical system of the body. Drugs are designed to improve the chemical in the body imbalanced in the body. Drugs reduce the effect of diseases and sickness. By covering the chemical imbalanced thus helping to bring improvement. Pharmacologist try their best to make a drug as specific as possible but all drugs possess varying degree of side effects. Drugs can be classified as

- (1) Prescribe drugs
- (2) Non prescribe drugs.

Drugs are not an evil ,every time. Many times they save our life through their action, but can be very harmful when people are addicted to drugs. They take drugs as a habit under the influence of bad company; to remove tension, loneliness, etc. But once a person taking drugs he cannot stop using it, thus becoming slave to drugs. Health is adversely affect due to weak immune system. Many health problems grip

the body. Gradually, the body gets addicted to them and works only if these are taken regularly. If the drugs are not provided, the body status aching the feels a lot of discomfort.

The person taking these drugs cannot come out of it, on his own. This addiction is very powerful, it may lead an addicted one to do crimes like theft, stealing, bluffing ill-legal drug trafficking, bring same to self and family. It cause great loss of health, wealth, mental control, social status etc. This overload of drugs or non prescribed drug taking is termed as drug non prescribed drugs taking is termed as drug abuse. This addiction can only be stopped by strong determination, hospitalisation and sympathetic attitude from family and friend. Some of the commonly used drugs are :

- (a) Stimulants : cough syrups, sleeping pills, caffeine.
- (b) Narcotics : Pain killers, opium, morphine, cocaine.

REFERENCE

- ⇒ Health Concept of physical education, sanjay kundra 2012.
- ⇒ "Anabolic steroid". NIDA: Reaserch report series1991:1-5

* Sanjay Bhudiya

A STUDY OF THE IMPACTS ON THE PLAYER'S AGILITY BY KABADDI GAME TRAINING PROGRAMME

Through Physical education only the dynamic factors like strength, speed, modesty , endurance, co-ordination, agility, and flexibility can be progressed , developed. The researcher has tried to study what would be the effect of the agility of the players if they are given a certain kind of training in Kabaddi. To fulfill the purpose of this study, 40 players of kabaddi, Arts and Commerce college were selected out of 60 by randomly method hypothesis is "There would be certain increase in the level of endurance and the speed of the subject after training program and skills at kabaddi for measurement of agility shuttle Run tet was used. Tehre were two groups One is experimental and other is control . The experimental group was given practical training They were given training of six weeks for development of game and skills of kabaddi. The purpose was to increase agility and control group was not given any kind of practical training. The groups had similarly 20 subjects in them to test the concept of study , agility was tested through after training and the result of this test was favour of experimental group.

Key words : Agility

Introduction : As science is progressing say by day, so many material facilities are available that a man can complete the fourth work with the help of these machines. So man has startd living lazy life and due to this his physical abilities have decreased. Through physical education oinly the dynamic factors like strength, speed , modesty endurance , Co – ordination and flexibility can be progressed developed. The native game like kabaddi also needs dynmic factors ; kabaddi is an ancient and interesting game. The researcher has tried to study what would be the effect of the agility of the players if they are given a certain kind of training in kabaddi.

Methodology : To fulfill the purpose of this study, 40 players of kabaddi, Arts and

commerce college, were seleced out of 60 by randomly method. The subject were selected from high school only. Hypothesis is "There would be certain increase in the level of endurance and the speed of the subject after training program and skills of kabaddi. Shuttle run test was used for measurement of agilibity. There were two groups, one is experimental and other is control The experimental group was given practical training. They were given training of six week for development of game and skills of kabaddi endurance and speed. The purpose was to increase agility and control group was not given any kind of practical training both the groups had similarly 20 subjects in them

* Devashri International School, Ahmedabad

. Results and statistical analysis

Study -1 Shuttle Run Test

-1. 1 Pre -test comparison of experimental and control group

Both group are similar before test

-1. 2 Post test comparison of experiment and control group

Group	N	Average	S. D	"t"	Level of significance
EG	20	10.517	0.387	11.784	Sig at 0.01 level
CG	20	13.751	1.132		

Results favour in experimental group

-1.3 comparison between pre and post test of experimental group

Test	N	Average	S. D	r	"t"	Level of significance
Pre	30	13.80	1.068			Sig at 0.01 level
Post	30	10.51	0.387	0.20	12.87	

There is increase speed and ability in shuttle run test after giving training.

Conclusion : After giving training in the kabaddi game and skills and training in kabaddi game and skills increased agility of players where as there is no increase of played of the control group as training was not given

Reference

⇒ Patel K. R. Ramat Talim na vaighananik siddhanta rama prakashan, gandhinagar.

* Gaytri Vasava

PHYSICAL FITNESS AND SPORTS

In this paper it is our humble attempt to discuss importance of fitness and sports in the life. Physical fitness is the most important factor to attain the all different goal of life. A healthy and physical fit person can do only activity very Basically smoothly and intershhingly. Physical fitness as the measure of the Body Strength, Muscular Endurance, Cardio Respiratory Endurance, Speed, Agility, Power and Flexibility. Sports and game are the most enjoyable from the Physical fitness. They are primarily for recreational purposes but also fulfit physiological, Psychological and social factors. Most of the Physical fitness method advocated so far are for those Who are in the prime of their lives, Physical fitness is more necessary for persons in the advanced age group. Therefore we prescribe a special veteraris sports programme for them. There are different methods and means for fitness development like weight training, Jogging-running and other fitness activities and one can choose as per his needs that best fit his requirements and capabilities. Physical fitness is necessary for success in all games and sports without a high level of Physical fitness. An individual will not be able to withstand the stress and strain causeal on the body by various games and sports, Physical fitness in addition to bringing about better performance in games and sports also help in prevention of injuries in the long run, Physical fitness can be classified into two categories. Health related fitness and motor skill related fitness. Recent research has revealed that regular exercise done at appropriate Intensity adds years to one's life and as well as improves the overall quality of life.

PHYSICAL FITNESS AND SPORTS

In this paper it is our humble attempt to discuss importance of fitness and sports in the life. Physical fitness is the most important factor to attain the all different goal of life.

DEFINITION

"Physical fitness and wellness are ones richest possessions they cannot be purchased they are to be earned through regular and systematic fitness programmed and positive life style habits."

WHAT IS PHYSICAL FITNESS?

Physical fitness is the capacity to carry out reasonable well. Various forms of physical activities with our being unduly tired and

includes health and well being.

Physical fitness has been defined in various ways. Some one rates this according to the amount of musculature development and few define Physical fitness as ability to perform certain sports skill. The most Physical fitness as the measure of the body's strength, endurance and flexibility.

Physical fitness is necessary for success in all games and sports without a high level of Physical fitness an individual will not be able to with stand the stress and strain caused on the body by various games and sports. Physical fitness in addition to bringing about better performance in game and sports also

helps in prevention of injuries in the long run. Physical fitness can be classified into two categories namely. health related physical fitness and motor skill related physical fitness. Components of Health Related Physical fitness These are the components of health related physical fitness

- * cardio-respiratory endurance
- * muscular strength and endurance
- * flexibility
- * body Composition

1. Cardio-respiratory endurance

It is the ability of the lungs, heart and blood vessels to supply a sufficient amount of oxygen and nutrients to the cells to meet demands of activities characterized by moderate contractions of large muscle groups over prolonged period of time.

2. Muscular Strength and Endurance

It is the ability of the muscle to generate force during a short period of time and also to get over resistance in the case of endurance loads of medium intensity of stimulus and resist muscular fatigue.

3. Flexibility

It is the ability of a muscle to perform movements with large amplitude (range of motion).

4. Body Composition

It is classification of the human body into fat weight and lean body mass. It could also be defined as the amount of lean body mass and fat mass found in the human body.

Components of motor skill-related physical fitness

Motor skill-related physical fitness has direct relevance to performance in games and sports. It enables an individual to participate in games and sports with greater power, speed, endurance, agility, coordination, balance act. And in turn makes him capable of attaining good performance in a sport.

The following are the components of motor skill-related physical fitness

- * Speed

- * Coordination
- * Power
- * Endurance
- * Agility
- * Balance

1. Speed

Speed is the ability to make rapid movements of the same type in the shortest possible time.

2. Coordination

It is a performance pre-requisite and primarily determined by mechanism involved in control and regulation of movement. It is dependent on the co-coordinative process of nervous system and functional capacity of sense organs.

3. Power

It is the quality of a muscle to contract forcefully in the quickest possible time.

4. Endurance

Endurance is the quality that enables one to continue engaging in reasonably vigorous physical activities for extended periods of time.

5. Agility

It is the ability of the human body to change direction quickly and effectively.

6. Balance

It is the ability of the body to maintain equilibrium under static and dynamic conditions.

In order to bring about over all development of different types of fitness, one has to participate in specific programmes contributing to improvement of various components of health as well as motor skill-related physical fitness. People realize that developing components of health and motor skill-related physical fitness alone will not be enough to decrease the risk of disease and ensure better health. As a result of this a new concept called "wellness" was developed in 1980 which goes beyond the components of different types of fitness.

Factors Affecting Physical Fitness

The following are the main factors which affect

physical fitness

Anatomical factors

Physiological factors

Psychological factors

1. Anatomical factors

In order to be fit, the individual must possess all the body parts essential to the performance of the task and also appropriate body size and shape for the task.

Genetic imperfections in organs and tissues are responsible for weakness and function. These limit an individual's capacity for strength, endurance and skill.

2. Physiological factors

In order to be fit, the physiological system of the human organism must function effectively to sustain the particular activity that the individual is performing. Since different activities make different demands on the organism relating to neurological, respiratory, circulatory, metabolic and temperature, physiological fitness is specific to each activity.

3. Psychological factors

Psychological factors like perception, emotional stability, motivation and intelligence are importance in determining one's fitness level.

Anxiety can become a barrier a performance by contribution tension, elevated heart rate and blood pressure and endocrine disturbances that add to the stress of the task and therefore affect one's level.

Values of physical fitness :-

These are the basic values of physical fitness

1. Efficiency in work and performance:-

A fit person is in a position to work efficiently to put up better performance as compared to a person who is unfit. A fit person can carry out the task for a prolonged period without getting undue fatigue.

2. Resistance to disease

Physical fitness increases an individual body resistance to some of the common diseases. Conditions important to control diseases operate more efficiently in physically fit

individual, than they do in the case of unfit individual.

3. Efficient Functioning of Various System of the body

Physical fitness improves and promotes the efficiency of the whole organism and is essential to the proper functioning and maintenance of all system of body.

4. Aging Processes and Longevity

Physical fitness improves vitality and health of the individual which inturn delays the phenomena of again. It is believe that a physically fit person, all other things being equal, may be expected to live longer than his sedentary and unfit counterpart. Physically fit person are less prone to heart attacks and this improves the chances of a longer life.

5. Proportional Development of Body

A carefully prepared physical fitness programme contributes to proper development of skeletal and muscular system of body posture.

6. Mental Health for Emergency

Physical fitness is important to human mind because every movement, every body position and every tension in the muscle tendon and joint helps to contribute to the formation of concepts and ideas. Physical fitness contributes to the efficient working of muscles and enables the mind to make quick and correct decisions while maintaining control over the emotion.

7. Preparedness for Emergency

A physical fit person performs his job efficiently and still has a reserve of energy to meet emergency situations.

8. Success in Games and Sports :-

Physical fitness is necessary for success in all games and sports. Without a high level of Physical fitness, an individual will not be able to withstand the stress and strain caused on the body by various games and sports. Physical fitness in addition to bringing about better performance in games and sports also helps in prevention of injuries in the long run.

Research studies with people of all ages and both sexes reveal that physical fitness is on the decline. Results very clearly indicate that over the years has been a decline in the aerobic fitness and increase in the body fat. The hypokinetic diseases namely cardio-vascular disease, adult-onset diabetes and low back problems are on the increase. These condition could be improve due to better health awareness, lowering cardio-vascular dieses risk factors and brining about change in the diet.

Research studies show that childhood behavior influences adulthood characteristics and behavior. This is especially true is respect of body composition. The correct approach is to prevent adulthood obesity rather than causing it. Maintaining good body composition as a youth is considered vital for lowering adulthood obesity. Health related physical fitness can do a great deal in this regard.

The research findings also bring to light certain important details with regard to cardio-vascular risk factors. Children who had cardio-vascular disorders and also smoked cigarettes were more prone to get cardio-vascular disease in letter life. Better health awareness through health related physical fitness can inculcate good health habits and thus prevent serious problems in later life.

Reference

- ⇒ https://en.wikipedia.org/wiki/Physical_fitness.
- ⇒ Physical Fitness, Paul Alfred Hunsicker.

* Hiren Solanki

INTERNET ACCESS AND USE AMONG PHARMACY STUDENTS OF L.J.INSTITUTE: A SURVEY

The internet has become important for daily life, education, work and participation in society. Examines the use of internet among Pharmacy students in L. J. Institute .A total of 100 questionnaires were distributed and 84 completed questionnaires were returned. Findings reveal a high percentage of internet use among students. More than 31.06 percent of the respondents use the internet for educational purposes. Google and Yahoo search engines are found to be more widely used than other search engines. The major problem faced by the students in their use of the internet includes slow access speed. Recommends that the bandwidth should be increased to overcome the problem of slow connectivity of the internet to institute and more computers with latest specifications and multimedia facilities should be provided.

Introduction

The internet is an ocean of information and is used in every walk of life these days. It provides information on the fields of business, science, education, government and nongovernmental organizations etc. It is one of the facilities through which the information can be stored, arranged and transmitted back to the users quickly, in a timely fashion, and accurately. There are hundreds of millions web pages, bibliographical databases and full-text databases available on the internet.

Internet has changed the methods for accessing and using information and research activities. It has introduced new concepts of the teaching process and is recasting the roles played by the participants of the educational process. Therefore, it is important to realize the perspectives of students about internet and this article aims at generating information on use of the internet by students of Pharmacy.

Objectives of the study

1. To identify the different purposes that the internet is used by the pharmacy students;
2. To assess users satisfaction with regard to internet resources and services;
3. To find out the problems they encounter; and
4. To suggest some measures to improve the use of internet-based services and resources.

Methodology

The study employed a structured questionnaire to collect data within the scope of the study. There were nearly five hundred undergraduate and post graduate pharmacy students at L J Institute, Ahmedabad, and questionnaires were administered to a randomly chosen sample of 100 students out of which 84 completed questionnaires were returned. All the 84 filled-in questionnaires were usable. The respondents consisted of 38 Male and 46 Female students. The respondents were all late adolescents and into early adulthood period with age range from 17 to

25 years. All respondents were asked to complete the questionnaire which consisted of 6 items.

Data Analysis

Use of search engines

Table 1 – Favorite search engines

	Frequency	Percentage
Google	80	87.91
Lycos	-	-
Alta vista	2	2.20
Hotbot	-	-
Yahoo	7	7.69
Other	2	2.20
Total	91	100

Data presented in Table 1 reveals that Google and Yahoo are popular search engines. Google is the major search engine used by 87.91 percent of the respondents, followed by yahoo (7.69 percent) and Alta vista (2.20 percent); other (2.20 percent). This could be as a result of the fact that many respondents used the internet for education purposes. Search engines like Lycos, AltaVista and Hotbot are not very popular among pharmacy students.

Use of internet resources

Table 2 – Internet resources searched

	Frequency	Percentage
Conference Proceedings	3	2.22
Engineering databases	2	1.48
E-books	36	26.67
E-journals	25	18.52
Technical reports	14	10.37
Theses and dissertation	19	14.07
Other	36	26.67
Total	135	100

The preferences given by the respondents to various internet resources are as follows: 26.67 percent of the respondents used the internet for e-books, 26.67 percent for other, 18.52 percent for e-journals, 14.07 percent for theses and dissertation, 10.37 percent for technical reports, and 2.22 percent for

conference proceedings. A large number of respondents used the internet for e-books and other while the lowest number used it for engineering databases.

Purpose of browsing internet services

Table 3 – Purpose of browsing internet services

	Frequency	Percentage
Research	48	29.81
Entertainment	30	18.63
Education	50	31.06
Communication	28	17.39
Others	5	3.11
Total	161	100

Table 3 exhibits that 31.06 percent of the respondents used the internet for education purposes, 29.81 percent for research purposes, 18.63 percent for entertainment purposes, 17.39 percent for communication purposes, and 3.11 percent for others. It suggests that the majority of the respondents used the internet mainly for educational purposes while the least number of respondents used the internet for other purposes.

Role of internet

Table 4 –Role of internet in the field of education

	Frequency	Percentage
Yes	73	89.02
Somewhat important	7	8.54
Not sure	2	2.44
Total	82	100

Most of 89.02 percent of the students responded that internet can play a significant role in the field of education, whereas 8.54 percent of the respondent said that somewhat important and rest 2.44 percent of the students said that they were not sure.

Satisfaction with internet services

Table 5 – Satisfaction with internet services

	Frequency	Percentage
Yes	59	70.24
Somewhat	21	25.00
No	4	4.76
Total	84	100

Table 5 shows that 70.24 percent of the respondents are fully satisfied with the internet services, whereas 25.00 percent said they are somewhat and 4.76 percent of the respondents are not satisfied regarding the services provided by their institute.

Problems encountered while using internet

Table 6 – Problems encountered while using internet

internet	Frequency	Percentage
Slow access speed	49	39.84
Difficulty in finding relevant information	16	13.01
It takes too long to download pages	28	22.76
Cost associated with accessing internet	14	11.38
Privacy problems	16	13.01
Other	-	-
Total	123	100

It can be inferred from Table 6 that internet use is not free from problems. More than 39.84 percent of the respondents stated the problem of slow internet access, which takes a lot of their slot time to download the relevant information, whereas 11.38 percent reported that they had difficulties to bear the cost associated with accessing internet, 13.01 percent of the respondents found it difficult to get the relevant information from the internet, 22.76 percent of the respondents were of the opinion that it took too long to download pages, and 13.01 percent of the respondents faced problems with privacy on the internet.

Conclusion and recommendations

The internet provides a wealth of information on pharmacy subject. Students are using the internet increasingly and it occupies an important place among varies information sources. It is widely used by the students of L J Institute for their education and research purposes and it plays an acting role in searching information. The information on the internet is not usually available in an organized way and the users are unable to get precise information from the internet. In order to make the internet more beneficial to the pharmacy students of L J Institute, more computers with latest specifications and multimedia should be installed so that users can utilize available internet services. More efficient technical staff should be appointed and made available in the internet section to offer expert advice. Bandwidth should be increased to overcome the problem of slow connectivity. Furthermore, orientation programs should be organized by the Institute at regular intervals so that more students can improve their proficiency in internet use for academic purposes.

References

- ⇒ www.htcampus.com
- ⇒ En.wikipedia.com
- ⇒ Guide2net.net
- ⇒ www.ljinstutes.org

* Ravi Parmar

Arts [Lib & Info Sci.]

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 64-65

ISSN 2319 - 8168

LIBRARY CLASSIFICATION

The Man had Shown his interests in systematic ordering of things since very long. This type of system is known as classification. The Word classification has been derived from the Latin word classis, which was used in Rome inn ancient time to divide the persons into groups. in that period dichotomy system was in tradition which meant division into two groups only, such as rich and poor, big and small, master and dslave, black and white etc. thus classification was a process by which we separate or put into a group of things on the basis of their common characteristics. In this way we can say that classification is a systematic grouping of things or concepts according to likeness or unlikeness.

While defining classification, he told three steps for the same as following :

(A) to Class – the Things are classified to be kept in a group or in a class on the basis of their any of the similarity.

(B) to Classify – a class or a group is prepared on the basis of any of their similarity ae

(C) Classification – all the classes or Groups are Systematized.

In This way, When we put any thing systematically , the process depends on the ideas which are in our mind. Thus classification process is a mental process of dividing things into groups.

Definition :

1. The Arrangement of books on shelves or description of them in the manne

which is most helpful to those who read. -

W.Sayers.

2. It is the translation of the name of the subject of a book into preferred artificial language of ordinal numbers, and the individualization of several books dealing with the same specific subject by means of a further set of original numbers which represent some futures of the book other than their thought content.

- Dr. S.R.Ranganathan

Types of Classification :Conventionally there are two Types of Classification as follow:

i. Natural classification :- The Classification in which the things are classified or divided collectively into a group or are separated form each other on the basis of nature and fundamental similarities and unsimilarities or on the basis or quality of characteristics of called natural classification. Ex. if we group plants into flowering plants and non-flowering plants.

ii. Artificial Classification :- The Classification done on the basis of their artificial characteristics is called artificial classification. For example if we classify plants according to the artificial characteristics such as plants having small sized leaves and having big sized leaves. In the

Various Types of Library classification schemes : Dr. S.R.Ranganathan recognized five (5) types of classification scheme which he called species of Library Classification schemes. They are as follows :

1. Purely Enumerative :- About the futures of Purely enumerative schemes we may say that this type of scheme enumerates all the possible subjects of past, present & future. It tries to accommodate whole universe of knowledge in its schedules and also provides ready made class numbers to all subject by dividing them into hierarchical divisions and subdivisions. Examples are :

- Library of Congress Classification (LC)
- Rider's International Classification (IC)

2. Almost Faceted :- About the nature of this type of scheme, Ranganathan desired it as consisting of a large schedule enumerating most of the subjects of the past, the present and anticipatable future and in addition of a few schedule of common isolates. Example are

- Decimal Classification of Dewey (DDC)
- Subject Classification of J.D.Brown (SC)

3. Almost Faced :- About the nature of this types of schemes according to Ranganathan almost faceted classification scheme is a large schedule of the subject of the past, Present and anticipatable future. In Addition, it includes some schedules of Common isolate. Example are : - Universal Decimal classification of FID (UDC)-Bibliographic classification of Bliss (BC)

4. Rigidly Faceted :- The First three editions of Colon classification were rigidly faceted in which the class number of a subject is made by adding notations of different schedules. It has small schedules and common isolates for preparing class numbers, the analytic-synthetic principle is used. Example is :

- Colon Classification of Ranganathan.(1st three Editions)

5. Freely Faceted :- From its 6th edition of colon classification had become freely faceted guided by many principles, postulate and canons. Example is :

- Colon Classification.(6th edition)

Names of Various popular Classification Schemes :- Library classification schemes is a representation of whole universe of

knowledge in a systematic order of its subjects with their class numbers in various groups. Thus library classification maps the whole universe of knowledge in a most helpful sequence. Further it provides the sequence of subject a unique class number. The success of any classification scheme depend upon the coverage of different subjects and their order the degree of specification of subjects mapped and the ability accommodate the emerging new subjects.

Many classification schemes have been brought out by their proounder till now. Their names are given below :-

- 1. Decimal Classification (DDC) by Melvil Dewey,1876**
- 2. Expansive Classification(EC) by C.A. cutter, 1879**
- 3. Library of Congress Classification(LC) by LC, 1902**
- 4. Universal Decimal Classification (UDC) by FID, 1905**
- 5. Subject Classification (SC) by J.D.Brown, 1906**
- 6. Colon Classification (CC) by Dr. S.R.ranganathan, 1933**
- 7. Bibliographic Classification (BC) by H.E.Bliss, 1935**
- 8. International Classification (IC) by F.Rider, 1961**

Bibliography

- ⇒ Dogra, Kamal(2013).Theory of library classification.new delhi : Centrum press.312p.
- ⇒ Singh, Bhupendra Narayan(2008). pushtakalay vignan kosh.Delhi : r.k.publishers & distibutors.104p.
- ⇒ Bhaiya, Chhagan(2012). Granthalay vargikaran praveshika.ahmedabad : parshv publication.268p.
- ⇒ Sharma, prahlad(2005). colon classification. jaipur : ankit publication,272p.
- ⇒ Bhaiya, chhagan(2010).pustakalay vyavsthapan. ahmedabad : parshv publication. 256p.

* Sonal J. Oza

Arts [Lib & Info Sci.]

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 66-69

ISSN 2319 - 8168

DIGITAL LIBRARY : AN OVERVIEW

In The Context Of Digital Libraries, Electronic publications refer to publications of primary or documents in machine readable form. In the early days of electronic libraries even the machine-readable databases were referred to as electronic publications. The first electronic book was published in 1985 in Germany. Technology has made it possible for digital libraries integrate different formats such as texts, images, audios, and videos. Nowadays, visual information systems are getting more popular compared to text based information systems. Therefore, digital libraries are becoming more graphical in nature. Also the concept of hypertext has been introduced in digital libraries.

Digital Libraries May be the major contribution From the print media to the internet, and vice versa. Some digital Libraries are created by "traditional" libraries who want to put their documents at the disposal of internet users. Other digital libraries are "only" digital – their life is 100% on the Web. There are literally thousands of digital library initiatives of a great many varieties going on in the world today.

A **digital library** is a library in which collections are stored in digital formats (as opposed to print, microform, or other media) and accessible via computers. The digital content may be stored locally, or accessed remotely via computer networks. A digital library is a type of information retrieval

system.

NEED DIGITAL LIBRARIES ?

We need digital library technology to manage large amounts of digital content , such as thousands of images or hundreds of audio clips to perform searches that are impracticable manually. Also the growing use of multimedia data has introduced new challenges in storage and communication of drawings and multimedia objects like audio, video and images. The WWW makes it easier and possible to transfer such information over national and international networks.

The shrinking budget of the libraries, changing information needs of the users, remote preference increasing demand for electronic resources and services, changing learning style 24x7, to support distance and distributed learning are some of the factors which are responsible for the creation of the digital library.

Library professionals are favoring digital Libraries Because

- . They shall be relieved from the additional responsibilities and tensions as there is no fear of loss or damage of documents ;
- . no need to procure multiple copies of a single title;
- . no security needed;
- . no storage cost needed;
- . No shelving and re-shelving;
- . No administration of reminders overdue fine etc.

* Tech.Asst.,Maharajakrishnmarshihji Bhavnagar Universitiy Library, Bhavnagar

- . Traditional libraries are limited by storage space;
- . Digital libraries have the potentials to store much more information, simply because digital Information requires a very little physical space to contain it.
- . A digital library shall also satisfy the basic laws of library science.
- . A particular digital library can provide a link to any other resources of other digital libraries Very easily round the clock; thus a seamlessly integrated resource sharing in a structured approach can be achieved.
- . The user of a digital library need not to go to the library physically; they can view the contents at home, office or any other non-library locations.
- . People from all over the world can access to the same information, as long as internet connection is available. Thus, valuable time, energy of the scholar working on the forefront of knowledge can be saved.
- . Digital libraries have the ability to enable worldwide access to a never-ending supply of distributed Information.

There are various factors that explain the need of digital library which are as follows:

1. Information Explosion

This is an era of information explosion due to multidisciplinary and interdisciplinary research, proliferation of publication activities, and transfer of information among user community. Digital libraries can fulfill the requirement of providing high quality output to the users. Literature is growing at an exponential rate causing problems for space, storage as well as utilization of voluminous information.

There have been several inherent problems in information use and handling, because of the information explosion, interdisciplinary nature and mission oriented nature of R&D activities, geographical, language and other barriers. However, in order to overcome these barriers, there exist today a vast array of

electronic tools and techniques for accumulating, storing, organizing, retrieving and interpreting information on a world wide scale, in a volume and at a speed and with accuracy that would have been impossible a few years ago.

Due to the high growth of information, changing information needs of the user and the development of new techniques in processing and dissemination of information are some of the challenges faced by the librarians/ information managers. To store such a huge amount of information physically is very difficult and time consuming and complicated. But with emergence of digital library, storage and retrieval has become easier, comprehensive and affordable.

The professionals, scientists and researchers have to spend their lot of time in searching and reading a literature for information of their subjects. The failure to locate and to find the appropriate information may lead to create duplicate work. The immediate access of Information from different databases throughout the world is only possible through digital or electronic library. The latest information is accessed through digital library. Digital library plays an important role in accessing the information from outside the world.

To avoid the time consuming process and to access the current and urgent information the digital or electronic library system needs to be adopted by a number of organizations.

2. Storage of information

Information is growing at an exponential rate causing problems for space, storage as well as utilization of voluminous information. In order to solve the space problem in libraries; many libraries are going ahead or planning to go further in order to provide electronic access of information to their clientele. Resources are preserved for future generation and simultaneously made accessible for current use.

The advantages of having library material in digital storage are:

- 1.** The contents occupy less space and can be replicated and used electronically.
- 2.** The content can be made available on networks.
- 3.** The search for content can be automated.

Now the question is whether the digital libraries are going to replace traditional libraries or not.

Digital library technology plays an important role in promoting the use of information. Digital libraries give solutions to the main challenges of traditional libraries such as shortage of space, economic survival and management of materials; it has its own limitations. End users who are exposed to information technology will have difficulty to access the information, which is stored inside the computer in digitized format. Training each user will be tedious task. So it may not be an under estimation to say that digital library services as a supplement.

To traditional library and one can not so easily jump to a conclusion that digital library is going to replace all the traditional concepts including papers. In order to reduce the subscription cost of journals, we must go for electronic form of resources to reduce the subscription cost of library. Library automation has helped libraries in improving library activities. It saves the efforts, time and manpower of libraries. In an automated service the information can be altered and updated without the repetitive work involved in the manual system. The development of Computer, any information can be turned into sequences. It saves the time for the users, staff, and increases productivity and reliability. Digital information can be sent in multiple copies simultaneously over information networks in a fraction of a minute even of a second. Therefore, the management support. Digitization in all aspects will save time, energy, manpower, space, etc.

Digital libraries have the ability to enable worldwide access to a never-ending supply of distributed information which is constantly and conveniently available and updatable. The number of people accessing digital library collection through the web is increasing rapidly.

ADVANTAGES OF DIGITAL LIBRARIES

Digital library is an important component for capturing the explicit knowledge. This has to be supplemented with the implicit knowledge to the digital library system, which will eventually get transformed into a knowledge management system.

- 1. No physical boundary**
- 2. Round the clock availability**
- 3. Structured approach**
- 4. Information Retrieval**
- 5. Preservation Space**
- 6. Networking**
- 7. Cost**
- 8. Improved access, search and browsing**
- 9. Information can be shared more easily**
- 10. Effective searching and retrieval**
- 11. Hypertext linking is possible**
- 12. Easy to keep information current**
- 13. Wider Access**
- 14. Provide user-friendly interface**
- 15. Multiple accesses**
- 16. Improved Preservation**
- 17. Networking**
- 18. Bring together the people with formal, informal and professional learning missions.**
- 19. Digital libraries may save money**
- 20. Allow collaboration and exchange of idea**
- 21. Saves the space, which is required for physical documents**
- 22. Support multimedia content**
- 23. Access current information:**
- 24. Computers have become portable**
- 25. Reduced manpower**
- 26. Some of the other benefits are:**
 - . Increased speed of access

- . Connects users with authors instantly
 - . Promote paperless office environment
 - . Promote e-learning
 - . Ensure increased productivity
 - . On-line user education
 - . Instant downloading of information
 - . Faster addition and gap reeducation.
 - . Promote universal accessibility.
 - . Provide access to more information than physically acquired information.
 - . Protects rare books that are rapidly deteriorating due to over use and poor storage condition.
 - . Provides facility for the downloading and printing.
 - . Saves the cost and manpower required for publishing and bringing out new editions.
 - . **Added value:** Certain characteristics of objects, primarily the quality of images, may be improved.
- Digitization can enhance legibility and remove visible flaws such as stains and discoloration.
- . Support both formal and discoloration.
 - . Unlimited data span.
 - . Wide availability to public.

Digital technology has revolutionized the ability to create electronic replica of print materials, and institutions around the world are moving ahead with project to digitized books, manuscripts, photographs, maps, architectural drawings, films, sound recordings in their collection.

DISADVANTAGES OF DIGITAL LIBRARY

1. Hardware : The major risk to digital object is not physical deterioration, but technological obsolescence of the devices to read them. While the lifetime of optical and magneto-optical cartridges are expected to be in decades, those of reading devices are only about one decade.

2. Software : A more serious problem is software obsolescence. It has been pointed out that the variety of software formats for exceeds the number of hardware devices manufactured, and these programmers come

and go more quickly than the hardware does.

3. Copyright problem : It is very easy to copy, replicate, message and distribute digital information. Enforcing copyright in digital environment is a major issue. However, other digital libraries (more specially, digital collections, which may be acquired by the libraries) accommodate copyright concern by licensing content and distributing it on a commercial basis, which allows for better management of the content's reproduction and the payment (it requires) of royalties.

4. Network bandwidth : With the exploding number of users, multi-media contents, web sites and applications (e.g.chat, games), bandwidth available for accessing digital libraries is going to be a serious issue. Even a single speed CD-ROM drive @ 150 KBPS provides faster access time than a 56 KBPS modem. As another example, over a 64KBPS ISDN, line an ASCII text page arrives in less than half a second while an image page takes 4 seconds which is a definite lag.

REFERENCE

- ⇒ Singh,Gurudev(2011).Digital Libraries And Digitization.New Delhi : Ess Ess publications. P. 4,38,61to78
- ⇒ Tiwari, Purushotham (2010). Digital Library. New Delhi : A P H Publishing. P.1

* મુકેશ દી.વાળા

Arts [Lib & Info Sci.]

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 70-73

ISSN 2319 - 8168

ગ્રંથાલય મંડળો : એક નજીર

ગંથાલય એ ગ્રંથ જેટલી જ પ્રાચીન સંસ્થા માનવામાં આવે છે. અલબત્ત, પ્રાચીન અને મધ્યયુગીન સમયમાં આ ગંથાલયો સમાજના માત્ર અગ્રવર્ગના લોકો માટેના જ હતાં. ૧૮મી અને ૨૦મી સદી દરમાન સાર્વજનિક ગંથાલયોનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ એક અદ્વિતીય ઘટના ગણયા. મય્યાદિત લોકો માટેના ગંથાલયોનો ધીમે ધીમે સૌના માટેના ગંથાલયો બનવા માંડયા. અલબત્ત, સૌના માટેના ગંથાલયો હોવાં અને સૌ કોઈ તેનો ઉપયોગ કરતાં હોય એ બંને વચ્ચે એક મોટી ખાઈ હતી. આ ખાઈ પૂરવાનું શ્રેષ્ઠ કેટલેક અંશે ગંથાલય મંડળોને છે એ વાસ્તવિકતાનો પણ સ્વીકાર કરવો રહ્યો. ગંથાલય મંડળોનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ એ ૨૦મી સદીની ઘટના છે. દશાંશ વર્ગાકરણ પદ્ધતિના રચયિતા મેટ્રિકલ ડ્યુઇના પ્રયત્નોએ અમેરિકા અને ગ્રેટબ્રિટનમાં સૌપ્રથમ ગંથાલય મંડળો અસ્તિત્વમાં આવેલા જોવા મળે છે. ભારતમાં પણ ગંથાલય મંડળ નો ઉદ્ભવ એ ૨૦મી સદીની ઘટના છે. સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ પૂર્વ ભારતમાં રાજ્ય સ્તરના ૧૪ જેટલાં ગંથાલય મંડળો અસ્તિત્વમાં હતા. ભારતમાં સૌપ્રથમ ગંથાલય મંડળ રચવાનું શ્રેષ્ઠ આંદ્રપ્રદેશને છે. જ્યાં ૧૯૯૪માં ‘આંધ્રાદેશ ગંથાલયમંડળ’ રચવામાં આવ્યું. સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ બાદ આજે ભારતીય સંઘના તમામ રાજ્યોમાં ગંથાલય મંડળો અસ્તિત્વમાં આવેલાં છે.

પ્રસ્તાવના :

સામાજિક ઉત્કર્ષ અને સુધારણાએ માટે તેની વિભાવનાઓ પરતે વધુમાં વધુ લોકો પોતાનું યોગદાન આપે એ આવશ્યક છે. વ્યક્તિ માત્ર એ વિભાવનાઓ અને આદર્શોથી પરિચિત થાય અને તેને આકાર આપવા સારું પણ તેવી પ્રવૃત્તિમાં સૌને સાંકળી લેવાનું જરૂરી છે. વળી, સામાજિક પ્રવૃત્તિ માટેની પ્રાથમિક શરત એ છે કે તે સૌને કે સમાજના મોટાભાગના લોકોને સ્પર્શતી હોય! માત્ર કાયદાઓ દ્વારા સામાજિક સુધારણાઓ અને પ્રવૃત્તિઓનો આદર્શી પરિણામ લાવવાનું મુશ્કેલ નહીં તો દુસ્કર તો બની જ રહે છે! વ્યક્તિઓનો સમૂહો કે જીથો દ્વારા સમાજમાં જે તે આદર્શી વિચારધારાઓ વહેતી કરવામાં આવે તો તેના નિર્ધારિત પરિણામો મેળ વવાનું શક્ય બનાવી શકાય છે. સમાજ વિચારધારાના પ્રચાર અને પ્રસાર માટે સમજપૂર્વક અને કાયદેસર રીતે એકઠા મળેલા જૂથને કે સમૂહને ‘મંડળ’ તરિકે ઓળખવામાં આવે છે.

પરિભાષા :

Association અંગેજ પદના પર્યાય સ્વરૂપ ગુજરાતીમાં

મંડળ કે સંઘ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. સમાન ઉદ્દેશ્ય માટે એક શાથે મળીને કાર્ય કરનારા વ્યક્તિઓ અથવા સંસ્થાઓના સમૂહને મંડળ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. ગંથાલય વિજ્ઞાન અને ગંથાલયસેવાના ઉત્કર્ષ, પ્રચાર અને પ્રસાર માટે ગંથાલય સંબંધિત વ્યક્તિઓના સંગઠનને ગંથાલય મંડળ કે ગંથાલય સંઘ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ગંથાલય મંડળ ગંથાલયમાં રુચિ રાખનારા વ્યક્તિઓનું એક એવું સંગઠન હોય છે જે ગંથાલય સેવાના પ્રચાર, પ્રચાર ને ઉત્કર્ષની શાથે ગંથાલય વ્યવસાય અને ગંથાલય કર્મચારીઓની કાર્યગુણવતા અને કાર્યક્ષમતામાં વૃદ્ધિ કરવા માટે કાર્ય કરતું હોય છે. તે એક સ્વૈચ્છિક સંગઠન હોય છે તેના સભાસદો માત્ર પુસ્તકાલયમાં કામ કરનારા કર્મચારીઓ જ નથી હોતાં પરંતુ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રૂપે ગંથાલય શાથે સંબંધ રાખનારા પણ હોય છે. (ભૈયા, ૨૦૦૬, પૃ.૫)

સ્તર :

ગંથાલય મંડળ કે સંઘ વિભિન્ન સ્તરના હોય છે. સ્થાનિક – વિભાગીય – રાષ્ટ્રીય – આંતરરાષ્ટ્રીય ઉદા. બેડા જિલ્લા

* ટેકનીકલ આસિસ્ટન્ટ, મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજી ભાવનગર યુનિવર્સિટી ગંથાલય, ભાવનગર

પુસ્તકાલય મંડળ – ગુજરાત ગ્રંથાલય સેવા સંધ – ગુજરાત
પુસ્તકાલય મંડળ – ઈન્ડિયન લાયબ્રેરી એસોસિયેશન –
અમેરિકન લાયબ્રેરી એસોસિયેશન – ઈન્ટરનેશનલ
ફેડરેશન ઑફ લાયબ્રેરી એસોસિયેશન વગેરે.
ઉંમ&એ/ ૦૦૦૦૦, p<૦૦૦૦૦

વિશેષતાઓ :

- તેનું સભ્યપદ મુક્ત હોવું જોઈએ. અર્થાત्, પોતાના કાર્યદક્ષ સંબંધિત ગ્રંથાલયો, ગ્રંથાલયના કર્મચારીઓ અને ગ્રંથાલયમાં રસ-રુચિ ધરાવતાં કોઈ પણ વ્યક્તિ તેનું સભ્યપદ મેળવી શકે તેવીતેના બંધારણમાં જોગવાઈ હોવી જોઈએ.
- તેના હોદ્દેદારો ચૂંટાયેલા હોવા જોઈએ.
- તેના સભાસદો કાર્યક્રમના દરેક વિભાગના હોવા જોઈએ.
- સમાજનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરવા તેના સભાસદો અને વિશેષ કરીને તેના હોદ્દેદારો મંડળના હેતુને સમર્પિત હોવાં જોઈએ.
- તેના કાર્યક્રમો સતત ગતિશીલ હોવાં જોઈએ.
- તેના સદસ્યોની વિશ્વસનીયતા સતત જળવાઈ રહેવી જોઈએ. (ભૈયા, ૨૦૦૬, પૃ.૬)

ઉદ્દેશ્ય અને કાયો :

- ભારત સરકાર દ્વારા ૧૯૫૫માં શ્રી કે.પી.સિંહાની અધ્યક્ષતામાં નિમાયેલ ગ્રંથાલય સલાહકાર સમિતિના અહેવાલમાં ગ્રંથાલય મંડળોના પાંચ મુખ્ય કાયો કે ઉદ્દેશ્ય સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે. જે આ મુજબ છે.
- તેનો પ્રાથમિક હેતુ ગ્રંથપાલો અને કર્મચારીઓ વચ્ચેના સુમેળભર્ય સંબંધો સ્થાપિત કરવા. કોઈપણ જાતના ભેદભાવ વગર ભાઈચારાનું વાતાવરણ રચવું
 - પ્રત્યક્ષ કે અપ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે આચાર સંહિતા રચવામાં તથા તેને અપનાવવા ગ્રંથપાલોને મદદ કરવી.
 - ગ્રંથપાલ પ્રશિક્ષણના કાર્યક્રમો નિયમિત રીતે અપનાવી, તેમના કાર્યો અને સેવાઓમાં અધિક નિપુણતા અને કાર્યક્રમતાનું આરોપણ થાય તેમ કરવું સેમિનાર, સંમેલનો, પ્રશિક્ષણ વગેરે કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવું.
 - ઉત્તમ અને અસરકારક ગ્રંથાલયસેવાની પૂર્તિ માટે સતત ચિંતિત અને કાર્યશીલ બનવું.
 - ગ્રંથાલયસેવાના પ્રચાર અને પ્રસારનું કાર્ય કરવું.

ઉંમ&એ/ ૦૦૦૦૦, p<૦૦૦, ૦૦૦

સદસ્યતા :

સભાસદ મુક્ત હોવું જોઈએ. કોઈપણ વ્યક્તિ લવાજમ ભરી સભ્ય બની શકે તેવી જોગવાઈ કરવી. મંડળનું મુખ્યપત્ર અને સમાચાર – પત્રિકા તેઓને વિનામૂલ્યે પૂરી પાડવી. સંમેલનો, સેમિનારો વગેરેમાં સક્રિય ભાગ લેવા તેઓને

આમંત્રણ આપવું.

નાશાંકીય વ્યવસ્થા:

કોઈપણ મંડળની ગતિવિધિઓને સુયોગ રીતે કરવા માટે નાશાંકીય સતત આવશ્યકતા રહે છે. મંડળ માટે નાશાંકીય સ્ત્રોતો આ મુજબ છે. ૧. સભાસદ લવાજમ, ૨. પ્રકાશનોનું વેચાણ, ૩. અનુદાન, ૪. દાન કે ભેટ, ૫. અન્ય સ્ત્રોતો.

ઉંમ&એ/ ૦૦૦૦૦, p<૦૦૦૦૦-૦૦૦૦૧

ગ્રંથાલય મંડળો :

(૧) ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ : વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ : ભૂતપૂર્વ વડોદરા રાજ્યના પ્રગતિશીલ અને પ્રજાવત્સલ રાજ્યવી મહારાજા સવાજીરાવ ગાયકવાડ ત્રીજા દ્વારા વડોદરા રાજ્યમાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના શ્રી ગાંધેશ ૨૦મી સદીના પ્રથમ દાયકામાં થયાં. પુસ્તકાલયના રાજ્ય શાયેના સંબંધોનું સંયોજન કરવા અને પુસ્તકાલયને માર્ગદર્શન આપવા તથા સમાજમાં ગ્રંથાલય અભિગમ ઉભો કરવા ૧૯૨૭ માં વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળની રચના કરવામાં આવી.

ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ : બ્રિટિશ અમલ હેઠળના ગુજરાતમાં પણ વડોદરા રાજ્યને ધોરણે પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ વિકાસ પામે, સમાજનું ગ્રંથાલય અને ગ્રંથાલયસેવા તરફ ધ્યાન દોરવા આવું એક મંડળ સ્થાપવાની હિલચાલ ૧૯૩૭માં શરૂ થઈ. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસયટીના સભ્યો અને સ્વ.વિદ્યાગૌરી નીલકંઠના પ્રયત્નોથી ૧૯૩૮માં મળ

લી પ્રથમ ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદમાં મંડળની સ્થાપના માટેનો નિર્ણય લેવાયો. જેની ફળશ્રુતિએ ૧૯૩૮માં ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળની રચના કરવામાં આવી. આમ, સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત બાદ ૧૯૫૧માં તેના બંધારણમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યા. વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ નું વિલીનીકરણ તેમાં કરવામાં આવ્યું. મધ્યસ્થ મંડળ હેઠળ ત્રણ વિભાગીય મંડળોની રચના કરવામાં આવી. ૧. વડોદરા વિભાગ ૨. અમદાવાદ વિભાગ ૩. સોરાઝ્ર વિભાગ.

(૨) ગુજરાત ગ્રંથાલય સેવા – સંધ : ગુજરાતના કેટલાક ઉત્સાહી, ગ્રંથાલયસેવા પરત્યે જાગૃત અને સક્રિય ગ્રંથપાલો અને માહિતી વૈજ્ઞાનિકોના સંઘન પ્રયાસોને પરિણામે ઈ.સ. ૧૯૭૧માં ‘ગુજરાત ગ્રંથાલય સેવા – સંધ’ની સ્થાપના થઈ છે. સંધનું વંદું કાર્યાલય અમદાવાદમાં છે. (ભૈયા, ૨૦૦૬, પૃ.૯, ૧૦, ૧૨)

(૩) ઈન્ડિયન લાયબ્રેરી એસોસિએશન : (ALA) ઈ.સ. ૧૯૧૮માં ‘ઓલ ઈન્ડિયન પબ્લિક લાયબ્રેરી એસોસિએશન’ રચના કરવામાં આવી હતી, જેનું મુખ્ય કાર્યાલય વિજયવાડા હતું. ભારતના તમામ સભ્યોમાં

ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિનો પ્રસાર અને પ્રચાર થાય તેવો આ મંડળ નો રસ હતો. કેટલાક સમય પશ્ચાત્ વ્યાવસાયિક ગ્રંથપાલોએ અનુભવ્યું કે આ મંડળ મહદુંથે બિનવ્યાવસાયિક લોકોને હસ્તક ચાલ્યું ગયું છે. શાથે જ કેટલાક વ્યાવસાયિક ગ્રંથપાલોને લાગ્યું કે વ્યાવસાયિક ગ્રંથપાલોનું મંડળ હોવું જોઈએ. આ ગાળા દરમ્યાન જ કે.એમ.આશાહુલાહના નેતૃત્વમાં કોલકતામાં ૧૯૩૭માં પ્રથમ અભિલ ભારતીય ગ્રંથાલય પરિષદ બોલાવવામાં આવી. ૧૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૭ના રોજ 'ઇન્ડિયન લાયબ્રરી એસોસિએશન' ની રચના કરવામાં આવી. (KUM, 2012, p.373)

(૪) લાયબ્રરી એસોસિએશન (ગ્રેટ બ્રિટન): (LA) ગ્રંથપાલોની આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ ૧૮૭૭માં લંડનમાં મળે હતી. જેમાં એ ભલામણ કરવામાં આવી હતી કે 'લાયબ્રરી એસોસિએશન ઓફ ગ્રેટ બ્રિટન' ની સ્થાપના કરવામાં આવે. ભલામણના આ મુસદ્દાને મંજૂર કરવામાં આવ્યો. ૧૮૮૮માં 'લાયબ્રરી એસોસિએશન ઓફ ગ્રેટ બ્રિટન' માથી 'ઓફ ગ્રેટ બ્રિટન' પદ દૂર કરવામાં આવ્યું.

(૫) અમેરિકન લાયબ્રરી એસોસિએશન: (ALA) ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિએ અમેરિકાની ઓળખ 'ગ્રંથાલયોનો બાગ' તરીકે કરવામાં આવે છે. અમેરિકન લાયબ્રરી એસોસિએશનનું વિભાગનું સૌથી જુનામાં જુનું અને વિશાળ લાયબ્રરી એસોસિએશન છે. આજે તેની સરેરાશ સભ્ય સંખ્યા ૪૭,૦૦૦થી વધુ છે. જેમાં સાર્વજનિક, શૈક્ષણિક, વિશિષ્ટ અને સંશોધન ગ્રંથાલયો તથા સરકારી ગ્રંથાલયોમાં કામ કરતાં ગ્રંથપાલોનો સમાસ થાય છે. એસોસિએશનનો મૂળ હેતુ અમેરિકાના ગ્રંથાલયો થકી ઉત્તમ ગ્રંથાલયસેવાની પૂર્તિનો છે. આ એસોસિએશનની સ્થાપના ૧૮૭૯માં કરવામાં આવી છે. તેની સ્થાપનાનો યશ દશાંશ વર્ગીકરણ પદ્ધતિના રચયિતા મહિલા ડ્યુયી અને જસ્ટિન વિન્સનને છે. આ એસોસિએશનના ૭૦ જેટલા દેશોના ગ્રંથપાલો, વૈજ્ઞાનિક, પ્રકાશકો, લેખકો વગેરે સભ્યપદ ધરાવે છે. (ભૈયા, ૨૦૦૬, પૃ. ૧૭, ૨૦)

(૬) ઇન્ડિયન એસોસિએશન ઓફ સ્પેશિયલ લાયબ્રરીઝ અન્ડ ઇન્ફર્મેન્સ સેન્ટર્સ: (IASLIC) સ્વાતંશ્ય પ્રાપ્તિ શાથે જ વૈજ્ઞાનિક સંશોધન ઉપર ભાર મૂકવામાં આવતાં, પરિણામ સ્વરૂપે ભારતમાં અનેક ઔદ્ઘોગિક સંશોધન કેન્દ્રો અસ્તિત્વમાં આવ્યા. જે કારણે વિપુલ પ્રમાણમાં વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો અને માહિતી કેન્દ્રો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. જે કારણે વિપુલ પ્રમાણમાં વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો અને માહિતી કેન્દ્રો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. સમય જતાં ASLIBની જેમ અત્રે પણ વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયોનું મંડળ હોવું જોઈએ એવા વિચારો

વ્યક્ત થતાં રહ્યાં.

જૂન ૨૫, ૧૮૫૫માં કોલકતામાં ગ્રંથપાલો, વૈજ્ઞાનિકો અને સંશોધકોની સભા મળી. જેમાં વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયોનું મંડળ સ્થાપવાનો સર્વાનુમતે નિર્ણય લેવાયો. સપ્ટેમ્બર ૩, ૧૮૫૫માં ઇન્ડિયન એસોસિએશન ઓફ સ્પેશિયલ લાયબ્રરીઝ અન્ડ ઇન્ફર્મેન્સ સેન્ટર્સની રચના કરવામાં આવી. (CHO, 1989, p.190)

(૭) ઇન્ડિયન એસોસિએશન ઓફ ટીચર્સ ઓફ લાયબ્રરી અન્ડ ઇન્ફર્મેન્સ સાયન્સ : (IATLIS) ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાનના શિક્ષકો દ્વારા ઇન્ડિયન એસોસિએશન ઓફ ટીચર્સ ઓફ લાયબ્રરી અન્ડ ઇન્ફર્મેન્સ સાયન્સની રચના ૨૧ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૭૦માં કરવામાં આવી. (ભૈયા, ૨૦૦૬, પૃ.૨૪)

(૮) ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ઇન્ફર્મેન્સ અન્ડ ડોક્યુમેન્ટેશન : (FID) એફ.આઈ.ડી.આંતરરાષ્ટ્રીય તથા સરકારી મંડળ છે જેની સ્થાપના ૧૮૮૮માં થઈ છે. આમ ૧૮મી શતાબ્દીમાં કેટલીક વાડુમયસૂચીઓનું પ્રકાશન થય ચૂક્યું હતું. શાથે જ વાડુમયસૂચી ક્ષેત્રે આંતરરાષ્ટ્રીય સહકારની ભાવના પણ ઉભરતી હતી. આવી ભાવનાથી પ્રેરિત બિલ્જિયમના હેનરી લા ફોન્ટેન તથા પોલ ઓટલેટે એક આંતરરાષ્ટ્રીય આંતરરાષ્ટ્રીય ડેન્ફર્ની સ્થાપના કરવાનો નિર્ણય કર્યો. ૧૮૮૫માં બ્રસેલ્સમાં એક આંતરરાષ્ટ્રીય સૂચી સંમેલનનું આયોજન કરવામાં આવ્યું, શાથે જ આંતરરાષ્ટ્રીય સૂચી સંસ્થાની સ્થાપના કરવામાં આવી.

આ સંસ્થા દ્વારા ૧૮૧૮ સુધીમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વાડુમયસૂચીનું નિર્માણ અને સંકલન પત્રકો ઉપર કરવામાં આવ્યું ૧૫૦ લાખ સંદર્ભોના વિવરણનો તેમાં સમાસ કરવામાં આવ્યો. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ દરમ્યાન આ કામ સ્થિતિ થયું. ૧૮૨૪થી પુનઃતેનો આરંભ કરવામાં આવ્યો. તેનો બંધારણમાં પરિવર્તન કરી તેને સંધાત્મક આંતરરાષ્ટ્રીય સંગઠનનું સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું. ૧૮૩૧માં તેનું નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૭૮માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૭૯માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૮૦માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૮૧માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૮૨માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૮૩માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૮૪માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૮૫માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૮૬માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૮૭માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૮૮માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૮૯માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૯૦માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૯૧માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૯૨માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૯૩માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૯૪માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૯૫માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૯૬માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૯૭માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૯૮માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૮૯૯માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૦૦માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૦૧માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૦૨માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૦૩માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૦૪માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૦૫માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૦૬માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૦૭માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૦૮માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૦૯માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૧૦માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૧૧માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૧૨માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૧૩માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૧૪માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૧૫માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૧૬માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૧૭માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૧૮માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૧૯માં વર્તમાન નામ 'ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ફોર ડોક્યુમેન્ટેશન' રાખવામાં આવ્યું. જેને પુનઃ ૧૯૨૦માં વર્ત

એડિનબર્ગમાં ૧૫ સભ્યોએશો મળીને લાયબ્રેરી એસોસિયેશનની સ્થાપના કરી તેમજ આ પરિષદમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પુસ્તકાલય અને વાડુમયસૂચી સમિતિ રચવામાં આવી. ૧૯૩૦માં આયોજિત તેના તૃતીય વાર્ષિક સંમેલનમાં તેનું નામ International Federation of Library Association રાખવામાં આવ્યું. ૧૯૭૫માં આ નામ શાથે Institution જોડવામાં આવ્યું. હવે તે International Federation of Library Association and Institution ના નામથી ઓળખાય છે. હાલમાં તેની સભ્યસંખ્યા ૧૦૦૦થી પણ વધારે છે. તેમજ ૧૦૦ દેશોથી વધારે રાષ્ટ્રો પ્રતિનિધિઓ છે. જેનું મુખ્ય કાર્યાલય હેગમાં છે. *IFLA*, ૦૦૦૦, $p < ૦૦\times\%$

समाप्तिः

આમ, ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિના પ્રચાર અને પ્રસાર તથા ઉત્કર્ષ માટે ગ્રંથાલય મંડળ કે ગ્રંથાલય સંઘ એક આવશ્યક અને અસરકારક પરિબળ છે. પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ સંબંધે સરકાર અને પ્રજા વચ્ચે મધ્યસ્થી બની રહી તે ગ્રંથાલયસેવા પરત્વે વિકાસ સાધવા સતત પ્રયત્નશીલ પણ બની રહે છે. પ્રજામાં ગ્રંથાલય અને ગ્રંથાલયસેવા માટેની જાગ્રત્ત લાવવા એક શક્તિસત્રોત પણ બને છે. સર્વસામાન્ય અને પ્રમાણભૂત ગ્રંથાલયસેવા માટે તે ગ્રંથાલય અને ગ્રંથાલય કર્મચારીઓને સતત કાર્યશીલ બનાવવા પ્રોત્સાહન પૂરું પાડે છે. શાયે જ કર્મચારીઓના હિત માટે પણ જાગૃત બને છે. ગ્રંથપાલો અને કર્મચારીઓને મુંજુવતા પદ્ધનોના સમાધાન માટે યોગ્ય માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે.

संदर्भ सूचि

* નિન્બાઈ બી. ગોહેલ

Arts [Lib & Info Sci.]

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 74-76

ISSN 2319 - 8168

શિક્ષણ અને સમાજ

પ્રસ્તાવના :

સમાજના સામાજિક પરિબળોના તાણાવાણા શિક્ષણની પ્રક્રિયા પર અસરકર્તા પરિબળ તરીકે કાર્ય કરે છે. આ દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો સમાજ અને શિક્ષણ એક પાસાની બે બાજુઓ છે. શાળાએ નાનકડો સમાજ છે. તેથી જ ડયૂફીએ કહ્યું છે કે “શાળાને સમાજની લધુ આવૃત્તિ કહી છે.” શાળા સમાજમાં માનવસંબંધો જેટલા વિકસે છે તેટલું શાળાનું વાતાવરણ સરળ અને પ્રેરક રહે. શાળાના ઝૂળભૂત ઘટકોમાં બાળકઅપાલક-શિક્ષક અને સંચાલક છે. આ ચારેય ઘટકો વચ્ચે જીવંત માનવસંબંધ છે. આ માટે માનવસ્વભાવની કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ જાણવી જોઈએ.

માનવસંયોજનની કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ પ્રયોજવી જોઈએ. શાળા સમાજના : શિક્ષક- વિદ્યાર્થી, શિક્ષક-આચાર્ય, શિક્ષક- શિક્ષણ વચ્ચેના માનવસંબંધો સમજવા જોઈએ.

શાળા સમાજમાં માનવીય સંબંધો :

શિક્ષકને દરેક કાર્ય કરતી વખતે બુધ્ધિથી સંમત કરવા પડે. આથી આ કાર્ય અધરું થઈ પડે છે. માટે શાળાના મડા માત્ર બુધ્ધિ હકોમનું ભાન અને તર્ક કરવાની આવડત છે. તેવા શિક્ષકોને દરેક કાર્ય વખતે બુધ્ધિથી સંમત કરવા પડે છે. આથી આ કાર્ય કરવું અધરું થઈ પડે. માટે શાળાના વડા માત્ર બુધ્ધિમતામાં જ નહીં, પરંતુ કળા જેવી બાબતોમાં પણ આગવી સૂજવાળા હોવા જોઈએ. આ બધું વધુ સારી રીતે તો જ થઈ શકે જો તેના પાયામાં માનવીય સંબંધોની પરસ્પરતા હોય.

શાળા સમાજના માનવસંબંધો :

શાળા સમાજમાં અનેક માનવો સાથે કામ કરવાનું હોય છે. તે સૌના સ્વભાવ જુદા જુદા હોય છે. એ બધાના સ્વભાવની લાક્ષણિકતાઓ જાણીને સંયાજવાનો પ્રયત્ન થવો જોઈએ. માનવસ્વભાવની વિશિષ્ટતાઓ અલગ અલગ હોય છે. કેટલાક લોકો આજ્ઞાધીન અને નભ્ર સ્વભાવના હોય છે

અને કાર્ય માટે સૌથી અનુકૂળ હોયછે. પ્રતિકુળ અને અને આક્રમક સ્વભાવના આક્રમણખોર, ન ગમતી વસ્તુ માટે આડી, રાંટી અને છુપી રીતે વિદન પેદા કરેછે.

માનવસમૂહ અને શાળા સમાજના પરસ્પર સંબંધો :

યોગ્ય શક્તિ ધરાવતી વ્યક્તિને તેને યોગ્ય કામ સોંપો વિરુદ્ધ નહીં. શિક્ષક પ્રત્યે વિદ્યાર્થીઓ ખુબ માનમયાર્દ અને વિવેકથી વર્તતા હતા. પણ આજે તો શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓના સંબંધો વણસી રહ્યા છે. જ્યાં શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓ માનવતાયુક્ત વ્યવહારથી જીવે છે ત્યાં ઘણા ઉમદા સંબંધો જોવા મળે છે.

શિક્ષક એ વિદ્યાર્થીના મિત્ર, ફિલસ્ફૂર અને માર્ગદર્શન છે તે ભૂલવું ન જોઈએ. શાળામાં આવતો વિદ્યાર્થી અનેક સંવેદાનાઓ, અનેક પ્રશ્નો, અનેક મુંજવાણો અનેક જિજાસાથી ઘેરાયેલો હોય તેની સાથેનું કુમાશભર્યું, ભીનાશભર્યું છતા સારી રસ્તે વાળનારું હોવું જોઈએ.

શાળાના કાર્યની સફળતાનો આધાર શિક્ષક વિદ્યાર્થી સંબંધ ઉપર નિર્ભર છે. પરસ્પર સંબંધો દઠ અને માનવતા યુક્ત હોયતો જ આ બની શકે. આ માટે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી ઓના સંબંધોના મૂળ આધાર એમનો પારસ્પરિક વ્યવહાર છે. સમાજસેવાના કાર્યોચા વિદ્યાર્થીઓને ભાગ લેવા પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. શાળાની તમામ પ્રવૃત્તિઓમાં સીમાડા અને તેના ચોગાન સુધી જ હોય એ ઈરછનીય નથી. આવી શાળાઓ સમાજ પરિવર્તનની શાંત અને વિદ્યાયક પ્રક્રિયામાં જાઝો ફાળો આપી શકતી નથી. શિક્ષણ એ દુધમાં નાખવાના મેળવણ જેવું છે. ગિફ્ટિન અને સ્પેન્સ આ મુદ્દાને પુષ્ટ કરતા ‘શિક્ષણ અને નિશાળ એ બે વચ્ચે ભેટ પડે છે. સામન્ય માણસ શિક્ષણ અને નિશાળ ને જાણો એકબીજાના પર્યાય ગણે છે. યાદ રહે કે શાળા કે યુનિવર્સિટી પોતાના અસિતત્વ માટે પણ સમાજ પર જ આધાર રાખે છે. સમાજ નું ઋષણ ફેડવા માટે જ નહીં પરંતુ સમાજલક્ષી બનીને અસરકારક શિક્ષણ આપી શકાય તે માટે પણ શાળા

* ટેકનીકલ આસિસ્ટન્ટ, મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજી ભાવનગર યુનિવર્સિટી ગ્રંથાલય, ભાવનગર

સમાજાભિમુખ બને છે. રાધાકષ્ણન કમિશન ડેવાલમાં શિક્ષક ને સામાજિક મુક્તિનો સૌથી મોટા સાધન તરીકે ગણવામાં આવે છે. સમાજથી અલિપ્ત એવી શિક્ષણસંસ્થા આવું સાધન બની શકે.

ભારતમાં ગાંધીજી એ બુનિયાદી શિક્ષણની ભેટ આપી. શાળ જાના કાર્યક્રમમાં સમાજની વાસ્તવિકતાનું પ્રતિબિંબ પડે એ એક મોલિક પ્રયત્ન હતો. કોઈારી કમિશન રિપોર્ટ માણસા ના નવા કાર્ય ની વાત કરવામાં આવી છે.

સમાજ ને અનુરૂપ શિક્ષણમાં પરિવર્તન :

શિક્ષણ ને સમાજપરિવર્તનનું સાધન ગણવામાં આવે છે. કવિ દયારામ કહે છે : તુજ સંગે કોઈ વૈષ્ણવ થાયે તો તું વૈષ્ણવ સાચો. જાણીતો અર્થશાશ્વત્ત્રી ગુન્નાર મિરડોલ વસ્તીની ગુણવત્તા માટે શિક્ષણને જરૂરી ગણવાવીને શિક્ષણ એટલે માનવમાં મૂડી રોકાણ એવું સુત્ર આપે છે. નિરક્ષરતા અભિશાપ છે કારણ કે શોખણ અભિશાપ છે. શિક્ષણ જીવન ની ગુણવત્તા ને અસર કરે છે. શિક્ષણની સમાજશાસ્ત્રીય આધારશીલાની ચર્ચા કરતી વખતે આપણે તેના રૂઢિયુસ્ત અને પ્રગતિશીલ કાર્ય થાય છે. કોઈારી કમિશને નીચે મુજબ કહ્યું છે કે 'હિસંક કાંતિ સિવાય મોટા પાય પર પરિવર્તન સિદ્ધ કરવું તા તેને માટે ઉપયોગી એવું એકમાત્ર શસ્ત્ર તે શિક્ષણ. અન્ય પરિબળો આમાં મદદરૂપ થાય અને કયારેક તો તેમની દેખીતી અસર વધારે જણાય. પરંતુ તમામ જનતા સુધી પહોંચે તેવું શસ્ત્ર તો માત્ર રાષ્ટ્રીય શિક્ષણપ્રથા જ છે. રાજાશાહીના જમાનામાં બાપુ ને થુંકદાની ધરતો પોઠિયો ભલે આજે જોવા ન મળે પણ મોટા સાહેબને ધરે આટો મારતા કોઈ કલાર્કની વૃત્તિ પોઠિયા જેવી જ છે. માણસ ન બદલાય અને બીજું બદલાય ત્યારે પરિવર્તન સમાજ ના પચતું નથી. આઈનસ્ટાઇન કહેતા કે અણુવિભાજન ને ઘણા પરિવર્તન આણયા પણ માણસની વિચારવાની રીત તો તે જ રહી, તેથી અનેક મુશ્કેલીઓ ઉભી થઈ. અને પરિણામ એ આવે છે કે હળ બદલાય ત્યારે તે સાથે એનો વાપરનારો ન બદલાય ત્યારે આંખે ઉડીને વળગે એવું દેખીતું પરિવર્તન મૂલગામી ન બનતા છીએરું અને ભામક બની જાય છે.

આના ઉકેલ માટે આપણી પાસે ઘણા રસ્તાઓનો વિકલ્પ છે. પણ મુખ્ય બે રસ્તાઓ છે : એક છે શિક્ષણ દ્વારા સમાજ બદલવનો અને બીજો રસ્તો કાર્ય દ્વારા સમાજ ને બદલવાનો અથવા પલટવાનો છે. જહેન ડ્યુરી કહેતો હતો કે દર પેઢી એ લોકશાહી નવો જન્મ લે છે ને શિક્ષણ દાયણનું કામ કરે છે. પરિવર્તન તો થઈને જ રહે છે પણ પ્રશ્ન એટલો છે કે એ માટેની દાયણ કઈ? શિક્ષણ પણ આ કામ કરી શકે છે અને વધુ અસરકારક રીતે કરી શકે છે. શૈક્ષણિક સમાજશાસ્ત્ર શિક્ષણ ને આવા વિશાળ સામાજિક સંદર્ભમાં જોવાની દ્રષ્ટિ

પુરી પાડે છે. સમાજ પરિવર્તનમાં શિક્ષણ આવું નક્કર કાર્ય કરી શકે તે માટે એના સિમાડા વર્ગ અને શાળાના ચોગાન ને અતિક્રમિને છેક સમાજ સુધી પહોંચે તે ખુબ જરૂરી છે. આમ સમાજ પરિવર્તનની ધરી માણસ છે. માણસના પરિવર્તન વગરનું સમાજપરિવર્તન અનેક પ્રશ્નો ઉભા કરે છે.

આમ , સમાજપરિવર્તનના અગ્રહૃત તરીકે શિક્ષણ સ્થાન પામે તે માટે શિક્ષણને વ્યાપક સમાજશાસ્ત્રીય પાયા પર મૂલવવાની જરૂર પડે છે. શૈક્ષણિક સમાજ શાસ્ત્ર એવો પાયો પુરો પાડે છે. સમાજ આમેય પરિવર્તનશીલ હોય છે. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના કારણે પરિવર્તનની ઝડપ ખુબજ વધી ગઈ છે અને માણસના પરિવર્તન કરતા ઉબલ ઝડપ વધે છે. સમાજ પરિવર્તનની આવી ઝડપ શિક્ષણ પર અસર કરે છે. સમાજ પરિવર્તન થી શિક્ષણ પણ સુધરે ખરુ? આવા પરિવર્તનથી શિક્ષણ અસ્પૃષ્ય રહી શકે ખરુ? સમાજમાં આવા પરિવર્તનો શિક્ષણને ઘણી બધી રીતે અસર કરે છે, પરંતુ મુખ્ય પરિબળો માં વિખરાતું સંયુક્ત કુટુંબ , માનવીય સંબંધોની અપેક્ષા , પ્રસાર માદ્યમો , ઔદ્યોગીકરણ , સતત વસ્તી વધારો અસર કરે છે.

કુટુંબ આ બધાની અસર જોઈએતો સૈપ્રથમ આવે છે વિખરાતું જતું સંયુક્ત કુટુંબ. એક સામાજિક સંસ્થા તરિકે સંયુક્ત કુટુંબ તૂટી રહ્યું છે. પત્રિમના દેશોમાં કુટુંબમાં માત્ર પત્તી તથા બાળકોનો સમાવેશ થાય છે. ભારતમાં કુટુંબના સીમાડા ' માસીના દીકરા દીકરી ' સુધી પહોંચતા. સંયુક્ત કુટુંબના લાભો પણ હતા અને મધ્યાર્દી પણ હતી. ત્યારબાદ આવે છે માનવીય સંબંધોની અપેક્ષા. આર્થિક પ્રગતિઅને જૌતિક સુવિદ્યાઓ વધતી જાય છે તે સાથે માણસ વિખરાતો જતો જાય છે. આવો માણસ વિખરાતો જાય છે ઝડપી યંત્રીકરણ પરિણામે સમાજ અવૈયક્તિકતા અને અમાનવીકૃત થતો જાય છે. જે સમાનમાં માણસ—માણસ વચ્ચે એક પ્રકારનું અલગતાપણું રહ્યા કરે એ સમાજના સભ્યોમાં ભાઈચારાની અને પ્રેમની લાગણીઓનો અભાવ જોવા મળે છે:

ઔદ્યોગીકરણથી સમાજના તમામ વર્ગોને સ્પર્શો એવા ધરખમ ફેરફારો થયા છે. ગામડાઓમાંથી લોકો શહેરો તરફ આકર્ષિયા છે. શહેરોમો કામ મળવાની લાલચે અને રોજી—રોટી કમાવવા ગામડા છોડીને શહેરોમાં આવવા લાગ્યા છે. ઉત્પાદન વધારાની ખૂબને કારણે પૃથ્વીના ભંડારો પૃથ્વી જરૂરી શકે તેના કરતાં અનેકગણી ઝડપે ખાલી થવા માંડયા છે.

આ ઉપરાંત વસ્તી વધારો અને પ્રસાર માદ્યમો પણ શિક્ષણ પર અસરકારક અસર કરે છે. વસ્તી વધારો આર્થિક , સામાજિક , અને શૈક્ષણિક ક્ષેત્રો અનેક સમસ્યાઓ ઉભી કરે છે. વર્ગ ખંડમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધવાને કારણે અનેક

પ્રશ્નો અને સમસ્યાઓ પેદા થાય છે. શિક્ષણનો વ્યાપ વધે તે સાથે ઉભી થતી શિક્ષિત બેકારોની ઘેરી સમસ્યાઓ પણ ખડી થાય છે. અને આ સાથે પ્રસાર માધ્યમોની વાત કરીએ તો રેડિયો, ટેલીવિઝન, જેવા સમૂહ માધ્યમોએ દુનિયાને નાની બનાવી દીધી છે. પુસ્તકો, અખબારો, અને ટી.વી. જેવા માધ્યમો તો વિકાસસીલ દેશોમાં પણ હવે સામાન્ય બનતા જાય છે. થિયેટરોમાં ચલચિત્ર જોઈને અખબારો વાંચીને અને ગામને ચોરે રેડિયો સાંભળીને સામાન્ય માણસ પણ હવે માહિતી મેળવે છે.

શિક્ષણલક્ષી સમાજના હેતુઓ :

શિક્ષણની વિચારસંગમાં પાયાનું મહત્વ કોનું – સમાજનું, રાઝ્યનું, કે વ્યકિતનું રાજકિય કે શૈક્ષણિક વ્યવયસ્થામાં કોણ સૌથી વધુ અગત્યનું – સમાજ, કે વ્યકિત? આ એક મૂળ ભૂત પ્રશ્ન છે. શિક્ષણના સામાજિક હેતુના બે સ્વરૂપ છે. એક તો ઉગ્ર સ્વરૂપ અને બીજું વિવેકશીલ સ્વરૂપ. જેવું રાઝ્ય અથવા તેવી તેની સમાજ ને વ્યકિતના વિકાસ માટેની દાખિલ. સામાજિક હેતુના ઉગ્ર સ્વરૂપમાં રાઝ્ય અથવા દેશ તમામ બાબતોમાં સર્વોપરિતા ધરાવે છે. રાજ્યનું આ સ્વરૂપ તે એકહથ્યુ સતાશાહી સરમુખત્વારશાહી. આ પ્રકારના રાજ્યમાં જીવનનું અને શિક્ષણનું સામન્ય દયેય એ રાજ્યનું હિત સાધવું તે.

શિક્ષણના આધુનિક સ્વરૂપમાં માં જોઈએતો જે દેશો લોકશાહી રાજ્યતંત્રને વરેલા છે તેમાં શિક્ષણનું સામાજિક હેતુનું તંદુરસ્તને પ્રગતિકારક કહી શકાય એવું સ્વરૂપ જોવા

મળે છે. શિક્ષણના સામાજિક હેતુના આ આધુનિક સ્વરૂપમાં વ્યકિતનું, રાજ્ય કે સમાજના હિત માટે તેમના તરફથી થતું કોઈ દમન કે નિયંત્રણ નથી, પણ વ્યકિત પોતે જ સમાજના એક અંતર્ગત અંગ તરીકે સમાજના સમગ્ર વિકાસ માટે પોતાના સ્વાર્થ કે હિતને ગોણ બનાવી દે છે. શિક્ષણનો સામાજિક હેતુ તેના આધુનિક સ્વરૂપમાં માનવપ્રતિષ્ઠા વધારે એવો લાગે છે. વ્યકિત મુખ્યત્વે સામાજિક પ્રાપ્તિ છે ને તેના વિકાસ દ્વારા જ સમાજના સંવાદી ને ઘનિષ્ઠ વિકાસ થઈ શકે. સામાજિક હેતુ દ્વારા જ સમાજ વધુ ને વધુ ઘરૂ અને સંગીન બનશે, ને તેમાં સહકાર ને સેવાનું વાતાવરણ સર્જાશે. સામાજિક હેતુની સ્વીકૃતી દ્વારા જ વ્યકિતઓની જીવનજરૂરીયાતો બહુ સારી રીતે સંતોષી શકાશે.

શિક્ષણના આધુનિક વિચારપ્રવાહ વ્યકિતના સર્વાગી વિકાસના પોષાક તરીકે શિક્ષણનો ઘ્યાલ કરે છે. વ્યકિતના સવાગીવિકાસના આર્દ્ધશમાં વૈયકિતક હેતુ અને સામાજિક હેતુ બંનેના ઉમદા તત્વોનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

સંદર્ભસૂચિ

- ⇒ ઠાકર, દક્ષેશ (૨૦૦૮) . શિક્ષણનું સત્ય, અમદાવાદ : પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, પૃ. ૩૩૬
- ⇒ જાની, બળવંત (૨૦૦૬) . શિક્ષણ અને સામાજિક સંદર્ભ, અમદાવાદ : પાર્શ્વ પબ્લિકેશન. પૃ. ૧૨૪
- ⇒ રાવલ, ચંદ્રકા (૨૦૧૨). જેન્ડર અને વિકાસ, અમદાવાદ : પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, પૃ. ૨૦૭

* Mitesh Gohel

COPYRIGHT OWNERSHIP & THE IMPACT ON ACADEMIC LIBRARIES

On account of information & knowledge explosion it has become essential for librarians to provide a master key to this repository of knowledge. The maximum use of this tremendous up sage of knowledge in the service, the librarian started mechanizing activities of libraries and research institution through various gadget The main aim of any library is to provide access to proper information explosion, due to growing demands of the user and shrinking off financial resources, library is not able to obtain all the reading materials on demand The only way to overcome these problems is resources sharing through networking. The present paper gives the importance of library automation, which helps librarians for excellent control over collection. New technologies library provides several new materials, media and mode of storing and communicating the information. Automation requires planning, designing, and implementation. Library automation reduces the drudgery of repeated manual efforts in library routine by use of library automation collection, Storage, administration, processing, preservation and communication etc. It increases productivity in terms of both works as well as in service.

Keywords: Library, Automation, Library Automation, Information communication Technology

Introduction:

India has made great strides in computer and telecommunication technologies. It was one of the first few nations, which realized the potentialities of computer for bibliographical information work and routine library housekeeping operations.

Computer has gained its importance in every field of human activity because of its speed, Accuracy and capability of large scale processing .It is space saving device as well because information stored on computer readable devices takes much less space than the conventionally stored systems.

Automation: According to Webster's dictionary "automation is the technique of

making an apparatus, a process or a system operate automatically". In other words it is the machinery that mathematically manipulates information storing, select, presents and records input data or internally generated data. Automation word is used for automatic technical process. In libraries automation refers to the process of automation in house functions such as circulation, cataloguing Acquisition, serial controls etc. Library Automation is the general term for information and communication technologies (ICT) that are used to replace manual systems in the library.

Need of library automation: There are various reasons for automation

* Librarian, Shree K.V. Parekh Science, Arts & Commerce College Mahuva

1. Information Explosion (Growth of documents)
2. New techniques.
3. Lack of space.
4. To save the time of the reader.
5. To improve the control over collection.
6. To avoid the duplication of work.
7. Greater efficiency.
8. Accuracy and promptness
9. To share the resources sharing among through computer networks nationally and internationally.

Selecting Automation packages

- User friendly
- Popularity of package
- Well designed screens logically arranged functions with extensive help messages
- Minimum Training
- Multi-user and unlimited user access
- Support internationally known standards (MARC, AACR2)
- Training and support (Email, Discussion Forum)

Library Housekeeping operations:

A library will have to perform minimum number of basic operations. These operations are conventionally referred to as "House keeping operations".

The basic modules of automated system are

1. Acquisition
2. Circulation
3. Cataloguing
4. Serial control
5. OPAC
6. Administration

Acquisition: The purpose of acquisition is to manage and control the expenditure of funds for materials that meet the collection development criteria of the library and the needs of its clientele. This means that acquisition process must be accurate, efficient and responsive to the demands of library users.

Functions of Acquisitions

- Suggestion management

- Ordering cancellation reminders
- Receiving
- Budget management
- Master file management such as currency table, vendors, publishers etc

Circulation Module

In libraries the circulation system conventionally managed consists of charges, discharges, overdue control, reservation, renewal and appropriate records maintenance. These operations are quite amenable to automation. An automated circulation system acts as an interface between the user and the information system with other backup services like acquisition, cataloguing serial control and housekeeping chores. The circulation module performs the task involved in the circulation function, such as material check-in, check-out, inventory, overdue notices, holds, and reserves, fines, and statistical reports.

Functions of Circulation

- Issue Returns Renewal of Documents
- Recall reservation, reservation cancellation
- Reminders (Manually, emails)
- Reports
- Documents Issued /returned
- Fine amount collected
- Fine receipt

Cataloguing Module:

The module performs various cataloguing tasks such as original cataloguing using the Machine Readable Catalogue (MARC) protocol, editing, copying, saving and retrieving catalogues records. When a record is saved in the cataloguing database, the record automatically appears in the OPAC, and a brief copy of the record is also generated automatically for the circulation module.

Functions of cataloguing

- Creation storage, retrieval and management of bibliographic records and indexes
- Import and export facility
- Performs various cataloguing tasks such as original cataloguing using the MARC protocol,

copying, saving, and retrieving catalogues records

Online public access catalogue (OPAC)

Module because cataloguing module is the OPAC is what users consult to find and retrieve information of interest. Generally, the OPAC is equivalent to the card catalogue, but it provides advanced search features. The OPAC function allows searching by author, title, subject or keyword; search using Boolean operators [AND, OR, NOT] hyperlink searching, wild character searching and combined search strategy options.

Functionalities of OPAC

- Simple and advance searching
- Boolean search (and, or, not)
- Field based searching (Author, subject, source etc)
- Browsing: field based and Hierarchical
- Personalized OPAC (My OPAC)-SDI, CAS, Subject list etc

Serial control

The complex job of keeping track of serials can easily and effectively be handled using SOUL through its Serial Control module. This module broadly handles following functions.

- Suggestions.
- Subscription (renewal and new subscription)
- Payment including fund control etc.
- Check in of issues including reduction of issues arrival
- Reminder generations.
- Binding management.
- Search status of every item.
- Master databases management.

Library Software's

- SOUL
- LIBSYS
- SANJAY
- MAITRAYEE
- LIBMAN

Advances of Library automation:

1. It increases productivity in terms of both works as well as in service.

2. Professional staff need not spend much time to do the routine library work.
3. Eliminates human errors while performing routine library work.
4. Improved Computer awareness among users.
5. Cataloguing is faster, instant access to non-records.
6. Excellent control over circulation.

Disadvantages of Library Automation

- Initial and recurring expenses
- Continuous Staff training
- Hardware and software obsolescence

Conclusion

For the successful implementation of an integrated library system all key factors must be in place support from administration, staff, competence, consideration of user requirements, presence of infrastructure, (Hardware, software, networks) available data, excellent managerial skill from the coordinator of the project.

References:

- ⇒ Agrawal, S.P.(1989)"Development of library Services in India, Concept pub. Comp, New Delhi, 100059.
- ⇒ Dabas, K.C.(2008)"IT Application for TQM and library Marketing", Ess Ess pub., New Delhi.
- ⇒ Dabas, K.C,"TQM for library services" Ess Ess pub., New Delhi (15)p.58-72.
- ⇒ Danrita J. (2009),"Future Concepts of library and Information Services", Ess Ess Pub., New Delhi.
- ⇒ Dilli K.T.(2009) "Library and information Services in Digital Era "Atlantic Pub. New Delhi.
- ⇒ Galhotra M. (2008),"Information Technology in library and information services". Ess Ess Pub., New Delhi.
- ⇒ Kumar K.,(1993)"Library Administration and Management".Vikas Pub. New Delhi.

* Hiren Solanki

Arts [Lib & Info Sci.]

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 80-82

ISSN 2319 - 8168

THE DEEP WEB : THE INTERNET'S OBSCURE DATA MINE

The deep web (also called the Deepnet, the invisible web, the undernet or the hidden web) is World Wide Web content that is not part of the surface web, which is indexed by standard search engines. The hidden portion of the web is 550 times bigger than the surface web. Ninety five percent of this Deep Web is free. The present paper defines the Deep Web and explores the importance of the Deep Web for the librarians. The paper presents 16 tools to search this Deep Web which can be effectively used by the librarians to improve their information services.

Keywords: Deep Web, Invisible Web, Search Engines

Introduction

The World Wide Web (abbreviated as www or w3, commonly known as the web), is a system of interlinked hypertext documents accessed via the internet. With a web browser, one can view web pages that may contain text, images, videos, and other multimedia, and navigate between them via hyperlinks. Berners-Lee created it in 1989 at CERN in Geneva, Switzerland so that researchers at CERN could share their documents from different computer systems. So with the creation of Hyper Text Markup Language and the launch of World Wide Web in 1992, navigating the internet became much easier. Ever since then, the web has been growing at an exponential rate.

What is the Deep web?

The deep web is the part of the internet that is inaccessible to conventional search engines, and consequently, to most users. According to researcher Marcus p. Zillman of DeepWebResearch.info, as of January 2006, the deep web contained somewhere in the vicinity of 900 billion pages of information. In

contrast, Google, the largest search engine, had indexed just 25 billion pages.

Deep Web content includes information in private databases that are accessible over the internet but not intended to be crawled by search engines. For example, some universities, government agencies and other organizations maintain databases of information that were not created for general public access. Other sites may restrict database access to members or subscribers. The term, "deep web," was coined by Bright planet, an internet search technology company that specializes in searching deep web content. In their 2001 white paper, 'The Deep Web: Surfacing Hidden Value,' Bright Planet noted that the deep web was growing much more quickly than the surface web and that the quality of the content within it was significantly higher than the vast majority of surface web content. Although some of the open to the general public, Bright Planet estimates that 95% of the deep web can be accessed through specialized search.

Deep Web VS. Surface Web

Deep Web	VS	Surface Web
* Size : Estimated to be 5 to 500 times larger (Bright planet)		* Size : Estimated to be 8+ billion (Google) to 45 billion web pages
* Dynamically generated content That lives inside databases		* static, crawl able web pages
* Growing faster than surface Web		* Limited to what is found by search engines

Tools through which the Deep Web can be accessed by Librarians

The content on the Deep Web is immense and appears to be beyond measure. Yet attempts have been made to measure it. Bergman writes that Bright planet made an attempt to quantify the size of the Deep Web in March 2000 and they found that it is 400 to 550 times larger than the surface web. The deep web contains 7500 terabytes of information and 550 billion individual documents. Whereas the surface web which most search engines search have only 19 terabytes of information and only one billion individual documents. So no librarian can ignore that portion of the web content which is nearly 550 times larger than the surface web. According to yet another study the deep web contained 900 billion pages of information in January 2006 and in contrast Google had indexed just 25 billion pages by then. So librarians cannot ignore the 875 billion pages of information that constitutes the Deep Web.

It becomes extremely crucial for librarians to know how to access this mass of information that resides in the Deep Web. Many companies like the bright planet are extending solutions to this problem. Many researchers are also presenting solutions; Raghavan and Garcia-Molina have introduced a hidden web crawler, Ntoulas have also worked on building an

effective hidden web crawler. Many Meta search engines have been built for this purpose. A list of sixteen tools to search the Deep Web is listed below with some annotations.

WEB LIBRARY

Web Library is the companion site to Tomaiuolo (2004) where the author generously lists and keeps current all the links in this book entitled, "The Web Library: Building a world class personal Library with Free Web Resources." These links are worth browsing.

INTUTE

Intute is a free online service that provides resources for education and research which are evaluated by experts. The service is created by a network of UK universities and other partners. Subject-specific and cross-subject resources can be accessed through it. It has four subject groups viz., Arts & Humanities, Health & Life Sciences, Science Engineering & Technology and Social Sciences.

ACADEMIC INFORMATION

Academic Information has a directory structure for browsing an ocean of academic information.

DIGITAL LIBRARIAN

Digital Librarian is a directory of hand selected links including these areas of interest of IT: Business & Finance, Calculators, College & University, Computers, Directories, Education, Electronic Texts, Employment, Images, Internet, Magazines & Journals, Non-profits, Reference, Search Tools, Statistics, and Web page Design.

THE WWW VIRTUAL LIBRARY

This is considered to be oldest catalog on the Web and was started by Tim Berners-Lee, the creator of the web. So, isn't strange that it finds a place in the list of Invisible Web resources? Maybe, but the WWW Virtual Library lists quite a lot of relevant resources on quite a lot

of subjects. You can go vertically into the categories or use the search bar. The screenshot shows the alphabetical arrangement of subjects covered at the site.

DEEPWEBTECH

Deepwebtech gives you five search engines (and browser plugins) for specific topics. The search engines cover science, medicine, and business. Using these topic specific search engines, you can query the underlying databases in the DEEP WEB.

SCIRUS

Scirus has a pure scientific focus. It is a far reaching research engine that can scour journals, scientists' homepages, courseware, pre-print server material, patents and institutional intranets.

BUSINESS.COM

It contains Web pages on 64,000 plus public, private and international companies. It is extremely useful for business information. It is useful especially for information related to marketing, human resources, and business travel and consumer services.

DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS

This directory covers free and full text scientific and scholarly journals that are peer reviewed or editorial quality controlled. As of now 3414 journals are there in the directory out of which 1161 journals are searchable at article level. It also accepts free user registration online.

ERIC

ERIC is sponsored by the U.S. Department of Education and provides free access to more than 1.2 million bibliographic records of journal articles to education literature. It also provides links to full text of the articles wherever available.

FLIPPER

Flipper is for news and e-commerce. The popular categories in it are finance, lifestyle travel, home, business and entertainment.

INFOMINE

INFOMINE is built by librarians and maintained by University of California. It is a virtual library of internet resources useful for research. It contains databases, electronic

journals, electronic books, bulletin boards, mailing lists, online library card catalogues, articles, directories of researchers etc.

INTERNET.COM

It is an extremely useful gateway covering all operating systems, markup languages, wireless, downloads, developers, IT security, networking and much more. It is very comprehensive and up-to-date.

LIBRARIANS INTERNET INDEX

It is a publicly-funded website which started from California and now it serves the whole world. It has over 20,000 entries carefully selected and organized by librarians into 14 main topics and nearly 300 related topics. Users can also subscribe to its free newsletter. It is very reliable and gives access to high-quality websites.

SCIENCE.GOV

It is a gateway to over 50 million pages of authoritative selected science information. It contains the science information provided by U.S government agencies, including research and development results. Agriculture, applied science & technology, astronomy & space, biology & nature, computers & communication, earth & ocean sciences, energy & energy conservation, environment & environment quality, health & medicine, math, physics & chemistry, natural sciences & conservation and science education are the subject areas covered by science.gov.

SOCIOSITE

This gateway is exclusively for the subject of sociology to help sociologists. It is global in Scope and contains high quality resources. This is maintained by University of Amsterdam. The access is free to promote scholarly communication.

References

- ⇒ www.makeuseof.com
- ⇒ www.techdeepweb.com
- ⇒ en.wikipedia.org
- ⇒ www.internettutorials.net
- ⇒ www.lib.lsu.edu
- ⇒ whatis.techtarget.com

* Dr. Ninad Jhala

Arts [Social Work]

Research Zone India

Vol. 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 83-85

ISSN 2319 - 8168

DELIBERATIONS FOR INTEGRATION (SOCIAL WORK EDUCATION, PRACTICE AND HUMAN RIGHTS)

Introduction

The International Federation of Social Workers (IFSW) & International Association of Schools of Social Work (IASSW) consider it very essential that those involved in the field of social work education and practice should have a clear and unreserved commitment to the promotion and protection of human rights.

In the context of social work, it can be arguably said that social work since inception, has been a human rights profession, having as its basic tenet the value of every human being and aims to promote equitable social structures for security and development of the people and at the same time upholding the dignity of the human beings. However learning in social work curriculum requires rapt attention to four broad areas. First, the philosophy and mission of social work schools need to be explicit and should inspire the learning process. Secondly, the structure of social work schools must reflect human rights concerns in terms of its policies, procedures, organisational aspects, admissions, advertising, student and faculty evaluations, etc. Third is the area of faculty-student relations where an open environment is created to facilitate the development of a sense of equality among students and between students and faculty. The use of learning methods that promote transformation of students into social justice advocates is important here. The fourth area is of engendering social work methods with human rights base. If methods of social work

interventions themselves uphold human rights aspects than only, the interventions will be human rights based.

What are human rights ?

The United Nations has defined human rights as those rights which are inherent in our nature and without which we cannot live as human beings.

Human rights and fundamental freedoms allow us to fully develop and use our human and fundamental freedoms allow us to fully develop and use our human qualities, our intelligence, our talents and our conscience and to satisfy our spiritual and other needs. They are based on mankind's increasing demand for a life in which the inherent dignity and worth of each human being will receive respect and protection.

The denial of human rights is not only an individual and personal tragedy, but also creates conditions of social and political unrest, sowing the seeds of violence and conflict within and between societies and nations.

What is social work ?

Social work originated from various humanitarian and democratic ideals. Since inception, the social work has attempted to meet the human needs and develop human potential and resources. It is a profession whose purpose is to bring about social changes in the society in general and in its individual forms of development.

Social work is always practiced in five contexts viz. geographical, political, socio-economic, cultural and spiritual. The analysis of these five

* Assistant Professor, Institute of Language Studies & Applied Social Sciences,
Vallabh Vidyanagar.

contexts reinforces the essential connectedness and coherence of social worker's efforts and the solidarity and energy of those who join in common cause in human rights work. It gives a conscious direction to social work practice by manifesting human rights context in its work.

Social work and human rights

The focus of social work profession is on human needs and its conviction is that the needs are not to be met as a matter of choice but as an imperative of basic justice. Thus social work moves to the principles of human rights for its professional practice. This transition from needs orientation to rights affirmation has been made necessary because of tangible substantive needs that have to be met.

Social work is concerned with the protection of individual and group differences. It is often forced to mediate between the people and the State, to champion particular causes, and to provide protection against the State action. As a bridging profession, social work has to be conscious of its values and possess a solid knowledge base, not least in the field of human rights, to guide it in many conflicting situations throughout its practice. While social workers through their actions may well reinforce the rights of their clients, faulty judgement can lead them to jeopardise those rights.

Thus, human rights are inseparable from social work theory, values and ethics and practice. Rights corresponding to human needs have to be upheld and fostered, and they embody the justification and motivation for social work action. This inseparability creates dilemmas for social work education and practice.

Deliberations for integration

1. Recognition of human rights issues.

Many aspects of social work have implicit human rights dimension. It is therefore a prerequisite that the teachers and students, train themselves to recognise and explore these dimensions in theory and practice through micro, mezzo and macro analysis.

2. Analysis

Social work and human rights both have individuals as their starting point. However, this individual level of analysis needs further exploration to understand the root causes of problems and for formulating better responses. This implies that the social workers have to understand the interaction of their own values and professional ethics with the values of their clients and prevailing socio-political order.

3. Responding to human rights issues

Post the analysis, the social workers need to respond to the human rights issues. They need to conceptualise that what are the human rights issues in the problem at hand and whether the goals and means are consistent with the national laws and international declarations. They also need to prioritise their intervention in relation to the persons concerned. This exercise of goal setting must also include coherent strategy to respond to the human rights issues at different levels starting from individual client level to national level.

4. Reference groups of social workers

The crusade of human rights cannot be fought alone. The social work intervention strategies require support from many different individuals and groups including law professionals, NGOs, political parties, religion, trade unions, etc.

5. Evaluation

Intervention by social workers should be evaluated, at least in conjunction with the client and the supervisor. The evaluation should be specifically addressing actions taken on human rights issues raised by the given situation. The clients should be involved in the process of evaluation.

6. Follow-up Action

After the evaluation, a future action may need to be considered by the social worker in the light of the success or failure of current strategies and hence a futuristic approach is required.

7. Field Work

Field work is an integral part of social work education, which affords students the opportunity of witnessing the practical application of theory

learned from the classroom. Hence the field instructors must help students to identify human rights aspects in everyday practice.

8. Research

Serious academic research in the field of human rights based social work is a key element for ensuring knowledge of and respect for human rights. Research is very much required in the areas of human rights violations, prevention of human rights abuses, advocacy and social action, fund raising for human rights based activities, human rights education, etc.

References

- ⇒ Darren J. O'Byrne, *Human Rights An Introduction*, Pearson Education, Singapore (2005)
- ⇒ Tim Dunne and Nicholas J., Human Right in Global Politics, Cambridge Univ. Press
- ⇒ Carlos Santiago, *Ethics of Human Rights*, OUP (1991)
- ⇒ UNESCO, *Human Rights Teaching: Int. Congress on Education of Human Rights and Democracy* (Montreal: UNESCO, 1993)
- ⇒ Iyer, V.R. Krishana, *Human Rights and Inhuman Wrongs*, D.K. Pub., Delhi (1996)
- ⇒ Freire, Paulo. 1970. *The Pedagogy of the Oppressed*. New York: Herder and Herder
- ⇒ *Integrated Framework of Action for Education, for Peace, Human Rights and Democracy*. Paris: UNESCO (1994)
- ⇒ www.pdhre.org.in/people/claudебio.html
- ⇒ http://www.hurights.or.jp/archives/human_rights_education_in_asian_schools/

* ડૉ. કૃ. દી. બગાડા

Arts [Gujarati]

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 86-87

ISSN 2319 - 8168

"સોરઠ તારા વહેતા પાણી" નવલકથામાં પ્રગટતી ગ્રામ ચેતના (જવેરચંદ મેધાણી)

૧૯મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં ભારતીય ચેતનાનો વિકાસ થયેલો. ઇ.સ. ૧૮૫૭ કાંતિ ભલે નિષ્ઠળ ગઈ છતાં દેશે પોતાના લોકોએ પ્રથમ વાર રાષ્ટ્રીય ચેતનાનો અનુભવ કર્યો. પ્રજામાં રાજકીય એકતા અને સક્રિયતાનો અભાવ દેખાતો હોવા છતાં સાહિત્યક ક્ષેત્રે ગ્રામ ચેતના જાગૃત થઈ-દેખાય છે. એટલેજ તો રાધા કૃષ્ણ કહે છે કે, "ભારતીય સંસ્કૃતિનો મૂળ સિદ્ધાંત માનવપ્રેમ જ રહ્યો છે. જેના માટે સમસ્ત પૃથ્વીજ એક કુટુંબ બની ગઈ છે".

જવેરચંદ મેધાણી ગાંધી યુગના સર્જક છે. આ યુગની ભાવનાઓ તેમના સાહિત્યમાં દેખાય છે. ધૂમકેતુની જેમ મેધાણીએ સોરઠના પહાડ નદીના સાનિધ્યમાં બાળપણ ગુજરાંલુ. એ સંસ્કાર એટલા ઉડા પડેલા કે મેધાણી પોતાને 'પહાડના બાળક' તરીકે ઓળખાવે છે. ગાંધી સ્વયંભુ પ્રેમે જગાવેલી યુગ ચેતનાના આવિષ્કાર રૂપે મેધાણીની કથાઓમાં નવો રણકો સંભળાયો. માનવ હૃદયના કોમળ અને પરિચિત ભાવોને નાજુકાઈથી આલોખી બતાવે છે. તેમની વાણીમાં સાચા સોરઠીની સાચા સોરઠની મીઠાશ, કુમાસ અને બલીષ્ટતા પ્રતીત થાય છે.

સોરઠ તારા વહેતા પાણી (૧૯૭૭) નવલકથા કુલ ૫૮ પ્રકરણો અને ઉદ્ઘાટન પાનામાં મુખ્ય અડધો ડાન અને કુલ ત્રણેક ડાન નાના મોટા પત્ર લઈને સોરઠી જનજીવનનું વહેણ અનેક ઝરણા લઈને વહે છે. ધીરી માનવતાની પડદે હંડી વીરતા અને સૌર્યનું ચિત્ર કંડારેલું છે. ગીરના નાકાના મેખડગઠ નામે એક સરકારી થાણું આઉટ પોસ્ટ જેવું આવેલું છે. ત્યાંથી બે ગાળા શીતળ સ્ટેશને આવીને પડ્યા છે. મહિપતરામનું કુટુંબ રેલ્વે સ્ટેશને ઉત્તરે છે. પસાયતો તેને સલામ કરે છે. મહિપતરામ વાધજી ફોજદારના હથે તૈયાર થયા હતા. ઈડરિયા કુંગરાનું ધાવણ ધાવેલા એટલે તો સોરઠના સીમાડે ધાક બેસાડવા આવેલા. સાંજ વેળાએ પસાયીતાને મામાની દીકરીને પારવાના કોડ સપના કાઠીનો

દીકરો એકાદ લીટીજીટી ના કરે ત્યાં સુધી એને પરણાવે કોણ? દાનત બગાડીને ખેલ કર્યો તેની આ યોજના મહિપતરામે ઉધી વાળી. પોતે પહેરેલી જનોઈ પસાએ તેના ગાળામાં નાખીને એના અરમાન ધૂળ ધાણી કર્યા. રૂખડશેઠ સુકી ધરતીનું ખમીરવંતુ પાત્ર છે. તે દીપડાને ચીરી નાખેલો. તેણે કાના પટેલનું ખુન કરી ખેખડગઢના થાણાની જેલમાં પુરાય છે. તેનો ભાણો પીનાકીન ચાર અંગ્રેજી ભાષાઓ છે. નવી કેળવણી અને વાતાવરણની વચ્ચે પીનાકી જુદી જ પિંડનો છે. તે દાનસિંહ કાકાની દેવળબા જોડે ખેલ્યો છે. બંને વચ્ચે બાળપણ સહજ પ્રેમ છે. ગોરા અમલદાર પાસે બે અરજદાર આવે છે. એક ગામ લોકોનો સમૂહ જે કુતરાને જેર આપીને મારી ન નાખવા જોયે તેની વિનંતી કરવા આવ્યો છે. બીજો અરજદાર સ્ત્રી છે. જેના પતિની મિલકત હજુ સુધી પોતાને મળી નથી એવી અરજ કરે છે. અમલદાર અને ચીઠી લખી આપીને વિદાય કરે છે. આ સ્ત્રી છે સપારણ. રૂખડશેઠની મિલકત ન મળતા તે અરજદાર થાય છે. સપારણના બહારવટાનું પહેલું પગથીયું છે. થોડાક સમયમાં જ દાનચંદ કાકાની દીકરી દેવાલબના વિકમપૂરના રાજા રાવલજી સાથે લગ્ન નક્કી થયાના સમાચાર પિનાકીને મળે છે. બાળપણની ભેરૂડી નજર સમક્ષ હુર થાય છે. એના સમાજને જતો જોયો પણ દેવળબાને તે મળી શક્યો નહીં. પોતાની ગોચરની બાબતે બહારવટે ચેલ રૂખડશેઠની મિલકત નહીં મળતા સપારણ બહારવટે ચેડે છે. લખમણના બહારવટામાં વાશીયાંગ અને પુનો ભળે છે. લખમણના સાથીઓ ખૂટલ નીકળે છે. લખમણને જેર આપવામાં આવે છે. જેરથી મરેલા બહારવટીયાને પકડી હિંમત દાખવવાની તક હતી પરંતુ મહિપતરામ આ તકનો લાભ લેતા નથી. મરતો લખમણ ગોરા સિપાહીઓનો ઢાર કરે છે. બહારવટું કરતી સીપારણ પકડાય છે. અને રાજકોટમાં એનો કેસ ચાલે છે. એ સમાચાર પિનાકીને મળે છે. ભાવાર અને જુલેખાને

* ઈ.આચાર્ય, શામળાસ આર્ટ્સ કોલેજ, ભાવનગર

અલગ પાડનાર ગોદડને એ ભર બજારે એ કરી પહેરાવશે એવું વચન આપ્યું છે. એ રીતે મહિપતરામ ગોદડને હાથમાં કરી પહેરાવીને બીજા હાથે પોતે કરી પહેરી ધોળે દિવસે ભર બજારે ફેરવે છે. એ સાહસ માટે અંગ્રેજ સરકાર મહિપતરામને રાવ સાહેબનો જિતાબ આપે છે.

મહિપતરામ પાસેથી પિનાકીને સમાચાર મળ્યા કે સપારણની ધરપકડ થઈ છે એટલે પીનાકી માઝીને મળવા રોજ કોર્ટમાં આવતો. સપારણની વિરુદ્ધ અને નાનામોટા પૂરાવો ઉભા કર્યા હતા. નિર્દોષ અને ભોળા ગામડિયા અદાલતના આંગણમાં ભેગા થયા હતા. પોલીસ અફસરો એમને જવાબ આપવાની સૂચનાઓ આપતા હતા. ગોરો ન્યાયધીશ લેખક હતો. સોરઠીની ધરતીના એને પોતાની કથા માટે કાચો મસાલો મળ્યો હતો. સરપણના જવાબમાં એમને રસ હતો. તેને પોતાની વાર્તાની નાયિકા બનવા માગતો હતો. કોર્ટમાં રોજ જતા પિનાકી શાળામાં ગેરહાજરી નોંધાતા એને ફોર્મ નહિ આપવાની હેડ માસ્ટર ધમકી આપે છે. હેડમાસ્ટરને હડ્ધુત કરી ધર તરફ જાય છે ત્યાં એને પુષ્પા અને એના આંધળા દાદીમાં મળે છે. દેવળબાથી છુટા પડેલા નાયકને મેઘાણી બીજા પાત્ર સાથે આકર્ષણમાં મુકે છે.

પિનાકી પુષ્પાને દરરોજ અહિયાથી આવા જવાનું થાય છે. ઘણા દિવસો વીતી ગયા મહિપતરામની બુરી દશા થઈ છે. શરીર અને મનથી ભાંગી પડ્યા એમના તબીયતની ખબર કાઢવા સુરેન્દ્રદેવ અને ડેપ્યુટી આવે છે. મહિપતરામના અવસાન પછી પીનાકીન એકલો પડે છે. દેવુંબની સ્થિતિ ખરાબ હતી પુષ્પા ગઈ હતી, દાદી દુખી હતા, ધરમાં અનાજ નહતું, ગયો વેચવાનો વારો આવ્યો, હેડમાસ્ટરે બદલો લીધો. પીનાકીનનો આકોશ વધતો જતો હતો આખી દુનિયા એને દુશ્મન લાગતી હતી.

આમ અહી કથામાં ગોરો સાહેબ મહિપતરામને કહે છે કે " અજબ જેવી છે આ કાઠીયાવાડી કોમો " અહી કઠીયાવાડી કોમોનું સરસ નિરૂપણ થયું છે. સૌરાષ્ટ્રના બહારવટીયાઓ ખમીરવંતી કોમો ગુનાઓ આચરતા હોવા હતા એનામાં પ્રસંગે દેખાય આવતી માણસાય દેશી રજવાડાના અંગ્રેજોને સાથેના સબંધો આંતરિક સ્થિતિ, એમાં પિસાતુ લોકજીવન વિશ્વયુદ્ધ પ્રત્યેનો અભીગમ, દુરપ્રાયીમાં ગંધી અને એમની વિચારધારાનો પ્રાદુરભાવ, અંગ્રેજોની સત્તા લાલસા અને અધોગ્ય ખટપટ, સામાજિક રૂઢીઓ, આમ અનેક બાબતો આ નવલમાં પ્રગટ થઈ છે.

ખુદ મેઘાણી કહે છે કે, " જેમને કોઈ વ્યક્તિ વિશેષ પરથી નહી પણ સોરઠી સમૂહ જુવાનની સાચી માટી માંથી ઘડી કાઢવાનો મારો યત્ન છે ".

સોરઠી જનસમૂહના ૨૦ વર્ષ પૂર્વના પ્રવાહના વહેણને આલેખવાનો મેઘાણીનો પ્રયત્ન છે. મેઘાણીને પાત્રો જગત

મેળામાંથી મળ્યા છે, નાજામાઈ, હિપવાળા, જવેરમાઈ, ફોજદાર, સુટરસાહેબ, હરજીવનદાસ ફોજદાર અને બીજા કેટલાય તેમને વિશે બનેલી ઘટનાઓના વહેલા આ વહેલા પાણીમાં ભળ્યા છે. દરબારશ્રી ગોપાળદાસ અને પારેવડાના ખેડૂત શેઠશ્રી છગનભાઈ મોટી જેવીવ્યક્તિઓમાંથી પ્રેરણ લઈને ઘડેલા પાત્રોને સોરઠ વાસીઓએ આગામી કાઢયા છે. જાન જાય પણ આન ન જય એવા ટેકીલા માનવીઓની આ કથા છે.

પહાડનું ઘાવણ કથામાં પ્રસરેલું છે. હાડે સજજનો પણ કોઈ અન્યાય થવાની કે અંગત પ્રેમ પ્રસંગથી કે મમતાથી બહારવટે ચેદેલા અનેક માણસોના પ્રસંગોની વાત આલેખાઈ છે. વાતના કટકા જેવી કાઠી કોમની બહાદુરીની કથાઓમાં કયારેક સ્વાપર્ણ બલિદાન અને મર્દાનગી વર્ણવાઈ છે. સોરઠના જીવાંતુભૂત તત્વની સાથે અન્ય સમાજને પણ સમાવી લીધો છે. કથાના કેન્દ્રમાં રહેતા પિનાકી, પુષ્પા અને તેમની અમર કથા છે.

પિનાકીનનું હૃદય આંરબે દેવુભા અંતે પુષ્પમાં વિભક્ત થાય છે. આ યુગલની પ્રણાય કથા નિમિત છે. લેખકને અભિપ્રેત છે સોરઠી સંસ્કૃતિની વીરગાથા અને આખા સોરઠી સમાજમાં પ્રગટતી ચેતનાનો આલેખ આપવાનો. આખો સોરઠી સમાજ કથાનો નાયક છે. મહિપતરામનો બ્રહ્મતેજ, રૂખનો વાણીયાઈ શૌર્ય, બેવક્ષ સાથીને બંધુકે દેતી સીપારણ, વિધવા અને ચુથાયેલા કામાર્યવાળી પુષ્પાનો હાથ પકડતો પિનાકી, કોધમુર્તિ હેડમાસ્ટર, ખમીરવંતા દિલેરદિલ, માનવતાની મહેકવાળા રાજવી સુરેન્દ્રદેવ, લબાડ અને લંપટ રાજવી લખમણ પટગર અને સુરગવાલા જેવા બંકાઓ, અંગ્રેજ ગોરા હાકેમાંના દોર દમામ અને સત્તા કેફ, સોરઠની ધીંગી ધરતી, પહાડ, પર્વતો, નદીઓ, કોત્રોનો સમાવેશ રંગરૂઢ બની આ બધું એક રસ બને છે. પાત્રો અને વાતાવરણ એક બીજાને પુરક બનીને આવે છે.

પ્રેમ અને સૌર્યથી ઉછળતું સૌરાષ્ટ્રનો જમાનો મેઘાણીએ તાદૃશ્ય આલેખ્યો છે. સુમાંધો, રૂખદ્રોષ, ભાવાર, જુલેખા, વગેરે પાત્રો જુનવાણી વટ અને વીરતાના પ્રતીકો તરીકે અમર બની રહેશે. મારીજાતા પુરાતન કાઠીયાવાડાના રોમાંચક પાત્રો રૂપે વર્ણવાયેલી સીપારણને લેખકે મર્દાઈની એક હાજરાહજુર એક ભાવના બનાવી છે. વિધવા અને શિયળ ભંગ થયેલી પુષ્પાનું પાણી ત્રહણ કરતો પિનાકી ગ્રામલક્ષ્મીના નાયક અંશ્વનની યાદ આપી જાય છે. આમ જવેંદ મેઘાણીએ ગ્રામજીવનના નૈસર્જિક પરિવેશ અને રોજીદા સામાન્ય બનાવોનો આલંબન લઈ પિનાકી, દેવુભા અને પુષ્પાની લાગણીઓને પુરી નિશ્ચબ્દત્વી અભિવ્યક્તિ આપી છે. આમ સમગ્ર સોરઠ સમાજમાં સંસ્કારનો રણકો સંભળાય છે જે સંસ્કાર ગ્રામ ચેતનાનો પર્યાય છે.

* ડૉ. એમ.જી. પરમાર

Arts [History]

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 88-91

ISSN 2319 - 8168

મહાત્મા ગાંધી : દલિત સુધારા પ્રવૃત્તિઓની તવારિખોમાં એક અભ્યાસ

ગાંધીજીએ સ્વરાજ્ય પૂર્વ ભારતમાં અસ્પૃશ્યતા નાબૂદ કરવા અને તે માટેના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા. ગાંધીજીએ ૧૯૧૫ થી ૧૯૨૦ સુધીમાં ભારત ભમણ કર્યું. દલિતોની દ્યાજનક સ્થિતિ સુધારવા પ્રયત્નો આદર્યો. ગાંધીજીએ કહ્યું કે સ્વરાજ્ય પૂર્વે સામાજીક સ્વરાજ્ય જરૂરી છે. ૧૯૨૦ થી ૧૯૨૨ના અસહકારનાં તેમના કાર્યક્રમોમાં તેમણે તેમના ૧૧ વ્રતોમાં અસ્પૃશ્યતા નિવારણ અને અસ્પૃશ્યોની સ્થિતિ સુધારવા "ખાદીઉતેજન" ને પણ સ્થાન આપ્યું. ગાંધીજીએ ૧૯૧૫ થી લઈને ૧૯૪૭ સુધી દલિતો માટે સુધારાની પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી હતી જે ફક્ત અંહિયા તવારિખોમાં જ તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૧૯૧૫માં ભારતમાં ગાંધીજીનું આગમન થયું અને તેમણે ભારતના ઘણાંખરા પ્રદેશોનો વિસ્તૃત પ્રવાસ કર્યો. તેમને લોકોની કારભી ગરીબી, સામાજિક પણતપણા, નિરક્ષારતા, સંસ્કૃતિ તેમજ ધર્મ વિશેના રેઠિગત ખ્યાલોની પ્રતિતી થઈ. આથી તેમને લાગ્યું કે માત્ર રાજકીય આંદોલન વાસ્તવિક અર્થમાં સ્વરાજ્ય લાવવા માટે પર્યાપ્ત ન હતું. પરંતુ સાથોસાથ રાષ્ટ્ર અને સમાજના નવઘડતર માટે આંદોલનનું ફલક વિસ્તારવાજની જરૂર હતી. .

૧. તા. ૨ ફેબ્રુ ૧૯૧૫ ગાંધીજી એ મુંબઈ દલિત વર્ગના છાત્રાલય અને અંત્યજ શાળાની મુલાકાત લીધી.

૨. તા. ૧૧ ઓગસ્ટ ૧૯૧૫ અમદાવાદ ગાંધી આ ગ્રમ ખાતે દુદાભાઈ દાફડાને આ ગ્રમમાં દાખલ કર્યા.

૩. તા. ૧૧ ઓગસ્ટ ૧૯૧૫:- આ ગ્રમમાં હરિજન કુટુંબ રહેવા આવવા થી કંકાસ થયો હતા તેથી કેટલાક આ ગ્રમ વાસીઓ એ ભોજન લીધી ન હતું અને ગાંધી પણ ન ખાંદું.

૪. તા. ૨૦ સપ્ટે ૧૯૧૫:- દુદાભાઈ ના પતિનિ પણ ગાંધી આશ્રમ માં રહેવા આવ્યા.

૫. તા. ૧૨ નવેમ્બર ૧૯૧૬:- ઉમરેઠ ગામ ખાતે હરિજન વાસ માં વણકરો ની મુલાકાત લીધી.

૬. તા. ૨૧ ઓક્ટો ૧૯૧૭:- ભરૂચ ખાતે અંત્યજોની જાહેર સભાને સંબોધી.

૭. તા. ૩૧ ઓગસ્ટ ૧૯૧૮:- દાહોદ ખાતે સાળવીની સભામાં, અંત્યજ (હરિજન) વાસમાં પ્રવચન.

૮. તા. ૨૬ સપ્ટે ૧૯૧૮:- રાજકોટ ખાતે હરિજન શાળાની મુલાકાત લીધી.

૯. તા. ૨૮ સપ્ટે ૧૯૧૮:- મોટીમારડ અંત્યજ વાસમાં સભા ભરી, અને વ્યાખ્યાન આપ્યું.

૧૦. તા. ૨૫ ડિસે ૧૯૨૦:- નાગપુર ખાતે હિંદ અસ્પૃશ્યતા નિવારણ પરિષદમાં પ્રમુખ સ્થાને થી સંબોધન કર્યું, અને વણકર પરિષદમાં હાજરી આપી હતી.

૧૫. તા. ૧૮ એપ્રિલ ૧૯૨૧:- ગોધરા ખાતે અંત્યજો ની સભા સંબોધી.

૧૬. તા. ૪ મે ૧૯૨૧:- કપડવંજ ખાતે હરિજનો ની સભા સંબોધી.

૧૭. તા. ૧ જૂન ૧૯૨૧:- ભરૂચના વેજલપોર ખાતે અંત્યજ પરિષદમા ગાંધીજી ને માનપાત્ર આપ્યું.

૧૮. તા. ૧૭ જુલાઈ ૧૯૨૧:- મુંબઈ ખાતે હાથ વણકરોની સભા હાજરી આપી.

૧૯. તા. ૨૪ જુલાઈ ૧૯૨૧:- મુંબઈ ખાતે વણકરોની સભાને ઉદેશતા હાથે વણવાનો આગ્રહ કર્યા હતો.

૨૦. તા. ૮ ઓગસ્ટ ૧૯૨૧:- લખનોઝાતે થી કાઠિયાવાડના રાજા મહારાજાઓને ખુલ્લો પત્ર લખી, અને રેટિંગ્યો અપનાવવા દારૂબંધ કરાવવા અને અંત્યજોના ઉધ્ઘાર માટે વિનંતી કરી હતી.

૨૧. તા. ૨૮ ડિસે ૧૯૨૧:- અમદાવાદ ખાતે અંત્યજોની સભામાં હાજરી આપી.

૨૩. તા. ૨૭ ડિસે ૧૯૨૪:- બેળગાંવ ભાષણો આપી અસ્પૃશ્યતા નિવારણ પરિષદમાં અને વિદ્યાર્થી

* અધ્યક્ષશ્રી, ઇતિહાસ વિભાગ, મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજી ભાવનગર યુનિવર્સિટી, ભાવનગર

- પરિષદમાં હાજરી આપી હતી. દાહોદ ખાતે જાહેરસભા વણકરવાસમાં રાખી હતી.
૨૫. તા. ૧૮ ફેબ્રુ ૧૯૨૫:- પોરબંદર ખાતે અંત્યજવાસની સભામાં પ્રવચન કર્યું.
૨૬. તા. ૨૧ ફેબ્રુ ૧૯૨૫:- વાંકાનેર ખાતે અંત્યજવાસની મુલાકાત લીધી.
૨૭. તા. ૨૧ ફેબ્રુ ૧૯૨૫:- વઢવાળ ખાતે અંત્યજવાસની મુલાકાત લીધી અને ભાષણ કર્યું.
૨૮. તા. ૧૪ માર્ચ ૧૯૨૫:- ત્રિવેન્દ્રમ ખાતે અંત્યજો શાળાની મુલાકાત.
૨૯. તા. ૨૬ માર્ચ ૧૯૨૫:- મુંબઈ ખાતે પદ્ધતાવર્ગ તરફથી માનપત્ર આપવામાં આવ્યું.
૩૦. તા. ૨ એપ્રિલ ૧૯૨૫:- બોટાદ ખાતે અંત્યજ શાળાની મુલાકાત, આ શાળાની સ્થાપના હરિજન દુદાભાઈ એ કરી હતી. તા. ૩ એપ્રિલ ૧૯૨૫:- ગઠ ડા અંત્યજવાસની મુલાકાત
૩૧. તા. ૪ એપ્રિલ ૧૯૨૫:- લાઠી અંત્યજ શાળાની મુલાકાત હરિજન માટે મંદિર બંધાવવા ઉધરાણું થયું.
- તા. ૮ એપ્રિલ ૧૯૨૫:- માંગરોળ ખાતે અંત્યજવાસની મુલાકાત લીધી.
૩૩. તા. ૨૨ ઓક્ટો ૧૯૨૫:- માંડવી(કચ્છ) ખાતે સરઘસ અને જાહેરસભાનેસંબોધન કર્યું અહિયા તેમને નગર શેઠ દ્વારા માનપત્ર આપ્યું, નવસારી ખાતે અંત્યજવાસ અને આ ગ્રમ ની મુલાકાત લીધી.
૩૪. તા. ૨૫ ઓક્ટો ૧૯૨૫:- ભુજ ખાતે અંત્યજશાળાનો પાયો નાખ્યો અને જાહેરસભામાં પ્રવચન કર્યું જાહેરસભામાં અંત્યજો ને અલગ બેસાડ્યા હતા. તેથી ગાંધીજી ત્યાં ભાષણ કર્યું.
૩૫. તા. ૩૦ ઓક્ટો ૧૯૨૫:- માંડવી ખાતે અંત્યજો માટે અલગ રસ્તો અને તે પણ ગંદી ગલીમાં થઈને જતો હતો તેથી અહિના નગર શેઠ માનપત્ર આપતા, સ્વીકારવાની ના પાડી.
૩૬. તા. ૨૨ ડિસે ૧૯૨૬:- ગોંદિયા ખાતે અંત્યજોની જાહેરસભા અને આ સભામાં અંત્યજો એ માનપત્ર આપ્યું. તા. ૨ ફેબ્રુ ૧૯૨૭:- નાગપુર ખાતે ખાદી તથા અસ્પૃશ્યતા વિશે ભાષણ આપ્યું.
૩૭. તા. ૧૩ ફેબ્રુ ૧૯૨૭:- માલપુર ખાતે સભાભરી જેમાં વિદ્યાર્થીઓની સ્ત્રીઓની અને અસ્પૃશ્યોની અને જાહેર રાખ્યા. ફેબ્રુ ૧૯૨૭:- સતારા ખાતે અસ્પૃશ્ય સમાજની સભામાં પ્રવચન કર્યું.
૩૮. તા. ૨૮ સપ્ટે ૧૯૨૭:- મદુરાઈ ખાતે સૌરાષ્ટ્રીઓની વસેલા વણકરો તરફથી સન્માન સભારંભ યોજાયો. સમય
- સાંજે સાડા છ, સ્થળ સૌરાષ્ટ્ર કલબ, માનપત્ર વાંચનાર એલ.કે.તુલસીરામ હતા.
૪૦. તા. ડિસે. ૧૯૨૭:- પુરી, જગન્નાથના મંદિરમાં ગાંધીજી ન ગયા, અને તેમને કહ્યું કે, જ્યાં વેશ્યાઓ જાય અને નાચે તેની સામે મંદિરમાં પ્રતિબંધ નથી પરંતુ હરિજનો જાય તેની સામે પ્રતિબંધ છે. ત્યા નથી જવું.
૪૧. તા. ૨૪ જાન્યુ ૧૯૨૮:- વરતેજ ખાતે અંત્યજ આશ્રમમાં રામ મંદિરનું ખાતમુહૂર્ત કર્યું.
૪૨. તા. ૨૭ માર્ચ ૧૯૨૮:- અમદાવાદ શહેરના ઝડુવાળા સમક્ષ પ્રવચન સમય સાંજે સાડા સાત, સ્થળ મગનભાઈની વાડી.
૪૩. તા. ૧૧ જાન્યુ ૧૯૨૮:- અમદાવાદ ખાતે નવા વાડજની અંત્યજ શાળાના બીજા વાર્ષિક ઉત્સવમાં પ્રમુખપદે. અને કરાંચી ખાતે માનપત્રો અને સભાઓ ઝડુવાળાઓની.
૪૪. તા. ૧૪ ફેબ્રુ ૧૯૨૮:- હેદ્વાબાદ ખાતે સભા, ઝડુવાળાઓની અને ગરીબવર્ગની.
૪૫. તા. ૩૧ માર્ચ ૧૯૨૮:- મોરબી ખાતે અંત્યજ શાળ નું ઉદ્ઘાટન કર્યું.
૪૭. તા. ૨૭ મે ૧૯૩૧:- નૈનિતાલ ખાતે અમદાવાદના સર ગિરજાપ્રસાદને ગાંધી મળોલાં અને અમદાવાદમાં ચિનુભાઈની માલિકીના ચિને વર મહાદેવના મંદિરમાં પ્રવેશવા દેવા એ કબૂલ થયાં.
૪૮. તા. ૧ નવે ૧૯૩૧:- દક્ષિણ હિંદમાં આવેલ ગુરુવાયર મંદિરમાં હરિજનોના પ્રવેશ માટે સત્યાગ્રહ શરૂ થયો.
૪૯. તા. ૨૮ નવે ૧૯૩૧:- મુંબઈ હરિજનોની અનેક સંસ્થાઓ તરફથી માનપત્રો મળ્યા.
૫૦. તા. ૧૧ માર્ચ ૧૯૩૨:- યવરડા જેલ(પૂના) ખાતે હોરને પત્ર, હરિજનો માટે અલગ મતદાર મંડળ રચણો તો હું આમરણાંત ઉપવાસ કરીશ.
૫૧. તા. ૧૭ ઓગસ્ટ ૧૯૩૨:- યવરડા જેલ(પૂના) ખાતે વડા પ્રધાન રામસે મેકડોનલ્ડે હરિજનો માટે અલગ મતદાર મંડળો સ્થાપવાનો ચૂકાદો આપ્યો છે એવા સમાચાર આપ્યાં.
૫૨. તા. ૮ સપ્ટે ૧૯૩૨:- યવરડા જેલ(પૂના) ખાતે ૧૮-૮-૩૨ ના પત્રનો, વડાપ્રધાને તા ૮ મીએ તારથી આપેલો જવાબ આજે મળ્યો, અમારે આ પગલું ન છૂટકે અને તે પણ અસ્પૃશ્યોના લાભ માટે લેવું પડયું છે. આના જવાબમાં લખ્યું. તમારા ચુકાદા એમને લાભ છે અને મારા ઉપવાસથી એ લાભ એઓ ગુમાવશે એમ કહી તમે મારા કથનોનો અવળો અર્થ કરો છો તમારા

ચુકાદાથી હિંદુ સમાજમાં ધીમુ જેર રેડાય છે. અને પરિણામે છિન્નભિન્ન થઈ જશે.

પ૫. તા.૧૮-૧૯ સાટે ૧૯૩૨:- યવરડા જેલ(પૂના) તા.૧૮મી એ અલ્હાબાદમાં ૧૨ મંદિરો જેમાંનું એક પંડિત માલવિયા ના માલિકીનું હતું તે અને અયોધ્યામાં બધા મંદિરો હરિજનો સુધા બધા હિંદુઓ માટે ખુલ્લા મૂકવામાં આવ્યાં. તા.૧૮મીએ અમદાવાદમાં ડોશીવાડાની પોળમાં આવેલું શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈની માલિકીનું અષ્ટાપદ નું જેન મંદિર હરિજનો માટે ખુલ્લુ મૂકવામાં આવ્યું.

પ૫. તા.૨૦ સાટે ૧૯૩૨:- અલગ મતદાર મંડળ હરિજનોમળેના ચુકાદા સામે ઉપવાસ શરૂ કર્યા ગુરુવાયુરમાં આવેલું કૃષ્ણ મંદિર હરિજનો માટે ખુલ્લું મૂકવા કેલાખને ઉપવાસ શરૂ કર્યા. રત્નાગિરિ જેલમાં અપ્પાસાહેબ પટવર્ધન ઝાડુવાળવાનું વગેરે પ્રકારનું કામ કરતા હતા તે સરકારે બંધ કરાવ્યું હતું એ કરવા દેવા માટે એમણે પરવાનગી માંગી પણ સરકારે ના પાડી.

પ૫. તા.૨૪ સાટે ૧૯૩૨:- પુનામાં નેતાઓ વચ્ચે સમજૂતિ થઈ ગઈ વિલાયત વડા પ્રધાને કરવાનો તાર સરકારી મહેલે પહોંચાડ્યો:- ગાંધીજી ને ખોવા કોઈને પાલવે એમ નથી અમે સૌ સમંત થઈ વિનંતી કરીએ છીએ કે આપનો ચુકાદા પાછો ખોચો અને અમારી યોજના સ્વીકારો હરિજનો માટે અલગ બેઠકો રહે પણ અલગ મતદાર મંડળ નહિ.

પ૫. તા.૨૬ સાટે ૧૯૩૨:- યવરડા જેલ(પૂના) ઉપવાસ છોડતા પહેલા જેલોના વડાને સ્પષ્ટતાથી કસ્યું મેં જેને માટે હરિજનો ના કલ્યાણ માટે ઉપવાસ કર્યો હતો તેના અંગેનું કામ કરવા માટે એટલે કે તેના અંગેના પત્ર વ્યવહાર અને મુલાકાતો માટે મને સંપૂર્ણ છૂટ હોવી જોઈએ. ઉપવાસ છૂટ્યાં.

પ૫. તા.૨૭ ઓક્ટો ૧૯૩૨:- યવરડા જેલ(પૂના) આંબેડકર મળવા આવ્યાં (સરકારે એમને ચેપવણી આપેલી કે માત્ર અસ્પૃશ્યતા નિવારણની વાત કરજો અને તે પણ પ્રગટ કરશો નહિ).

પ૫. તા.૨૪ ઓક્ટો ૧૯૩૨:- યવરડા જેલ(પૂના) અસ્પૃશ્યતા નિવારણ અંગે પત્ર વ્યવહાર અને મુલાકાતો અંગે સરકારે લીધેલો નિર્ણય સુપ્રિટેન્ડન્ડ સંભળાવ્યો પણ એની નકલ આપવા ના પાડી.

૬૦. તા.૩૧ ઓક્ટો ૧૯૩૨:- યવરડા જેલ(પૂના) સુપ્રિટેન્ડન્ડને પત્ર અસ્પૃશ્યતા નિવારણના કામ અંગે કાગળો અને મુલાકાતો વિશેનો પત્ર વ્યવહાર સરકારે છાપવો

અથવા મારી અને સરકારની માંગણી ના બંને સરકારે જાહેર કરવા જોઈએ.

૬૧. નવેમ્બર યવરડા જેલ(પૂના) અસ્પૃશ્યોને મંદિર પ્રવેશનો હક આપતો કાયદો ઘડવાની વિનંતિ કરતી ડા.સુભરાયની દરખાસ્ત, મદ્દાસ ધારાસભામાં પસાર થઈ.

૬૨. તા.૨ નવે ૧૯૩૨:- આ અરસમાં વડોદરાના ગાયકવાડે અને કાશમીરના મહારાજાએ પોતપોતાનાં રાજ્યમાં આવેલા મંદિરો હરિજનો માટે ખુલ્લા મૂક્યાં.

૬૩. તા.૪ નવે ૧૯૩૨:- યવરડા જેલ(પૂના) હરિજન ઉદ્ઘાર અંગેની લેખમાળા, પ્રસિદ્ધ સર્વેન્ટ્સ ઓફ ઈન્ડિયા સોસાયટી મારફતે. ડિસે ૧૯૩૨:- યવરડા જેલ(પૂના) હરિજન પ્રતિનિધિ ઓ સાથે ચર્ચા.

૬૪. તા.૧૪ માર્ચ ૧૯૩૨:- પાલિતપુત્રી લક્ષ્મી(હરિજન કન્યા)ના લગ્ન મારુતિદાસ(બ્રાહ્મણ)સાથે સાબરમતી આશ્રમમાં માં થયાં એ અંગે સંદેશો મોકલ્યો.

૬૫. તા.૩૦-૩૧ મે ૧૯૩૨:- એક માણસે, કાગળ લખી આ પ્રમનું નામ હરિજન આશ્રમ આપવા સૂચય્યું. સાટે ૧૯૩૨:- વર્ધા ખાતે સાબરમતી આ પ્રમ હરિજન સેવક સંઘને અર્પતો પત્ર લખ્યો.

૬૬. તા.૭ નવે ૧૯૩૨:- વર્ધાથી હરિજન પ્રવાસ શરૂ થયો, નાગપુર ખાતે હરિજન સેવકોની સભા મળી.

૬૭. તા.૨૪ નવે ૧૯૩૨:- સાબરમતી આ પ્રમ હરિજન આશ્રમ નામથી ઓળખાતો થયો.

૬૮. તા.૧૫ જૂન ૧૯૩૪:- મુંબઈ ખાતે જુદી જુદી હરિજન સંસ્થાઓ સાથે ચર્ચા.

૬૯. તા.૧૬ જૂન ૧૯૩૪:- મુંબઈ ખાતે ડૉ. આંબેડકર વગેરે મળવા આવ્યાં વાલકે વરના હરિજનવાસની મુલાકાત લીધી. મુંબઈ સાંતાકુંજ ખાતે હરિજન બોર્ડની સભામાં હાજર રહ્યા.

૭૦. તા.૨૨ જૂન ૧૯૩૪:- પૂના ખાતે નવા હરિજનવાસનો પાયો નાંખ્યો, અને અહુલ્યાભાઈ આશ્રમમાં હરિજન કન્યા છાત્રલયનું ઉદ્ઘાટન કર્યું હતું.

૭૧. તા.૨૭ જૂન ૧૯૩૪:- વાડજ હરિજન વાસની મુલાકાત, હરિજન સેવક સંઘ સાથે ચર્ચા અને અમદાવાદમાં અસ્પૃશ્યતા નિવારણ સંઘની બેઠકમાં હાજર.

૭૨. તા.૨૮ જૂન ૧૯૩૪:- અમદાવાદ ખાતે કોચરબ હરિજન બાલમંદિર દલિત છાત્રાલય, હરિજન કન્યા છાત્રાલય, વણકરવિદ્યાલય આ પ્રમની મુલાકાત લીધી.

૭૩. તા.૧ જૂલાઈ ૧૯૭૪:- ભાવનગર ખાતે વાલ્કેટગેટ ખાતે ભંગીવાસનો પાયો નાખ્યો.

૭૪. તા.૨ જૂલાઈ ૧૯૭૪:- ભાવનગર ખાતે કાન્દિયાવાડ હરિજન સેવક સંઘ તથા રાજકીય પરિષદની સમિતિની સંયુક્ત બેઠકમાં હાજરી આપી ભાવનગર રાજ્યે બહુમાન કર્યું અને માનપત્ર આપ્યું.

૭૫. તા.૩ જૂલાઈ ૧૯૭૪:- ભાવનગર ખાતે ઠક્કર બાપા હરિજન આ ગ્રમની મુલાકાત.

૭૬. તા.૨ જાન્યુ ૧૯૭૫:- દિલ્હી ખાતે હરિજન સેવક સંઘનું નવું બંધારણ મંજૂર કરવામાં આવ્યું. આ બંધારણમાં ઘડતર સમિતિમાં હાજર રહ્યા અને દિલ્હીમાં હરિજન નિવાસનો પાયો નાંખ્યો.

૭૭. તા.૨૪ એપ્રિલ ૧૯૭૫:- ઈન્દોર ખાતે શારદારાજે હરિજન કન્યાછાત્રાલયનો મુલાકાત લીધી.

૭૮. તા.૩૧ મે ૧૯૭૫:- નડિયાદ ખાતેના હરિજનોના રામ મંદિરની મુલાકાત લીધી.

૭૯. તા.૩૦ ઓગસ્ટ ૧૯૭૫:- વર્ધા ખાતે હરિજન સેવકસંઘના મધ્યવર્તી મંડળની કાર્યવાહક સમિતિની બેઠકમાં હાજરી આપી હતી.

સંદર્ભસૂચિ

- ⇒ "ગાંધીજીઓ અક્ષરદેહ" ૧૯૧૫-૧૯૭૨ નવજીવન અમદાવાદ.
- ⇒ દલાલ ચંદુલાલ ભગુભાઈ(સંપાદક) "ગાંધીજીની દિનવાહી" નવજીવન અમદાવાદ.
- ⇒ ગાંધી મો.ક. "સત્યનાં પ્રયોગો" નવજીવન અમદાવાદ.
- ⇒ હરિનજબંધુ તા.૩૦/૦૪/૧૯૭૩.
- ⇒ હરિનજબંધુ તા.૦૪/૦૭/૧૯૭૪.
- ⇒ ગાંધીજી "હરિજન સેવકો માટે" નવજીવન પ્રકાશન ૧૯૬૧ અમદાવાદ
- ⇒ કલાર્થી મુકુલભાઈ "બાપુનું હરિજન કાર્ય" નવજીવન અમદાવાદ.

* દુગનભાઈ મકવાણા

Arts [History]

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 92-93

ISSN 2319 - 8168

લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિકના સામાજિક અને શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે સુધારાઓ (૧૮૨૮-૧૮૩૫)

લોર્ડ એમહસ્ટ પછી લોર્ડ વિલિયમ કેવન્ડિશ બેન્ટિક ભારતનો ગર્વનર જનરલ બન્યા. તેમણે જુલાઈ-૧૮૨૮માં ગર્વનર જનરલનો કાર્યભાર સંભાળ્યો હતો. તેના સમયમાં અનેક ક્ષેત્રે સુધારા થયા હતા. જેમાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક ક્ષેત્રના સુધારા અગત્યના ગણવામાં આવે છે. બેન્ટિક ૧૮૦૫માં મદ્રાસના ગર્વનર તરીકે નિમાયો હતો. ૧૮૦૬માં વેલોરમાં હિંદી સિપાઈઓના બંડ તરફ તેણે જે નીતિ અપનાવી તે કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટર્સને નાપસંદ પડી. એથી તેને બીજા વર્ષ જ પાછો બોલાવી લીધો. ૧૮૧૮માં તેને મદ્રાસનું ગર્વનરપદ આપવામાં આવ્યું. પણ તેનો અસ્વીકાર કર્યા. આમ લોર્ડ એમહસ્ટ પછી તેને ગર્વનર જનરલ નિમવામાં આવ્યો. તે ભારત આવી રૂ જુલાઈ-૧૮૨૮ના રોજ પોતાનો હોદ્દો ધારણ કર્યો. બેન્ટિક આવતાની સાથે જ ભારતમાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે સુધારા થયા જે નીચે મુજબ છે :

(A) બેન્ટિકના સામાજિક ક્ષેત્રે સુધારાઓ :

(૧) સતીપ્રથા નાખૂદી : સતી થવાનો રિવાજ મૂળે કેમ શરૂ થયો? કેવા વહેમો અને અંધશ્રદ્ધા તેના માટે જવાબદાર હતા તેનો ઘ્યાલ કોલબુકના પુસ્તક 'DIGEST OF HINDU LAW' પરથી આવે છે. આ પુસ્તક પ્રમાણે પતિઓના મૃત્યુ પછી સદગુણી અને શુદ્ધ નીતિમાન સ્ત્રીઓએ પતિની અભિનિયતા પર હોમાઈ જવા સિવાય તેમને માટે બીજી કોઈ મહત્વની ફરજ બાકી રહેતી નથી. વિધવા પત્ની આ એક માત્ર ફરજ અદાન કરે તો તેને પશુનો અવતાર મળે. જ્યારે વફાદારીપૂર્વક સતી થાય તો તેને માત્ર અનંતકાળ સુધી પોતાના પતિ સાથે આનંદ ભોગવવાનો મળે. એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાના પતિના અને પિતૃપક્ષના ત્રણ પેઢીઓના પૂર્વજીઓના પાપોનું ગ્રાયશ્વિત પણ કરે છે. આ પ્રથા ૧૮મી સદીમાં બંગાળમાં લગભગ બધા ભાગોમાં પ્રચલિત હતી. રાજા રામમોહનરાયના લખાણોમાં તેનું હદ્યદ્રાવક વર્ણન મળે છે. બિહારના શાહબાદ જિલ્લામાં,

ઉત્તરપ્રદેશના ગાઝીપુરમાં, દક્ષિણમાં ગંજામ, મસુલીપટ્ટમ અને થન્જાવુર જિલ્લાઓમાં તેમજ રાજપૂતાના પંજાબ અને કાશ્મીરમાં આ પ્રથા મુખ્યત્વે ઉચ્ચ જ્ઞાતિઓ પૂરતી સીમિત હતી. ૧૮૧૫ થી ૧૮૨૮ સુધી સતીની સરેરાશ સંખ્યા ૮૭૮ સુધી પહોંચી હતી. બ્રિટિશ સત્તા આ પ્રથા નાખૂદ કરવા માગતી હતી. તેમજ છતાં ૧૧૨મો ધારો ઘડી સોળ વર્ષ નીચેની કંન્યાઓ, ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ કે નાના બાળકોવાળી સ્ત્રીઓને સતી થતા રોકવામાં આવી હતી.

લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિકના સતી પ્રથાની નાખૂદીના નિર્ણય સામે વિવિધ વર્તુલો દ્વારા વિરોધ થયો હોવા છતાં તેને તે અંગે ખરડો તૈયાર કરી ૪ ડિસેમ્બર ૧૮૨૮માં 'સતી' પ્રથાને ગેરકાયદેસર જાહેર કરતો ૧૭મો ધારો બહાર પાડી આ કાયદાથી સતી થનાર વિધવાને અને તેને તેમાં મદદ કરનાર વ્યક્તિને ભયંકર ગુનેગાર ગણવામાં આવ્યા. ખુનનો અપરાધ ગણીને આ કાયદામાં મૃત્યુદંડની કડક સજા કરવામાં આવી. બંગાળાના રૂહિયુસ્તકોએ ઉચ્ચ વિરોધ કરી પીવિ-કાઉન્સિલ સુધી અપીલ કરી પણ ત્યાં તેને નકારી કાઢવામાં આવી. આ અંગેની ચળવળો થોડાક સમય ચાલુ રહી પણ વખત જતા તે શાંત પડી ગઈ.

(૨) ઠગોની નાખૂદી : બેન્ટિકના સમયમાં આ બીજુ મહત્વનું કાર્ય હતું તે ઠગોની નાખૂદી હતું. દેશના કેટલાક ભાગોમાં 'ફાસીગર' કે 'ઠગ' નામથી ઓળખાતા વર્ગમાં પરંપરાગત લુંટારુંઓ અને હત્યારાઓનો ત્રાસ હતો. તેઓ નિદોર્ધ તથા ભોળા પ્રવાસીઓ સાથે માર્ગમાં જોડાતા અને એકાએક પ્રવાસીના ગળે દોરડી કે પાઘડીનો ફાંસો નાખી મારી નાખતા અને તેમની પાસેનું બધુલુટી લેતા. તેઓ ગરીબ કે શ્રીમંતનો ભેદભાવ રાખ્યા વગર હત્યા કરતા. આવા ઠગોની ટોળીઓ દેશભરમાં ઘડી જગ્યાએ હતી. એક ટોળીમાં ૩૦૦ જેટલા માણસોની સંખ્યા જણાઈ હતી. આ બધી મુશ્કેલીઓ નિવારવા કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો અને ઠગોને જન્મટીપ સુધી સજા ફટકારવામાં આવી.

* પી.જી. ટીર્થસ, કેન્દ્રીય વિદ્યાલય, ઓઝા

પરિણામે ૧૮૨૯ થી ૧૮૩૫ સુધીના ગાળામાં ૨૦૦૦ ઠગોને પકડવામાં આવ્યા અને તેમના પર કામ ચલાવવામાં આવ્યું. ૧૮૩૭માં ઠગોનો નાશ માટે સ્લીમેનને નિમવામાં આવ્યો. સ્લીમેને તેમની કામગીરી સફળતાપૂર્વક કરી અને ઠગોનો નાશ કર્યો. ૧૮૩૭ પછી ઠગોનો અંત આવ્યો.

(૩) સરકારી સેવાઓમાં બેદભાવનો અંત : સરકારી સેવાઓમાં લોર્ડ કોર્નવોલિસથી ચાલી આવતી બેદભાવ ભરી નીતિનો અંત કરવામાં આવ્યો. ૧૮૩૭ના ચાર્ટર્ડ એક્ટ ધારા ૮૭ની અનુસાર ભારતના નાગરિકોને “હવે ધર્મ, જન્મસ્થળ, જાતિ અને રંગ” બાબતમાં કોઈપણ પદ માટે વંચિત રાખવામાં આવશે નહિ.

(B) બેન્ટિકના શૈક્ષણિક સુધારાઓ : “સરકારનું મહત્વનું અંતિમ ધ્યેય હિંદુ કે મુસ્લિમ શિક્ષણ આપવાનું નહિ પણ ઉપયોગી શિક્ષણ આપવાનું છે.” — જેમ્સ મિલ ભારતમાં શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે સુધારાઓ કરવામાં આવ્યા છે. તેમાં લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિકનું નામ મોખરે છે. તેમાં શિક્ષણનું માધ્યમ અંગેજ રહે તે માટે અનેક વિવાદ સર્જાયા હતા. ૧૮૧૧ માં બ્રિટિશ પ્રદેશોના રહેવાસીઓમાં વિજાનો માટે જ્ઞાન આપવા અને તેઓ વિકાસ કરવા પ્રતિ વર્ષ એક લાખ રૂપિયાની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી. પરંતુ આ રકમનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે નક્કી કરાયું ન હતું.

જહોન એડમ્સે પોતાના ટૂંકા ગવર્નર જનરલના સમયમાં જાહેર શિક્ષણ માટે સમિતિ નીમિ હિંદીઓમાં જ્ઞાન કેવી રીતે આપવું તેની ભલાભણો કરવા જણાયું હતું. જ્યારે આ બાબત લંડનમાં વિચારણા માટે પહોંચી ત્યારે ઇતિહાસવિદ જેમ્સ મિલે એક અલગ નોંધ તૈયાર કરી અને તેમાં જણાયું કે “સરકારનું મહત્વનું અંતિમ ધ્યેય હિંદુ કે મુસ્લિમ શિક્ષણ આપવાનું નહિ પણ ઉપયોગી શિક્ષણ આપવાનું છે.” રાજા રામમોહનરાય જેવા હિંદુ અગ્રણીઓ પાશ્વાત્ય શિક્ષણનો ફેલાવો થાય તેના હિમાયતી હતા અને તે પ્રમાણે તે આતુર હતા. પાશ્વાત્ય શિક્ષણથી સમાજમાં વર્તમાન અનિષ્ટો દૂર કરી શકશો તથા હિંદીઓને સરકારી નોકરીમાં જોડાવાની તક મળી રહેશે તેવી માન્યતા પણ હતી પણ ડૉ. હોરેસ એચ. વિલ્સનના પ્રભાવ અને આગ્રહથી પ્રાશ્ય ફેલે શિક્ષણને ઉત્તેજન આપવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું, પરંતુ ૧૮૩૦માં કલકત્તામાં કેટલાક શ્રીમંત અને પ્રતિષ્ઠિ લોકોએ સરકારનું ધ્યાન ખેંચ્યુ કે અંગેજ ભાષાના માધ્યમ દ્વારા યુરોપીય જ્ઞાનનું શિક્ષણ આપવાની જરૂર છે. પરંતુ તેમાં ઉગ્ર મતભેદો પણ થયા. જેમાં ડૉ. વિલ્સન જેવા પ્રાશ્યાવાદી વિધાનોએ અંગેજ માધ્યમ સામે વિરોધ દર્શાવ્યા સર ચાર્લ્સ ટ્રેવિલિયાને અને લોર્ડ મેકોલોએ અંગેજ શિક્ષણ પાછળ નાણા ખર્ચવાની હિમાયત કરી. મેકોલોએ ૪ ફેબ્રુઆરી ૧૮૩૫માં આ વિષય

પર એક લાંબુ ટાંચણ તૈયાર કર્યુ જે ઐતિહાસિક મનાય છે. આમ લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિકે ૭ માર્ચ ૧૮૩૫ના રોજ ઠરાવ કર્યો અને આદેશ આપવામાં આવ્યો કે “બ્રિટિશ સરકારનો ઉચ્ચ હેતુ દેશના લોકોમાં સાહિત્ય અને વિજાનનું શિક્ષણ વધારવાનો છે અને શિક્ષણ માટે ફાળ વવામાં આવતા નાણાનો શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ અંગેજ શિક્ષણ આપવામાં જ થઈ શકશે.” આમ લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિકના શાસન દરમિયાન ભારતમાં સામાજિક ક્ષેત્રે અને શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે જે સુધારાઓ થયેલા જોવા મળે છે તે આજના યુગની મહત્વની દેન ગણવામાં આવે છે.

સંદર્ભ સૂચિ

- ⇒ ભારતનો ઇતિહાસ : (૧૮૧૮-૧૮૮૫), લેખક : ડૉ. રમેશકાંત ગૌ. પરીખ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ૧૯૮૮.
- ⇒ પશ્ચિમ ભારતમાં અંગેજો, રાજકીય અને સામાજિક પરિપ્રેક્ષમાં, લેખક : ડૉ. ગુજારવંતભાઈ દેસાઈ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ૧૯૮૮.
- ⇒ ભારતીય સંસ્કૃતિ : સ્વરૂપ અને વિકાસ (મધ્યકાળ અને અર્વાચીન કાળ) લેખક : પ્રવીષાચંદ્ર પરીખ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ૨૦૦૧.
- ⇒ આધુનિક ભારતકા ઇતિહાસ, લેખક : બી. એલ. ગ્રોવર, અલ્કા મહેતા, યશપાલ એસ. ચન્દ એન્ડ કંપની લિ., દિલ્હી, ૨૦૧૦.

* રમેશ કાલ્વિતા

Arts [History]

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 94-95

ISSN 2319 - 8168

ઈતિહાસના અભ્યાસમાં મ્યુઝિયમોનું મહત્વ

ઈતિહાસ અભ્યાસમાં આધાર પુરાવા હોવા જરૂરી છે. આધાર વિનાનો ઈતિહાસ અધૂરો ગણવામાં આવે છે. તેથી જ રાંકેએ કહું છે કે "No document, No History" તેથી મ્યુઝિયમ એક એવો આધાર પુરાવો છે કે, જેને આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકીએ છીએ અને ઈતિહાસ આમ જ હતો, તે સાબિત કરીને ઈતિહાસને વધારે મજબૂત બનાવવાનું એક આધારભૂત સાધન ગણવાવી શકાય. પરંતુ તે પહેલા મ્યુઝિયમના ઈતિહાસ અંગેનો થોડી માહિતી મેળવીએ.

ઈતિહાસકારોના જણાવ્યા મુજબ મ્યુઝિયમ શબ્દનું મુણ શ્રીક ભાષાના 'મ્યુઝિસ' શબ્દમાં રહેલું છે. તેનો અર્થ થાય છે 'વિદ્યામંહિર' કે 'વિદ્યાભવન' સમયના સથવારે આ શબ્દ 'મ્યુઝિયમ' ના નામથી વિખ્યાત થયો અને અંગેજ ભાષામાં પણ તે રૂઢ થયો જયારે હિન્દીમાં તેને 'અન્નાયબ દા' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે પરંતુ ગુજરાતી ભાષામાં આપણે તેને 'સંગ્રહસ્થાન' કે 'સંગ્રહાલય' ના નામથી ઓળખીએ છીએ. સૌ પ્રથમ મ્યુઝિયમ સ્થાપવાની શરૂઆત ઈ.સ. ૧૭૫૩ માં યુરોપમાં થઈ હતી. જયારે ભારતમાં મ્યુઝિયમની સ્થાપના 'એશિયાટિક સોસાયટી' નામની સંસ્થાએ ઈ.સ. ૧૮૧૪ માં કলકતામાં 'ઈન્ડીયન મ્યુઝિયમ' નામની સ્થાપના કરી હતી અને ગુજરાતમાં સૌ પ્રથમ મ્યુઝિયમ ઈ.સ. ૧૮૭૭ માં 'કચ્છ મ્યુઝિયમ' ની સ્થાપના કચ્છના મહારાજા ખેંગારજી નીજાએ કચ્છ ભુજની લલિત કલાઓના પ્રચાર-પ્રસાર અર્થે કરી હતી. તેથી તેમાં ભુજની લલિત કલાનો ઈતિહાસ સમાયેલો જોવા મળે છે.

મ્યુઝિયમનો હેતુ માત્ર વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવા માટે નથી હોતો, પરંતુ સાથો-સાથ જે-તે દેશની સંસ્કૃતિ, તેનો વારસો અને ઈતિહાસ જાણવા માટે પણ ઉપયોગી નિવેદ છે. વળી, કોઈ પણ દેશની સંસ્કૃતિ, સ્થાપત્ય કલા, લલિત કલાનો ઈતિહાસ તથા પ્રાદેશિક ઈતિહાસથી પરિચિત થવાનો સૌથી સરળ માર્ગ એ છે કે તે દેશના મ્યુઝિયમોની મુલાકાત લેવી આવશ્યક છે. આ મુલાકાત તે મ્યુઝિયમની મુલાકાત નથી, પરંતુ તે દેશના ઈતિહાસની મુલાકાત છે. પરિણામે

મ્યુઝિયમો જે-તે દેશના ઈતિહાસને જાળવવાની, તેનું રક્ષણ કરવાની તથા તેનો પ્રચાર-પ્રસાર કરવામાં મદદરૂપ થાય છે તથા ઈતિહાસને વધારે દઢીકરણ કરે છે અને પોતાના દેશના વારસાગત ઈતિહાસની ઔપचારિક-અનૌપચારિક શિક્ષણ આપવામાં મદદરૂપ થાય છે. આ મ્યુઝિયમો સમાજની સેવા કરવામાં તથા વિકાસ કરનારી સંસ્થા છે. નફો કરનારી નહીં. તેથી જ જાહેર જનતા માટે હંમેશા ખુલ્લા હોય છે. આ મ્યુઝિયમના શિક્ષણ, અભ્યાસ અને મનોરંજન અર્થે વસ્તુઓને પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે, જાળવવામાં આવે છે અને મ્યુઝિયમોના પ્રકાશનો દ્વારા તેમાં સૂચવાયેલ ઈતિહાસની માહિતી લોકો સુધી પહોંચાડવામાં આવે છે. મ્યુઝિયમો એક પ્રકારના હોતા નથી, પરંતુ તો પોતાનો સ્થાનિક ઈતિહાસ અને સાંસ્કૃતિક વારસાને આધીન હોય છે. જેમ કે પુરાતત્વને લગતા મ્યુઝિયમો દાત. લોથલ, નૂવંશશાસ્ત્ર તથા ટેકનોલોજીને લગતા મ્યુઝિયમો, જેતીવાડી, લોક કલા, મહાન વિચારકો કે સમાજ સુધારકને લગતા વ્યક્તિતગત મ્યુઝિયમો વગેરે પ્રકારના હોય છે. દા.ત. હૈદરાબાદનું રાષ્ટ્રીય મ્યુઝિયમ રાજશાહી સમાજવ્યવસ્થાનું છે. જયારે મહાત્મા ગાંધીજીના જીવનચરિત્રનું સાબરમતી આશ્રમનું મ્યુઝિયમ અને પ્રાદેશિક મ્યુઝિયમમાં ભાવનગરનું બાર્ટન મ્યુઝિયમ. આવા મ્યુઝિયમો ધણા સરકારશ્રી દ્વારા સંચાલિત, તો ધણા ખાનગી ટ્રસ્ટો દ્વારા સંચાલિત હોય છે. જે-તે દેશ તથા પ્રદેશના મ્યુઝિયમો પોતાનો ઈતિહાસ, સાંસ્કૃતિક વારસો, કલા-સ્થાપત્ય, લોક કલા જે-તે પ્રદેશના રાજીઓ, જાતિઓ, તેમના રહેઠાણ, ખોરાક, પોશાક વળી રાજા-મહારાજાઓના ધરેણા હથિયારો તથા ચિત્રો વગેરેનો ઈતિહાસ જોઈને, આનંદ પામી, જે-તે સંસ્કૃતિ તરફ કૃતજ્ઞતા અનુભવાય છે. તેથી પોતાના દેશની ધરોહરને સાચવવી, રક્ષણ કરી તથા તેનું જતન કરવાનું કામ મ્યુઝિયમો કરે છે. પરિણામે તે માત્ર સંગ્રહાલય નથી પરંતુ સાથો-સાથ આપણા સાંસ્કૃતિક વારસાનું સંરક્ષણ કરનારી મહત્વની સંસ્થા પણ છે. માણસની મૂળભૂત જરૂરીયાતો સમજવા માટે

* મુલાકાતી અધ્યાપક, શામળાસ આર્ટ્સ કોલેજ, ભાવનગર.

તथा માનવજીવનના મહાન ખ્યાલોને મુલાવવા માટે આપણે લોકકલા તથા સંસ્કૃતિની કિંમત અને આધુનિક સમાજમાં આગવી કામગીરી સમજવી જોઈએ. ભારતના મ્યુઝિયમો આ દિશામાં ધણું બધું કામ કરી શકે તેમ છે. પ્રાચીન અને અરવીચીન યુગ વચ્ચે મ્યુઝિયમો એક સેતુબંધ તરીકે કામ કરીને પરિવર્તનશીલ દુનિયામાં અત્યંત અર્થપૂર્ણ બની રહે છે. લોકોનું જીવન સંસ્કાર યુક્ત તથા મનોરંજન યુક્ત બનાવવા માટે મ્યુઝિયમો એક ગતિશીલ સાધન તરીકે કામ કરે છે.

જ્ઞાન અને વિશિષ્ટ કેળવણી આપનાર શાળાઓ તથા અન્ય સંસ્થાઓની માફક મ્યુઝિયમોએ પણ ઈતિહાસ સાચવવાનું પ્રતિક સમાન છે. એટલે જો મ્યુઝિયમોને યોગ્ય પ્રોત્સાહન આપીને તેને કુશળતાપૂર્વક ગોઠવવામાં આવે તો ચક્ષુગમ્ય કેળવણીના એક મહત્વના સાધન તરીકે પુરવાર થાય છે. ચક્ષુગમ્ય કેળવણી આપવાના કાર્યને પરીપૂર્ણ કરવા માટે મ્યુઝિયમો સૌ પ્રથમ સાંસ્કૃતિક તથા પ્રાકૃતિક ઈતિહાસને લગતી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરે છે તથા તેની જાળવણી કરે છે, પરંતુ આ સંગ્રહ કે જાળવણીનું કામ અમુક વિવેકથી અને ખાસ હેતુસર કરવામાં આવે છે. પરંતુ જો આવા મ્યુઝિયમોનો ઉપયોગ માત્ર મુલાકાતીઓને કેળવણી, આનંદ અને જ્ઞાન આપવા માટે કરવામાં આવે તો તેને મ્યુઝિયમ કરતા વખાર કહેવામાં, અતિશયોક્તિ નથી. તેથી મ્યુઝિયમોમાં જે—તે વસ્તુઓનો સંગ્રહ કર્યા બાદ તેની જાળ વણી કરવી. વિદ્યાનો, વિદ્યાર્થીઓ, નિરીક્ષકો અને બાળકો વગેરેને તે વસ્તુ વિશે જ્ઞાન આપી ઈતિહાસને વધારે સુદૃઢ અને વિસ્તૃત બનાવી તેનો પ્રચાર—પ્રસાર કરવો જોઈએ. જેના થકી મ્યુઝિયમો મનુષ્યની સૌદર્ય દર્શિ કેળવે છે, જિજ્ઞાસાવૃત્તિને ઉત્તેજિત કરે છે, ભૂતકાળ સાથે સાતત્ય જાળ વવા અને ઈતિહાસ જાણવા પ્રોત્સાહિત કરે છે. પરિણામે કહી શકાય કે 'મ્યુઝિયમ નહી તો ઈતિહાસ નહી અને ઈતિહાસ નહી તો મ્યુઝિયમ નહી' મ્યુઝિયમો સમાજના સાંસ્કૃતિક સમાજના સાંસ્કૃતિક વારસામાં તથા જીવન વિશે અભિરૂચી અને ઈતિહાસ જાણકારી વિકસાવવામાં મદદરૂપ થાય છે તેથી ઈતિહાસની અનેક—નેક લેખો વાંચવાથી કે પ્રવચનો સાંભળવાથી નથી મળતી પણ મ્યુઝિયમોની મુલાકાત લેવાથી મેળવી શકાય છે.

મ્યુઝિયમોની જાળવણી માટે જ ભારતમાં ૧૯ મી સદીના પ્રારંભમાં પ્રાચીન ઈમારતોના સંરક્ષણને લગતા કાયદા ઘડવામાં આવ્યા. ઈ.સ. ૧૮૬૧ માં આર્કિયોલોજીકલ સર્વે ઓફ ઈન્ડિયાની સ્થાપના થઈ અને ઈ.સ. ૧૮૬૩ માં ઐતિહાસિક કે સ્થાપત્યકીય મૂલ્યના મકાનોના રક્ષણ તથા જતન માટેનો કાયદો પસાર થયો. જેના થકી ઈમારતોને

રક્ષણ મળ્યું અને છુપાયેલા ઘનની શોધ પર સરકારી નિયમન આવ્યું. મ્યુઝિયમો માટે આ કાયદો ઘણો જ ઉપયોગી નીવડયો. કારણ કે તેનાથી કિંમતી વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ સરળ બની તથા જમીનમાં ૧૦૦ વર્ષ પૂર્વની છુપાયેલી ઐતિહાસિક કિંમતી વસ્તુઓ સરકાર હસ્તક થવા લાગી, તેવી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરી મ્યુઝિયમો બનાવવામાં આવ્યા. પરિણામે ભારતમાં દર વર્ષ ૮ મી જાન્યુઆરીથી ૧૪ મી જાન્યુઆરી સુધીનો સમય 'મ્યુઝિયમ સાપ્તાહિક' તરીકે ઉજવવામાં આવે છે, તેથી કહી શકાય કે 'મ્યુઝિયમ તથા ઈતિહાસ એક સિક્કાની બે બાજુની ગરજ સારે છે'.

સંદર્ભસૂચિ

- ⇒ મહેતા (ડૉ) આર.એન., ઈતિહાસની વિભાવના, રામલાલ પરીખ— અમદાવાદ પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૮૨.
- ⇒ રશેસ (ડૉ) જમીનદાર, ઈતિહાસ સંકલપના અને સંશોધન, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ – અમદાવાદ પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૮૯.
- ⇒ દેસાઈ (ડૉ) મહેબુબ, ગુજરાત પ્રવાસન, ગુજરાત પ્રકાશન, અમદાવાદ પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૦૪.
- ⇒ ધોળકીયા પુષ્પકાંત વિ., અતિતની અટારીએથી, પુષ્પકાંત વિષણુશંકર ધોળકીયા – જુનાગઢ, પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૮૨.
- ⇒ બાર્ટન મ્યુઝિયમ ભાવનગરની પત્રિકા અને તેની લીધેલી રૂબરૂ મુલાકાત તા. ૨૦/૧૧/૨૦૧૨ ગુરુવાર.

* Pushpa Dixit

Arts [English]

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 96-100

ISSN 2319 - 8168

USING THE INTERNET FOR SOCIAL DEVELOPMENT

This paper explores the potential role of the Internet for social development. Using the Internet benefits society at large and vulnerable groups in particular of their actual needs and existing facilities. The paper focuses on the use of Internet for social development including various aspects such as economical, cultural, educational, medical, political, etc. As every coin has two sides, here also we find using internet is beneficial as well as harmful in certain extent. My purpose in this paper is to contribute to a better understanding of existing positive and negative aspects of the Internet. The main focus will be on the appraisal of social and cultural implications of the Internet. Whether we like it or not, policy towards the Internet is guided by beliefs about its social and cultural benefits and harms. I will focus on perceived benefits and harms that do not seem to rest on idiosyncratic values, meaning that they seem to rest on values that are shared by most people.

Introduction: Since the Internet's breakthrough as a mass medium, it has become a topic of discussion because of its implications for society. At the one hand there are people those who only see great benefits and consider the Internet a tool for freedom, commerce, connectivity, and other societal benefits. At the other hand, one finds those who are worried about the harms and disadvantages of the Internet, and who consider it as dangerous for existing social structures and institutions, to culture, morality and human relations. In between one finds the majority, those who recognize both benefits and harms in the Internet as it currently exists and who recognize its usefulness while worrying about some of its negative impacts. As an example of a positive appraisal of the Internet, consider what Esther Dyson, one of the early enthusiasts for the Internet, states

in her book Release 2.0. There, she claims: 'The Net offers us a chance to take charge of our own lives and to redefine our role as citizens of local communities and of a global society. It also hands us the responsibility to govern ourselves, to think for ourselves, to educate our children, to do business honestly, and to work with fellow citizens to design rules we want to live by.' (Dyson, 21) Dyson argues that the Internet offers us the chance to build exciting communities of likeminded individuals, enables people to redefine their work as they see fit, fosters truth-telling and information disclosure, helps build trust between people, and can function for people as a second home. For a negative appraisal, it has been defined as exposure to "moral pollution" and possible addiction to Internet use that could quash the motivation to learn, especially among children.

* Lecturer, Swami Sahajananda College of Commerce & Management, Bhavnagar.

Next to contested benefits and harms of the Internet, there are also perceived harms and benefits that are fairly broadly acknowledged. For instance, nearly everyone agrees that the Internet has the benefit of making a large amount of useful information easily available, and nearly everyone agrees that the Internet can also be harmful by making dangerous, libelous and hateful information available. People have shared values and shared empirical beliefs by which they can come to such collective assessments.

My purpose in this paper is to contribute to a better understanding of existing positive and negative appraisals of the Internet, as a first step towards a more methodical assessment of Internet technology. My focus will be on the appraisal of social and cultural implications of the Internet. Whether we like it or not, policy towards the Internet is guided by beliefs about its social and cultural benefits and harms.

Here I have classified major perceived social and cultural benefits and harms of the Internet that have been mentioned frequently in public discussions and academic studies. I will focus on perceived benefits and harms that do not seem to rest on idiosyncratic values, meaning that they seem to rest on values that are shared by most people. For instance, most people believe that individual autonomy is good, so if it can be shown that a technology enhances individual autonomy, most people would agree that this technology has this benefit. Notice, however, that even when they share this value, people may disagree on the benefits of the technology in question, because they may have different empirical beliefs on whether the technology actually enhanced individual autonomy.

Cataloguing such perceived cultural benefits and harms is an important first step towards a social and cultural technology assessment of the Internet and its various uses. An overview of perceived benefits and harms may provide

a broader perspective on the Internet that could be to the benefit of both friends and foes, and can contribute to a better mutual understanding between them. More importantly, it provides a potential starting point for a reasoned and methodical analysis of benefits and harms. Here I have assessed both benefits and demerits based on different value systems.

1. Benefits of the Internet to Society

The benefits of the Internet that are mentioned most frequently are its perceived benefits as a means to information, communication, commerce, entertainment, and social interaction. These are all functional aspects of the internet most of its applications and services have been designed explicitly to serve such functions and many people that the Internet successfully performs these functions. In addition, the Internet has been claimed to have benefits that are less intentional: benefits to individual development and cultural understanding, particularly. The following list of major perceived benefits is suggestive but not exhaustive:

Ø Access to information: The Internet makes a vast amount of information available and makes it continuously more or less independent of time and place. Adequate information is of major importance to the successful functioning of individuals, and therefore any enhancement of the ability to acquire or access information can be seen as a great benefit to society.

Ø Information dissemination: The Internet makes it possible for anyone to quickly, easily and inexpensively post and disseminate information and make this information available to a large audience. In this way, the Internet promotes freedom of speech by enhancing the ability of individuals to voice opinions and inform and influence others, which can be considered a great benefit.

Ø **Communication:** The Internet facilitates one-to-one, one-to-many and many-to-many communications and enables users to communicate easily and inexpensively with a wide variety of individuals across the globe. Communication goes beyond the dissemination of information: it is a two-way process that allows for the expression of viewpoints, the creation of intimacy, and the coordination of actions. Because communication is so important to individuals, the Internet's enhancement of the power to communicate can be considered a great benefit.

Ø **Developing and maintaining social relations:** The internet facilitates the development and maintenance of social relations with people outside one's immediate vicinity, and provides added means to maintain relations with people in one's vicinity. Social relations are very important to the functioning of individuals and of society as a whole, and the Internet provide powerful means for developing and maintaining such relations, which is a great benefit.

Ø **Community formation and social organization:** The internet facilitates the development and maintenance of communities of individuals with shared interests and concerns and the formation and maintenance of structured organizations with specific agendas. The Internet also provides new ways for individuals to engage in collective behavior and form social movements. Community formation and social organization are important in any society, and any technology that provides new means to support these processes can be seen to provide important benefits.

Ø **Production and Commerce:** The Internet enables new models for production by enabling coordination and partial automation of productive processes that span time and space. The Internet also enables new models

for commerce, trade and business. These economic benefits translate into social and cultural benefits because they provide people with new products and services and faster and easier delivery of existing products and services at less cost.

Ø **Leisure and entertainment:** The Internet enables new forms of leisure and entertainment, both for individual use and in interaction with others, such as playing games and providing forums for collectively practicing hobbies and for sharing and trading cultural objects like pictures, stories, drawings, software, music, videos, etc.

Ø **Identity formation and psychological development:** The Internet has been claimed to have positive effects on identity formation and psychological development by allowing people to experiment with alternative identities, to hide aspects of their identity that could meet with disapproval or stereotyping in face-to-face situations, to reveal aspects of themselves in relative anonymity, that they would not reveal in real life, and to expose themselves to a very broad variety of views and opinions.

Ø **Learning and cognitive development:** The Internet has been claimed to have beneficial effects on learning and cognitive development. It has been claimed that the Internet and computers more generally, support interactive learning styles, enhances learning by supporting new multimedia ways of presenting information.

Ø **Cultural understanding:** It has been claimed that the Internet can promote a better understanding between cultures and cultural identities by enabling people from different cultural backgrounds and with different social and cultural identities to come together and communicate with each other under conditions that are conducive to cultural exchange.

2. Internet harmful to Society

Some of the harms of the Internet that are mentioned frequently run contrary to their perceived benefits. Without denying that the internet provides new possibilities for information, communication, commerce, entertainment, and social interaction, critics tend to argue that the quality of these activities is harmed when they are performed over the Internet. So there is a comparative harm: compared to traditional ways of performing these activities, the Internet offers us an inferior or less beneficial way of performing them. In addition, critics perceive a number of other negative consequences of Internet use, that concern human development, human experience and social organization.

ü **Information overload:** It has been claimed that the Internet contributes to information overload, by stimulating the consumption of information and exposing users to an abundance of often irrelevant, unclear and inaccurate messages and data fragments. This has been claimed, for individuals, to cause anxiety, poor decision-making, difficulties in memorizing and remembering, and reduced attention span, and, for organizations, to lead less efficiency and poorer decision-making. (Edmunds and Morris, 17-28).

ü **False information:** It has been claimed that, because of the absence of good selection mechanisms, the Internet contains much false and unreliable information. Moreover, it is often impossible to evaluate the correctness of information found on the Internet, as it is often difficult to credit or evaluate sources. Therefore, the Internet is thought to represent a step backwards compared to more traditional information media.

ü **Harmful information:** It has been claimed that, because of the absence of selection mechanisms and effective regulation, the Internet contains a lot of harmful

information: extremist ideology, recipes for making bombs, extreme forms of pornography, libelous information, and so forth. Compared to other, more controlled information media, the Internet can therefore be thought to do more harm.

ü **Harmful communication:** It has been claimed that conversations and dialogues on the internet often contain disrespectful, hurtful and inflammatory speech, and that conversations are often trivial or vulgar. The Internet has also been claimed to facilitate unwanted communication and harassment. Compared to other forms of communication, the Internet can therefore be claimed to represent a step backwards.

ü **Harmful effects on social relations:** It has been claimed that online social relationships may indirectly hurt offline (face-to-face) social relationships, because people will take less time and make less effort to engage in face-to-face interaction. It has also been claimed that online social relationships tend to be less profound, valuable and durable than offline relationships and that computer-mediated communication less expressive and authentic than face-to-face communication.

ü **Harmful effects on community and social organization:** It has been claimed that the emergence of virtual communities and organizations may hurt existing "physical" communities and organizations because people will devote less time and energy to them, and that virtual communities and organizations are less profound, valuable and durable than "physical" ones (Winner, 14-21)

ü **Harmful effects on production and commerce:** It has been argued that the easy distribution of digital information over the Internet will hurt commerce and the so-called culture industry (musicians, film makers, artists, etc.). It has also been claimed that the Internet and digital media generally, negatively affect artistic production by rationalizing art and art production

techniques. Another claim is that Internet commerce is vulnerable to theft, fraud and hacking.

ü **Harmful effects on identity formation and psychological development**

It has been claimed that the relative anonymity by which actions can be performed in cyberspace can lead to antisocial behavior that is performed without retribution. Similarly, computer games enable violent and disrespectful behavior that is often left unpunished, and may even be rewarded. The possibility of such consequence less antisocial behaviors is held to harm psychological development (Dreyfus, 15-21) Also, the ready and availability of Internet pornography, that can be consumed relatively anonymously, has been claimed to promote a harmful form of disinhibition that harms personalities and it leads to addiction.

ü **Harmful effects on learning and cognitive development**

The Internet has been claimed to harm learning and cognitive development by offering an associationist rather than a discursive model of knowledge (i.e. hypertext and hypermedia rather than traditional types of texts), by disinhibiting autonomous knowledge production ("copy-paste mentality"), by limiting the attention span of cognitive subjects and by disinhibiting the critical appraisal of information (the absence of accountability for online information) (Dreyfus, 15-21)

ü **Cultural fragmentation**: It has been claimed that the Internet promotes cultural fragmentation by stimulating the formation of virtual communities and groups organized around specialized interests, themes or cultural identities (Winner, 14-21).

ü **Loss of the sense of reality**: It has been claimed that the Internet helps eradicate the distinction between reality and representation, and creates a constant confusion about this distinction, leading to insecurities, disagreements, and a loss of meaning (Borgmann, 53-67).

ü **Loss of privacy and private-public boundaries**: It has been argued that there is little privacy on the Internet, and that it is difficult to maintain clear boundaries between public and private spaces on the Internet, with resulting insecurities about the privacy conditions under which users operate.

Conclusion:

The analysis and evaluation of claims about the Internet's benefits and harms is one step towards a general assessment of the Internet's benefits and harms. Such a general assessment would evaluate and weigh perceived harms and benefits of the Internet relative to a particular value system. Such an assessment would necessarily be subjective because of its choice of values relative to which the assessment is made. However, this certainly does not imply that such assessments are useless. If the values in question are representative of a particular social group, then the assessment can be used by the group to further its interests.

Bibliography

- ⇒ Borgmann, Albert. (2004). Is the Internet the Solution to the Problem of Community? In A. Feenberg & M. Bakardjieva (Eds.), *Community in the Digital Age: Philosophy and Practice* Lanham, MD: Rowman & Littlefield. P.53-67. Print.
- ⇒ Dreyfus, H. (1999). 'Anonymity versus Commitment: the Dangers of Education on the Internet,' *Ethics and Information Technology* 1: 15-21.
- ⇒ Dyson E. *Release 2.0. A Design for Digital Age*. New York: Broadway Books. 1997. Print.
- ⇒ Edmunds, A. and Morris, A. 'The Problem of Information Overload in Business Organizations: A Review of the Literature,' *International Journal of Information Management* 2000, p. 17-28. Print.
- ⇒ Winner, L. (1997). 'Cyber libertarian Myths and the Prospects for Community,' *Computers and Society* 27:3: 14-19.

* Devarshi

Arts [English]

Research Zone India

Vol. 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 101-104

ISSN 2319 - 8168

URMILA - A PHONOLOGICAL STUDY

Language, which consists of words, and is used by all human beings except the dumb, ordinarily receives attention only from those who practise the art of letters or who are engaged in teaching that art. The average person, the man in the street, by which we do not mean the uneducated and the uncultured only, treats language as merely a means of communication, which no doubt it originally is. Words have a definite sound-value inherent in them, because all words are after all nothing but sounds, and their sound-value is quite independent of the meaning or ideas they convey. Take the word "Aum", for instance. We do not know its spiritual value, but if anybody questions its sound-appeal, or thinks that considered as mere sound, it is not more pleasing to the ear than "Um" or "Im", there is something definitely wrong with his two-ear receiving set. That this superior sound-value of the word "Aum" is independent of its meaning and associations it has for the Hindu mind can easily be tested by referring the sound to non-Hindu ears.

Words create music, and through this music they convey meanings more effectively and, sometimes, forcefully. The word "**incarnadine**", coined by Shakespeare in Macbeth is very pleasing to the ear. For the same idea we could use the word "redden", which, as a sound is infinitely inferior. It must be mentioned that not only the use of the word but also the appropriate placement which it

receives through the poet doubles its musical effect. The passage in which the word occurs is quoted below. **Macbeth** has murdered the king, and hears a knocking. Then he says:

*How is't with me, when every noise appals
me?*

*What hands are here? ha! they pluck out
mine eyes!*

*Will all great Neptune's ocean wash this
blood*

*Clean form my hand? No; this my hand will
rather*

*The multitudinous seas incarnadine,
Making the green one red.*

Substitute the word "redden" for "incarnadine", ignoring for a while the requirements of metre, and it plays havoc with the music of the line. If we pronounce the word "incarnadine" a few times, we find that we like its sound chiefly because of its two long vowels - the "ah" in "car", and the "i" in "dine". Not all of its musical effect, however, is derived from its long vowels, for note the effect of the repetition of the consonant "n". If we examine our own word "Narayana" we find the long "ah's" and the repeated "n" pleasing. Here in a nutshell are the two chief sources of verbal music - long vowels and the recurrence of consonants, long vowels being the more important of the two. Consonants are the clothing of vowels, the body: vowels are the soul. As the body,

* Lecturer, The KPES Collge, Bhavnagar

however beautiful, is worthless without the animating spirit, so consonants, however sweet, are useless without vowels. Vowels may be well-clothed or ill-clothed, but if they are themselves strong, their clothes, the consonants, do not matter so much. But a harmonious combination of the two naturally gives the best results.

We have so far considered only single words, which give us no idea of the intricate harmonies that can dwell in words in a sequence. Consider the sublime passage from the **Bible**:

Arise, shine, for thy light is come and the glory of the Lord is risen upon thee.

Note the effect of the three “i’s” following one another, and these followed by the glorious “o’s”, and of the “r’s”. There are some more examples which will help us understand how music is inseparably connected with poetry and prose as well and how it helps the poet to communicate his ideas through sounds.

Thou who didst waken from his summer dreams

The blue Mediterranean where he lay Lulled by the coil of his crystalline streams,

Shelley

A passage from **Jeremy Taylor**, describing the flight of a lark through a storm is also worth looking at.

And then it made a prosperous flight and did rise and sing as if it had learned music and motion as he passed sometimes through the air about his ministers here below.

Long vowels and their variety and changes in the rhythm of the sentence give to the passage a marked and highly pleasing vocal pattern. The following passage from **T. S. Eliot's play** ***Murder in the Cathedral*** is an exquisite example of both vowel-consonant music and ordinary rhythm:

Since golden October declined into sombre November,

And the apples were gathered and stored, and

*the land
became brown sharp points of death in a
waste of water and mud.*

After discussing the relationship of words and music, we now turn to our topic – ***Urmila - A Phonological Study***. The Gujarati Literature is abundant with poems which are known for their orchestration and musicality. A close look at its history reveals that the tradition begins with **Garbis**. The names, which flash upon our minds, when we think of the Gujarati poets, whose poems are known for their word-music, are:

Narsinh Mehta

*Aaj Vrundavan Anandsagar Shamaliyo Rang
Raas Rame;
Natvar Veshe Ven Vagade, Gopi ne Mann
Gowalo Game.*

Harilal Dhruv

*Chho Funfve Feen Funfaatvala -
Chho Ghooghve Garjan Ghorvala -
Re'she Pakhali Charano Padi Ae;
Paaye Oonde Chhe Rudle Jadi Ae!!!*

Bheemrav Bholanath

*Chakshu Chanchala Te Chali Chitt Thi Re Lol,
Vadan Namra Mahin Kunla Gaal, Baal Shobhti
Re Lol,*

Botadkar, Balashankar, Narsinhraov, Manilal Dwivedi, B. K. Thakore, Kalapi and the list is endless. **Manishankar R. Bhatt (Kavi Kant)** stands out because of his technical skill which helps him in combining thought with music. The lines quoted below are well-known.

*Aaj, Maharaj! Jal Par Uday Joi Ne
Chandra No Hraday Ma Harsh Jame,
Sneh Ghan, Kusum Van, Vimal Parimal Gahan
Nij Gagan Mahi Utkarsh Pame!*

*Pita! Kaal Na Sarva Santap Shame!
Naval Ras Dhaval Tav Netra Same,
Pita! Kaal Na Sarva Santap Same!
Aaj, Maharaj*

*Jaladhi Jal Dal Upar Damini Damakti,
Yamini Vyom Sar Mahi Sarti;
Kamini Kokila Keli Kujan Kare,*

*Sagar Ae Bhasti Bhavya Bharti;
Pita! Srushti Saari Sammulaas Dharti!
Tarat Tarani Sami Saral Tarati,
Pita! Srushti Sari Sammulaas Dharti!
Aaj, Maharaj*

Even non-Gujarati ears would be swayed away by the music which the arrangement of the carefully selected words creates in this masterpiece. **Botadkar** is known for his aestheticism. Botadkar reminds us of Bhasa, since both of them weave their subject matter around the neglected characters of our ancient myths – Urmila and Karna. A glance at the history of the Gujarati literature shows us that the genre “Khandkavya” was first tried by Kant, but it is Botadkar who gave it dignity and a well-defined structure.

A Khandakavya is a poem that deals with one of the episodes of myths or Scriptures. It is generally composed and according to the rules of Sanskrit Chhandashashtra. The genre shares high seriousness with Epic, musicality with Lyric, dramatic effect with One-Act Play; tragic effect with Greek Tragedy and its narrative structure resemblance with that of Short Story. “Urmila” has a unique beginning – a beginning that resembles the beginning of an epic. It is unlike Kant’s “Devyaani” or “Vasant Vijay” which has a dramatic beginning. “Urmila” presents a picture of a helpless wife. Rabindranath Tagore pointed out that Urmila is one of the most neglected mythical characters. Botadkar mouths her sentiments through her silence.

*Shokaveshe Hraday Bharti; Kampati Bhitio
Thi,
Ne Chinta Thi Jwalit Banati, Sambhrame
Vyagra Thati;
Vaare Vaare Swar Samajva Dur Kai Kaan
Deti,*

**Ubhi Bala Vivash Bani Ne Baari Ae
Bahavri Shi.”**

A close reading of the above lines shows the poet’s mastery over the language and the Chhandashastra. These lines are written in

Mandakranta (the name itself suggests the feel which is created through the music born out of this metre – lamentation). What makes the last line more effective and appealing is the repetition of the sound ‘b’. At the same time no one fails to notice the subtle art employed by the poet in using the words like brushes. And the lines abound in long vowels. As a result Urmila’s helplessness and perplexity is conveyed through the pace with which the poem moves. The poet’s diction, too, takes the poem to a new height. The word “kampati” has been used not only to maintain the rhythm of the stanza, but also to communicate the impending danger. Substitute the word with “dhrujti” and see what happens. It impairs the “bhava-vishwa” of the stanza.

*“Chirayu Chitt Ochintu, Vajrapaat Thayo
Shire,
Dhalati Sahasa Ubhi Sankashte Grahi Dwar
Ne!”*

The poem presents some of the best examples of alliteration. “Chirayu Chitt Ochintu” conveys her condition. But the best part of the line is “Vajrapaat Thayo Shire” which tells the reader that the pain she is undergoing is irremediable. She has collapsed. She has to make efforts to hold the door.

At this point the poem becomes dramatic and we see one more character in the frame. Laxman comes to seek her permission to accompany Ram to the forest for the fourteen years of his exile. And we have a helpless Urmila who speaks for the first time in the poem. The words which emanate from her lips show her “satitva” and “patnitva”.

*“Chinta Antar Ni Dai Dayit Ne Sangi Thava
Ichchhvnu,
Aethi Uttam Viprayog Sahi Ne Ha! Chitt
Chiravu!”*

Compared with Sita, she emerges as an epic like character. Sita considers it her patnidharma to leave the palace with Rama whereas Urmila will live in the palace and that way she will not only maintain her

patnidharma but also her kutumb parayanta. When a husband is with his wife, even the forest is a palace. Therefore, we can undoubtedly say that her pain is greater than that of Sita and it would be no exaggeration to say that she is an ideal 'Aaryanari'.

*"Athva Aavva Sange Hath Buro Batavashe,
Sita No Dakhlo Leva Tu Avashya Ubhi
Thashe."*

The poem is a microscopic view of Urmila's mental condition. The poet successfully makes use of different chhandas to express what she is going through. Though it belongs to the category narrative poetry, it is unquestionably reflective as well. The poem is conversational at some places but there is no conflict between the characters. The same way the Chhands do not clash with each other but create a harmony which symbolizes a healthy relationship of Urmila and Laxman. By minutely describing her mental conditions (Urmio) the poet presents before us Urmilas – sacrifice, devotion, love... And we all exclaim,

*"Bhavatu! Bhavatu! Devi! Vishva Chhone
Visare,
Pan Surgana Tari Nitya Kirti Uchchare!
Nahi Jag Mahi Tari Murti Ko Sthan Maahi,
Pan Pranayi Janona Jiv Sathe Jadeli."*

In a nutshell, the whole poem proves to be an organic whole because thoughts and music harmoniously combine and successfully present the picture of a woman whose different conditions are effectively echoed through the apt use of words, their careful arrangements and the use of suitable chhandas which musically highlight the inner workings of the principal character's mind.

H. Deacon says, "Music does precisely what words do not do. It represents a state of thought and feeling more or less continuous, awakened by the state of facts – a brooding over what has been said after the words are supposed to have ceased"

Bibliography

- ⇒ Divetiya N. B. (1969) *Kavita Vichar*. R. R. Sheth & Company
- ⇒ Raval A. M., Anjaria B. & Daani J. (Eds.) (1971) *Kavishree Botadkar Shatabdi Adhyayan Granth*
- ⇒ Thaker P.K. (1999) *Appreciating English Poetry*. Orient Longman Ltd.
- ⇒ Reeves, J. (1965) *Understanding Poetry*. London: Pan Books Ltd.
- ⇒ Foxell, N. (1966) *Ten Poems Analyzed*. Oxford: Pergamon Press

* Jatin P. Bhal

Arts [Psychology]

Research Zone India

Vol. 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 105-108

ISSN 2319 - 8168

A STUDY OF ANXIETY IN ADOLESCENT

The present Investigation is to find out the difference in the anxiety among the Urban and Rural Adolescent of high school student. The sample consisted of 120 students out of whom 60 were Boys and 60 Girls Adolescent from various high school from Bhavnagar district. Data collection was done with help of anxiety Inventory developed by Durganand shinha and gujarati version by Sr. A.H. trivedi & Dr. N.C. Talajiya (2008). the sample was taken by stratified random method. the collected data statistically analyzed with the help of T test. Result showed that (1) There is significant difference between urban and rural adolescent student in anxiety ($t= 5.15$), (2) There is no significant difference between boys and girls adolescent student in anxiety. ($t= 0.54$), (3) There is no significant difference between urban boys and girls adolescent student in anxiety. ($t=1.05$), (4) There is no significant difference between rural boys and girls adolescent student in anxiety. ($t=0.61$), (5) There is no significant difference between urban and rural Boys adolescent student in anxiety ($t=1.61$), (6) There is significant difference between urban and rural Girls adolescent student in anxiety. ($t=4.56$)

(1)Introduction

21st century can well be described as the age of anxiety. The rapid changes in science, technology, knowledge, information, sources i.e. in each and every sphere of life have overwhelmed individual. It makes him feel helpless and lost leading to anxiety. Anxiety is associated with a state of apprehension, worry, helplessness, loneliness and feeling of insecurity, Sarason (1975) suggested that anxiety may interfere with one's concentration on the task and consequently undermine one's performance. Besides person who experiences less meaning and unhappiness in life, becomes frustrated and shows problem behavior [Begum and Raham 1991, Rahman and Khaleque 1996].

THE STATE OF ANXIETY

In many of our conflicts we experience anxiety.

We are concerned last we make the wrong choice and suffer from it. When we feel trapped and unable to respond. Anxiety sets in. At such times we are also troubled that we doubt ourselves and our abilities to cope with simplest problems. Memories of previous failures or shortcomings rise up to threaten anxiety are that generalized state of uneasiness and fear that characterizes many of the preceding situations and will be described below.

Anxiety is described here in its normal everyday expression as well as its function as the basis of pathological behavior. In considering anxiety it is important to distinguish between the state of anxiety and the trait of anxiety. Threatening situations may cause a transitory state of anxiety until we adjust to them. This "anxiety state" may occur

* Visiting Lecturer, Shamaldas Arts College, Bhavnagar

in anyone, regardless of his trait structure, for some, however, anxiety is a more permanent condition. in the anxiety prone person a variety of conflicting situations evoke apprehension, nervousness, and concern, and lead to constant feeling of stress. when anxiety is aroused in such individuals the sense of dread and tension generalize morebroadly and persists longer than in less anxious person. such individuas are said to be characterized by trait anxiety

Anxiety as a trait is sometimes described as a result of insecurity, possiblley originating in infancy, when the child is dependent on adults to protect him. Neglect, loss of affection or deprivation arouses smotional behavior in the infant which may be labeled anxiety, this kind of anxiety is associated with other people, it includes isolation or loneliness and lack of affectionate responses from other people. Sullivan(1949) suggests that things can cause fear, but only people can cause insecurity of anxiety.

Another way of looking at anxiety's that suggested by the physiologist Malmo(1957), In a review of studies of anxiety and behavioral arousal, he refers to anxiety as a "disease of over-arousal", some individuals have been chronically, subjected to situations that arouse them physiologically, and thus have difficulty in inhibiting this arousal we move in the direction of understanding their anxieties when we locate the situations that cause abnormally high arousal. two of these conditions that give rise to atrong arousal and in consequence disturb and disorganized behavior are frustration of strong self-centered motivation and conflict.

ADJUSTMENT TO CONFLICT AND ANXIETY

Humans becomes anxious when frustrated, possibly, because being blocked in an ongoing, activity is punishing in some way. Both animals and humans when frustrated regress or they fixate on some random act that may seem senseless to the observer, and repeat it over

and . Homans find many methods to escape or defend themselves from the disturbing anxiety produced by severe frustration. one escape I sto tuen impulsively away, physically and mentally, from the disturbing situation. chldrem seek their source of security, the parent, and adopt the behavior, attitudes, and ideas of the parent model this introjections of their parents' standards becomes their", however, other models with different behavior are interjected, and conflict ensues, which produces more anxiety, builds more defenses, and favors escape. in fact adjustments to life for most frustration and a series of defenses and escape from the anxiety produced by the thwarted motives(symonds, 1946),Another frequent response to frustration and conflict (inner frustration), in aggression since punishment is a frequent consequence of aggression in our culture, it will be explored following the discussion of aggression.

"Adolescence is the transition stage between childhood and adulthood it is characterized by rapid physica, social and psychological changes, increasing personal autonomy, social experimentation indealism conflict and personal uncertainty and identity formation via peer emoluments", the word Adolescence comes from the latin verb " adolescerre meaning a state of emancipation. this mean "to grow" or " to grow to maturity". recognized as a distract phase of life span. it is generally considered to begin at about age 12 or 13 and to end at 18 year.

Adolescence today is seen in contradictory terams. On the one hand, it is portrayed as an especial time of increased freedom from adult supervision, a time when one comes into one's own as an autonomous person and life is fun and energy is abundant. on the other hand it is described as a difficult period marked by conflict with adults, wide swings in emotions, confusion about one's place in the scheme of things, stressful in terms of selfesterns, esteem and fife with dangerous hazards such as

pregnancy and drug use. no stage in the life span is without problem and challenges, of course, but adolescence may present more acute challenges than any other stage of the life span for individual and family system.

(2) OBJECTIVE:-

- 1) To study & compare the anxiety among adolescent studying in urban and rural Area.
- 2) To study of compare the anxiety among Boys & Girls Adolescent

(3) HYPOTHESES

- 1) There is significant difference between urban and rural adolescent student in anxiety
- 2) There is no significant difference between boys and girls adolescent student in anxiety.
- 3) There is no significant difference between urban boys and girls adolescent student in anxiety.
- 4) There is no significant difference between rural boys and girls adolescent student in anxiety.
- 5) There is no significant difference between urban and rural Boys adolescent student in anxiety
- 6) There is significant difference between urban and rural Girls adolescent student in anxiety.

(4) METHODOLOGY:

(I) Sample: The sample was stratified random method Total 120 sample of high school student from Bhavnagar District among them 60 from urban adolescent (Boys-30 and Girls-30) and 60 from Rural adolescent (Boys 30 and Girls-30)

(II) Research Design: A= Residential Area A 1= urban Area A2= Rural Area

B= Adolescent Sex= B1=Boys B2=Girls

(III) Tools : A= Individual Information Sheet

B= Anxiety Inventory

Anxiety inventory developed by Shri Durgandnd Sinha (1961) and Gujarati version by Dr. A.H. Trivedi & Dr. N.C.Talajiya (2008), Reliability was found 0.92 by the split-half and 0.85 by the test-retest and validity was found 0.69 through Spearman Brown method.

IV) Procedure:-

The scale of anxiety the inventory the scale made of two options Options was in either "YES" or "NO" This scale considered 100 sentence. The response category has been provide each question response "YES" Mark-1 and minimum possible score is 0 high score is to be interpreted as high anxiety and low score low Anxiety

(5) RESULT & DISCUSSION

Table-1

"t" ratio of the Anxiety between Urban and Rural adolescent student

variable	N	M	SD	"t" Valu	Level of Significance
Urban Adolescents	60	21.87	8.90	5.15	0.01
Rural Adoloscents	60	15.17	4.94		

N.S: Not significant

show that the mean score of Anxiety of ueban adolescent is higher (21.87)than the mean score of rural adolescent (15.17) the difference between the mean score is 6.64 and significant at 0.01 leaves it is clearly indicate that urban adolescent and Rural adolescent differ singificantly in anxiety hypothesis is not accepted.

Table-2

"t" ratio of the Anxiety between Boys and Girls adolescent students.

Variable	N	M	SD	"t" Value	Level of Significance
Boys	60	18.50	6.99	0.50	N.S
Girls	60	19.19	6.88		

N.S: Not significant

show that the mean score of Anxiety of Girls adolescent is higher (19.19) then the score of Boys adolescent (18.50) the difference between the mean score is (0.69) there is no significant between Boys and Girls adolescent in anxiety it clearly indicates that Boys adolescent and Girls adolescent not differ significantly in anxiety hypothesis is accepted.

Table-3
"t" ratio of the Anxiety between Boys and Girls of Urban adolescent student

Variable	N	M	SD	"t" Value	Level of Significance
Boys of Urban	30	20.67	8.91	1.05	N.S
Girls of Urban	30	23.07	8.88		

N.S : Not Significant

Show that the mean score of anxiety of Urban Girls adolescent is higher (23.07) then the mean score of Urban Boys adolescent (20.67) the difference between the mean score is (2.40) there is no significant between Urban Boys and Girls adolescent in anxiety it clearly indicates that Urban Boys and Girls adolescent not differ significantly in anxiety hypothesis is accepted.

Table-4
"t" ratio of Anxiety between Boys and Girls of Rural adolescent students.

Variable	N	m	SD	"t" Value	Level of Significance
Boys of Rural	30	15.67	5.07	0.61	N.S.
Girls of Rural	30	14.67	4.87		

N.S.: Not Significant

Show that the mean score of anxiety of Rural Boys adolescent is higher (15.67) then the mean score of Rural Girls adolescent (14.67) the difference between the mean score is (1) there is no significant between Rural Boys and Girls adolescent in anxiety it clearly indicates that rural Boys and Girls adolescent not differ significantly in anxiety hypothesis is accepted.

Table- 5

"t" ratio of the Anxiety between Urban and Rural adolescent Boys

Variable	N	M	SD	"T" Value	Level of Significance
Boys of Urban	30	20.67	8.91		
Boys of Rural	30	15.67	5.07	2.67	0.01

N.S. : Not Significant

Show that the mean score of anxiety of Urban Boys adolescent in higher (20.67) the difference between the mean score is (5) there is significant Urban Boys and Rural Boys adolescent in anxiety 0.01 significant level it is clearly indicate Urban Boys adolescent and

Rural Boys adolescent differ significantly in hypothesis not accepted.

Table-6
"t" ratio of the Anxiety between Urban and Rural adolescents Girls.

Variable	N	M	SD	"t" Value	Level of Significance
Girls of Urban	30	14.67	4.87		
Girls of Rural	30	23.07	8.88	4.56	0.01

N.S. : Not Significant

Show that the mean score of anxiety of Rural Girls adolescent in higher (23.07)then mean score of Urban Girls adolescent (14.67) the difference between the mean score is (8.4) there is significant between Urban Girls and Rural adolescent in anxiety 0.01 significant level it is clearly indicate that Urban Girls adolescent and Rural Girls adolescent differ significantly in anxiety hypothesis not accepted.

(6) Conclusion

1. There is significant difference between Urban and Rural adolescent student in anxiety. ($t=5.15$)
2. There is no significant difference between boys and girls adolescent student in anxiety. ($t=0.54$)
3. There is no significant difference between urban boys and girls adolescent student in anxiety. ($t=1.05$)
4. There is no significant difference between rural boys and girls adolescent student in anxiety. ($t=1.61$)
5. There is no significant difference between urban and Rural Boys adolescent student in anxiety. ($t=1.61$)
6. There is significant difference between urban and Rural Girls adolescent student in anxiety. ($t=4.56$)

Reference

- ⇒ Durganad Sinha(Anxiety Scale) sinha W.A. Self- Analysis ferm. Rupa psychological center, Varanasi.
- ⇒ Ahmed, M.H.(1973) Religiosity as a function of rigidity and anxiety, Indian Journal of Experiment psychology, 7,40-50

* Manthan Thadesswar

Arts [Psychology]

Research Zone India

Vol. 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 109-110

ISSN 2319 - 8168

ABNORMAL PSYCHOLOGICAL CONDITION

Introduction

Disturbed and aggressive behavior often alarming and sometimes dangerous. In many case aggression may be a characteristics of the individual. In other it is associates with intoxication with drug or alcohol or with delirium. In a small number of cases the person may be suffering from a functional psychosis such as schizophrenia.

Schizophrenia and delusional disorder

Schizophrenia is a psychosis characterized by delusions and hallucinations occurring in clear consciousness. The delusions are various and may concern interference with and broadcasting of one's thoughts. The hallucinations are usually auditory and include voice talking about or commenting on the person actions. Hallucinations may also occur in any modality. Mood disturbance can be present but is not predominant. The peak age of onset is young adulthood and the life risk of suffering it is 1 %. Genetic factors account for 80% of the liability to schizophrenia but no major genes have yet been identified. There is also evidence of structural brain abnormalities. Episodes can be precipitated by stressful life events and by substance misuse.

Affective (Mood) disorder

(1) Depressive disorder : Depression is common and may be mild, moderate or severe. Clinically significant depression is often referred to as major depressive disorder (MDD). Depression is a major cause of disability

and of suicide. It can be both a complication of a medical condition and a cause for medically unexplained symptoms. The fact that it has somatic as well psychological symptoms means that it may be difficult to distinguish from a medical condition. Hence there is a risk both of under-diagnosis by erroneously attributing the symptoms to a medical condition, and of over-diagnosis by erroneously attributing the symptoms of a medical condition to depression. In cases of doubt it is helpful to see the psychological symptoms of depression, particularly loss of interest and anhedonia. In practice depression is under-diagnosis.

Physical examination is essential in patient presenting with a new episode of psychiatric illness, and an associated medical condition should be conceded, particularly in the circumstances listed in following box

- Late age of onset of psychiatric illness
- No previous history of psychiatric illness
- No family history of psychiatric illness
- No apparent psychological precipitant

(2) Bipolar disorder (Manic Depression) :

Bipolar disorder is a relapsing mood disturbance with periods of both elevated mood or mania and depressed mood or depression. Psychosis may occur in both depressive and manic phase, with delusion and hallucinations that are usually in keeping with the mood disturbed. In mania the patients may

* Principal, S.I.D. Science School, Bhavnagar

be irritable, disturbance, over-active and grandiose. The depression is similar to unipolar depression as described above. The typical age of onset and lifetime risk are similar to those of schizophrenia. The aetiology is also largely genetic but as with schizophrenia no major genes have yet been identified. The relapse rate is very high, although patients may be perfectly well between episodes.

Anxiety disorder

Generalised anxiety disorder : Anxiety and worry are universal human experience and only assume medical significance if they are disproportionate to stress or persist after these have been resolved. Anxiety is common during the early stages of illness but usually subsides. Persistent anxiety is distressing, interferes with medical management and may require specific attention. Symptoms of anxiety can be divided into psychological and somatic. These symptoms can complicate the presentation of underlying physical illness, and several physical conditions can initially manifest with anxiety before other syndromes and signs develop.

Phobic anxiety disorder

A phobia is an abnormal or excessive fear of particular object or situation. Which leads to avoidance of it. A more generalized phobia of going out alone or being in crowded places is called agoraphobia. Phobia responses can develop to medical intervention including venepuncture, hypodermic injection, and chemotherapy or radiotherapy. Phobic symptoms may be so severe that the patient abandons further treatment.

Obsessive - compulsive disorder

Obsessive - compulsive disorder (OCD) is characterized by obsessive thoughts which are recurrent, unwanted and usually anxiety - provoking, and by compulsive, repeated acts which relieve feelings of tension. An example is repeated hand washing because of recurrent thoughts of contamination.

Reference

- ⇒ Davidson's Principles and practice of medicine Edition 19th (*Medical Psychiatry*)
- ⇒ Dr. Bhatt Abnormal Psychology
- ⇒ Bass C, Benjamin S. *The management of chronic somatisation*. Br J Psychiatry 1993.
- ⇒ www.who.int/mental_health/WHO_mental_health_and_brain_disorders.
- ⇒ www.nimh.nih.gov/publications/schizophrenia.htm

* ડૉ. રાજેન્ડ્રસિંહ મોરી

Arts [Sociology]

Research Zone India

Vol. 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 111-114

ISSN 2319 - 8168

સ્ત્રી અત્યાચારના કારણો અને પરીક્ષામો : એક સમાજશાસ્ત્રીય અધ્યયન

સમાજજીવનમાં મધ્યકાળથી સ્ત્રી સામે અત્યાચારો સર્જાતા રહ્યા છે. સમાજજીવનની અનેક પરિસ્થિતિ સ્ત્રી અત્યાચાર સર્જે છે. આ અત્યાચારના સર્જવા પાછળ અનેક કારણો છે. જે ગુજરાતના ગાંધીજીએ વિશ્વને અહિંસાનો પાઠ ભાણાવ્યો, સત્યનો માર્ગ બતાવ્યો અને તે જ ગુજરાતમાં રહી સ્ત્રી અત્યાચારનું પ્રમાણ એ ગુજરાતના ગૌરવને ડેસ પહોંચાડતી બાબત છે. આમ, સ્ત્રી અત્યાચારને કારણો સ્ત્રી નિરાશાનું પ્રમાણ વધ્યું છે અને તેથી જ આ સમાજનું અધ્યપતન થયું છે. અત્યાચારની માત્રા દિન-બદિન વધતી જાય છે. તેનું વ્યક્તિત્વ કારણ નહીં પણ જુદા-જુદા કારણોને લીધે થાય છે.

સ્ત્રી અત્યાચારના કારણો :

૧. સામાજિક સાંસ્ક તિક કારણો :

ભારતીય સમાજવ્યવસ્થામાં પુત્ર જન્મનું મહત્વ સ્ત્રી જન્મના પ્રમાણ કરતાં વધુ છે. એટલે આ સાંસ્ક તિક ઘ્યાલને સામાજિક ઘ્યાલમાં દોહરાવવામાં આવે છે. પુત્ર જન્મનું મહત્વ પેઢી દર પેઢી હસ્તાંતર થાય છે. સ્ત્રી જન્મને બોજારુપ માનવામાં આવે છે. આવો સાંસ્ક તિક ઘ્યાલ પેઢી દર પેઢી શિખવવામાં આવે છે અને દિકરીને દૂધ પિતી કરવાનો રિવાજ, બાલિકા હત્યા, દેવદાસી પ્રથાના ઘ્યાલો હતા. વર્તમાન સમયમાં તબીબી વિજ્ઞાનના વિકાસ થવાના કારણો ભૂણામાં જ જન્મનાર જાતીમાં છોકરો કે છોકરી તે જોઈ શકાય છે. તેના લીધે ભૂણ હત્યાનું પ્રમાણ વધ્યું છે અને ખાસ કરીને સ્ત્રી જન્મનું પ્રમાણ ઘટ્યું છે. એટલે સ્ત્રી ભૂણ હત્યાનું આ પ્રમાણ ખુબ જ વધ્યું છે. જે સ્ત્રી-પુરુષનું જન્મનું પ્રમાણ જાણીએ તો ઘ્યાલ આવે. ભારતમાં એક હજાર પુરુષો સ્ત્રી જન્મનું પ્રમાણ ૮૨૭ છે. ગુજરાતમાં ૮૧૮ છે જ્યારે ગુજરાતના જિલ્લાઓમાં

ભાવનગરમાં ૮૮૬ છે. આમ, સામાજિક કારણોસર, ધાર્મિક પરંપરાને લીધે, દહેજ પ્રથાને કારણો, વારસદાર તરીકે પુત્ર જન્મનું મહત્વ વધુ હોવાના કારણો સ્ત્રી જન્મતા પૂર્વે જ ભૂણામાં જ સ્ત્રી અત્યાચારના શ્રી ગણેશ થાય છે અને સ્ત્રી અત્યાચારનું પ્રથમ પરિણામ એટલે સ્ત્રસ ભૂણ હત્યા. જેને પ્રથમ સ્ત્રી અત્યાચાર તરીકે ગણાવી શકાય. આમ, સામાજિક કારણોમાં પરંપરાગત સાંસ્ક તિક દ્રષ્ટિકોણ સ્ત્રી પ્રત્યેનો સારો ન હોવાના કારણો સ્ત્રી અત્યાચાર વધ્યો છે.

૧.૧. કુટુંબ વ્યવસ્થામાં સ્ત્રીનું ગૌણ સ્થાન-અત્યાચારનું પ્રમાણ વધારે છે :

કોઈ પણ સમાજમાં પાયાનું એકમ કુટુંબ છે. ભારતીય સમાજ વ્યવસ્થા પુરુષ પ્રધાન છે અને કુટુંબ સંસ્થા પણ પુરુષ પ્રધાન છે. એટલે કુટુંબમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન ગૌણ છે. કુટુંબની અંદર સ્ત્રીના વર્તનાના પણ બેવડા ધોરણો છે. ટૂંકમાં સ્ત્રી સંપૂર્ણ પુરુષ આધિન હોય છે તેથી આવનાર પેઢીના બાળ કનું સામાજિકરણ પણ પુરુષ પ્રધાનવાળું કરવામાં આવે છે. અને સ્ત્રીઓ પાસે એવી અપેક્ષા રખાય છે અને આમ કુટુંબમાં ન અસમાનતાવાળા બીજ રોપાય છે. અન્યાયના બીજ રોપાય છે. ટૂંકમાં સ્ત્રીએ પુરુષના નિયંત્રણમાં અને તાબેદારીમાં રહેવું પડે છે અને તેવું શિખવે પડે છે. આમ, કુટુંબમાં અધિપત્યની અને એકાધિકારની ભાવનાનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. તેમ-તેમ સ્ત્રી અત્યાચારનું પ્રમાણ વધતું જાય છે.

૧.૨. દહેજ, દામ્પત્ય જીવનમાં સંઘર્ષ ઉપજાવનાર અગત્યનું પરીબળ છે :

ભારતીય સમાજમાં લગ્ન એક સંસ્કાર છે. ઉત્તમ કાર્ય પૈકીનું લગ્ન એક કાર્ય છે. લગ્નમાં પુત્રીને દહેજ આપી પતિના ઘરે વિદાય આપવામાં

* આસી. પ્રોફેસર, સરકારી વિનીયન અને વાણીજ્ય કોલેજ, ગઢા

આવે છે. દહેજમાં કિમતી ઘરેણાં, બેંક બેલેન્સ વગેરે અપાય છે. તદ્વારાંત પહેરામણીમાં પતિ તથા વસુરગ હના નજીકના સગામાં ચડતા ઉત્તરતા કર્મે પહેરામણી કરવામાં આવે છે. લગ્ન પહેલાં, લગ્ન પછી ભેટસોગાદો આપવી એ હિન્દુ સમાજનું મુલ્ય થઈ રહ્યું છે. સમય સાથે આ મુલ્યમાં ઉત્તરોત્તર વધારો થતો જાય છે. દહેજના કારણો સ્ત્રીની વિપરીત અને દ્યાજનક પરિસ્થિતિ બની છે. દહેજ માટે થઈને કે દહેજ ઓછું લાવવાના કારણો કુટુંબમાં સ્ત્રીને અપશબ્દો પ્રયોજવામહેણા-ટોણા મારવા, શારીરીક - માનસિક ત્રાસ આપવો અને દહેજના કારણો સ્ત્રી પર અત્યાચારોનું પ્રમાણ વધ્યું છે. ડૉ.રેખા ગોસાલ્યાનો અભ્યાસ દર્શાવે છે કે પતિ-પત્નીના સંબંધોમાં વિસંવાદિતતાના કારણોમાં મહત્વનું કારણ દહેજ છે તેમજ દહેજના કારણો સ્ત્રીના અપમ ત્યનું પ્રમાણ વધ્યું છે. નિભન્નાતિ કરતા ઉચ્ચ જ્ઞાતિમાં દહેજનું પ્રમાણ ઉચ્ચ છે.

૧.૩. સ્ત્રીનું સામાજિકરણ : આધારીત અને અંકુશ પર નિર્ભર છે. :

કુટુંબના સામાજિકરણમાં સ્ત્રીઓને પુરુષાધીન બનાવવાના સંસ્કારલ આપવામાં આવે છે તેમજ કુટુંબમાં બાળપણથી જ સ્ત્રીઓને જવાબદારીનું જ્ઞાન શિખવવામાં આવે છે. અને આવતી કાલે જ્યાં પરણીને જ્ઞો ત્યાં પરિસ્થિતિ વિક ત ન બને તે માટે બાળપણથી જ કાર્યનો બોજ અપાય છે. બાળપણથી જ સ્ત્રીને પુરુષ સંબંધિત રહેવાના સંસ્કારો અપાય છે. બાળપણમાં માતા-પિતાના તાબામાં રહેવું પડે છે. લગ્ન પછી પતિ એ જ પરમે વરની સંસ્કારીતા બાળપણથી જ શીખવાય છે. આમ બાળપણથી જ સ્ત્રીઓએ સહનશીલતાના પાઠ ભણવા પડે છે. અને શિક્ષણથી વંચિત રહેવું પડે છે અને શિક્ષીત હોય તો પણ તેણે પુરુષાધીન રહેવું પડે છે. આમ, સ્ત્રી અત્યાચારનું એક કારણ સ્ત્રીઓનું સામાજિકરણ ગણાવી શકાય છે.

૨. સ્ત્રી સંગઠનનો અભાવ અને કાયદા પ્રત્યેની અજ્ઞાતતા :

ભારતીય સમાજમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા સતત ઘટી રહી છે. સ્ત્રીઓની ફક્ત કાર્યના સંદર્ભમાં, પ્રસંગના સંદર્ભમાં મોટી સંખ્યા હોય છે પરંતુ રચનાત્મક અને કાર્યાત્મક રીતે સ્ત્રી સંગઠનનો અભાવ જોવા મળે છે. સ્ત્રી આખરે પુરુષ પ્રધાન સમાજ વ્યવસ્થા હોવાના કારણો પુરુષાધીન છે એટલે સ્ત્રીઓમાં સંગઠનનો અભાવ જોવા મળે છે. સાથોસાથ સ્ત્રી શિક્ષણનું અલ્પ પ્રમાણ

સ્ત્રી અજ્ઞાતતામાં વધારો કરે છે. તેથી સ્ત્રી પોતાના વિકાસ, કલ્યાણ, ન્યાય, રક્ષણ, હક માટે કયા અધિકારો તેમને મળેલા છે અને સ્ત્રીની સર્વ દ્રોષિએ સુરક્ષા બક્ષતા કયા કાયદાઓ છે તેની માહિતી કે જાણકારી થી સ્ત્રી અજ્ઞાણ છે. અજ્ઞાન છે. ટૂંકમાં સ્ત્રીના વિકાસ માટેના, કલ્યાણ માટેના, ન્યાય માટેના, રક્ષણ માટેના હકો અને અધિકારો માટેના કાયદાઓથી સ્ત્રી અજ્ઞાણ છે. પરિણામ સ્વરૂપે કાયદા પ્રત્યેની અજ્ઞાતતાને કારણો સ્ત્રીઓ પુરુષાધીન વધુ રહી છે. અને સ્ત્રીઓના જીવનમાં સહનશીલતાનું પ્રમાણ આ કારણોસર વધ્યું છે તેથી સ્ત્રી પ્રત્યેના અત્યાચારોનું પ્રમાણ વધતું ગયું છે.

૩. વ્યાવસાયિક વહેચણીમાં સ્ત્રીઓને વંચિત : પુરુષ પ્રધાન અર્થ વ્યવસ્થા અને સમાજવ્યવસ્થામાં મોટા ભાગની આર્થિક સંસ્થા ઉપર, મોટાભાગની મિલકત અને આર્થિક પ્રવ તિ ઉપર પુરુષ અંકુશ ધરાવે છે. સ્ત્રીઓને શ્રમ વિભાજનમાં ઘરકામ અને પુરુષ કામ કરવાનું હોય છે. ઘણા વિદ્વાનો તેને પ્રછન્નશ્રમ કરે છે. વર્તમાન સમયમાં આર્થિક ઉદારીકરણ વૈજ્ઞાનિક કારણોસર કુટુંબની બહાર સ્ત્રીઓનું શોખણ અને અત્યાચાર વધ્યા છે. સ્ત્રી એ વાપરી અને ફેંકવાની વસ્તુ હોય તેમ તેનો ઉપયોગ થાય છે. યુવાન સ્ત્રીઓ આમાં જોડાય છે પરંતુ તે પોતાની ભૌતિક અને આર્થિક વિકાસની ઘેલછાએ અત્યાચારનો ભોગ બને છે. આર્થિક કારણોના સંદર્ભે સ્ત્રી અત્યાચારના કારણો જોઈએ તો પતિની બેકારી, અપૂરતી આવક, કુટુંબીજનો દ્વારા પુરતા પૈસા ન મળવા અને કુટુંબીજનો આર્થિક ભિંસમાં હોય ત્યારે નોકરી માટે દબાણ કરવું પડે છે. સ્ત્રીને બેવડી ભૂમિકા ભજવવી પડે છે. પત્નીએ પોતાનો પગાર પતિને આપી દેવો પડે છે. નોકરીએ ન જાય ત્યારે પતિ એ પત્નીને મારજૂ કરે છે. આમ, કુટુંબની નિભન્ન સિસ્થિત રોજીદા જીવનમાં વિસંવાદિતા ઉભી કરે છે. તેમજ કુટુંબમાં પતિ બેકાર, જુગારી, વ્યસની જેમકે શરાબ કે અન્ય વ્યસનો ધરાવતો હોય ત્યારે, આર્થિક તંગાદીલી હોય ત્યારે સ્ત્રી અત્યાચારો વધે છે. વર્તમાન સમયમાં વ્યવસાયી સ્થળોએ સ્ત્રીઓનું આર્થિક, શારીરીક શોખણ વધી રહ્યું છે.

કાર્ય સ્થળે સ્ત્રીઓને જાતીય સત્તામણીનો ભોગ બનવું પડતું હોય છે. આમ આર્થિક – વ્યાવસાયિક કારણોના લીધે સ્ત્રી અત્યાચારનો ઉદ્ભવ – વિકાસ અને વ્યાપ વિસ્તાર વધ્યો છે.

આમ, ઉપરોક્ત સ્ત્રી અત્યાચારના અનેકવિધ કારણો જોવા મળે છે. પુરુષ પ્રધાન સમાજ વ્યવસ્થામાં પુત્ર જન્મનું મહત્વ, સ્ત્રી પ્રત્યેનો પુરુષનો દ્રોષ્ટિકોણ, સામાજિક સાંસ્ક તિક દ્રોષ્ટિએ સ્ત્રી પ્રત્યેનો ખ્યાલ, સ્ત્રીઓની અંદર રહેલી સહનશીલતા, દહેજ, સ્ત્રીઓમાં અલ્પશિક્ષણ, સ્ત્રીઓમાં પરાવલંબીપણું, સ્ત્રી પ્રત્યેનો પુરુષનો દ્રોષ્ટિકોણ અને સ્ત્રી સંગઠનનો અભાવ તથા કાયદા પ્રત્યેની અજ્ઞાનતા તેમજ વ્યાવસાયિક કારણો સ્ત્રી અત્યાચારનું પ્રમાણ વધારે છે. જીવનશૈલીમાં પરિવર્તન આવે છે, પરંતુ સ્ત્રીને જોવાના પરિપ્રેક્ષમાં પરિવર્તન નથી આવતું પરંતુ પ્રસ્થાપિત સ્ત્રી પ્રત્યેના ખ્યાલો વધુ પ્રસ્થાપિત બનતા ચાલ્યા છે. તેના કારણે સ્ત્રી અત્યાચાર અને તેનું વ્યાપ વિ વ વધ્યું.

૪. સ્ત્રી પર થતા અત્યાચાર પરિસ્થિતિ અને પ્રમાણ :

ક્રમ	વિગત	1998	1999	2000
1	બળાતકાર	311	304	314
2	અપહરણ	914	896	765
3	ખુન	346	351	334
4	દહેજ-મૃત્યુ	74	57	55
5	માનસિક ત્રાસ	2989	3365	3542
6	છેડતી-પજવણી	1189	1118	876
7	બાળલગ્ન	17	26	20
8	આપઘાત	1638	1774	1668
9	અક્સમાત મોત	3779	3378	3029

૧. ગુજરાત રાજ્યમાં દર ૧૦૦૦ પુરુષોએ સ્ત્રીઓના પ્રમાણ અંગેની માહિતી નીચેના કાણ્ટકમાં આપવામાં આવી છે.

ક્રમ	જિલ્લા	દર	ક્રમ	જિલ્લા	દર
1	કર્ણા	942	14	ભાવનગર	886
2	બનાસકંઠા	868	15	આશંકા	874
3	પાટણ	862	16	ખેડા	880
4	મહેસૂણા	798	17	પંચમહાલ	934
5	સાબરકંઠા	878	18	દાહોદ	964
6	ગાંધીનગર	816	19	વડોદરા	875
7	અમદાવાદ	814	20	નર્મદા	952

8	સુરેન્દ્રનગર	888	21	ભરૂચ	909
9	રાજકોટ	844	22	સુરત	872
10	જામનર	894	23	ડાંગ	974
11	પોરબંદર	897	24	નવસારી	912
12	જૂનાગઢ	898	25	વલસાડ	934
13	અમરેલી	894			

૨. ગુજરાતમાં ડાની વયજૂથમાં લિંગ પ્રમાણ, ધર્મ આધારીત

ક્રમ	ધર્મ	લિંગ પ્રમાણ
1	હિન્દુ	880
2	મુસ્લિમ	913
3	ખિસ્તી	917
4	શીખ	782
5	બૌધ્ધ	886
6	જૈન	832

નવી દિલ્હીમાં નવા કાર્યકરોના મંડળો અને કાનુની નિષ્ણાતો તેમજ જુદા-જુદા વિષયના તજણોના એક પરિષદમાં મહિલાઓ સામેના અત્યાચારોના સંદર્ભમાં મળેલી વિગત ભારતના સંદર્ભે જોઈએ તો –

૧. ભારતમાં દર ૨૫ મિનિટે એક મહિલાની છેડતી થાય છે.
૨. દર ૪૪ મિનિટે એક સ્ત્રીનું અપહરણ થાય છે
૩. દર ૫૪ મિનિટે કોઈને કોઈ સ્થાનીય મહિલા પર બળાતકાર થાય છે.
૪. દર ૭ મિનિટે કોઈ ને કોઈ અત્યાચારની ઘટના મહિલા સામે બનતી હોય છે.

નેશનલ કાઈમ બ્યુરો નવી દિલ્હીના ૧૯૮૮ના અહેવાલ મુજબ મહિલા અત્યાચારની બનતી ઘટનાઓ જોઈએ તો –

૧. દર વધે ૧૩૦૦૦ સ્ત્રીઓ બળાતકારનો ભોગ બને છે.
૨. ૧૪૦૦૦ સ્ત્રીઓના અપહરણ થાય છે.
૩. ૫૦૦૦ સ્ત્રીઓ દહેજના કારણે આપઘાત કરે છે.
૪. ૨૫૦૦૦ સ્ત્રીઓ કુટુંબમાં શારિરીક માનસિક ત્રાસનો ભોગ બને છે.
૫. ૩૦૦૦૦ સ્ત્રીઓ છેડતી અને જાતિય સત્તામણીનો ભોગ બને છે.
૬. ૫૦૦૦ સ્ત્રીઓ અનૈતિક જાતિય સબંધોનો ભોગ બને છે.

આમ, પ્રતિવર્ષ ૧ લાખથી વધુ સ્ત્રીઓ વિવિધ પ્રકારના અત્યાચારનો ભોગ બને છે. સ્ત્રીઓ પર થતા જુદા—જુદા અત્યાચારનું કુલ પ્રમાણ પ્રતિ વર્ષ વધતું રહ્યું છે. સ્ત્રી પર વધતા અત્યાચારની સમાજવ્યવસ્થાની મહત્વની સંસ્થાઓ અને રચનાત્મક ઉપર વિકૃત અસર થાય છે અને આવનારા સમયમાં તેના ગંભીર પરીણામો સમાજને મળવાના છે તે પૂરે સ્ત્રી અત્યાચારની અનેક અસરો પૈકીની કેટલીક અસરોનું મેં કરેલા અનુભવોના અંતે નમ્ર પ્રયાસ છે.

સ્ત્રી અત્યાચારના પરિણામો : સમાજમાં કોઈ પણ પ્રકારના અત્યાચારના પરિણામ ચોક્કસપણે મળતા હોય છે.

૧. સ્ત્રી જન્મદરમાં ઘટાડો : ભારતમાં દર ૧૦૦૦ પુરુષે સ્ત્રી જન્મનું પ્રમાણ ઉત્તરોત્તર ઘટતું જાય છે. અને આ ઘટતી સંખ્યા સમાજમાં સ્ત્રી જન્મ પ્રત્યેનો દ્રષ્ટિકોણ પ્રદર્શિત કરે છે. અને સ્ત્રીની ઘટતી સંખ્યા સમાજમાં અસમાનતા અને બીજી અનેક સમસ્યાઓ ઉત્પન્ન કરે છે. આમ, સ્ત્રી પ્રત્યેનો અલબત્ત સ્ત્રી જન્મ પ્રત્યેનો સમાજનો દ્રષ્ટિકોણ સારો નથી. ભારતમાં દર દષે ૧૩ મિલીયન સ્ત્રીઓ જન્મે છે. તેમાં દર ૪(ચાર) સ્ત્રીએ એક સ્ત્રી તેની ૧૫મી વર્ષગાંઠ ઉજવી શકતી નથી. ગુજરાતમાં ૨૦૦૧ની વસ્તી ગણતરી દર્શાવે છે કે દર ૧૦૦૦ પુરુષે ૮૧૮ સ્ત્રીઓની સંખ્યા રહી હતી. તથીબી વિજ્ઞાનના વિકાસના કારણે, સ્ત્રીના ભૂષણમાં રહેલ જાતિની ઓળખ શક્ય બનવાના કારણે જાતિય પરિક્ષાળનું પ્રમાણ વધ્યું છે અને સાથોસાથ સ્ત્રી ભૂષણ હત્યાનું પ્રમાણ વધ્યું છે. તેનું પરિણામ એટલે સ્ત્રીઓની સંખ્યામાં ઘટાડો – આ ઘટાડાની સમાજ વ્યવસ્થાની અનેક સંસ્થા ઉપર અસર થઈ છે. જેમકે, કુટુંબ સંસ્થા, લગ્નસંસ્થા, ધર્મસંસ્થા, સમાજવ્યવસ્થામાં રાજ્ય વ્યવસ્થા, અર્થવ્યવસ્થા વગેરે પર અસર થઈ છે. સ્ત્રી પ્રત્યેનું પરંપરાગત વલણ પરિવર્તિત થયું નથી જેમ કે "દિકરી સાપનો ભારો" , "પારકી થાપણ" જેવી ભાવનાઓનું દ્રષ્ટિકરણ થાય છે સાથે – સ્ત્રી, સ્ત્રીજન્મને બોજારૂપ માને છે આથી સ્ત્રીભૂષણ હત્યાનું પ્રમાણ વધ્યું છે અને સ્ત્રી જન્મદર પર અસર થઈ છે. અલબત્ત સ્ત્રી જન્મનું પ્રમાણ ઘટ્યું છે.

૨. ઘરેલુહિંસાનું પ્રમાણ વધ્યું સાથે આપધાતનું પ્રમાણ પણ વધ્યું : સ્ત્રી પર કુટુંબમાં અત્યાચારનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. પતિ દ્વારા સાસુ, સસરા, નણંદ, દિયર, જેઠ વગેરેને આવિન સ્ત્રીએ વ્યવહાર કરવો પડે છે. સ્ત્રી

અત્યાચારની અસરથી ઘરેલુહિંસાનું પ્રમાણ વધ્યું છે. સ્ત્રી ઉપર રોજીદો થતો શારીરીક – માનસિક અત્યાચારનું અંતિમ ચરણ અલબત્ત – આપધાત – ગુજરાતમાં સ્ત્રી ભૂષણ હત્યાનું અને દહેજના કારણે આપધાતનું પ્રમાણ દિન પ્રતિદીન વધી રહ્યું છે અને ઘરની અંદર સ્ત્રીને જોવાનો દ્રષ્ટિકોણ દ્વિઅર્થી છે અને તે અંગેના ઘોરણો બેવડા છે. સ્ત્રીને સ્ત્રી પ્રત્યે પેરોડોક્સ છે. ગુહકંકાસમાં સ્ત્રી સહભાગી હોય છે. ટૂંકમાં સ્ત્રી પ્રત્યે ઘરેલુહિંસા અને આપધાત વધ્યા છે.

૩. સ્ત્રી શિક્ષણ અને વ્યવસાય પર અસર : સ્ત્રી અત્યાચારના કારણે સ્ત્રી શિક્ષણ ઉપરઅસર થઈ છે. સ્ત્રી પ્રત્યેનો દ્રષ્ટિકોણ, પવિત્રતાના માપદંડનો છે તેથી સ્ત્રી શિક્ષણથી સ્વતંત્ર થશે, પુરુષ પ્રભુત્વ ઘટશે. સ્ત્રી શિક્ષણ પર અસર થવા પામી છે. સાથે જ સ્ત્રી વ્યવસાય પર પણ અંકુશ આવ્યો છે અને વ્યવસાયમાં જાતિય સત્તામણીનું પ્રમાણ વધતું ચાલ્યું છે.

૪. સ્ત્રી અત્યાચાર નિવારણના ઉપાયો : સ્ત્રીઓ પ્રત્યે આચરવામાં આવતા અત્યાચારના નિવારણને બે દ્રષ્ટિકોણથી જોઈ શકાય અને નિવારી શકાય. ૧. સરકારી પ્રયાસો, ૨. સંસ્થાકીય પ્રયાસો, ૩. વ્યક્તિગત પ્રયાસો

૧. સરકારી પ્રયાસો : ૧. બળાતકારી માટે સજાનો કાયદો, ૨. દહેજ પ્રતિબંધક ધારો, ૩. આપધાત પ્રતિબંધક કાનુન, ૪. ગર્ભપાત વિરુદ્ધ કાનુન, ૫. અપહરણ વિરુદ્ધ કાનુન, ૬. ભરણપોષણ અંગે કાનુન (ધ્યાંદેડા પઢીના હક્કના કાનુન) ૭. છોકરીઓ – સ્ત્રીઓના અનૈતિક વેપાર પ્રતિબંધક કાનુન

૨. સંસ્થાકીય પ્રયત્નો : ૧. ગુજરાત રાજ્ય કાનુની સહાય અને સલાહ બોર્ડ, ૨. કુટુંબ સલાહ કેન્દ્રો, ૩. બાળ લગ્ન પ્રતિબંધ કરવા., ૪. કાનુની સલાહ અને માર્ગદર્શન,

૫. સ્ત્રી કલ્યાણની જાગૃતિ કાર્યક્રમ, ૬. આર્થિક સહાયતા માટેના પ્રયત્નો વ્યક્તિ પોતે જાગૃત થાય, માહિતી અધિનિયમનો ઉપયોગ કરી લડત આપે તો અત્યાચારનું પ્રમાણ ઘટાડી શકાય.

સંદર્ભ સૂચિ

- ⇒ શાહ અને દવે, સ્ત્રીઓ અને સમાજ, અનાડા બુક ડીપો, અમદાવાદ.
- ⇒ શાહ ટ્રૂપ્ટિ, સ્ત્રી અને હિંસા, સહીયર, વડોદરા.
- ⇒ દેસાઈ નીરાબેન, સ્ત્રી અભ્યાસ શ્રેણી, અમદાવાદ.
- ⇒ હિરવે ઈન્દ્રીરા, ગુજરાત માનવ વિકાસ અહેવાલ, મહાત્મા ગાંધી શ્રમ સંસ્થાન
- ⇒ વિવિધ વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થતા સ્ત્રી પર આચરવામાં આવતી હિંસા વિષયક લેખો.

* કુંવર અર્પિતાબેન

Arts [Sociology]

Research Zone India

Vol. 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 115-118

ISSN 2319 - 8168

"ભાવનગર શહેરમાં અસંગઠિત કામદારો તરીકે મહિલાકૂલીઓનો સમાજશાસ્ત્રીય અભ્યાસ "

પ્રસ્તાવના :

હિંદમાં જ્યારે સરકાર તેમજ ધનાધ્ય વર્ગ નફા-નુકશાનની ગણતરી કરી રહ્યા હતા. ત્યારે કાઠિયાવાડના ભાવનગરમાં રેલ્વે બંધાવાની શરૂઆત થઈ હતી. આમ છતાં રેલ્વે બાંધકામમાં આ ધનાધ્ય વર્ગો મૂડી રોકવા તૈયાર ન હતા ત્યારે ભાવનગર રાજ્યમાં રેલ્વે બાંધકામની શરૂઆત માટે દિવાદાંડી બન્યા, તે હતા, ભાવનગર રાજ્યના તખ્તસિંહ અને તેના દિવાન ગગા ઓઝા. આ બે મહાદાતાઓએ રાજ્યમાં નવપરિવર્તન લાવવા આ આર્થિક જવાબદારી સ્વિકારી અને રેલ્વે બંધાવવાની સંપૂર્ણ તૈયારીઓ પોતાના શિરે લીધી. તેમની આ તૈયારીઓ આગળ જતાં દિર્ઘદ્રષ્ટિ સાબીત થઈ.

ઈ.સ. ૧૮૭૮ના માર્ય મહિનામાં રેલ્વે બાંધકામ શરૂ થયું. અને આ રીતે રેલ્વે બાંધકામની શરૂઆત સૌરાષ્ટ્રમાં સૌ પ્રથમ ભાવનગર રાજ્યએ કરી.

વિષય પ્રવેશ :

ભાવનગર રેલ્વે સ્ટેશનની સ્થાપના થયે ૧૨૭ વર્ષ પૂર્ણ થવા આવ્યા. આ વર્ષો દરમિયાન ભાવનગર રાજ્ય સરકાર હસ્તક પણ બની ગયું. આ લાંબા સમયાંતરે કેટલાક કર્મચારીઓ આ ભાવનગર રેલ્વે સ્ટેશન પર કામગીરી બજાવતા હતા. જેમાં તેઓ પોતાના કાર્યસ્થાનની અસ્થિરતાને કારણે વર્ષો વર્ષ રહી શક્યા નહીં. અને જેઓનું કાર્યસ્થાન સ્થિત્યાત્મક રહી ગયું. તે હતા, અસંગઠિત કુલી કામદારો જે આ સંશોધનના મુખ્ય કેન્દ્ર બિદૃંધું છે. મહિલા કુલી કામદારોની મુખ્ય વિશેષતા એ રહી છે કે, તેઓ આ માલ-સામાન ઉપાડવાનું આર્થિક વળતરવાનું કાર્ય પેઢી દર પેઢી એટલે કે, વંશાનુગત કરે છે. આ ઉપરાંત મહિલા કુલીઓ પોતાનું

વારસાગત કાર્ય દિકરીઓ કરતાં વહુઓને સૌંપવાનું પસંદ કરતી હતી. જે અગાઉના સંશોધનમાં નોંધાયું છે. જ્યારે અત્યારની વર્તમાન મહિલા કુલીઓ આ કાર્ય વહુને સૌંપવા કરતાં બેકાર દિકરાઓને આ કાર્ય સૌંપવાનું વધુ પસંદ કર્યું છે.

અસંગઠિત કુલી કામદારોની સમજૂતી :

"રેલ્વે સ્ટેશન પર રેલ્વે મુસાફરોના માલ-સામાન જ્યારે તેમના દર્શાવ્યા અનુસાર કોઈ નિચી ચતુસ્થાને પહોંચાડતા હોય તે વ્યક્તિઓને કુલી કામદાર તરીકે ઓળ ખવામાં આવે છે. જેને સીધું મુસાફરો દ્વારા આપવામાં આવતું હોય છે."

અસંગઠિત મહિલા કુલી કામદાર – વિષય પસંદગી :

ભારતના અન્ય રાજ્યો કરતાં ઘણા સૂઝ અને સમજ દ્વારા બનેલી એક સંસ્કારી નગરી 'ભાવનગર' જેમાં રાજીવીઓ અને રાજીવીઓના દિવાનોએ પોતાની દિર્ઘદ્રષ્ટિઓ સેવી હતી. આ નગરીમાં એક એવો દુઃખ પ્રસંગ બન્યો. જ્યારે લોકો ભૂખમરાનો ભોગ બન્યા, આ સમય હતો ઈ.સ. ૧૮૭૮ દરમિયાન સૌરાષ્ટ્રના અન્ય દુષ્કાળ રહીત રાજ્યોને મદદ કરવા વહેલી તક રેલ્વેનું બાંધકામ જરૂરી બન્યું અને ત્યારના રાજીવીએ કામદારોને જડપી કાર્ય કરવાની પ્રેરણા આપી, દુષ્કાળનો સમય જતાં કામદારોની સંખ્યામાં ઘટાડો કરવામાં આવ્યો. આ કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ જરૂરીયાત સ્ત્રી-પુરુષો જે બાંધકામોમાં પખાલ દ્વારા પાણી ભરી ગુજરાન ચલાવતા તેઓને આ કાર્ય સૌંપાયું. આ લોકો રેલ્વેના મુસાફરોના માલસામાન ઉચ્કી નિશ્ચિયત જગ્યાએ ખસેડવાનું કાર્ય કરતા પરંતુ વળતર પૂરતું ના મળતા ધીમે-ધીમે સમય જતાં પુરુષોની સંખ્યા ઘટવા લાગી. રહી માત્ર મહિલાઓ. આ પખાલ ઉચ્કનારી

* સીનીયર પ્રોજેક્ટ એસોસિયેટ, જિલ્લા આયોજન, તાપી

મહિલાઓ હતી "ભોઈ" જ્ઞાતિની. જેમની કામગીરી પેઢી દર પેઢી રહી. તેમના આ કાર્યને રાજવીઓ દ્વારા પ્રોત્સાહન આપવામાં આવ્યું.

સ્વાતંત્ર્યતા બાદ રેલ્વેનું રાષ્ટ્રીયકરણ પ મી જાન્યુઆરી. ૧૯૫૧માં થયું. ત્યાર બાદથી જ રેલ્વે અસંગઠિત મહિલા કૂલી કામદાર તરીકે તેમની કામગીરી જળવાઈ. ભાવનગર શહેર સિવાય ગુજરાતના અન્ય કોઈપણ રેલ્વે સ્ટેશનો પર મહિલા કૂલી કામદારો જોવા મળતા નથી. આ કાર્ય રાજવીરો તરફથી ભોઈ (રાજપૂત) જ્ઞાતિની મહિલાઓને મળેલી અનમોલ દેણગી બની, જે વર્તમાન સમયમાં આર્થિક સ્વરૂપે અભિપ્રાપ બની ચૂકી છે. આ કાર્યને મહિલા કૂલીઓ માત્ર મજબુરીનું નામ આપે છે.

અસંગઠિત મહિલા કૂલી કામદારોનો અભ્યાસ કરવાનો મુખ્ય હેતુ :

- ❖ અસંગઠિત મહિલા કૂલી કામદારોમાં મહિલાઓનું ઘટતું જતું પ્રમાણ.
- ❖ અસંગઠિત મહિલા કૂલી કામદારો પોતાના ભાવિ પેઢીના આ કાર્યમાં વહુઓની સરખામણીમાં બેકાર દિકરાઓને જોડવા ઈચ્છે છે.
- ❖ એક બાજુ મહિલા કૂલીઓને રાજવીઓ તરફથી મળેલા કૂલી માટેના બેઝનો ગર્વિષ્ટ અનુભવ તો બીજી બાજુ અસંતોષકારક આર્થિક વળતર મળતા અનહં અફસોસ.
- ❖ આ કાર્યમાં ઘટતી જતી અવકાશી રોજી.
- ❖ વૃદ્ધા મહિલા કૂલી કામદારોને મળતી અવકાશી રોજી અને તેની સરખામણીમાં યુવા મહિલા કૂલીઓની અવકાશી રોજીનું પ્રમાણ વહુ કે ઓછું ?
- ❖ મહિલા કૂલીઓનું અન્ય કામગીરી તરફનું વહું જતું પ્રમાણ.

અસંગઠિત મહિલા કૂલી કામદારોની સામાજિક-આર્થિક પા વર્ભૂમિકા : (સામાજિક પરિસ્થિતિ)

મહિલાકૂલી કામદારોની એક બાબત ઘણી નોંધનીય છે અને તે છે, તેમની જ્ઞાતી. દરેક મહિલાકૂલી કામદારો ભોળ(રાજપૂત) જ્ઞાતિની છે. ભોઈ જ્ઞાતિ વિષગક તેમજ માનવા અનુસાર તેમના પૂર્વજો અયોધ્યાથી ભાવનગર આવ્યા હતા, અને તેઓ પખાલ દ્વારા બાંધકામના સ્થળે પાણી પહોંચાડવાનું કામ કરતા, રેલ્વેનું કામ પૂર્ણ થતાં તેમને આ કામગીરી તે સમયના રાજવી દ્વારા સોપાયી.

સમગ્ર રાષ્ટ્રોમાં જોઈએ તો, ઘણા કાર્યોમાં લૈગિક તફાવતો જોવા મળે છે, પરંતુ ભાવનગર શહેરના કૂલી કામદારોમાં કામ અથે લૈગિક તફાવતો નહીંવત તફાવતો જોવા મળે છે. આ રેલ્વે સ્ટેશન પર મહિલા કૂલી વર્ષોથી કાર્યરત છે. પરંતુ અહીં છેડતી કે અન્ય દ્વારા દ્વિઅર્થી વાક્ય પ્રયોગ અથવા અવ્યવહારીક બનાવ આ મહિલાકૂલીઓ સાથે કયારેય બન્યો નથી, તદઉપરાંત અહીં ૬૦ વર્ષથી વધુ વધુ ઘરાવતી મહિલાઓ માલ-સામાન ઉચ્કવાનું કામ કરે છે. જેમનું પ્રમાણ ૧૮% છે તેમજ ૪૬ થી વધુ વધુ ઘરાવતી મહિલાકૂલીઓની અવકાશીરોજીનું પ્રમાણ વધુ જોવા મળ્યું છે, જેમાં વૃદ્ધા મહિલા પોતાનું આ કાર્ય આમરણાંત કરવા ઈચ્છે છે. તેના ઘણા કારણો તેમણે જણાવ્યા. તે એ છે કે, તેઓને રોજી રળી આપનાર અન્ય કોઈ નથી, તેમજ ૮% સ્ત્રીઓને પેન્સન મળતું નથી જ્યારે અન્ય વૃદ્ધા મહિલાઓ રૂઢિવાદી અને જિદી સ્વભાવની વધુ જોવા મળી છે. અને આથી તેઓમાં વ્યસનોનું પ્રમાણ જોવા મળ્યું છે. વ્યસનો જેવા કે ગુટખા, તમાકુ વગેરે.

આમ, સામાજીક પરિસ્થિતિ તપાસતા નોંધી શકાય કે, અસંગઠિત મહિલા કૂલીઓની સામાજિક પરિસ્થિતિ મહદદઅંશે સારી રહી છે.

(આર્થિક પરિસ્થિતિ)

અસંગઠિત મહિલા કામદારોનું સંશોધન અભ્યાસ પહેલું ધ્યાન તેમનું આર્થિક પરિસ્થિતિઓ તરફ દોરે છે. કારણ કે ભાવનગર રેલ્વે સ્ટેશન પર માંડ અવકાશી રોજી રળી આપતી બે ટ્રેનો(બાન્દ્રા) જે લાંબા રૂટની છે. આ ટ્રેન દિવસ દરમિયાન બીજીવાર ભાવનગર રેલ્વે સ્ટેશનથી ઉપડે છે. તેમાં માત્ર ગણ્યા ગાંઠ્યા ૬ થી ૭ મુસાફરો જોવા મળે છે. જેનો માલસામાન ખસેડવાનો હોય છે અથવા ટ્રેનમાં તેમના માટે જગ્યાઓ રોકવાની હોય છે. તેનું થોડું વળતર કૂલીઓ મુસાફરો પાસેથી લેતા હોય છે. ઘણીવાર મુસાફરોને કૂલીઓ દ્વારા લેવાતા ૧૦/- થી ૧૫/- રૂપિયાનો ભાવ વધારે લાગે તો માલ મુસાફરો જાતે જ ઉચ્કી જતા હોય છે. વૃદ્ધા સ્ત્રીઓ જે દરેક વિધવા છે પરંતુ ઘરની જવાબદારીઓને કારણે આર્થિક રીતે ઘણી મજબુરીઓ ભોગવતી રહી છે. અમ, જોઈએ તો આર્થિક વળતર મેળવવાથી લઈને ઘરની બધી જ જવાબદારી આ વૃદ્ધમ સ્ત્રીઓ કરતી હોય છે. અને આથી આ કાર્ય તેમના માટે અસંતોષકારક બની ચુક્યું છે. ઘણીવાર

ઘરખર્ય માટે પૈસા ઉધીના લઈને ગુજરાન ચલાવવામાં આવે છે. અન્ય કામગિરી કરતી મહિલાકૂલીઓ વણિકોના ઘરો કે હુકાનોમાં કચરા—પોતા કરવા અથવા પાણી ભરવાનું કાર્ય કરીને ઘરખર્ય ચલાવતી હોય છે.

આમ, વર્તમાન સમયમાં આ મહિલા કામદારોની આર્થિક સ્થિતિ દયનીય રહી છે.

શિક્ષણ અને આરોગ્યની સમસ્યા :

અગાઉના સંશોધનો દ્વારા જોવા મળ્યું કે, મહિલાકૂલીઓમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ નહીંવત છે. પરંતુ આ સંશોધન દરમિયાન જાણવા મળ્યું કે, ૩૬% મહિલા કૂલી કામદારો શિક્ષિત છે. જેમનું શિક્ષણ ૧ થી ૧૦ ધોરણ સુધીનું રહ્યું છે. આ શિક્ષિત મહિલા કૂલીઓ છેલ્લા ચાર વર્ષથી આ કાર્યમાં જોડાયા છે. ૮% મહિલા કૂલીઓ એ અન્ય ભોઈ મહિલા કૂલીઓ એ અન્ય ભોઈ મહિલાકૂલીઓ પાસેથી બેઝ ખરીદ્યા બાદ આ કામગિરી કરે છે, પરંતુ આવી મહિલા કૂલીઓની નોંધણી રેલ્વે દ્વારા કરવામાં આવતી નથી.

આરોગ્ય વિષયક બાબતોને ધ્યાનમાં લેતા જણાશે કે, ૫૫% મહિલાકૂલીઓ શારીરીક તકલીફોથી અને ૩૬% મહિલાકૂલીઓ માનસિક તકલીફોથી પિડાય છે. શારીરીક તકલીફોમાં ખાસ કરીને કમરનો દુઃખાવો, હાથ—પગની તકલીફ વધુ જોવા મળી છે, જ્યારે બાકીની મહિલાઓ ઘરવિષયક ચિંતાઓથી વધુ પિડાય છે.

મહિલાકૂલીઓ તેમજ રેલ્વે વિષયક સામાન્ય બાબતો :

મહિલા કૂલી વિષયક અગાઉના સંશોધનોમાં જોવા મળ્યું હતું કે, મહિલા કૂલીઓની ભરતી વિષયક બાબતોમાં રેલ્વે પૂરતું ધ્યાન આપે છે. જેમ કે વયબિમારી કે મૃત્યુના કારણે નવી ભરતી, તેમજ વારસદારના કામ માટે પસંદગી કરવા સાસુથી વહુઓને સ્થાન આપવું.

પરંતુ વર્તમાન સ્થિતિ કઈ અલગ સ્વરૂપે બહાર આવી, અસંગતિ મહિલાકૂલીના સંશોધન દરમિયાન બહાર આવ્યું કે, રેલ્વે વય મર્યાદા ધ્યાનમાં લેતું નથી. જો, આ બાબત રેલ્વે ધ્યાન દેતું હોત તો, ૫૦ થી વધુ વયની વૃદ્ધા મહિલાઓ કૂલી તરીકે કાર્ય કરતી ના હોત. રેલ્વે એક બાબતની ચોકકસ સ્પષ્ટતા કરે છે કે મહિલાકૂલીઓ રેલ્વે મજૂર નથી અને અહીં કોઈ વયમર્યાદા નથી. તેમજ વારસાગત બાબતે જોઈએ તો, આ

કાર્ય માત્ર વહુઓ જ કરી શકે તેમ નથી, પણ બહેનો, દિકરીઓ પણ આ કાર્ય ઉપાડી શકે છે. પણ સંશોધન દરમિયાન બહાર આવ્યું કે, મહિલાકૂલીઓ પોતાનું આ વારસાગત કાર્ય વહુઓ કરતા બેકાર દિકરાઓને આપવા ઈચ્છા છે. એટલે ટૂંકમાં કહી શકીએ કે, અગાઉના દાયકાઓમાં પુરુષ કૂલી કામદારોની સંખ્યામાં વધારો નોંધાશે.

રેલ્વે તંત્ર તરફથી મહિલાકૂલીઓને મળતી સહાય :

- ❖ રેલ્વે તંત્ર વષે મહિલાકૂલી કામદારોને એક ગણવેશ આપે છે, પરંતુ આ ગણવેશ કૂલી કામદારોને ડેનિક કાર્યમાં વધુ ટકી શકતા નથી. આથી ઘણીવાર કામદારો કામચલાઉ ગણવેશ બજારમાંથી ખરીદે છે.
- ❖ રેલ્વે તંત્ર શારીરીક શ્રમના રાહત માટે કામદારોને ટ્રોલી આપે છે. આ ટ્રોલીઓ માટે કામદારોએ વાર્ષિક રૂ.૭૦/- ભરવાના હોય છે.
- ❖ રેલ્વે તંત્ર દ્વારા કૂલીઓને સામાન્ય દવાઓ (તાવ, શરીર દુઃખવા...વગેરે) આપવામાં આવે છે.
- ❖ યુવા મહિલાઓ કરતાં વૃદ્ધા મહિલા કૂલીઓ દિવસ અને રાત્રિ દરમાન આ કાર્ય કરે છે. આ ઉપરાંત અન્ય કોઈ કામગીરી ન કરતી હોવાથી યુવા મહિલા કૂલીઓ કરતા વૃદ્ધા મહિલા કૂલીઓની આવક થોડી વધુ જોવા મળે છે.
- ❖ પણ થી વધુ વય ધરાવતી મહિલા કૂલીઓ હઠીલા અને જિંદી સ્વભાવની હોવાથી વધુ ઉમર થવા બાદ પણ આ કાર્ય કોઈને આપવા ઈચ્છતી નથી.
- ❖ કુટુંબમાં અન્ય સહ્ય આવકનું સાધન ન બનતા હોય, તે કુટુંબની મહિલા કામદારો ચિંતિત અને વ્યસની જોવા મળી છે.
- ❖ વધતી જતી મૌઘવારી સાથોસાથ જરૂરીયાતો પણ વધી અને આથી અવકાશી રોજીનો અસંતોષ વધ્યે માટે કામદારોની સંખ્યા ઘટી.
- ❖ ભાવનગર શહેરની અંદર વાહનોની સગવડતાઓ વધી છે અને આથી કોઈ પણ સ્થળે જતા મુસાફરોને વાહનની વધુ રાહ જોવી પડતી નથી, અને આથી રેલ્વેના મુસાફરોની સંખ્યામાં સતત ઘટાડો નોંધાતો રહ્યો છે.
- ❖ મહિલા કૂલી કામદારોમાં ૩૬% સ્ત્રીઓ શિક્ષિત છે.
- ❖ ૮% મહિલા કામદારોએ મૃતક મહિલા કામદારોનો બેઝ ખરીદ્યા છે, જેમની રેલ્વેમાં નોંધણી થઈ નથી.

- ❖ કુલી કાર્યમાં જોડાયા બાદ ૩૬% મહિલા કામદારોની શારીરીક પિડાઓમાં વધારો નોંધાયો છે.
- ❖ ૬૦% કુલી કામદારો પોતાનું વારસાગત કાર્ય દીકરીને સોંપવા કરતાં વહુ અથવા દિકરાને સોપવાનું વહુ પસંદ કરે છે.
- ❖ ૧૮% મહિલા કામદારો પોતાના બાળકોને પૂર્તું શિક્ષણ આપવા ઈચ્છે છે અને તેમને આ કાર્યમાં જોડાવા દેવા ઈચ્છિતા નથી, જ્યારે બાકીની મહિલા કુલી કાદમરોના સંતાનો મોટા છે અને મજૂરી કરે છે.
- ❖ મહિલા કુલીના કાર્યમાં જઘડાનું પ્રમાણ વહુ છે.
- ❖ મહિલા કુલીઓના એકહથ્યા મત અનુસાર....
"આ કાર્ય કરવા જેવું નથી"
"આ કાર્ય નિર્ધનોની મજબુરી છે"
"આ કાર્ય સ્ત્રીઓએ કરવા જેવું નથી"

ઉપસંહાર :

ઉપરોક્ત ચર્ચાને એક બાબત વહુ નોંધનીય બની ચૂકી છે કે મહિલા કુલીઓ માત્ર ભાવનગર શહેરમાં જ છે એવી ગર્વિષ્ટ ભાવના અનુભવવાને બદલે મહિલા કુલી કામદારો આ કાર્યને માત્ર મજબુરીનું નામ આપે છે. આ કુલી કામદારો રેલ્વે મજૂર નથી પરંતુ એક સ્વતંત્ર કામદાર છે. આ ઉપરાંત ઘરની આર્થિક વળતરની જવાબદારીઓની ચિંતાએ તેમને વ્યસની બનાવી દીધા છે.

અસંગઈત મહિલા કુલી કામદારોનો સંશોધન અભ્યાસ, એ કુલીઓનો આર્થિક પરિસ્થિતીઓ સાથે વહુ સંબંધિત છે. અને આથી આર્થિક પરિસ્થિતિ નોંધતા જણાયું કે તેમની આર્થિક પરિસ્થિતિ દયનીય છે. તેમજ તેઓ વહુ દેવાદાર બન્યા છે. તેઓ આર્થિક બાબતો પર વહુ ધ્યાન દેતા સંતાનો તરફ વહુ ધ્યાન દઈ શકતા નથી અને આથી તેમના સંતાનો વ્યસની બન્યા છે. તેમજ તેમના સંતાનોમાં બાળમજૂરીનું પ્રમાણ વહુ જોવા મળ્યું છે.

આમ, મહિલા કુલીના સંશોધન અભ્યાસ દરમિયાન દરેક મહિલા કુલી કામદારોએ પોતાના કુલી અંગેના કાર્ય વિશે જણાવતા કહ્યું કે, "આ કાર્ય કરવા જેવું નથી તેમજ અન્ય કામગીરી ન મળવાથી કરવું પડે છે એટલે આ કાર્ય અમારી મજબુરી છે."

સંદર્ભ સૂચિ :

- ⇒ શાહ અને દવે, સ્ત્રીઓ અને સમાજ, અનાડા બુક ડિપો, અમદાવાદ.
- ⇒ શાહ તૃપ્તિ, સ્ત્રી અને હિંસા, સહીયર, વડોદરા.
- ⇒ દેસાઈ નીરાબેન, સ્ત્રી અભ્યાસ શ્રેષ્ઠી, અમદાવાદ.
- ⇒ હિરવે ઈન્દ્રીરા, ગુજરાત માનવ વિકાસ અહેવાલ, મહાત્મા ગાંધી શ્રમ સંસ્થાન
- ⇒ વિવિધ વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થતા સ્ત્રી પર આચરવામાં આવતી હિંસા વિષયક લેખો.

* રાકેશ સરવૈયા

Arts [Sociology]

Research Zone India

Vol. 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 119-121

ISSN 2319 - 8168

લગ્નસંસ્થા સામેના પડકારો

પ્રસ્તાવના :- લગ્નસંસ્થા સમાજની અતિવ્યાપક એવી સાર્વત્રિક સંસ્થા છે. દરેક સમાજે તેની આવશ્યકતા સ્વીકારી છે. તેના દ્વારા સમાજના લોકોની અનેકવિધ જરૂરિયાતો પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ભારતમાં દરેક જ્ઞાતિઓનાં લગ્નને અનિવાર્ય માન્યું છે. હિંદુઓમાં લગ્નને સંસ્કાર માન્યો છે. હિંદુ લગ્નને અનિવાર્ય માન્યું છે. હિંદુ લગ્નના હેતુઓમાં ધર્મને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે. જેનો અર્થ એમ થાય કે ધર્મનુસાર લગ્ન એક ધાર્મિક અનુસરણ છે. પ્રજોત્પત્તિને બીજું સ્થાન અને જાતીય ઈચ્છાને ત્રીજું અને છેલ્લું સ્થાન મળ્યું છે. આમ લગ્ન સંસ્થા સાર્વત્રિક રીતે લોકોની જાતીય ઈચ્છાઓને સમાજમાન્ય ઢબે સંતોષવાની પ્રથા તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે. પરંતુ આ લગ્નસંસ્થાના કેટલાક વિકલ્પો સમાજ માટે પડકારરૂપ બન્યા છે. સમાજમાં આ લગ્નસંસ્થામાં અસ્તિત્વ સામે પડકારરૂપ બને છે. સમાજની વ્યવસ્થા, વિકાસ અને અસ્તિત્વ સામે પણ પડકારરૂપ બને છે. આવા વિકલ્પો લગ્નસંસ્થાના ભવિષ્યને અસરો પહોંચાડે છે. આવા વિકલ્પોને નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય.

અવિવાહિતપણું : દરેક સમાજ વ્યવસ્થામાં લગ્ન એ એક બંધન માનવામાં આવે છે. હિંદુઓમાં લગ્નને પવિત્રબંધન, સંસ્કાર માનવામાં આવે છે. તેમાં સ્ત્રીએ લગ્ન કરવું જ જોઈએ એવા આદર્શો જોવા મળે છે. પરંતુ પ્રવર્તમાન સમાજમાં કેટલીક શિક્ષિત અને વ્યવસાયી મહિલાઓ પોતાની ઈચ્છાથી બંધનમુક્ત અને સ્વતંત્રજીવન જીવવાનું પસંદ કરે છે. આવી સ્ત્રીઓ પોતાના માતા-પિતા સાથે કે સ્વતંત્ર વસવાટ કરે છે. ખાસ કરીને મધ્યમવર્ગની સ્ત્રીઓ કે જ્યાં દહેજની સમસ્યા છે અને માતા-પિતા દહેજ આપી શકતા નથી ત્યાં અનિચ્છાએ પણ સ્ત્રીને અવિવાહિત રહેવું પડે છે.

આધુનિક સમયમાં શહેરી વિસ્તારમાં મધ્યવર્ગમાં સ્ત્રી-પુરુષમાં અવિવાહિત રહેવાનું વલણ વધતું જાય છે. આવી પરિસ્થિતિ લગ્ન સંસ્થા માટે પડકારરૂપ બને છે. જેની

અસર કુટુંબસંસ્થા ઉપર પડે છે. સ્વેચ્છાથી અવિવાહિત રહેતી સ્ત્રીઓને લગ્ન, સંતાન ઉત્પત્તિ, ગૃહકાર્ય, બાળઉંહેર જેવી પ્રવૃત્તિઓ અર્થહીન લાગે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ પતિના તાબામાં રહેવું, માતા બનવાની ભૂમિકા જીવનમાં નિરર્થક લાગ છે. આવી પરિસ્થિતિઓ સ્ત્રી-પુરુષમાં અવિવાહિત વલણને પોષે છે.

આવા અપરિણાત અવસ્થામાં રહેતા સ્ત્રી-પુરુષોને શારીરિક, માનસિક અને સામાજિક જરૂરિયાત સંબંધી સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે. કેટલાક સ્ત્રી-પુરુષોની લગ્ન કરીને આર્થિક અને કૌદૂબિંક જવાબદારીઓ સ્વીકારવાની તૈયારી હોતી નથી. તેઓ સ્વનિર્ભર અને સ્વતંત્ર ઈચ્છા ધરાવતા હોય છે. આવા લોકો લગ્ન કરવાનું ટાળે છે. કેટલાક સ્ત્રી-પુરુષો અનુકૂળ માતૃત્વ અને પિતૃત્વની ઈચ્છા ધરાવતા હોતા નથી. તેઓ મહત્વાકાંક્ષી અને વધુ ઊંચી કારકિર્દીની અપેક્ષા રાખતા હોય છે. તેથી તેઓ લગ્ન કરવાનું પસંદ કરતા નથી. કેટલીક ઊંચી સફળતા અને કારકિર્દી પામેલ સ્ત્રીઓને લગ્ન તેને સંબંધિત બાબતો અવરોધરૂપ લાગે છે. તેથી સ્ત્રીઓમાં અવિવાહિત રહેવાનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે.

આમ, પ્રવર્તમાન સમયમાં અવિવાહિત સ્ત્રી પુરુષોની અવસ્થાએ લગ્ન સંસ્થાનો વિકલ્પ છે જે સમાજસ્વીકૃત માનવામાં આવતો નથી.

સમજાતીય સંબંધ : લગ્નસંસ્થાએ જાતીય સંબંધને સ્થિરત આપે અને સમાજ સ્વીકૃત જાતીયતા સંતોષવાની તક આપે છે. તેમજ વંશની જાળવણી માટે સંતોનોત્પત્તિ કરવાની સમાજ તક પૂરી પાડે છે. પરંતુ પ્રવર્તમાન સમયમાં કેટલાક સ્ત્રી-પુરુષોને લગ્નએ સ્વતંત્રતા અને કારકિર્દીને માટે બંધન અને અવરોધરૂપ લાગે છે. તેઓ લગ્નની અને સંતાન ઉત્પત્તિની જવાબદારીનો અસ્વીકાર કરે છે અને તેમાંથી બહાર નીકળી જવા અને પોતાની જાતીય ઈચ્છાઓને પ્રાપ્ત કરવા લગ્નના બદલે સમજાતીય સંબંધો બાંધે છે. આથી

* મુલાકાતી વ્યાખ્યાતા, શામળાસ આર્ટ્સ કોલેજ, ભાવનગર

આવી પરિસ્થિતિ લગ્નસંસ્થા માટે પડકારરૂપ બને છે. ભારતમાં આવા સમજાતીય સંબંધોને અનૈતિક, ગેરકાનૂંની અને સામાજિક દૃષ્ટિએ અસ્વીકૃત સંબંધો ગણવામાં આવ્યા છે. પણ મના દેશોમાં આવા સંબંધોનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. ભારતમાં પણ આવા સંબંધોનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. આવા સમજાતીય સંબંધો ધરાવતા સ્ત્રી-પુરુષોને સમાજ સ્વીકારતો નથી. ઉલટા આવા સંબંધ ધરાવનારાઓ હાસ્યાસ્પદ બને છે. જો સમાજમાં આવા સંબંધો વધતા જશે તો તે સમાજ માટે અને લગ્નસંસ્થા માટે પડકારરૂપ બની રહેશે. આથી આવા સંબંધો વધુ આગળ વધે નહિ તે માટે સમાજે જાગૃત બનવું પડશે.

નિ.સંતાન રહેવાનું વલણ : પ્રવર્તમાન સમયમાં સ્ત્રી-પુરુષો પોતાની જરૂરિયાતોની પૂર્તિ અર્થે અને સામાજિક સ્વીકૃતિ માટે લગ્ન કરે છે. પરંતુ લગ્ન કરીને સંતાન ઉત્પત્તિ, બાળ ઉછેર, પરસ્પર સમજૂતી, બાળકોનું શિક્ષણ, તેઓનાં લગ્ન વગેરે જેવી બાબતોનાં બંધનો અને જવાબદારી પોતાની કરકિર્દી માટે અવરોધરૂપ લાગે છે. પોતાની સ્વતંત્રતા ઉપર કામ મૂકતો હોય એવું લાગે છે. આથી સ્ત્રી પુરુષો બંધનમુક્ત જીવન જીવવાની ઈચ્છા ધરાવતાં હોય છે. આ માટે બાળ કોનો જન્મ ન થાય અને નિઃસંતાન રહીને પોતાની જરૂરિયાતો, સ્વીકૃતિ અને કારકિર્દી પ્રાપ્ત કરી શકાય એવી જીવનશૈલી જીવી શકાય એવી અપેક્ષા વધતી જાય છે. આથી લગ્નના હેતુઓમાં સંતાન ઉત્પત્તિનો હેતુ જણવાતો નથી. આવી વિચારસરણી લગ્નસંસ્થા માટે સમસ્યાજનક બને છે. આજ લગ્ન કર્યા વિના સ્ત્રી-પુરુષો સાથે રહેવાનું વલણ ધરાવે છે. જેનાથી લગ્નની જવાબદારીમાંથી સ્ત્રી-પુરુષો મુક્તિ અનુભવે છે. ભારતમાં પણ આવી જીવનશૈલીનો આરંભ થઈ ચૂક્યો છે. જો કે તેનું પ્રમાણ મર્યાદિત છે. આમ છતાં આવા સંબંધો પણ લગ્ન સંસ્થા માટે પડકારરૂપ બન્યા છે.

બાલિકા હત્યા : લગ્નના કેટલાક રિવાજો પૈકી દહેજના રિવાજના લીધે કેટલાક માતા-પિતા પોતાની પુત્રીના લગ્ન સમયે દહેજ આપી શકતા નથી. આથી બાલિકાહત્યાની સમસ્યા ઊભી થઈ એટલું જ નહિ પરંતુ આજે ગર્ભપરીક્ષણ દ્વારા બાલિકાની હત્યા કરવામાં આવે છે. જો બાલિકાને મારી નાંખે તો દહેજનો પ્રશ્ન ગરીબ કુટુંબોમાં રહેતો નથી. આવી બાલિકા હત્યાની પ્રથાને લીધે સ્ત્રી-પુરુષની સંખ્યાનું પ્રમાણ અપ્રમાણસરનું બને છે. જેનાથી લાંબાગાળે કન્યાવિક્ષયની પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. આવી પરિસ્થિતિ લગ્ન સંસ્થા માટે પડકારરૂપ બની રહે છે.

સ્ત્રી-જન્મને ગૌરવપ્રદ માનવામાં આવતું નથી. આથી સ્ત્રીનો દરજાનો પુરુષની સરખામણીને નિભ રહે છે. સ્ત્રીને

સતત પુરુષની તાબેદારીમાં રહેવાનું બને છે. સ્ત્રી ઉપર દમન અને અત્યાચાર થતા જોવા મળે છે. આથી સ્ત્રીએ આવી પરિસ્થિતિમાંથી મુક્તિ મેળવવા નવા વિકલ્પો પસંદ કરે છે. જેમાં અવિવાહિતપણું, સમજાતીય સંબંધો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આવા સંબંધો લગ્નસંસ્થાની પરંપરાઓ માટે જોખમો ઊભાં કરે છે. આવા લગ્ન સંસ્થાના વિકલ્પો કેટલાક જાતીય રોગો કરે છે. જે સમાજમાં અને કુટુંબ ઉપર અસર કરે છે. જે સમાજ માટે પણ સમસ્યારૂપ અને કલંકરૂપ બને છે.

વેશ્યા વ્યવસાય : લગ્નસંસ્થા દ્વારા સમાજમાન્ય જાતીય સંબંધોને સંતોષી શકાય અને સમાજમાં લગ્ન દ્વારા જ આવા સંબંધોને માન્યતા મળે છે. પ્રવર્તમાન સમયમાં જાતીય સંબંધો લગ્ન દ્વારા પ્રાપ્ત કરવાનું મહત્વ ઘટતું જાય છે. વેશ્યા વ્યવસાય મારફતે જાતીયતા સંતોષી શકાય એવી પરિસ્થિતિ સમાજમાં જોવા મળતી થઈ છે. મહાનગરોમાં આવા વ્યવસાયે કાનૂની માન્યતા મળી છે. જો આવા વ્યવસાય મારફતે જાતીયતા સંતોષાતી હોય તો લોકો લગ્ન કરવાનું અને જીવનપર્યતનું બંધન અને જવાબદારી લેવાનું સ્વીકારતા તૈયાર થતા નથી. આજે વેશ્યા વ્યવસાય દ્વારા જાતીયતા સંતોષવાનું જે વલણ છે તે લગ્નસંસ્થા માટે પડકારરૂપ છે. લોકો લગ્ન કરવાનું પસંદ કરતા બંધ થશે તો લગ્નસંસ્થા સામે આ વ્યવસાય પડકારરૂપ બનશે.

અલગ નિવાસ : લગ્ન દ્વારા પતિ-પત્ની સંયુક્ત રીતે કુટુંબજીવન જીવે છે. પરંતુ પારસ્પરિક અનુકૂલન સાધાવામાં નિષ્ફળ બને ત્યારે પતિ-પત્ની અલગ રહેવાનું પસંદ કરે છે. આવી રીતે રહેવાનો કાયદા મુજબ સ્ત્રીનો હક્ક મળે છે. પરસ્પરના સંબંધોમાં સમજૂતીને અવકાશ હોતો નથી. ત્યારે પતિ-પત્ની અલગ નિવાસ કરતા હોય છે. દામ્ત્યજીવનમાં પતિ-પત્ની વચ્ચે ઝડપાઓમાં પતિ એમની પત્નીને છોડી દે કે કાઢી મૂકે કે કાયમ માટે તેના માતા-પિતાના ઘેર મોકલી દે છે કે તેનો ત્યાગ કરે છે. કેટલાક સંજોગોમાં પત્ની પણ પોતાના પતિને છોડીને પિયર જતી રહે છે કે બીજા સાથે સંબંધ રાખે ત્યારે પરસ્પર સહજીવન અશક્ય બને છે. આવા સંજોગોમાં બંને અલગ રહેવાનું રાખે છે. લગ્નસંસ્થાને કુટુંબવ્યસ્થાની માતા ગણવામાં આવે છે. લગ્નબાદ કુટુંબ અસ્તિત્વ પામે છે. પરંતુ લગ્નજીવનની વિટંબણાઓ કુટુંબસંસ્થાને વેરવિભેર કરી નાંખે છે. આથી અલગ નિવાસથી લગ્નના સંબંધો જણવાતા નથી.

ધૂટાછેડા : લગ્નસંસ્થા સ્ત્રી પુરુષને સમાજમાન્ય પતિ-પત્નીનો દરજા આપે છે. તેઓના જાતીય સંબંધોને સામાજિક સ્વીકૃતિ આપે છે. આવા સંબંધોના આધારે જન્મ પામતા બાળકોને સમાજની સ્વીકૃતિ આપવામાં આવે છે.

લગ્ન ભવોભવનું બંધન માનવામાં આવે છે. જ્યારે છૂટાછેડાથી લગ્નના સંબંધોનો અંત આવી જાય છે. પતિપત્નીનાં દરજ્જો, હક્કો, ફરજોનો સામાજિક અને કાયદાકીય રીતે કાયમી અંત આવી જાય છે. પણ મના દેશોમાં લગ્નને છૂટાછેડા આપી દેવા એ સામાન્ય બાબત બની ગઈ છે. ત્યાં છૂટાછેડા આપવા સહજ બાબત ગણવામાં આવે છે. પરંતુ ભારતમાં પણ લગ્ન કર્યા બાદ દામ્પત્ય સંબંધોમાં તિરાદ પડતી જોવા મળે છે. તેમજ કાયદા મુજબ છૂટાછેડાનું પ્રમાણ વધતું જશે તો તે એક પડકારરૂપ અને સમસ્યાજનક બની રહેશે. આથી જ છૂટાછેડાને ના છૂટકે અનિવાર્ય અનિષ્ટ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

આ લગ્નસંસ્થા સાર્વત્રિક રીતે અસ્તિત્વ ધરાવે છે. જુદા—જુદા સમાજમાં જુદા—જુદા રિવાજો પરંપરાઓ, લોકરીતિઓ અને કાયદાઓ દ્વારા ધોરણોનું પાલન કરવામાં આવે છે. તેને અનુકૂળ થઈને લગ્ન ગોઠવવાનું રહેતું હોય છે. પરંતુ લગ્નના વિકલ્પોએ લગ્નસંસ્થાના ગૌરવપ્રદ સ્થાન માટે પડકાર બનીને તેનું ગૌરવ હણે છે.

કન્યાશુલક: કન્યાશુલકને કન્યાવિક્ષય કે વધૂશુલક પણ કહેવાય છે. કન્યાશુલક એટલે લગ્નમાં કન્યા મેળવવા માટે કન્યાપકને વરપક્ષ તરફથી ધન કે મિલકત આપવાની પ્રથા. કન્યાશુલકમાં કન્યાની કિમત હોય છે. વરશુલકમાં વરની કિમત હોય છે. બંનેમાં ધન કે મિલકતની આપ—લે થાય છે અને આ બંને પ્રથા નુકસાન કરતી નિભન્પ્રથાઓ છે. હિંદુ સમાજમાં આ બંને પ્રથાઓ દેખાય છે. વરશુલક વધુ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. જ્યારે કન્યાશુલક ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળ છે. આ બંને પ્રથાઓ હિંદુ લગ્નને જે સંસ્કાર ગણવામાં આવે છે. તે ઘ્યાલના પાયામાં ફટકો મારે છે. લગ્નસંસ્થાને અને હિંદુ સમાજને ઝંખપ લગાડવાનું કાર્ય કરે છે.

સંદર્ભસૂચિ

⇒ લગ્ન, કુટુંબ અને સગપણસંબંધો

* ભૂમિકા બી. ગોહેલ

Arts [Sociology]

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 122-124
ISSN 2319 - 8168

સ્ત્રીશિક્ષણની સ્ત્રીના દરજજા પર અસરો

શિક્ષણનો અર્થ

શિક્ષણનો અર્થ કેળવણી અને તે માટેની તાતીમ.વિશાળ અર્થમાં જોઈએ તો વ્યક્તિના જન્મથી અંત સુધીની સમગ્ર સામાજિકરણની પ્રક્રિયા, અવલોકન અને અનુભવ શિક્ષણ ગણાય છે. વ્યક્તિને કેળવવું અર્થાત કોશલ્યતા, કામ કરવાની આવડત અને બુદ્ધિશક્તિમાં વધારો કરવો.

સ્વતંત્રતા બાદ ભારતમાં સ્ત્રીશિક્ષણનો વિકાસ

સ્વતંત્ર ભારતમાં બંધારણ દ્વારા સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતાના મૂલ્યને સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે. રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાઓ સ્ત્રીની બહુવિધ ભૂમિકાઓ (Multiple roles) પર ભાર મુકવામાં આવ્યો છે. અનેકવિધ પરિબળોને લીધે સ્ત્રીશિક્ષણમાં વધારો થયો.

સ્ત્રીશિક્ષણની સ્ત્રીના દરજજા પર અસરો:

➤ **વ્યક્તિત્વનો વિકાસ :** શિક્ષણ વિના સ્ત્રી પરાધીન હતી અનુ વ્યક્તિત્વ કુંઠિત અને પાંગળું હતું, તે સ્વતંત્ર રીતે કોઈ નિર્ણય લઈ શકતી ન હતી. જેમ જેમ શિક્ષણ વધતું ગયું તેમ સ્ત્રીને સર્વાંગી વિકાસની તક મળી. તેને પોતાની સુખુમ્ભ શક્તિઓને ખીલવવાની તક શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં મળે છે. શાળા અને કોલેજોમાં વર્ગ પ્રતિનિધિ, વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે રમત-ગમત, સંગીત, નાટ્ય, કલા વગેરેમાં ભાગ લેવાથી તેની વ્યક્તિત્વનાનો વિકાસ થાય છે. એનામાં સ્વવિકાસ અને અભિવ્યક્તિની તક પૂરી પાડે છે. વર્તમાન સમયમાં શિક્ષણને લીધે સ્ત્રીઓ જુદાં-જુદાં ક્ષેત્રમાં પોતાની શક્તિ અને સામર્થ્ય બતાવી શકી છે. પોતાનાં સ્થાન વિશેનાં પરંપરાગત દાઢિકોશમાંથી તે મુક્ત થઈ છે. યોગ્ય નિર્ણય લેવા તે શક્તિત્વનાન બની છે. વર્તમાન સમયમાં શિક્ષણને લીધે તેનામાં આત્મવિશ્વાસ પ્રગટ થયો છે. બૌદ્ધિક રીતે નિર્ણયો લેતી થઈ છે. એ સ્વતંત્ર વ્યક્તિ તરીકે પોતાની વ્યક્તિત્વનાનો વિકાસ કરતી થઈ છે. શિક્ષણે સ્ત્રીઓમાં નવી જંખનાં, મહત્વાકંક્ષા જન્માવી છે. આમ, સ્ત્રીનાં વ્યક્તિત્વનાં

વિકાસમાં શિક્ષણની ભૂમિકા અગ્રગણ્ય રહી છે.

➤ **સામાજિક ગતિશીલતા :** જેમ જેમ સ્ત્રીઓ શિક્ષણ મેળવતી થઈ છે તેમ તેમ તેને આર્થિક અને સામાજિક વિકાસની તક મળતી જાય છે અને ઉર્ધ્વગામી ગતિશીલતાના દ્વારા ખૂલતા જાય છે. શિક્ષણ આર્થિક તક દ્વારા સામાજિક ગતિશીલતાને પ્રોત્સાહન આપે છે. કુટુંબમાં અને સમાજમાં મોભાબ્ધું સ્થાન મેળવી શકે છે. શિક્ષણથી ઉચ્ચદરજજા માટેની જંખના જાગે છે એટલું જ નહિ, પોતાનો દરજજો ઊચ્ચો લઈ જવા માટેની મહત્વાકંક્ષા પણ એમાંથી જાગી છે. શિક્ષણ સ્ત્રીઓને વિવિધ મંડળો, સત્તામંડળો, સ્વૈચ્છિક સંગઠનો, રાજક્ય પક્ષ, કલબો વગેરેમાં સત્્યપદ આપાવી સ્ત્રીની ગતિશીલતામાં વધારો કરે છે. શિક્ષણથી સ્ત્રીનો પોતાનો દરજજો તો ઊચ્ચો આવે છે. પરંતુ ધીમે ધીમે એનાં બાળકો અને કુટુંબને પણ સામાજિક ગતિશીલતાની તક મળે છે.

➤ **જાગૃતિ :** શિક્ષણને લીધે સ્ત્રીઓમાં વિવિધ જાગૃતિ આવી છે. તે પોતાના હક્કો અને ફરજોને વધુ સારી રીતે સમજતી થઈ છે. સમાજનાં સામાજિક, આર્થિક, વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રોમાં પોતાના હક્કોથી સભાન બની છે. ભારતીય બંધારણ અને કાયદાઓથી માહિતગાર બની છે, સભાન બની છે. વિવિધ ક્ષેત્રમાં શિક્ષિત સ્ત્રીઓ હવે સમાનતા અને સ્વતંત્રતાનો દાવો કરતી છે. પોતાના હક્કો વિશેની જાગૃતિ સામે કેટલાક પડકારો પણ ઊભા થયા છે. એની સામે અવાજ ઉંઘાવી હિંમતથી કામ કરતી થઈ છે. સમાજમાં સ્ત્રીઓ પ્રત્યે થતાં અન્યાયો સામે જાગૃતિ દર્શાવી દહેજ, બાળ લગ્ન, જાતીયશોષણ, અત્યાચારો, બળાત્કારો વગેરે જેવી ઘટનાઓ સામે રેલી કાઢવી, સૂત્રોચ્ચાર કરવા, દબાડા જૂથ તરિકે કામ કરવું વગેરે અંગેની સભાનતા પ્રગટતી જાય છે. પોતાના હક્કો ભોગવવાનું સામર્થ્ય તે કેળવી શકી છે.

* મુલાકાતી વ્યાખ્યાતા, શામળદાસ આર્ટ્સ કોલેજ, ભાવનગર

➤ **ક્રીટુંબિક દરજજામાં પરિવર્તન :** અશિક્ષત સ્ત્રીઓએ કરતાં શિક્ષત સ્ત્રીઓનો ક્રીટુંબિક દરજજો ઊચો જોવા મળે છે. જે સ્ત્રીઓ ઘરની ચાર દિવાલોમાં છે તેનું પરંપરાગત વલણ ક્રીટુંબિક દરજજાને હકારાત્મક રીતે નથી સ્પશ્ટતું પરંતુ જેમ જેમ સ્ત્રી શિક્ષણ લેતી થાય છે તેમ કુટુંબમાં પુત્રી તરીકે, પણ તરીકે કે માતા તરિકેનાં દરજજામાં પરિવર્તન આવે છે. કુટુંબમાં શિક્ષિત સ્ત્રી ભારરૂપ નથી બનતી. ઘણીવાર તો શિક્ષિત સ્ત્રી કારકિદીને વધુ પ્રાધાન્ય આપે તો કુટુંબ એને સહકાર આપે છે. લગ્નજીવન ન અપનાવી, અપરિણિત રહેવા ઈચ્છતી સ્ત્રી પર પરંપરાગત વલણ રાખવામાં આવતું નથી. આવી સ્ત્રીઓ દયનીય સ્થિતિમાં ન જીવતાં કુટુંબમાં મદદરૂપ અને પ્રેરણારૂપ બનતી જોવા મળે છે. શિક્ષિત સ્ત્રી કુટુંબની આવકમાં પૂરક વધારો કરે છે, આર્થિક સહાય કરે છે, આર્થિક સ્વતંત્રતા ભોગવે છે અને પોતાના આર્થિક સ્વાતંત્ર્યનો સદાઉપ્યોગ કરે છે, ક્યારેક સલાહ પણ લે છે. જે સ્ત્રી શિક્ષત છે એનાં પતિ અને બાળકો એનાં તરફ આદરભાવથી જૂએ છે, એની અવગણના કરી શકતા નથી. આમ, શિક્ષણો સ્ત્રીનાં ક્રીટુંબિક દરરજજામાં પરિવર્તન લાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી છે.

➤ **સ્વનિર્ભરતા :** શિક્ષણ સ્ત્રીને આર્થિક અને માનસિક રીતે સ્વનિર્ભર બનાવે છે. જેમ જેમ સ્ત્રીશિક્ષણ મેળવતી થાય છે તેમ તેમ બીજા પરનું આધારિતપણું ઘટતું જાય છે. તેનામાં પ્રગટેલો આત્મવિશ્વાસ આધારિતપણાથી મુક્ત રાખે છે. આને લીધે સ્ત્રી સ્વમાનભેર જીવતી થાય છે. સ્વમાનભેર જીવન જીવવાની તક ઉપલબ્ધ એની લાચારી ઘટાડે છે. જે સ્ત્રીઓ ઉચ્ચશિક્ષણ મેળવે છે તે ઓમાં આત્મનિર્ભરતા ખુમારી આવે છે અને આવી સ્ત્રીઓને આર્થિક તક અને સ્વાતંત્ર્ય મળતાં પુરુષો સામેના શોષણ સામે અવાજ ઉઠાવી શકે છે.

➤ **લગ્નક્ષેત્રે દરજજા પરિવર્તન :** જેમ જેમ સ્ત્રીઓ ઉચ્ચશિક્ષણ લેતી થાય છે તેમ તેમ લગ્નની વય વધતી જાય છે. શિક્ષણ સ્ત્રીના તેના જીવનસાથીની પસંદગીમાં હકારાત્મક ભૂમિકા ભજવે છે. જીવનસાથી અંગોના પરંપરાગત જ્યાલ આને લીધે બદલાય છે. સ્વપસંદગીને પ્રાધાન્ય અપાય છે. જ્યારે શિક્ષણનું મહત્વ ન હતું ત્યારે અને આજે પણ જ્યાં શિક્ષણનું મહત્વ નથી ત્યાં માતાપિતા દીકરીઓને નાની વયે લગ્ન કરાવી દઈ જવાબદારીમાંથી મુક્તિનો સંતોષ મેળવે છે, જે સ્ત્રીઓ ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવે છે તે ઓમાં જીવનસાથી પસંદગીનાં પરંપરાગત જ્યાલોમાં પરિવર્તન જોવા મળે છે. પાતાપિતા પણ શિક્ષત દીકરીનાં બદલાયેલાં અભિગમને ધ્યાનમાં લઈ જીવનસાથી પસંદગીમાં બદલાયેલાં ધોરણોનો સ્વીકાર કરે છે. સ્ત્રીશિક્ષણ

જીવનસાથીની પસંદગી તક અને સ્વતંત્રતામાં વધારો કરે છે. લગ્નજીવનમાં સ્ત્રીઓનું ઉચ્ચ શિક્ષણ નિર્ણયો અને સંબંધોમાં ગણનાપાત્ર બને છે. પોતાનાં જ્ઞાન, અનુભવ અને અમનાં કુટુંબીજોને પણ મળે છે. પતિ વિશેનાં રૂઢિગત જ્યાલો ત્યજી સહધર્મચારિણી, સાથી મિત્ર વગેરેનો તે આગ્રહ રાખે છે. દામ્પત્યજીવનમાં તેની આર્થિક તક, સમૃદ્ધિ વધારે છે. વળી, જ્યાં પરસ્પર સ્નેહ નથી, સંઘર્ષ અને શોષણ છે ત્યાં શિક્ષણથી આવેલી જાગૃતિએ આત્મનિર્ભરતાના માર્ગ ચીધ્યા છે. છુટાછેડા લીધેલી સ્ત્રી જો શિક્ષત હશે તો તેણે દયનીય સ્થિતિમાં મૂકાવું નહિ પડે.

➤ **નેતૃત્વશક્તિનો વિકાસ :** શિક્ષણ એક એવું માધ્યમ છે કે જેને લીધે સ્ત્રીઓ અને પુરુષોમાં નેતૃત્વશક્તિનો વિકાસ થાય છે. શાળા-કોલેજની ચૂંટણીઓ એમાં થતું મતદાન, ઉમેદવારી, પ્રતિનિધિમંડળ અને અનેક વિધ પ્રવૃત્તિમાં ટીમ લીડર તરીકેની ભૂમિકા તેઓમાં નેતૃત્વનાં ગુણ વિકસાવે છે. એ દ્વારા સ્ત્રીશક્તિનો વિકાસ થાય છે. સ્ત્રીઓ શિક્ષણ મેળવ્યા પછી સામાજીક જીવનનાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રમાં નેતા બનવાં માટે સમર્થ બને છે. વિવિધ પ્રવૃત્તિમાં અનું નેતૃત્વ ઉપકારક પણ બની રહે છે. ખાસ કરીને રાજકીય પાંખોમાં, નારી આંદોલનમાં એ અસરકારક નેતૃત્વ ઊભું કરી શકે છે.

➤ **જાહેરશ્વનમાં લાભ :** શિક્ષણ સ્ત્રીને ચાર દિવાલમાંથી મુક્ત કરે છે. અનેક કુરિવાજો અને બિનજરૂરી પરંપરાઓમાંથી પણ સ્ત્રીને મુક્ત અપાવે છે. જાહેરસ્થળ એ સાથે ફરવા જવું, પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવો અને એ દ્વારા પોતાની શક્તિઓ, કાર્યદક્ષતા, કેશલ્યા તથા વિચારોને વ્યક્ત કરવાની તક મળે છે. જેમ જેમ તેનું શિક્ષણનું સ્તર બદલાતું જાય છે. તેમ તેનામાં દરજજાવિષ્યક સભાનતા વધતી જાય છે. જાહેરજીવનમાં અને રાજકીયક્ષેત્રમાં નિર્ણયની પ્રક્રિયામાં પોતાનો આગવો મત આપી નિર્ણય લઈ શકે છે. શિક્ષિત સ્ત્રી ધીમે ધીમે એક દબાણ જૂથ તરિકે જાહેરજીવનમાં આવી રહે છે.

➤ **આધુનિક મૂલ્યોનું અમલીકરણ :** શિક્ષણ દ્વારા વિકિતમાંસમાનતા, સ્વતંત્ર્ય, બિનસાંપ્રદાયિકતા, ઉચ્ચાજીવની મહત્વાકંક્ષા, તાર્કિકતા, બૈદ્ધિકતા, વૈજ્ઞાનિક વલણ જેવાં આધુનિક મૂલ્યો એની જીવનશૈલીનાં એક ભાગરૂપ બની જાય છે. એ દ્વારા સમાજમાં નવી પેઢીને આધુનિક મૂલ્યો એની જીવનશૈલીના એક ભાગરૂપ બની જાય છે. એ દ્વારા સમાજમાં નવી પેઢીને આધુનિક મૂલ્યોનું સંસ્કરણ કરી શકે છે, બીજી પેઢીમાં આધુનિકીકરણની પ્રક્રિયા જોવા મળે છે. નાના કુટુંબનો સ્વીકાર, સ્ત્રી-પુરુષ શ્રમવિભાજન, બાળ

કોનું ઉન્નત જીવન વગેરે તેઓનાં જીવનને ઉન્નત બનાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

➤ સમાજ માટે પ્રેરણારૂપ : શિક્ષિત સ્ત્રીને વક્તિગત રીતે થતાં લાભ, કુંઠંબ અને સમાજમાં મળતું માન એનું જ્ઞાન, વર્તન—વ્યવહાર, જીવનરીતી, વિચારો, મૂલ્યો વગેરે અશિક્ષિત સ્ત્રીઓ માટે પ્રેરણારૂપ બની રહે છે. પુત્ર—પુત્રીનાં ઉછેરભેદમાં તફાવત ઓછો થતો જાય છે. આરોગ્ય અને બાળકોના યોગ્ય સામાજીક રાશને ધ્યાનમાં રાખી વારંવારની પ્રસૂતિથી મુક્ત રહે છે. અશિક્ષિત સ્ત્રીઓ તેઓની આ રીતીનું અનુકરણ કરી પ્રેરણારૂપ મળી રહે છે.

શિક્ષણથી સ્ત્રીઓમાં બુદ્ધિ અને કૌશલ્યોનો વિકાસ થાય છે. સમસ્યાને સમજવાની તેમજ ઉકેલવાની તેનામાં સૂઝ કેળ વાય છે અને આ ગુણો સ્ત્રીઓનાં જીવનમાં સંકટ સહન કરવાની ક્ષમતા આપે છે. સ્ત્રીઓની પ્રતિકારક શક્તિમાં વધારો થાય છે.

આમ, શિક્ષણે સ્ત્રીના જીવનમાં સર્વાંગી અને વ્યાપક તથા દૂરગામી અસરો નીપજાવી છે.

સ્ત્રીશિક્ષણ માટે અનેક અવરોધો, અનેક પ્રશ્નો હોવા છતાં આપણે સૌઅને એ સ્વીકારવું જોઈએ કે એકવીસમી સદી માહીતી અને જ્ઞાનની સદી છે. પ્રા. અમર્યસેને ગારીબોનાં ઉત્થાન માટે સક્ષમતા વૃદ્ધિ પર ખૂબજ ભાર મૂક્યો છે. આ માટે તેઓએ શિક્ષણવૃદ્ધિ અને સ્વાસ્થ્ય—સુધાર આવશ્યક ગાણ્યા છે. સ્ત્રીઓની સાક્ષરતા—શિક્ષણનો સંપૂર્ણ વિકાસ એ નવી સદીનું વિઝન છે. આપણે સૌઅને આ માટે સહિયારા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. હવે આપણને જરૂર છે શિક્ષિત કુંઠંબોની અને એ માટે સ્ત્રીશિક્ષણ અતિઆવશ્યક છે.

ઉપસંહાર :

આમ છેલ્લા ત્રણ—ચાર દાયકામાં શિક્ષણપ્રાપ્તિમાં ઘણી પ્રગતિ થઈ છે. તેમ છતાં રાજ્યમાં 7 વર્ષથી વધુ વયના 24 ટકા છોકરા અને 46 ટકા છોકરીઓ હજુ પણ નિરક્ષર છે. રાજ્યમાં અનુસૂચિત આદિજાતિની ફક્ત અર્ધી વસ્તી અને 40 ટકા આદિજાતિ સ્ત્રીઓ અક્ષરજ્ઞાન ધરાવે છે. જોકે, અનુસૂચિત આદિજાતિ અને બીજી વસ્તી વચ્ચેનો અક્ષરજ્ઞાનનો દર ઘટ્યો છે. 1990 નાં દાયકામાં સમગ્ર અક્ષરજ્ઞાન તેમજ સ્ત્રી અક્ષરજ્ઞાનની બાબતમાં રાજ્યનું સ્થાન નીચું ગયું છે. આદિમજાતિઓની નિરક્ષરતાનો પ્રશ્ન ઘણો જટિલ છે. ગારીબી, સ્થળાંતર, સામાજિક—સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો અને શિક્ષણની ગુણવતાના પ્રશ્નો હજુ તેમનામાં જોવા મળે છે.

ગ્રામીણ અને શહેરી સ્ત્રીઓનાં અક્ષરજ્ઞાનમાં વધારો થયો છે પણ પુરુષોના અક્ષરજ્ઞાન દરને હજુ તે પછોચી શકી નથી. પ્રવેશ નોંધણીની કામગીરી શાળાએ સારી થઈ છે પરંતુ

શાળામાંથી અધવચ્ચે અભ્યાસ છોડી જનારના દર તાજેતરનાં વર્ષોમાં છોકરીઓ અને છોકરાઓ બંને માટ નીચા ગયા છે, જ્યારે પ્રવેશ નોંધણીના દર નીચા રહેવાનું ચાલુ રહેયું છે. લગ્બગ 99 ટકા ગામમાં પ્રાથમિક શાળા છે અને પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું કરવાનું લક્ષ્યાંક સિદ્ધ થતું જણાય છે. શિક્ષણમાં મૂડિરોકાણ એટલે માનવમૂડિમાં રોકાણ એ રીતે સરકારની કામગીરી પ્રશંસનીય રહી છે પરંતુ ગરીબી, પ્રાદેશિક અસમાનતા, વધતી જતી પર્યાવરણ અવનતી, વ્યાપક મોસમી સ્થળાંતર, શિક્ષણની નબળી ગુણવતા વગેરે શિક્ષણ માટે અવરોધક બની રહે છે.

સંદર્ભસૂચિ

- ⇒ જાની, બળવંત (૨૦૦૬). કન્યા કેળવણી વિમર્શ, અમદાવાદ : પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, પૃ. ૫૧, ૫૨
- ⇒ જાની, બળવંત (૨૦૦૬). શિક્ષણ : સંસ્કૃતિ અને તત્ત્વ, અમદાવાદ : પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, પૃ. ૧૩૬
- ⇒ જાની, બળવંત (૨૦૦૬). શિક્ષણ : ગૌરવ અને ગુણવત્તા, રાજકોટ : પ્રવીણ પુસ્તક ભંડાર, પૃ. ૧૨૦
- ⇒ જાની, બળવંત (૨૦૦૬). શિક્ષણ : અપેક્ષાઓ અને ઉપલબ્ધિ, રાજકોટ : પ્રવીણ પુસ્તક ભંડાર, પૃ. ૮૬
- ⇒ જાની, બળવંત (૨૦૦૬). શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિ, અમદાવાદ : પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, પૃ. ૧૭૩
- ⇒ ઢાકર, દક્ષેશ (૨૦૦૮). શિક્ષણનું સત્ય, અમદાવાદ : પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, પૃ. ૩૩૬
- ⇒ જાની, બળવંત (૨૦૦૬). શિક્ષણ અને સામાજિક સંદર્ભ, અમદાવાદ : પાર્શ્વ પબ્લિકેશન. પૃ. ૧૨૪
- ⇒ રાવલ, ચંદ્રિકા (૨૦૧૨). જેન્ડર અને વિકાસ, અમદાવાદ : પાર્શ્વ પબ્લિકેરન, પૃ. ૨૦૭

* ડૉ. કિર્તી જીવરાજાની

Arts [Economics]

Research Zone India

Vol. 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 125-128

ISSN 2319 - 8168

ભારતમાં શિક્ષણ આર્થિક વિકાસમાં સાધક કે બાધક ?

પ્રસ્તાવના:-

દરેક વ્યક્તિ જન્મે છે ત્યારે ક્ષમતા અને બુધ્યમતા સાથે જ જન્મે છે. પરંતુ શિક્ષણ તેમની ક્ષમતા અને બુધ્યમતાને આકાર આપે, વિકસાવે અને બહાર લાવે છે. આથી જ કેટલાક નિષ્ણાતો શિક્ષણને માનસિક ખેતી તરીકે ઓળખાવે છે. ભારતના આર્થિક વિકાસમાં શિક્ષણનું અનેરૂ મહત્વ છે. શિક્ષણ એ તો માનવ નિર્માણની પ્રક્રિયા છે. શિક્ષણ દ્વારા વ્યક્તિ સાચા અર્થમાં માનવ બને છે. વિનોભા ભાવે એ જણાવ્યું છે કે “સફળ શિક્ષણ સફળ જીવનનો પાયો છે.” શિક્ષણ દ્વારા જ વ્યક્તિમાં સદવિચારો અને માનવીય ગુણોનો વિકાસ થાય છે તથા સંસ્કારોનું સિચન થાય છે. શિક્ષણને કારણે વ્યક્તિની વૈચારિક શક્તિ અને વિચારશરણીમાં અનન્ય બદલાવ આવે છે.

ચીનમાં એક કહેવત છે કે “જ્યારે તમે એક વર્ષનું આયોજન કરો છો ત્યારે બીજ વાવો, જ્યારે દશ વર્ષનું આયોજન કરો છો ત્યારે વક્ષ વાવો અને સો વર્ષનું આયોજન કરો છો ત્યારે લોકોને શિક્ષણ આપો.” આ કહેવત શિક્ષણની મહત્તમ સિદ્ધ્ય કરે છે. ભારત જેવા વિકસતા દેશમાં શિક્ષણનું અનેરૂ મહત્વ છે.

ભારતનાં આર્થિક વિકાસમાં શિક્ષણ સાધક કે બાધક છે તે વિશે પ્રસ્તુત લેખમાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે. આર્થિક વિકાસમાં શિક્ષણની અનિવાર્યતા અને અગત્યતા નીચેના મુદ્દાઓ પરથી ફીલિત થાય છે.

૧. શિક્ષણ એ આર્થિક વૃધ્ઘનું અગત્યનું સાધન:- શિક્ષણથી નવા વિચારો, રૂપર્થાત્મકતા, પ્રગતિશીલતા અને શિસ્તબધ્યતાના ગુણો વિક્સે છે. આ બાબતો ઉત્પાદકતા અને ઉત્પાદનને સીધી રીતે અસર કરે છે. શિક્ષિત વ્યક્તિમાં કાર્યનિષ્ઠા, સહનશીલતા, આત્મવિશ્વાસ, સામાજિક અને નાગરિક જવાબદારી નિષ્ઠા વગેરે ગુણો વિક્સે છે. જે આર્થિક વૃધ્ઘને સહાયક છે.

૨. તાલીમ પામેલ વ્યક્તિ એ વિકાસની ચાવી :- સરકાર દ્વારા પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે વધારે રકમ ફાળવવામાં આવે છે.

કારણે જેવી રીતે મકાનનો પાયો મજબૂત હોયતો મકાન ધરતીકુંપના ગમે તેવા આંચડા સામે ટકી શકે છે. તેવી રીતે જો પ્રાથમિક શિક્ષણ યોગ્ય અને ગુણવત્તાવાળું આપવામાં આવે તો વ્યક્તિ ગમે તેવા કપરાં સંજોગોમાં અને સ્પર્ધાઓમાં ટકી શકે છે. આમ, પ્રાથમિક શિક્ષણને આર્થિક વૃધ્ઘના અગત્યના પરિબળ તરીકે માનવામાં આવે છે.

૩. ચિદ્રન યુનિવર્સિટીની સ્થાપના :- ભારતીય સંસ્કૃતિ બહુ પુરાણી છે. આપણો છેલ્લા ૨૦૦ વર્ષમાં વિકાસમાં પાછળ રહી ગયા છીએ પરંતુ આપણા Fundamental Characteristics Strong છે. આપણું વિઝન પાયાથી છે. પ્રાથમિક શિક્ષણને આગળ લઈ જવા અને બાળકનો શૈક્ષણિક વિકાસ કરવા માટે ભારતમાં “Children University” ની સ્થાપના ગાંધીનગરમાં કરવામાં આવી છે, જેમાં બાળકના સર્વાગી વિકાસને મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે.

૪. શિક્ષણ મેળવવાના અધિકાર માટે બંધારણમાં ૮૮ મો સુધારો:-

ભારતીય બંધારણના ૮૮ મો સુધારો કરતું વિદ્યેયક ૧૨ ડિસેમ્બર ૨૦૦૨ના રોજ સંસદમાં પસાર કરવામાં આવ્યું છે. જેનાથી દેશના બંધાંજ બાળકોને શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર મળે છે. તેથી દરેક બાળક માટે શિક્ષણ સુલભ થશે.

૫. બેદભાવ વગર શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર:- પ્રત્યેક વ્યક્તિને કોઈપણ જાતના લિંગ, ધર્મ, આર્થિક સંપત્તિ, સામજિક દરજાઓ વગેરેના બેદભાવ વગર શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર બંધારણમાં આપેલ છે. રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોમાં રાજ્યોને માર્ગદર્શન આપવામાં આવ્યું છે કે, સમાજના નબળા વર્ગોને અને ખાસ કરીને અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને કન્યાઓના શિક્ષણ માટે પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે, જેથી પછાત અને નબળા વર્ગો પણ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી આર્થિક વિકાસમાં સહાયભૂત બની શકે.

* અધ્યાપક, આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, નિઝર જી. તાપી

૬. શિક્ષણ માનવશક્તિ જરૂરિયાતોને સંતોષવાનું સાધન:- પ્રાથમિક શિક્ષણ બાદ જો વ્યક્તિને માધ્યમિક અને ઉચ્ચ માધ્યમિક શિક્ષણ આપવામાં આવે તો સોનામાં સુગંધ ભળે છે. માધ્યમિક અને ઉચ્ચ માધ્યમિક શિક્ષણ આધુનિક ક્ષેત્રોની માનવશક્તિ જરૂરિયાતોને સંતોષવાનું કરું કરે છે.

૭. માનવીય અને આર્થિક વિકાસ માટે :- પૂરતા પ્રમાણમાં માધ્યમિક શિક્ષણ, ઉચ્ચ શિક્ષણ અને તાલિમને ટોચની અગ્રતા આપવામાં આવે તો માનવીય અને આર્થિક વિકાસ શક્ય બને છે. પ્રાથમિક શિક્ષણને વિશ્વસ્તરે અધિક મહત્વ આપવામાં આવેલ છે. આર્થિક જ વિશ્વના રરપ દેશો વધતા-ઓછા પ્રમાણમાં શિક્ષણ પાછળ વિપુલ ખર્ચ કરી રહ્યા છે, અને તેના દ્વારા આર્થિક વિકાસ અને આર્થિક વૃદ્ધિમાં અગ્રતા પણ હંસલ કરેલ છે.

૮. વિદ્યા જ સાચું રન્ન:- જે વ્યક્તિ પાસે વિદ્યા રૂપી ઘન છે તો ક્યારેય હિન નથી હોતો. વિજ્ઞાન વ્યક્તિ દરિદ્ર હોય તો પણ પોતાનાં ગુણોથી શોભે છે. વિદ્યા જ સાચું રન્ન છે. અને જેની પાસે તે નથી તેઓ દરેક રીતે હીન હોય છે.

૯. પ્રોગ્રામ ઓફ સપોર્ટ ટ્રેઈનિંગ એન્ડ એમ્પ્લોયમેન્ટ ફોર વુમન :- પ્રોગ્રામ ઓફ સપોર્ટ ટ્રેઈનિંગ એન્ડ એમ્પ્લોયમેન્ટ ફોર વુમન દ્વારા સ્ત્રીઓને ખેતી, પશુપાલન, ડેરી, બાગાયત, મત્સ્ય ઉદ્યોગ, હસ્તકલા, હેન્ડલુમ વગેરેમાં આધુનિક ટેકનોલોજી તથા તાલિમ આપવામાં આવે છે.

૧૦. જહોન કેનેથ ગ્રેલબેથનો અભિપ્રાય :- અર્થશાસ્ત્રી જહોન કેનેથ ગ્રેલબેથે એમ કહ્યું હતું કે, “એવું બહુ પ્રચલિત નથી કે સ્વા શિક્ષિત વ્યક્તિ ગરીબ હોય અને એટલું પણ એ સાંચું છે કે અશિક્ષિત વ્યક્તિ ગરીબ સિવાય બીજુ કાંઈ હોય,” આ વિદ્યાન શિક્ષણનું મહત્વ અને તેની વ્યક્તિ, કુટુંબ, સમાજ અને રાષ્ટ્ર પર થતી અસર સમજાવે છે.

૧૧. શિક્ષણને કારણે વ્યક્તિની રોજગાર ક્ષમતા વધારો :- રોજગારી માટે જરૂરી લાયકાતો તે શિક્ષણ દ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે. અને તે પોતાની લાયકાતને અનુરૂપ નોકરી પ્રાપ્ત કરે છે. આમ, શિક્ષણને કારણે વ્યક્તિની આવકમાં વધારો થતાં તેના જીવનદ્યોરણમાં પણ સુધ્યારો થાય છે.

૧૨. શિક્ષણની વ્યક્તિ અને કુટુંબ પર સારી અસર:- જે કુટુંબમાં શિક્ષિત વ્યક્તિ વધુ હોય ત્યાં કમાનારની સંખ્યાં પણ વધારે હોય છે. અને તેને પરિણામે કુટુંબની આવકમાં પણ વધારો થાય છે. શિક્ષિત કુટુંબનો આર્થિક માનમેભો અને પ્રતિષ્ઠા માં પણ વધારો થાય છે.

૧૩. મહાન થવા શિક્ષણની જરૂર:- કેવળ ઉચ્ચકળમાં જન્મ લેવાથી કોઈ માનવી મહાન નથી થતો મહાન બનવા માટે તેને શિક્ષણની જરૂર હોય છે. માનવી ભલે નીચા કુળમાં જન્મયો

હોય, નિર્દ્યન હોય, પરંતુ તે શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી તે બૃદ્ધિમાન અને મહાન બની શકે છે. તેમાં આશ્ર્યની વાત નથી.

૧૪. શિક્ષણથી પ્રજાની પહેલ કરવાની વૃત્તિ (Initiative) નું સ્તર ઊચું જાય :- પ્રજાની શોધક શક્તિ વધે છે. આર્થિક અને સામાજિક ગતિશીલતાનો ઉત્કર્ષ થાય છે. શિક્ષણને લીધે સમાજને જરૂરી નેતાઓ, સાહસવીરો, ડેક્ટરો, એન્જિનિયરો અને માનવ સંશોધન રૂપી અમુલ્ય મૂડી પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૫. સાક્ષરતાનાં દરમાં વધારો:- ભારત સરકારના શિક્ષણ અંગેના અથાગ પ્રયત્નોને કારણે ભારતમાં સાક્ષરતાનાં દરમાં વધારો થયો છે. ભારતમાં આયોજનની પ્રથમ યોજનાથી શિક્ષણ પાછળ મૂડીરોકાણ કરવામાં આવેલ છે. આમ, ભારત સરકારના પ્રયાસોથી સાક્ષરતાનાં દરમાં વધારો થયો છે. જે નીચેના ટેબલ પરથી માલુમ પડશે.

વર્ષ	સાક્ષરતાનો દર	પુરુષ સાક્ષરતાનો દર	સ્ત્રી સાક્ષરતાનો દર
૧૯૦૧	૫.૩૫	૮.૮૩	૦.૬૦
૧૯૧૧	૫.૮૨	૧૦.૫૬	૧.૫૦
૧૯૨૧	૭.૧૬	૧૨.૨૧	૧.૮૧
૧૯૩૧	૮.૫૦	૧૫.૫૮	૨.૬૩
૧૯૪૧	૧૬.૧૦	૨૪.૮૦	૭.૩૦
૧૯૫૧	૧૮.૩૩	૨૭.૧૬	૮.૮૬
૧૯૬૧	૨૮.૩૦	૪૦.૪૦	૧૫.૩૪
૧૯૭૧	૩૪.૪૫	૪૫.૮૦	૨૧.૫૭
૧૯૮૧	૪૩.૫૬	૫૬.૩૮	૨૮.૭૫
૧૯૯૧	૫૨.૨૧	૬૪.૧૩	૩૮.૨૮
૨૦૦૧	૬૫.૩૦	૭૫.૮૫	૫૪.૧૬
૨૦૧૧	૭૪.૦૪	૮૨.૧૪	૬૫.૪૬

સાક્ષરતાનાં દરમાં વધારો થવાથી સમાજમાં પણ અનેરુ પરિવર્તન આવેલ છે. આજાદી પહેલાં આપણો ભારત દેશ ટાંકણીનું પણ ઉત્પાદન કરી શકતો ન હતો તે આજે શિક્ષણ ને કારણે કોમ્પ્યુટરના સાધનો, તમામ પ્રકારની યંત્ર સામગ્રી, ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજીના સાધનો ઉત્પાદન કરી શકે છે અને ચંદ્ર ઉપર પણ પહોંચવાની સિદ્ધિ હંસલ કરી છે તે શિક્ષણને જ આભારી છે.

૧. અન્ન ક્ષેત્રે પગલર :- આપણે જે ધાન્યની આયાત કરતા હતા, શિક્ષણ દ્વારા આજે તેની નિકાસ કરી રહ્યા છીએ. હરિયાળી કાંતિ, શ્વેતકાંતિને કારણે આપણે ધાન્ય અને દૂધની નિકાસ કરી રહ્યા છીએ.

ભારતમાં શિક્ષણ આર્થિક વિકાસમાં બાધક

ભારત અને ભારત જેવા વિકાસશીલ અને અલ્યુઝિસિટ દેશમાં શિક્ષણ દ્વારા કેટલાક ક્ષેત્રમાં આર્થિક વૃદ્ધિ અને વિકાસમાં વધારો થયો નથી તે માટે આપણા શિક્ષણમાં રહેલી કેટલીક ખામીઓ જવાબદાર છે. આજે પણ આપણે અંગ્રેજોએ

અપનાવેલી શિક્ષણ પદ્ધતિને વળગી રહ્યા છીએ. કયા પ્રકારના શિક્ષણની આપણા દેશને આવશ્યકતા છે તે આપણે સમજ શક્યા નથી. અંગેજોના ગયા પછી પણ આપણે શિક્ષણના માળખામાં અને શિક્ષણ પદ્ધતિમાં કોઈ મોટો ફેરફાર કરી શકેલ નથી તેમાંની કેટલીક મર્યાદાઓ નીચે મુજબ છે.

૧. શિક્ષણકેને ભારતનું સ્થાન સૌથી નીચે:- જાન્યુઆરી ૨૦૦૫ માં યુનેસ્કો દ્વારા “એજયુકેશન ફોર ઓલ ગ્લોબલ મોનીટરી રીપાર્ટ” માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે, શિક્ષણની રીતે ૧૨૭ વિકસતા દેશોનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો. અને તેઓને શિક્ષણની કામગીરીમાં ક્રમબધ્ય રીતે ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. તેમાં ભારતનું સ્થાન ૧૦૫ મું એટલેક સૌથી નીચે હતું.

૨. શિક્ષણને સીધી રીતે ખેતી ઉદ્યોગ સાથે જોડવામાં નિષ્ણળતા:- શિક્ષણ દ્વારા ખેતી અને ઉદ્યોગમાં ઉત્પાદકતા વધારી શકવાની ક્ષમતાની હોવા છતા આપણને શિક્ષણને સીધી રીતે ખેતી ઉદ્યોગ સાથે જોડી શક્યા નથી. અને એગ્રીકલ્ચર સાયન્સ ભાગનાર વ્યક્તિ ખેતીમાં જોડાઈને ખેતીનું ઉત્પાદન વધારવાને બદલે તે નોકરી કરવાનું પસંદ કરે છે. આમ ખેતીમાં કયા બિયારણનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તેમાં કઈ ટેકનીક દ્વારા વધુ ઉત્પાદન મેળવી શકાય, તેમાં રાસાયણીક ખાતર, જંતુનાશક દવાઓ અને અન્ય આદ્યુનિક પદ્ધતિઓનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરી શકાય તે ભાગનાર વ્યક્તિ ખેતી કરવામાં શરમ અનુભવે છે.

૩. બિન અરકારક સરકારની નીતિ:- આ ઉપરાંત સરકારની નીતી પણ તે માટે જવાબદાર છે. આપણા દેશમાં સિંચાઈ માટે અભજો રૂપિયા ખર્ચવામાં આવે છે. પરંતુ પાણીના કરક્ષસરભર્યા, ઉત્પાદક અને ઇષ્ટતમ ઉપયોગની ખેડૂતોને શિક્ષણ અને તાલિમ આપવામાં આવતી નથી. ઈજિઝ્ટમાં ખેતીમાં ટપક પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જેના દ્વારા પાણીનો મહત્વ ઉપયોગ કરી શકાય છે. જો ભારતમાં પણ ટપક પદ્ધતિનો વધુ ઉપયોગ કરવા માટે સઘન તાલિમ આપવી જોઈએ, તો પાણીનો બચાવ કરી વધારે પાક લઈ શકાય એમ છે.

૪. આદ્યુનિક ખેતીના યોગ્ય શિક્ષણનો અભાવ:- સરકાર દ્વારા આદ્યુનિક ખેતી માટે અભજો રૂપિયા ખર્ચવામાં આવે છે, પરંતુ આદ્યુનિક ખેતી કઈ રીતે કરવી તેનું યોગ્ય શિક્ષણ ખેડૂતોને આપવામાં આવતું નથી. સરકાર દ્વારા ખેતીના વિકાસ માટે ખેત-વિસ્તરણ, શિક્ષણ અને તાલીમની જોગાવઈ કરવામાં આવી છે. પરંતુ છેવાડાની વ્યક્તિ સુધી તેનો લાભ મળતો નથી. આમ, સરકારની ખેત શિક્ષણ અને તાલીમની વ્યવસ્થા પણ સાર્થક થઈ નથી.

૫. કૃષિ ઉત્સવ અને કૃષિ મેળાનો લાભ બદા ખેડૂતોને મળ્યો નથી:- સરકાર દ્વારા કૃષિ ઉત્સવ અને કૃષિ મેળાનું આયોજન કરવામાં આવે છે. ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી નરેન્દ્ર મોદીએ

૨૦૦૩ની વસંત પંચમીએ સૌપ્રથમવાર કૃષિમેળાનું ગુજરાતમાં આયોજન કરેલું હતું અને ત્યારબાદ દર વર્ષ કૃષિમેળા ગુજરાતના વિવિધ સ્થળોએ મુખ્યમંત્રી અને કૃષિમંત્રી દ્વારા કરવામાં આવે છે. પરંતુ તેનો લાભ મોટા ખેડૂતોને જ મળ્યો છે. નાના અને સીમાંત ખેડૂતો સુધી તેનો લાભ મળ્યો નથી.

૬. ખેતી-ઉદ્યોગની તાલીમ લેનાર તેમાં જોડાવા માંગતો નથી:- એજ રીતે ઉદ્યોગની તાલિમ લેનાર અને એમ.બી.એ. થનાર વ્યક્તિ ધંધા - ઉદ્યોગોમાં જોડાવાને બદલે વ્હાઈટ કોલર જોબ શોદ્યે છે. જો ઉદ્યોગની તાલિમ લેનાર વ્યક્તિ ઉદ્યોગોમાં જોડાય તો ઉત્પાદકતા, કાર્યક્ષમતામાં વધારો થાય. પરંતુ ઉદ્યોગની તાલિમ લેનાર તેમાં જોડાવાનું પસંદ કરતા નથી. ખેતીનું શિક્ષણ મેળવેલ વ્યક્તિ ખેતી કરવાને બદલે શહેરોમાં નોકરી શોદ્યે છે, જે ધણીજ શરમજનક બાબત છે. આમ, ઉચ્ચ અને કેળવાયેલ શ્રમ અન્ય ક્ષેત્રો તરફ વળવાથી તમનું શિક્ષણ આર્થિક વિકાસમાં મદદરૂપ થઈ શક્તું નથી.

૭. ચોક્કસ વિજનનો અભાવ:- આજના વિદ્યાર્થીઓમાં ચોક્કસ વિજનનો અભાવ જોવા મળે છે. તેઓ Top class Degree તો મેળવે છે, પરંતુ શિક્ષણથી તેનામાં પરિવર્તન આવશે કે કેમ ? તે તેને ખબર નથી. આમ, આજનું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીનો સર્વાંગી વિકાસ સાધવાને બદલે માત્ર ડીગ્રીલક્ષી બની ગયું છે.

૮. યોગ્ય પ્રકારના શિક્ષણા અભાવ:- યોગ્ય પ્રકારના શિક્ષણા અભાવે વ્યક્તિમાં કામગોરી, કામ પ્રત્યે સુગ, ઓછું કામ કરી વધું વળતર મેળવવાની અપેક્ષા, કામમાંથી છટકવાની વૃત્તિ, પોતાના કામ પ્રત્યે પ્રેમ અને સમર્પણનો અભાવ, દેશપ્રેમ અને દેશાંજનો અભાવ જોવા મળે છે. શિક્ષણા પ્રભાવથી વ્યક્તિના સ્વભાવ, હાવભાવ, કાર્યશૈલી અને રહેણી-કરેણીમાં પરિવર્તન આવવું જોઈએ.

૯. શિક્ષિત બેરોજગારીમાં વધારો:- ભારતમાં સાક્ષરતાના આંકડાઓ જોતા જણાશે કે, શિક્ષણમાં વધારો થયો છે, પરંતુ ધંધા-ઉદ્યોગોમાં લાયક વ્યક્તિઓની ખોટ જોવા મળે છે. આજનું શિક્ષણ વ્યક્તિને રોજગારી આપવામાં નિષ્ણળ ગયું છે. તેથી શિક્ષિત બેરોજગારોનું પ્રમાણ સતત વધ્યતું રહ્યાંનું છે. આમ, જે શિક્ષણ વ્યક્તિને સ્વાવલંબી ન બનાવી શકે, રોજગારી ન આપી શકે અને પોતાના પગ ઉપર ઊભો ન રાખી શકે એ શિક્ષણ વર્થું છે.

કેળવણીનું અર્થશાસ્ત્ર માનવજાતનો એક પ્રાચીન વારસો છે. કલારીકલ અર્થશાસ્ત્રીઓને કેળવણીના મહત્વ વિશે શંકા ન હતી. શિક્ષણ દ્વારા માનવીય મિલકતમાં મૂરી રોકાણ કરવું એ ખ્યાલ એડમ સિમથના “વેલ્ય ઓફ નેશન” ૧૮૭૭ના ગ્રંથ જેટલો જૂનો છે. આજનું શિક્ષણ માત્ર ડીગ્રીલક્ષી કે માહિતીલક્ષી બની ન જાય તે જોવાનો સમય હવે પાકી ગયો છે. ભારત

અને તેના જેવા વિકાસશીલ અને અલ્યુવિકસીત દેશોએ ઝડપી આર્થિક વિકાસ અને વૃદ્ધિ કરવા માટે શિક્ષણની પદ્ધતિમાં ધરમભ ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા છે. આજના સમયની માંગને અનુરૂપ શિક્ષણ આપવું જોઈએ. વિકાસની દિશા પ્રમાણે શિક્ષણ આપવાની જરૂર છે. શિક્ષણમાં કરવામાં આવતા ફેરફારો ઉપરાંતલા અને દિશાવિહિન ન હાવા જોઈએ. શિક્ષણની માંગને સમજીને ફેરફારો કરવામાં આવે તો શિક્ષણ આર્થિક વૃદ્ધિમાં સહાયક બની શકે તેમ છે.

સંદર્ભસૂચિ

- ⇒ પર્યાવરણનું અર્થશાસ્ત્ર, ડૉ. મહેશ જોખી
- ⇒ વિકાસ અને પર્યાવરણનું અર્થશાસ્ત્ર, ડૉ. મહેશ જોખી
- ⇒ પર્યાવરણીય અભ્યાસ, ડૉ. ગૌરાંગ ત્રિવેદી
- ⇒ ભારતીય અર્થતંત્ર, આર. સી. જોખી
- ⇒ શૈક્ષણિક આયોજન, ધનવંત એમ. દેસાઈ અને રાયસિંગ બી. ચૌધરી

* K. M. Khatsuriya

Management

Research Zone India
Vol. 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 129-132
ISSN 2319 - 8168

TELECOM SECTOR AND ITS GROWTH & PROSPECTS IN INDIA

Telecom has been one of the fastest growing sectors in India, with the performance of services providers being led by mobile telephony. Government policies and regulatory framework by Telecom Regulatory Authority of India (TRAI) have provided conducive environment for service providers. This has made the sector more competitive, while enhancing the accessibility of telecommunication services at affordable tariffs to the consumers. In the last two decades, the Indian Telecom Sector and Mobile Telephony in particular has caught the imagination of India by revolutionizing the way we communicate, share information, and through its staggering growth helped millions stay connected. This growth, however, has and continuous to be at cost of the Climate, powered by an unsustainable and inefficient model of energy generation and usage. Simultaneously, this growth has also come at significant and growing loss to the state exchequer, raising fundamental questions on the future business and operation model of the Telecom Sector.

KEY WORDS: *Telecom, Growth in Telecom, Financial Analysis of Telecom, Prospects of Telecom*

TELECOM SECTOR:

Telecom has been one of the fastest growing sectors in India, with the performance of services providers being led by mobile telephony. From around 2.8% tele-density (connection per 100 population) in March 2000, the sector now connects around 17% of India's population through a host of services, which include mobile, fixed line and Internet. Thriving Indian businesses, especially the IT and BPO industries have also helped the strong growth in another segment called 'Enterprise services', which include wholesale provision of data and bandwidth services.

Liberalization of the sector has not only led to rapid growth but also helped a great deal towards maximization of consumer benefits,

evident from a huge fall in tariffs. Telecom Sector has witnessed a continuous rising trend in the total number of telephone subscribers and hence the teledensity.

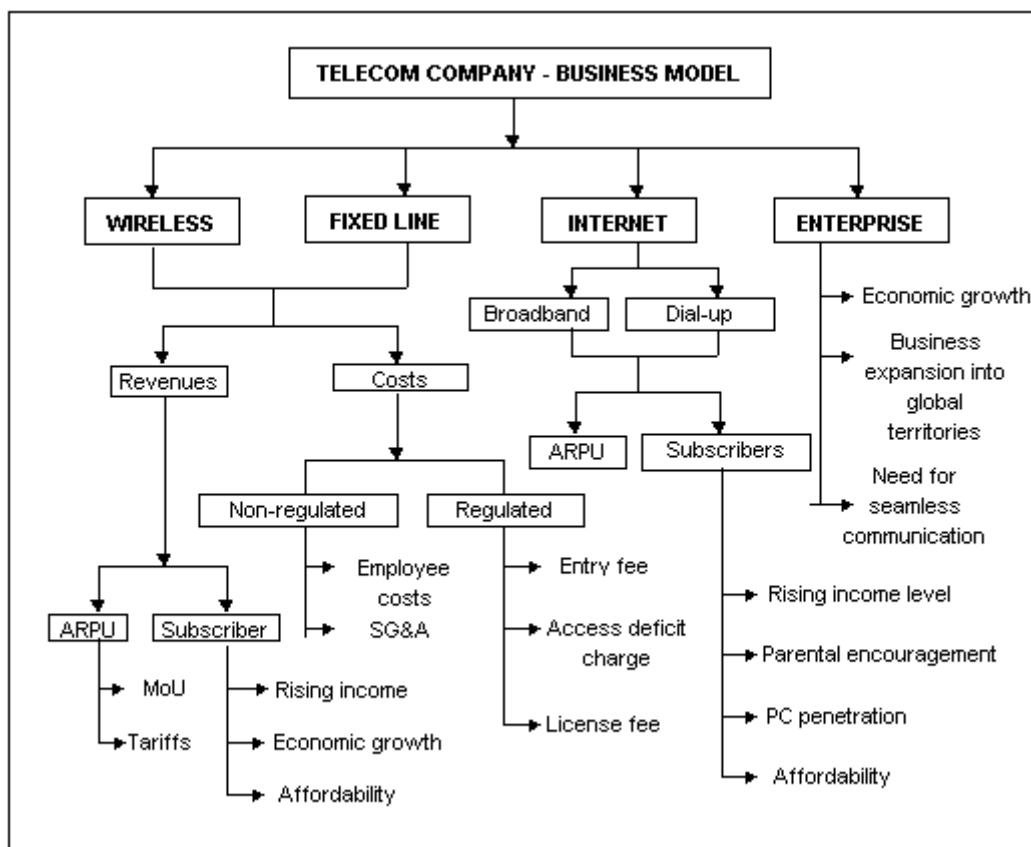
The overall wireless market and consequently the GSM market is led by Bharti Airtel which held 19.62% at the end of Feb 2012. It is followed by Reliance Communication which holds 16.68% of the market and also the leader in the CDMA segment. In the GSM Segment, Vodafone and Idea closely follow Bharti Airtel while TATA and Sistema follow Reliance Communication in the CDMA Segment.

The fixed line segment continues to decline in terms of the subscriber base. It has declined to 32.17 m subscribers in March 2012 from 34.73 m in March 2011. The decline was mainly due to substitution of landlines with

* Assistant Professor, Shree Sahajanand Institute of Management, Bhavnagar

mobile phones.

As far as broadband connections ($>=256$ kbps) are concerned, India currently has a subscriber base of 13.8 m. Broadband penetration received a boost from the auction of broadband spectrum. The network providers have stated that they would be looking at boosting the contribution of data to their revenues. This bodes well for the future of broadband services. management

As far as broadband connections ($>=256$ kbps) are concerned, India currently has a subscriber base of 13.8 m. Broadband penetration received a boost from the auction of broadband spectrum. The network providers have stated that they would be looking at boosting the contribution of data to their revenues. This bodes well for the future of broadband services.

India's teledensity has improved from under 4% in March 2001 to around 76% by the end of March 2012. Cellular telephony continues to be the fastest growing segment in the Indian telecom industry. The mobile subscriber base (GSM and CDMA combined) has grown from under 2 m at the end of FY00 to touch 919 m at the end of March 2012 (average an-

nual growth of nearly 64% during this 12 year period). Tariff reduction and decline in handset costs has helped the segment to gain in scale. The cellular segment is playing an important role in the industry by making itself available in the rural and semi urban areas where teledensity is the lowest.

KEY POINTS:

- **Supply :** Intense competition has resulted in prompt service to the subscribers.
- **Demand :** Given the low tariff environment and relatively low rural and semi urban penetration levels, demand will continue to remain higher in the foreseeable future across all the segments.
- **Barriers to Entry :** High capital investments, well-established players who have a nation

wide network, license fee, continuously evolving technology and lowest tariffs in the world.

- Bargaining Power of Suppliers :** Improved competitive scenario and commoditization of telecom services has led to reduced bargaining power for services providers.

- Bargaining Power of Customers :** A wide variety of choices available to customers both in fixed as well as mobile telephony has resulted in increased bargaining power for the customers.

- Competition :** Competition has intensified with the entry of new cellular players in circles. Reduced tariffs have hurt all operators.

GROWTH IN TELECOM:

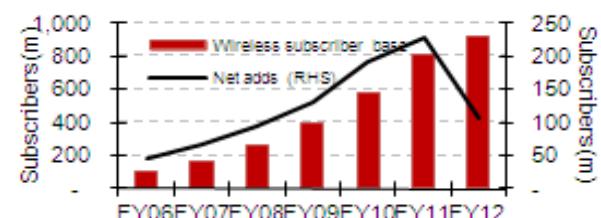
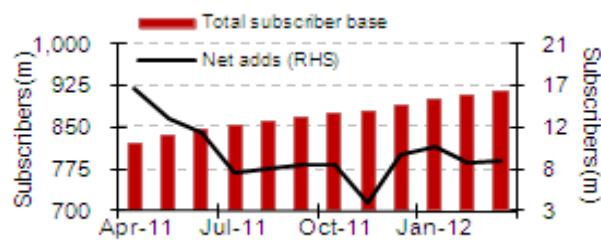
- Subscriber Base :** The mobile subscriber base in India is estimated rise by 9% to 696 million connections this year, according to technology researcher garner. The mobile service penetration in the country is 51% and expected to grow to 72% by 2016.

- Mobile Value Added Services (MVAS) :** India's current MVAS industry has an estimated size of US\$ 2.7 billion. The industry derives its revenue majorly from the top five to six products such as game based applications, music downloads, etc., which continue to form close to 80% of VAS revenues. Indian MVAS industry estimated to grow to US\$ 10.8 billion by 2015.

- Mobile Number Portability (MNP) :** MNP requests increased from 41.88 million subscribers at the end of March 2012 to 45.89 million at the end of April 2012. In the month of April 2012 alone, 4.01 million requests have been made for MNP.

- Handset :** The mobile handset market's revenue in India will grow US\$ 5.7 billion in 2010 to US\$ 7.8 billion in 2016, according to the study. India is the second largest mobile handset market in the world and is set to become an even larger market with unit shipment of 208.4 million in 2016 at a CAGR of 11.8 % 2010 to 2016.

FINANCIAL ANALYSIS OF TELECOM SECTOR: FY12 saw the continuance of growth for the Indian telecom market, which witnessed a 12% YoY increase in its subscriber base during the 12-month period. At the end of March 2012, the country's total telecom subscriber base (fixed plus mobile) stood at about 951 m. The tele-density level stood at about 76% by the end of the fiscal.

Growth remained robust in the GSM mobile space. GSM added 115 m subscribers during the year. After a robust 46% YoY increase in subscriptions during FY11, the growth in GSM industry has slowed down to 17% YoY in FY12. The year saw the apex court of the country cancelling the disputed 2G licenses that were issued in 2008. The cancellation caused the exit of Etisalat and Batelco from the sector. During FY12, India's mobile subscriber base grew by 13% YoY, from 812 m to 919 m, while the fixed subscriber base declined by about 7%, from 34.73 m to about 32.71 m.

PROSPECTS:

As far as the fixed line business goes, the low penetration levels in the country and the increasing demand for data based services such as the Internet will act as major catalysts in the growth of this segment. However, the growth would be mitigated by increasing substitution of landlines by mobile phone. The

PSUs will however continue to retain their dominant position. This is on account of high capital investments required in setting up a nationwide network. As a result, the private sector players will have to rely on key business centers and pockets of high urbanization for their growth.

Increasing choice and one of the lowest tariffs in the world have made the cellular services in India an attractive proposition for the average consumer. The penetration levels in urban areas have already crossed 100%. Therefore the main driver for future growth would be the rural areas where tele-density is around 39.22%.

During FY12, a number of things were carried out. The Supreme Court cancelled the 2G licenses that were issued in 2008 by the erstwhile telecom minister. The Court also directed the regulator to formulate new rules for auctioning the spectrum and cancelled licenses. The regulator, TRAI has come up with regulations which price the 2G spectrum at sky high prices. The operators have vehemently opposed the pricing which they state will strain their stretched balance sheets further. The cancellation of the licenses and subsequent TRAI's proposals on pricing of the new spectrum prompted the exit of 2 foreign operators from the country. The other operators too have revisited their investment plans in India. However, the regulator is optimistic that foreign operators would still participate in the upcoming 2G auction.

The operators continued to operate on thin margins during FY12. Due to intense competition, tariffs continue to remain low. At the same time rising operating costs will force operating margins to continue remaining

depressed during the current fiscal as well. At the same time, operators are likely to see their balance sheets come under pressure as well. Most operators have taken huge loans to fund their 3G spectrum obligations. Now they would have to raise more funds to fund the 2G spectrum licenses. With such low margins and high debt to equity ratios, banks have been skeptical about lending further to the telecom companies. As a result, most of them are exploring other options of raising funds including listing of unlisted subsidiaries.

In a latest move, operators have cut tariffs on the premium 3G services. Most of them have stated that the decline in tariffs would be offset by increase in volumes which would help boost 3G revenues. Indian consumers are known to be highly sensitive to price decrease and therefore this move to cut prices is expected to drive growth for 3G in the coming years. However, if the operators go for predatory pricing, like they did for 2G, then it would harm the fundamentals of the sector by forcing companies to cut margins further. While tariff increase on the 2G side will have to happen eventually, it remains to be seen if all operators would make this move in the current fiscal or not.

REFERENCES

- ⇒ <http://www.equitymaster.com/research-it/sector-info/telecom/Telecom-Sector-Analysis-Report.asp>
- ⇒ <http://www.equitymaster.com/detailasp?date=3/06/2007&story=4&title=Identifying-a-telecom-stock-Dos-and-Donts>
- ⇒ <http://www.asa.in/pdfs/surveys-reports/Telecom-Sector-in-India.pdf>

* Harsh Pandya

Management

Research Zone India
Vol. 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 133-137
ISSN 2319 - 8168

FEMALE CONSUMERS' PREFERENCES FOR DIFFERENT DAILY SOAPS

"The most resilient parasite is An Idea, an idea that sticks into the mind"- "Inception"

Any human being when enters into the world enters with a raw brain and mind. He gains knowledge from the experience of his human ancestors through the Bibles of knowledge. Also knowledge if not implemented for actions gets rusted or in length is nothing. Study of management will be immaterial if it is not coupled with the practical studies. As the subject is diversified between Indian television industry and a large mass, the responses towards the daily soaps are as different as the nature of them. It is with great sincerity and enthusiasm that we take up the challenge that this field has placed before us and hope to succeed about understanding the Indian Mass and its choice regarding Indian Soap Operas.

Literature Review

Debshika Dutta (2009) pointed out that the recent alliance with big west entertainment giants like Walt Disney and Warner Group are surely taking Bollywood leaps and bounds ahead from its current time and also leading India to a platform where it would become the most favorable destination for many global production units of film sector. Certainly the opening of Indian film industry to Foreign Direct Investment is itself stepping into a larger and worldwide network. Nasreen Teher & Swapna Gopalan (2007), concluded that corporatization, is creating an avenue for better practices bringing about an increased level of professionalism in business and accounting practices and opening up new avenues for this industry to earn revenues through advertising, co-branding and merchandising. In view of the changing landscape, the Indian Film industry will possibly witness certain notable trends over

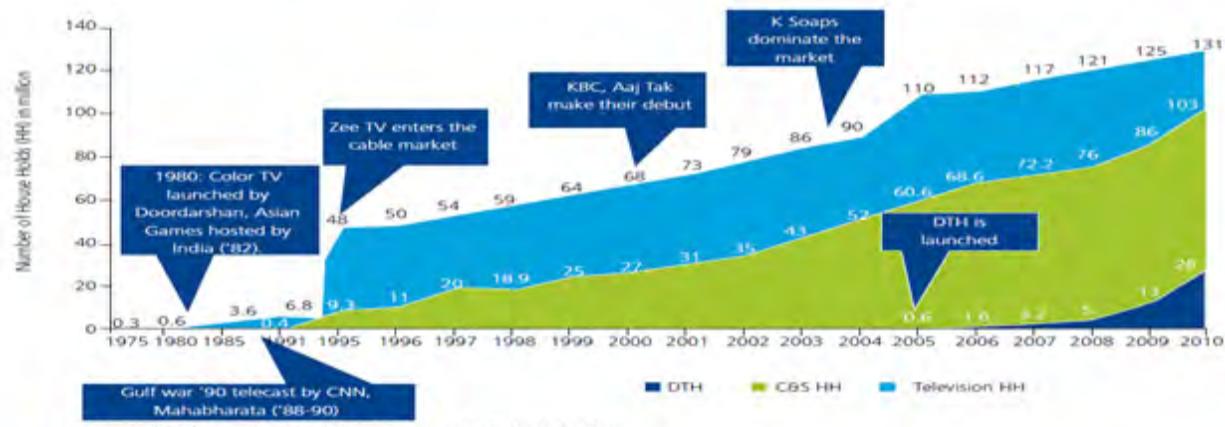
the next several years propelling it towards gaining recognition as a major player in the global market. Nasreen Teher & Swapna Gopalan (2007), opined that globalization of the film industry was not a completely new phenomenon; by penetrating virtually every society, the international spread of cinema resulted in films becoming the first globalized medium. Globalization intensified greatly after the 1960s, based not on colonialism but on economic and social ties between countries. Nilanjana Sensarkar (2010) stated that the issue of liability of internet middlemen gains significance in India due to its rapidly expanding information and communication industry and the unprecedented growth of its entertainment sector. The Indian Copyright Act, 1957 does not address the question of secondary liability for receiving, storing, or transmitting alleged infringing content. Thus, the focus shifts on the examination of the efficacy of India's *Information Technology Act*,

* Faculty, Shree Sahajanand Institute of Management, Bhavnagar

2000 and its proposed amendments clarify the situation to some extent. However, their outcome is muddled, with the government's policy objectives remaining ambiguous. The Indian entertainment industry's response has been to collaborate with its counter parts worldwide in the adoption of risk mitigation strategies. Thomas L. McPhail (2010) pointed out that more than 50 per cent of Hollywood movies earn their revenues from abroad. Eighty per cent of MTV's audiences are from other countries and this percentage is expected to increase as the global economy continues to grow in size and importance.

The Indian Television Industry: The Indian television industry is at an attractive growth phase with burgeoning channels and rich content. The sector which had only five channels in the year 1991 today has 550 channels with over 600 million viewers and was worth \$6.6 billion. 138 million households in India have television sets and the country is the third largest TV market in the world next only to China and the United States. The growth in reality shows and niche channels have contributed as well as benefitted from the growth of the industry. Considering the increasing number of homes with satellite connections, the industry is set for steady growth. According to Pricewater house Coopers (PwC), the television industry is expected to grow by 12.9 per cent cumulatively over 2009-14. The maximum growth is slated to occur in 2010 (15.6 per cent), followed by 2012 (13 per cent). According to the Pitch Madison Media Advertising Outlook 2011, television's ad revenue is slated to grow by 20 per cent and

will touch a total of US\$ 2804.3 million in 2011. The report also projects that TV will remain the highest grosser of revenues in 2012 too. It is expected to corner 45.7 per cent of the total ad pie this year, a further rise from 44.5 per cent in 2010. According to a CII-KPMG survey – Indian Entertainment Industry: Focus 2010, TV is the most important component, contributing more than 60% of revenues. It is expected to drive the industry's growth well into the digital era, with the advent of new delivery systems such as direct to home (DTH) and interactive TV. Considering the fact that television is expected to account for almost half of the Indian M&E industry revenues, and more than twice the size of print, companies including Times Network, Sahara Group, AETN 18, Colors and newspaper company Matrubhumi are planning to launch television channels. An interesting development in the television sector is the growing popularity of DTH services. The direct-to-home (DTH) market in India had 23.1 million active subscribers by the end of 2010, as per Media Partners Asia. This translates to 16 per cent penetration of television homes in India. The country is also poised to become the world's largest direct-to-home (DTH) satellite pay TV market by 2015, with a projected 70 million subscribers. According to market reports around 37 million homes have gone digital in the year 2010 of which DTH has the largest share of 20 million homes. According to a study by Media Partner Asia, from 17 million in 2009, India's DTH subscriber base will grow to 45 million by 2014 and 58 million by 2020. Pay television is expected to become an \$18.5 billion industry in sales by 2014 and \$12.1 billion by the year end.

Indian Soap Opera: Indian soap operas' are soap operas written, produced, filmed in India, with characters played by Indians (including those of Western descent like Tom Alter), with episodes broadcast on Indian television channels/channel chains that are not often limited to the Republic of India itself: often many "serials," as they're more commonly referred to as, are broadcast overseas in Pakistan, the UK, USA, and some parts of Europe, South Africa, and Australia. (Doordarshan, or DD, is an exception: until recently it was only viewable in India and Nepal, but now also in the UK.) Indian soap operas are often mass-produced under large production banners, with houses like Balaji Telefilms run by Ekta Kapoor and Shobha Kapoor, daughter and wife respectively to Hindi film star Jeetendra running the same serial in different languages on different television networks/channels. India's first soap opera was Hum Log, which concluded with 154 episodes, was the longest running serial in the history of Indian television at the time it ended. Every episode of Hum Log was about 25 minutes long, and the last episode was about 55 minutes. Hindi soap operas have gained popularity abroad, across South Asia and beyond into Afghanistan, Southeast Asia, and among the Indian diaspora elsewhere. A number of Hindi soap operas have also been dubbed into Mandarin and gained popularity in China.

They are also aired overseas in the US, the UK, and Australia and so on. **Calculating the TRP (Television Rating Point):-** Television Rating Point (TRP) is a tool provided to judge which programmes are viewed the most. This gives us an index of the choice of the people and also the popularity of a particular channel. For calculation purpose, a device is attached to the TV set in a few thousand viewers' houses for judging purpose. These numbers are treated as sample from the overall TV owners in different geographical and demographic sectors. The device is called as People's Meter. It records the time and the program that a viewer watches on a particular day. Then, the average is taken for a 30-day period which gives the viewership status for a particular channel. In 1997, a joint industry body appointed TAM (backed by AC Nielsen) as the official record keeper of audience metrics. Due to the differences in methodology and samples of TAM and INTAM, both provided differing results for the same programs. In 2001, a confidential list of households in Mumbai that were participating in the monitoring survey was released, calling into question the reliability of the data. This subsequently led to the merger of the two measurement systems into TAM. For several years after this, in spite of misgivings about the process, sample and other parameters, TAM was the defacto standard and monopoly in the audience metrics game.

Research Methodology

- * **Area of Survey:** Bhavnagar city.
- * **Types of data:** Primary data, Secondary data.
- * **Method of sampling:** Cluster Sampling.
- * **Tools used in research:** Questionnaire.
- * **Data Analysis Method:** Survey through questionnaire.

N_o: Daily Soap is not liked by respondents.

N_a: Daily Soap is liked by respondents.

Data Analysis and Interpretation
"Bade Achchhe Lagte Hain"

no	observed	expected	o-e	(o-e) ²
1	18	6	12	144
2	18	6	12	144
3	10	6	4	16
4	14	6	8	64
5	10	6	4	16
6	9	6	3	9
7	10	6	4	16
8	9	6	3	9
9	8	6	2	4
10	9	6	3	9
11	9	6	3	9
12	10	6	4	16
13	12	6	6	36
14	8	6	2	4
15	10	6	4	16
16	3	6	-3	9
Total			= 521	
Expected Frequency = Total Number Of Sample(30)* Probability For 1 Option(1/5) =6				
Chi Square Value = 86.83333333				
Tabulated Value Of Chi Square With Degree Of Freedom (N-1)= 16-1=15 And Level Of Significant = 5% = 24.996				
Null Hypothesis Rejected				

Saath Nibhana Saathiya					Pavitra Rishta				
No	observed	expected	o-e	(o-e) ²	No	observed	expected	o-e	(o-e) ²
1	16	6	10	100	1	8	6	2	4
2	14	6	8	64	2	10	6	4	16
3	6	6	0	0	3	9	6	3	9
4	10	6	4	16	4	12	6	6	36
5	8	6	2	4	5	15	6	9	81
6	10	6	4	16	6	12	6	6	36
7	13	6	7	49	7	16	6	10	100
8	14	6	8	64	8	12	6	6	36
9	6	6	0	0	9	6	6	0	0
10	13	6	7	49	10	11	6	5	25
11	5	6	-1	1	11	7	6	1	1
12	10	6	4	16	12	12	6	6	36
13	10	6	4	16	13	15	6	9	81
14	2	6	-4	16	14	10	6	4	16
15	9	6	3	9	15	17	6	11	121
16	2	6	-4	16	16	6	6	0	0
Total			436		Total			598	
Chi Square Value = 72.66667					Chi Square Value = 99.66667				
Null Hypothesis Rejected					Null Hypothesis Rejected				

Diya aur Bati Hum					Balika Vadhu				
No	observed	expected	o-e	(o-e) ²	No	observed	expected	o-e	(o-e) ²
1	12	6	6	36	1	13	6	7	49
2	11	6	5	25	2	7	6	1	1
3	10	6	4	16	3	12	6	6	36
4	9	6	3	9	4	13	6	7	49
5	6	6	0	0	5	8	6	2	4
6	7	6	1	1	6	7	6	1	1
7	14	6	8	64	7	7	6	1	1
8	14	6	8	64	8	12	6	6	36
9	6	6	0	0	9	6	6	0	0
10	8	6	2	4	10	5	6	-1	1
11	9	6	3	9	11	5	6	-1	1
12	9	6	3	9	12	8	6	2	4
13	11	6	5	25	13	10	6	4	16
14	7	6	1	1	14	7	6	1	1
15	7	6	1	1	15	5	6	-1	1
16	3	6	-3	9	16	4	6	-2	4
Total			273		Total			205	
Chi Square Value = 45.5					Chi Square Value = 34.1666				
Null Hypothesis Rejected					Null Hypothesis Rejected				

Taarak Mehta Ka Ooltah Chashma				Uttaran				
no	observed	expected	o-e	no	observed	expected	o-e	(o-e) ²
1	9	6	3	9	1	13	6	7
2	15	6	9	81	2	6	6	0
3	6	6	0	0	3	10	6	4
4	8	6	2	4	4	11	6	5
5	8	6	2	4	5	15	6	9
6	15	6	9	81	6	8	6	2
7	7	6	1	1	7	7	6	1
8	6	6	0	0	8	11	6	5
9	6	6	0	0	9	9	6	3
10	12	6	6	36	10	8	6	2
11	5	6	-1	1	11	9	6	3
12	10	6	4	16	12	11	6	5
13	3	6	-3	9	13	9	6	3
14	10	6	4	16	14	11	6	5
15	5	6	-1	1	15	11	6	5
16	4	6	-2	4	16	6	6	0
Total		263		Total		307		
Chi Square Value		43.8333		Chi Square Value		51.1666		
Null Hypothesis Rejected		Null Hypothesis Rejected						

Conclusions:

- * From above discussion, we can conclude that the preferences on various daily soaps are normally same when it comes to female respondents.
- * When it comes to females' choice of daily soaps, they are very much unpredictable in nature.
- * There should not be such things like measuring TRP only in metro cities. There is a large mass that watches daily soaps and has different mindset than metro audience.
- * There should be selective approach in various fronts for targeting the female viewers.

References

- ⇒ *TRENDS AND POTENTIAL OF THE INDIAN ENTERTAINMENT INDUSTRY- AN INDEPTH ANALYSIS* By C Barathi, C Balaji, Dr C H Ibohal Mmeitei
- ⇒ Deloitte Touche Tohmatsu India Private Limited Report, Sep. 2011
- ⇒ *Competition Issues In Electronic Goods Sector: Television Industry*, By Apoorva Gupta, Delhi School Of Economics
- ⇒ Deloitte Touche Tohmatsu India Private Limited Report, Sep. 2011
- ⇒ *Article In Sunday TOI*, Jun 8, 2003
- ⇒ *Competition Issues In Electronic Goods Sector: Television Industry*, By Apoorva Gupta, Delhi School Of Economics

* Nitesh Rohada

** Amit Vadher

Management

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 138-143
ISSN 2319 - 8168

THE IMPACT OF CELEBRITY ENDORSEMENT ON BUYING BEHAVIOR OF CUSTOMERS IN SOFT DRINKS

INTRODUCTION

The modern world of marketing communication has become colorful and inundated with advertisements, and it is hard to get noticed. It is an uphill task for the designer of an advertising campaign to differentiate itself from others and attract viewers' attention.

Everyday consumers are exposed to thousands of voices and images in magazines, newspapers, and on billboards, websites, radio and television. Every brand attempts to steal at least a fraction of an unsuspecting person's time to inform him or her of the amazing and different attributes of the product at hand. The challenge of the marketer is to find a hook that will hold the subject's attention. In helping to achieve this, use of celebrity endorsers is a widely used marketing communication strategy.

In this jet age, people tend to ignore all commercials and advertisements while flipping through the magazines and newspapers or viewing TV. But even then, the glamour of a celebrity seldom goes unnoticed. Thus, celebrity endorsement in advertisement and its impact on the overall brand is of great significance. In this process, the companies hire celebrities from a particular field to feature in its advertisement campaigns. The promotional features and images of the

product are matched with the celebrity image, which tends to persuade a consumer to fix up his choice from a plethora of brands. Although this sounds pretty simple, but the design of such campaigns and the subsequent success in achieving the desired result calls for an in-depth understanding of the product, the brand objective, choice of a celebrity, associating the celebrity with the brand, and a framework for measuring the effectiveness.

Companies invest large sums of money to align their brands and themselves with endorsers. Such endorsers are seen as dynamic with both attractive and likeable qualities and companies plan that these qualities are transferred to products via marketing communication activities. Furthermore, because of their fame, celebrities serve not only to create and maintain attention but also to achieve high recall rates for marketing communication messages in today's highly cluttered environments.

INSIGHT INTO SOFT DRINK INDUSTRY

* 1970's and early 80's—the entry and exit of Coke

India has proved to be perhaps the toughest battle ground for the Cola giants. Coca-Cola was the 1st international soft drinks brand to enter India in early 1970's. Indian market was dominated by domestic brands, with Limca being the largest selling brand. Cola was the

* Lecturer, Shree Swaminaranya Naimisharanaya College of mgt & I.T., Bhavnagar

** Lecturer, Shree Swaminaranya Naimisharanaya College of mgt & I.T., Bhavnagar

largest selling flavor with market share of 40%, Lemon drinks 31% and orange drinks only 19%.

Up till 1977, Coca-cola was the leading soft drink brand in India. But due to norms set by the Foreign Exchange Regulation Act (FERA), Coca-Cola left India and did not return till 1993 after a 16 year absence from the Indian beverage market. FERA needed Coca-Cola to reveal its secret concentrate formula as well as reduce its equity stake which was not acceptable.

Pure drinks, Delhi launched Campa-Cola, to take advantage of Coke's exit and by the end of 70's, was the only Cola drink in the Indian market. In 1980, Parle, another major Indian player launched Thums- Up, the drink which till date is most popular soft-drink in India. Pure Drinks strongly objected to Thums-Up being called a "soft" drink as it felt its taste is too strong. For over a decade, Parle led the Indian soft-drinks market, with its market share reaching a peak of 70% in 1990.

* Late 80's and early 90's— Pepsi's struggle to enter India

Pepsi saw the exit of Coke as a God send opportunity to capture then estimated 900 crore market of India. India was then a highly regulated market with International trade constituting only 6% of GDP in 1985. Foreign trade was subject to import tariffs, export tariffs and quantitative restrictions. Foreign direct investment (FDI) was restricted by barriers like upper limit equity participation, restrictions on technology transfer, export obligations and government approvals. Any foreign investment had a lot of political sensitivity to it. By the time PepsiCo began its negotiations, the upper cap for equity holding in Indian companies was 40%. PepsiCo realized it'll have to be creative to enter the Indian markets.

THE BRANDS CHOSEN FOR THE STUDY

Thus Indian soft drink industry has seen its share of glamour, controversies and ups and

downs thus the Indian soft drink industry has been wide and diverse and has given consumers a lot of option to choose the two main MNCs that have the greatest market share in India are Coca-cola and Pepsi co. This two have introduced many diverse and distinct brands in Indian market.

SR. NO.	PEPSI (1989)	COCA-COLA (1993)
1.	Pepsi	Coca-cola
2.	7up	Thums-up
3.	Mountain dew	Fanta
4.	Nimbooz	Sprite
5.	Slice	Limca
6.	Mirinda	Mazaa

DEFINING BRANDING & CELEBRITY ENDORSEMENT

Today, use of celebrities as part of marketing communication strategy is fairly common practice for major firms in supporting corporate or brand imagery.

* WHAT IS A BRAND?

The Dictionary of Business & Management defines a brand as: "a name, term, sign, symbol, or design, or a combination of them, intended to identify goods or services of one seller or a group of sellers and to differentiate them from those of competitor".

* DEFINITION OF CELEBRITIES

According to Friedman and Friedman, a "The term Celebrity refers to an individual who is known to the public (actor, sports figure, entertainer, etc.) for his or her achievements in areas other than that of the product class endorsed".

This is true for classic forms of celebrities, Like **Actors** (e.g., Amitabh Bachchan, Shahrukh Khan, Aishwarya Rai, Aamir Khan).

Models (e.g., Mallaika Arora, Milind Soman, Naomi Campbell, etc),

Television Personalities (Husain, Smriti Irani),

Sports figures (e.g., Sachin Tendulkar, Sania Mirza, etc),

Pop-Stars (e.g., Madonna, Shakira).

Businessmen (e.g., Vijay Mallya, Bill Gates)

* **IMPORTANT CELEBRITY ATTRIBUTES**

While selecting a celebrity as endorser, the company has to decide the promotional objective of the brand and how far the celebrity image matches with it. The selection is in fact a collaboration, from which both the company and the celebrity gains. The important attributes of celebrity endorse are as follows:

- * Trustworthiness
- * Likeability
- * Similarity
- * Expertise

RESEARCH METHODOLOGY

Research objective:

1. To find out if there is a significant level of association between level of association with

celebrity and purchase intention.

2. To find out if there is a significant level of association between enhancement of brand value by celebrity endorsement.
3. To find if there is a significant level of association between level of association with celebrity and purchasing more quantity.
4. To find if there is an association between enhancement of brand value by celebrity endorsement and purchasing frequently.
5. To find the most preferred soft drink in Bhavnagar.

SUBJECT	PARTICULAR
Population Sample Size	Age Group 08-65 Years From Bhavnagar 150 Respondents
Research Design Data Collection Data Collection Tool	Convenience Sampling Primary Data & Secondary Data Questionnaire

TESTING OF HYPOTHESIS

H_{01} : There is no significant level of association between enhancement of brand value by celebrity and purchase intention.

H_{A1} : There is significant level of association between enhancement of brand value by celebrity and purchase intention.

The cross tabulation of data is as given below.

		Does this level of enhancement in brand value by celebrity endorsements intents you to purchase your respective soft drink?		
How much is the impact of celebrity endorsement on enhancement of brand value?		Yes	No	Total
Very Strongly		7	20	27
Strong Enough		15	13	28
Moderate		10	23	33
Weak Enough		31	2	33
Very Weak		24	5	29
Total		87	63	150

The Chi-square table is as given below

How much is the impact of celebrity endorsement on enhancement of brand value?	purchase intention	Observed frequency f0	Expected frequency fe	f0-fe	(f0-f0)^2	(f0-f0)^2/fe
Very Strong	Yes	7	15.6600	-8.6600	74.9956	4.788991
	No	20	11.3400	8.6600	74.9956	6.613369
Strong Enough	Yes	15	16.2400	-1.2400	1.5376	0.09468
	No	24	11.7600	12.2400	149.8176	12.73959
Moderate	Yes	10	19.1400	-9.1400	83.5396	4.36466
	No	23	13.8600	9.1400	83.5396	6.027388
Weak Enough	Yes	31	19.14	11.8600	140.6596	7.348986
	No	2	13.86	-11.8600	140.6596	10.1486
Very Weak	Yes	24	16.82	7.1800	51.5524	3.064946
	No	5	12.18	-7.1800	51.5524	4.232545

The χ^2 value obtained by adding the last column of the table is 21.84784

The co-efficient of contingency can be given by " $\chi^2 / \chi^2 + N$ "

Here degree of freedom is given by $(c-1) * (r-1) = (5-1) (2-1)$

Therefore $\chi^2 + N = 171.8478$

Thus the value of co-efficient of contingency that we have obtained is **0.2374**

Thus there is **0.2374** association and hence our null hypothesis is rejected and alternate hypothesis is accepted.

H_{02} : There is no significant level of association between level of association with the celebrity and purchasing frequently.

H_{A2} : There is significant level of association between level of association with the celebrity and purchase frequently.

The collected data is cross tabulated in the form

		Do you think that your level of association with celebrity has an impact of you trying to purchasing frequently?		
What is your level of association with the celebrity endorser?		Yes	No	Total
Very Strong		10	12	22
Strong Enough		10	24	34
Moderate		8	25	33
Weak Enough		14	19	33
Very Weak		22	6	28
Total		64	86	150

The Chi-square table is as given below

level of association with the celebrity endorser	Level of association and its impact on purchasing frequently	Observed frequency fo	Expected frequency fe	fo-fe	(fo-fe)^2	(fo-fe)^2/fe
Very Strong	Yes	10	9.3867	0.6133	0.37618	0.04008
	No	12	12.6133	-0.6133	0.37618	0.02982
Strong Enough	Yes	10	14.5067	-4.5067	20.31	1.40005
	No	24	19.4933	4.5067	20.31	1.0419
Moderate	Yes	8	14.0800	-6.0800	36.9664	2.62545
	No	25	18.9200	6.0800	36.9664	1.95383
Weak Enough	Yes	14	14.08	-0.0800	0.0064	0.00045
	No	19	18.92	0.0800	0.0064	0.00034
Very Weak	Yes	22	11.9467	10.0533	101.07	8.46006
	No	6	16.0533	-10.0533	101.07	6.29586

The χ^2 value obtained by adding the last column of the table is 59.42376

The co-efficient of contingency can be given by " $\chi^2 / \chi^2 + N$ "

Here degree of freedom is given by $(c-1) * (r-1) = (5-1) (2-1)$

Therefore $\chi^2 + N = 209.4238$

Thus the value of co-efficient of contingency that we have obtained is **0.5326**

Thus there is **0.5326** association and hence our null hypothesis is rejected and alternate hypothesis is accepted.

FINDINGS

1. From the above analysis we can see that there is sizeable amount of association between level of association with celebrity and purchase intention.

2. The association between the brand enhancement by celebrity endorsement and purchase intention is more than 0.50 thus it can be deduced that brand enhancement by celebrities endorsement has definitely a major impact

3. The association between level of association and purchasing more is nearly 50% hence level of association is vital in people purchasing more.

4. It can be seen that the association between the brand enhancement by celebrity endorsement and purchasing more is sizeable and cannot be neglected.

5. From talks with respondents it was also found that apart from celebrity endorsement other factors like taste, color, and refreshment also played a role in their buying decision.

6. It was also found by me that the appropriate medium (Channel, availability) through which they purchased also played a role.

LIMITATIONS

1. The main limitation is the *sampling conducted*. It was done in a convenience (Non Probabilistic) manner and no particular technique followed. In the survey a greater number of college students have been surveyed. The data might not be representative of the entire population thus suggestion cannot be made in a concrete manner.

2. Study was based in Bhavnagar so it will not show true picture at larger level.

3. The time period of the study was limited.

4. Sometimes there is unambiguity in the response given by the respondents.

SUGGESTIONS

1. The first suggestion that can be made is that I find sizeable association between level of association with celebrity and purchase intent hence I can suggest that celebrity endorsement have been successful in campaign of associating with the celebrity but it further needs to be improved as there is less amount of association between level of association and purchase frequency.

2. The brand enhancement by celebrity endorser are quite good association is quite but keeping the according to their image that is according to the enhancement the customers perceives it quite difficult and it needs to be sustained.

3. Moreover from talks with the respondents it was also found by me that people valued good clean endorsements not cheap and sleazy.

BIBLIOGRAPHY

- ⇒ Alperstein, Neil M. (1991) "Imaginary Social Relationships with Celebrities Appearing in Television Commercials." Journal of Broadcasting and Electronic Media Vol 35, No.1, pp.43 – 58.
- ⇒ Alsmadi, Sami. (2006), "The Power of Celebrity Endorsement in Brand Choice Behaviour : An Empirical Study of Consumer Attitudes in Jordon," Journal of Accounting-Business & Management, Vol.13, pp.69-84.
- ⇒ Assael, Henry. (1984.) "Behavior and Market Action." Boston, Massachusetts: Kent Publishing Company,
- ⇒ Atkin, Charles and Martin Block,(February/March 1983), "Effectiveness of Celebrity Endorsers" , Journal of Advertising Research 23, 1: 57-62.
- ⇒ <http://ezinearticles.com/?The-Impact-of-Celebrity-Endorsement-All-Over-the-Brand&id=4239950> (accessed on 15th march 2011).
- ⇒ http://www.indianmba.com/occasional_papers/op88/op88.html
- ⇒ <http://www.coca-colaindia.com/brands/> (accessed on 17th march 2011).
- ⇒ <http://www.thehindubusinessline.in/manager/2010/05/31/stories/2010053150531100.htm> (accessed on 18th march 2011).
- ⇒ <http://businesstoday.intoday.in/bt/story/the-fizz-is-back/1/4180.html> (accessed on 22 march 2011).
- ⇒ <http://www.coolvenues.com/mba-journal /marketing/coca-cola-and-pepsi->

* Utkarsh Trivedi

Management

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 144-149
ISSN 2319 - 8168

TO STUDY FACEBOOK'S MARKETING POTENTIALITY: WITH SPECIAL REFERENCE TO YOUTH OF BHAVNAGAR CITY

*Nowadays company's orientation towards marketplace has been dramatically changed. Now, it's not about just convincing customers, but it's more than that. Time has arrived when company should treat customer as a part of family. There are various sources through which company can reach to targeted audience. Out of all, marketing through social media is growing like anything. Use of social media is a platform where you can reach every corner of any country without much added efforts. Most common social platform is Facebook. Companies are more engaged in activity of promotion through this huge platform. There are more than 60 million users in India (**Source: Wikipedia**), most of them are youngsters. So, company can sell their products through same. We wanted to understand the potentiality of Facebook as a Marketing Tool. Is it the way forward? Or can it be the replacement of Traditional Advertising? Or are we thinking too much? This brainstorming leads us to the topic concentrated to the youth of Bhavnagar city, where we had asked them about their opinions regarding different pages, different products/brands available to sell, different marketing activities done by companies like Brand Page, Organization Page, Celebrity Page [Endorser], or Gamification. We wanted to test out Potentiality of Facebook through various variables like Pages, Walls, Apps, Tagging, Opinion Leaders, Product Reviews/Launches/Updates/Discounts, Risks Involved, Reference Groups, Sponsored Links, and Promotional Offers etc. We asked 200 students from various faculties to understand the Potentiality of Facebook through structured questionnaire. Our analysis consists through various statistical methods like Hypothesis Testing and Factor analysis.*

Keywords: Youth, Facebook, Marketing, Products

INTRODUCTION

Social networks are becoming a highly profitable marketing tool for the companies with the increasing number of users. Firms are recognizing the advantages of web enhanced brand communities as a lever for relationship marketing communication. Brand communities not only provide companies with an additional communication

channel, but also allow the possibility of establishing linkages to devoted users. Researches on brand communities have shown that these communities have positive effects on consumers' brand attitude and attachment to a brand (**McAlexander, Schouten and Koenig, 2002**).

Facebook was launched in 2004 and have over 800 million active users, of which 350 million

* Faculty, Shree Sahajanand Institute of Management, Bhavnagar

users access Facebook through mobile devices. An average Facebook user is estimated to have at least 130 friends and is connected to 80 community pages, groups and events. There are more than 70 languages available on the site. Its main use is to establish and maintain relationships in work related situations, in political affiliations or just among friends and families Facebook has become the most powerful tool for marketing today. In April 2011, the company launched a new service for marketers and interested creative agencies which is a form of online platform (Portal) that allows marketers and creative design agencies to build brand promotions on Facebook. Facebook is now a direct competitor of Google in online advertising and this new service has made it possible for companies such as Financial Times and ABC News to create dynamic commercial graphics or advertisement.^[1]

According to the American Marketing Association, Marketing is an organizational function and a set of processes for creating, communicating, and delivering value to customers and for managing customer relationships in ways that benefit the organization and its stakeholders. In the definition above, the key words are "organizational function, and processes for creating, communicating, delivering, and exchanging offerings that have value for customers". From an organization perspective, the aspects of these processes referred in the definition above are brand awareness, advertising, public relations etc. Therefore for the sake of this study, we focus only on one branch of marketing which is brand awareness or brand management as a process of communicating or delivering value to customers.^[2]

RESEARCH METHODOLOGY

NEED AND SIGNIFICANCE OF RESEARCH :

In the light of above literature review the authors feel that there is an acute need to

study the potentiality of Facebook as a marketing tool. The authors want to test the following hypothesis to understand potentiality of Facebook.

RESEARCH OBJECTIVE : To study Facebook's Marketing potentiality: with special Reference to youth of Bhavnagar City.

RESEARCH METHODOLOGY : Here under exploratory design, extensive literature review is performed by the authors and in the light of this study hypothesis has been developed. The authors feel that for appropriate justification to the title it is necessary to conduct primary survey of Youth. Cross section data has been collected by interviewing four different Branches from Bhavnagar city. Due to time constrain, the universe is limited to Bhavnagar city and by non probability- quota sampling method total 167 respondents are analyzed. Authors have tried to collected equal number of samples from four different branches namely Management, Science, Arts and Computer Science. Although hundred percent equality is not maintained due to rejection of some questionnaires because of inadequate information. Factor analysis has been performed on the basis of variables comprises of different aspects. A Pilot survey of five respondents from each Group is conducted for validation of questionnaire⁹. The questionnaire was printed in English and it is an interviewer administered questionnaire. It included only close ended questions.

SURVEY INSTRUMENT : The questionnaire used in this study consisted of close ended questions. These questions included respondent access location, number of years using the Internet, types of Internet activities and time spent in a week on the Internet. A five-point labelled Likert type scale was used.

SAMPLING AND DATA COLLECTION : The sample for this study came from college students undertaking bachelor and postgraduate degree programmes. The sample

was chosen from college going students of various branches. Using a non-random sampling, upon obtaining respondent's consent, he/she was asked to complete the self administered questionnaire.

The questionnaires were distributed to 200 respondents in March 2013, out of which 167 Qualified for further research. The secondary data for this study were sourced mainly from newspapers, journals, publications,

magazines, and books accessed via the Internet.

DATA ANALYSIS : Descriptive analysis was used to report the profile of research respondent while Factor Analysis has been conducted with the help of SPSS 16 for this study. A statistical package, SPSS version 16 was used for data entry and to run the data for the statistical analysis.

Descriptive Statistics (Scales 1=Strongly Disagree to 5=Strongly Agree)

	Mean	Std. Deviation	Analysis N
Receiving Info about Product or Brand	3.2096	.75116	167
Following status and news	2.4132	1.20364	167
Being Informed to upcoming events	3.4132	1.02526	167
Knowledge about Particular Brand/Product	4.2096	1.16594	167
Styling Information	3.6108	1.35704	167
Pricing Information [Best Price & Discount]	3.2096	1.33006	167
Creative Ads	2.8024	1.16805	167
Images, Videos & Applications	3.8024	1.16805	167
I Like to show which of Products/Brands I am using	2.4012	.49161	167
Liking Brands/Products' page for Self Endorsement	2.2036	.74881	167
To become Opinion Leader about particular Brand/Product	3.4012	1.03003	167
Liking Page to Influence others to purchase that Brand/ Product	2.8024	1.46953	167

Inferential Statistics

H0: Gender's Purchase Decision through Facebook depends on Nature of Product.

H1: Gender's Purchase Decision through Facebook does not depend on Nature of Product.

Observed Data	Male	Female	Total
Tangible	15	22	37
Intangible	10	8	18
Both	8	17	25
None	32	55	87
Total	65	102	167

Oi	Ei	Oi-Ei	(Oi-Ei)2	(Oi-Ei)2/Ei
15	14.40	0.60	0.36	0.02
10	7.01	2.99	8.96	1.28
8	9.73	-1.73	2.99	0.31
32	33.86	-1.86	3.47	0.10
22	22.60	-0.60	0.36	0.02
8	10.99	-2.99	8.96	0.82
17	15.27	1.73	2.99	0.20
55	53.14	1.86	3.47	0.07
			Cal Chi Value	2.81

Cal. Value	Table Value	Result
2.81	7.815	Fail to Reject H0

$$Df = (R-1)*(C-1) = (4-1)*(2-1) = 3 \text{ (0.05 alpha)}$$

FACTOR ANALYSIS:

Component	Total Variance Explained			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	5.742	47.851	47.851	5.742	47.851	47.851
2	3.026	25.220	73.071	3.026	25.220	73.071
3	2.664	22.201	95.272	2.664	22.201	95.272
4	.567	4.728	100.000			
5	3.259E-15	2.716E-14	100.000			
6	2.081E-15	1.734E-14	100.000			
7	1.814E-15	1.512E-14	100.000			
8	8.082E-16	6.735E-15	100.000			
9	5.963E-16	4.969E-15	100.000			
10	-4.448E-16	-3.707E-15	100.000			
11	-1.151E-15	-9.589E-15	100.000			
12	-2.376E-15	-1.980E-14	100.000			
Extraction Method: Principal Component Analysis.						

It is apparent from the above table three components cover 10% of the data under Principle Component Analysis method and cover substantial variation. Again if we extend the limit then, the statistics reveal three components cover almost 95% of the data.

Component Matrix ^a	Component		
	1	2	3
Knowledge about Particular Brand/Product	.969	.148	.177
Styling Information	.950	.053	-.105
Pricing Information [Best Price & Discount]	.758	.126	.621
Creative Ads	.743	-.336	-.477
Liking Brands/Products' page for Self Endorsement	.952	.021	-.219
Liking Page to Influence others to purchase that Brand/ Product	.833	-.047	-.201
Receiving Info about Product or Brand	.279	.953	.077
Following status and news	-.146	.925	-.320
Being Informed to upcoming events	.364	.900	-.240
Images, Videos & Applications	.688	-.206	.696
I Like to show which of Products/Brands I am using	-.378	.502	.534
To become Opinion Leader about particular Brand/Product	.092	.050	.992
Extraction Method: Principal Component Analysis. a. 3 components extracted.			

Three Factors are clearly emerging from above tables, Awareness & Endorsement, Informational and Opinion Leadership. As Rotated Component Matrix revealed Receiving Info about Product or Brand, Following status and news Being Informed to upcoming events have higher correlation among all the variables, and these all are combined as Informational factors.

Knowledge about Particular Brand/Product, Styling Information, Pricing Information [Best Price & Discount], Creative Ads, Liking Brands/Products' page for Self Endorsement and Liking Page to Influence others to purchase that Brand/ Product has considerable correlation with factor combined as Informational Factors.

Following table clearly indicates the variables and factors relationship:

Variables	Factors
Knowledge about Particular Brand/Product Styling Information Pricing Information [Best Price & Discount] Creative Ads Liking Brands/Products' page for Self Endorsement Liking Page to Influence others to purchase that Brand/ Product	Awareness & Endorsement
Receiving Info about Product or Brand Following status and news Being Informed to upcoming events	Informational
Images, Videos & Applications I Like to show which of Products/Brands I am using To become Opinion Leader about particular Brand/Product	Opinion Leadership

It is apparent from the factor analysis that Individual Likes the Page of Any Product/Brand on Facebook of Particular Products/Brands mainly to stay aware & endorsing it and receiving information about brands and Products.

REFERENCES

1. Tuula Lehtimäki, Jari Salo, Heidi Hiltula, Mikko Lankinen, *HARNESSING WEB 2.0 FOR BUSINESS TO BUSINESS MARKETING - LITERATURE REVIEW AND AN EMPIRICAL PERSPECTIVE FROM FINLAND*, UNIVERSITY OF OULU, 2009
2. Noor Raihan Ab Hamid- Universiti Tun Abdull RazakRomiza Md Akhir- UNITAR International University, Aw Yoke Cheng- Asia Pacific University, *Social media: an emerging dimension of marketing communication*, Journal of Management and Marketing Research
3. Niyoosha Jafari Momtaz , Abdollah Aghaie, Somayeh Alizadeh Postgraduate Student, Associate professor, Assistant professor Dept. of Industrial Engineering, K. N. Toosi University of Technology, Tehran, Iran, *Social Networks for Marketing: Benefits and Challenges*, May 2011.

APPENDIX

Table 2: Summary of respondent profile (sample size = 167)

Respondents Characteristics	Sub-Profile	Percentage
Gender	Male	38.9%
	Female	61.1%
Education Level	Graduate	39.52%
	Post-Graduate	60.54%
Branch	Management	49.70%
	Science	9.58%
	Arts	20.36%
	Computer Science	20.36%

APPENDIX**Table:1** List of Variables and operationalization of items & Cronbach's Alpha values for variables under study

Variables Items	Items	Cronbach's Alpha Value
Awareness	<p>I Like the Page of Any Product/Brand on Facebook to Receive Information about That Particular Product/Brand.</p> <p>I Like the Page of Any Product/Brand on Facebook to Follow Status updates & News about Particular Product/Brand.</p> <p>I Like the Page of Any Product/Brand on Facebook to be informed about upcoming events of Particular Product/Brand.</p> <p>I Like the Page of Any Product/Brand on Facebook to get knowledge about Particular Product/Brand.</p> <p>I Like the Page of Any Product/Brand on Facebook to get information of Style, Looks & Tips about Particular Product/Brand.</p> <p>I Like the Page of Any Product/Brand on Facebook to informed about best Prices & Discounts Available in Particular Product/Brand.</p>	0.821
Engagement Activities	<p>I do follow attractive wall pages on Facebook.</p> <p>I do Comment on attractive wall pages of Facebook.</p> <p>I do read interesting posts about Different Brands/Products on Facebook.</p>	0.730
Risk	<p>I do Product specific interaction with the help of live chat through Facebook.</p> <p>I become More aware or Interested about Particular Brands/Products after reading its content on Facebook.</p> <p>I do follow Gamification (integration of Game dynamics into Advertisement Campaign) about Particular Brands/Products on Facebook</p> <p>I do Comments on wall pages which Tags me on Facebook.</p> <p>Social Risk (will Society accept Your Brands/Products)</p> <p>Functional Risk (will your Brands/Products perform as per your expectation)</p> <p>Financial Risk (will your money gets worth, what will if Brands/Products does not work well)</p> <p>Physical Risk (will your Brands/Products create any harm to your body)</p> <p>Psychological Risk (will Brands/Products purchased fits with your image)</p> <p>Time Risk (will Brands/Products performs on Time)</p>	0.898

* Bhavik Parmar

Management

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 150-152
ISSN 2319 - 8168

"EMERGING TRENDS OF PASSING OFF BY FMCG LOCAL PLAYER IN RURAL BHAVNAGAR- A CRITICAL REVIEW"

Passing off is a common law tort which can be used to enforce unregistered trademark rights. The tort of passing off protects the goodwill of a trader from a misrepresentation that causes damage to goodwill. The law of passing off prevents one person from misrepresenting his/her goods or services as being the goods and services of the claimant, and also prevents one person from holding out his or her goods or services as having some association or connection with the plaintiff when this is not true. Practices of passing off by local FMCG player has been consistently increasing day to day. For e.g. "Kurmure" instead of "Kurkure". They design same packaging with same color to cheat the consumers. Present study critically review practices of passing off by local FMCF player at Rural Bhavnagar. Scope of the study is limited to four villages of Bhavnagar district i.e. Sidsar, Kamlej, Nari, and Kardej.

Key words: FMCG Players, Passing off, Rural Bhavnagar

Introduction:

A cause of action for passing off is a form of intellectual property enforcement against the unauthorized use of a mark which is considered to be similar to another party's registered or unregistered trademarks, particularly where an action for trademark infringement based on a registered trade mark is unlikely to be successful (due to the differences between the registered trademark and the unregistered mark). Passing off is a form of common law, whereas statutory law such as the United Kingdom Trade Marks Act 1994 provides for enforcement of registered trademarks through infringement proceedings.

Passing off and the law of registered trademarks deal with overlapping factual situations, but deal with them in different ways. Passing off does not confer monopoly

rights to any names, marks, get-up or other indicia. It does not recognize them as property in its own right.

Instead, the law of passing off is designed to prevent misrepresentation in the course of trade to the public, for example, that there is some sort of association between the business of defendant and that of the claimant. Another example of passing off is where the defendant does something so that the public is misled into thinking the activity is associated with the claimant, and as a result the claimant suffers some damage, under the law of passing off it may be possible for the claimant to initiate action against the defendant. Passing off is a common law tort which can be used to enforce unregistered trademark rights. The tort of passing off protects the goodwill of a trader from a misrepresentation that causes damage to goodwill.

*** Co-Ordinator, M.J.College Department of Commerce-BBA, Bhavnagar**

The law of passing off prevents one person from misrepresenting his/her goods or services as being the goods and services of the claimant, and also prevents one person from holding out his or her goods or services as having some association or connection with the plaintiff when this is not true.

Objective of the study:

- To know about passing off practices at Bhavnagar Rural
- To know about consumer awareness about passing off practices
- To critically review passing off practices and to suggest remedial measures to overcome such practices

Research Methodology:

Present study focus on critical review of passing off practices by FMCG player at Rural Bhavnagar. Design of the study is descriptive in nature. Four villages have been taken as sample such as Sidsar, Kamlej, Nari, and Kardej of Bhavnagar Tehsil (Gujarat). Required data has been collected through unstructured interview.

Passing off practices (findings):

Summary of findings:

- Local FMCG players include Kurmure, Parle-D, Glucone-D, Daily Milk etc. who try to attract customer by misrepresentation by introducing same color of packaging, logo etc.
- Consumers at rural Bhavnagar are very less aware about passing off practices due to low level of literacy.
- Passing off practices are found for FMCG products such as Snacks (Gopal Namkeen by Tulsi) Biscuit & Confectionery (Parle-G by Parle-D) etc.

Conclusion:

I would like to conclude from the survey that passing off practices has been increasing in Rural area and consumer awareness programme should be run to give information about such passing off practices and consumer should try to take purchasing decision after thoroughly analyzed Brand name, packaging , logo etc.

References

- ⇒ http://en.wikipedia.org/wiki/Passing_off
- ⇒ <http://www.amarjitassociates.com/articles/passing.htm>
- ⇒ <http://www.amarjitassociates.com/articles/passing-off-infringement.htm>
- ⇒ <http://www.indiankanoon.org/search/?formInput=passing-off>
- ⇒ <http://www.selvamandselvam.in/passing-off-in-india-looping-the-loop-holes/>

* ડૉ. સી.કે. પટેલ

Commerce

Research Zone India
Vol. 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 153-155
ISSN 2319 - 8168

પ્રસ્તાવિત ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ બીલ

આવકવેરો એ દરેક દેશની સરકાર માટે આવકનું એક મહત્વનું સાધન છે. તેમાં રાજ્યની વિકાસની જરૂરિએ અને પહોંચી વળવા માટે વધારાના નાણા મેળવવાની પૂરતી શક્યતાઓ છે. ભારતમાં પ્રથમ વખત અંગ્રેજ શાશકોએ ૧૮૬૦ માં આવકવેરો દાખલ કર્યો હતો. ૧૮૫૬-૫૭ માં ભારતમાં સૈન્ય રાખવાનો ખર્ચ વધી જવાથી ભારતના પ્રથમ નાણા સભ્ય તરીકે જેંસ વિલ્સને આવકવેરો દાખલ કર્યો હતો. આ કામચલાં સ્વરૂપમાં આખવામાં આવેલ વેરો સમય જતાં કાયમી સ્વરૂપે ૧૮૮૬માં દાખલ થયો. આ ધારામાં વારંવાર ફેરફારો કરવામાં આવ્યા, જેના પરિણામે તેનું મૂળ સ્વરૂપ બદલાતું ગયું અને કાયદો ખૂબજ ગૂર્ચાણાભર્યો બનતો ગયો તેથી સમગ્ર ભારતમાં આવકવેરા ધારો ૧૮૬૧ દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. જેનો અમલ ૧ લી એપ્રિલ ૧૮૬૨થી કરવામાં આવ્યો હતો. આ કાયદામાં ૨૮૮ કલમો અને ૧૪ પરિશિષ્ટો છે. છેલા પાંચ દશકામાં તેમાં પણ ૩૦ થી વધુ વખત ફેરફારો કરવામાં આવ્યા છે. તેથી સામાન્ય કરદાતા માટે ખૂબજ ગૂર્ચાણાભર્યો બની ગયો છે. આ કાયદામાં રહેલી ક્ષતિઓ અને છટકબારીઓ પર નિયંત્રણ મૂકવા અને કાયદામાં સરળતા લાવવાના હેતુથી ભારત સરકારે એક કમિટીની રચના કરી તેણે અનેક નવા સુધારાઓ સાથે સૂચિત ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ બીલ ૨૦૦૮ રજૂ કર્યું. વ્યારબાદ કેબિનેટે સૂચિત ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ બીલ ૨૦૧૦ ના ડ્રાફ્ટને ૩૦મી ઓગસ્ટ ૨૦૧૦ ના રોજ મંજૂર કર્યો. હાલનો આવકવેરા ધારો ૧૮૬૧ અને સપ્તિવેરા ધારો ૧૮૫૭ ની જગ્યાએ ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ બીલ આવશે. આ સૂચિત બીલમાં ૩૧૮ કલમો અને ૨૨ પરિશિષ્ટો છે. નાણામંત્રીશ્રી ચિંદંબરમે ૧૯૧૩ થી આ ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ સંપૂર્ણ લાગુ પાડશે એમ લાગતું હતું પરંતુ સૂચિત ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ બીલ લાગુ પાડી શકાય નથી.

ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) બીલ ના હેતુઓ

ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) બીલ નો મુખ્ય હેતુ ઇન્કમ ટેક્ષ, ડિડિન ડિસ્ટ્રીબ્યુશન ટેક્ષ, ફ્રિઝ બેનિફીટ ટેક્ષ અને વેલ્ય ટેક્ષ ના કાયદાને સરળ બનાવી ગુર્ચાડાઓ દૂર કરવાનો અને કરદાતાઓનું કરભારણ ઓછુ કરવાનો છે. પ્રત્યક્ષ કરવેરાના માળખાને સ્થિર, પારદર્શક અને સ્થિતિ સ્થાપક બનાવી બિનજરી કાયદાકીય જદાઓ દૂર કરવાનો છે.

ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) બીલ ના મુખ્ય આકર્ષણો

ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) બીલ ના મુખ્ય આકર્ષણો નીચે મુજબ છે.

૧. સૂચિત ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) બીલ દ્વારા મોટા ભાગની કરમુકત આવકો રદ થશે. ઇકવીટી મ્યુચ્યુલ ફંડ, નેશનલ સેવિંગ્સ સટિફિકેટ, ટર્મ ડિપોઝિટ, યુનિટ સંકલિત વીમા યોજના, લાંબા ગાળાના ઇન્જાસ્ટ્રીકરાર બોન્ડસ, હાઉસીંગ લોનની પરત ચુકવણી તથા તેની ખરીદી વખતે ચુકવેલ સ્ટેમ્પ ફી, રજુસ્ટ્રેશન ફી વગરે માટે મળતા કર લાભ રદ થશે.

૨. ઇન્કમ ટેક્ષ, ડિડિન ડિસ્ટ્રીબ્યુશન ટેક્ષ, ફ્રિઝ બેનિફીટ ટેક્ષ અને વેલ્ય ટેક્ષ રદ થશે અને તેની જગ્યાએ ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) આવશે.

૩. આવકવેરાની આકારણી માટે આકારણી વર્ષ અને પાછળું વર્ષ એમ બે વર્ષના ખ્યાલો દ્યાને લેવાના હોય છે તે દૂર થઈ જશે. હવે સૂચિત ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડમાં નાણાકીય વર્ષના ખ્યાલને દ્યાનમાં લેવાનો રહેશે.

૪. વસવાટને આધારે હાલમાં આવકવેરા ધારામાં ત્રણ રહેઠાણના દરજાઓ છે. (૧) રહીશ (૨) સામાન્ય રહીશ અને (૩) બિન રહીશ. સૂચિત ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) બીલમાં રહેઠાણના દરજાઓ માત્ર બે રહેશે (૧) ભારતીય રહીશ (Resident of India) અને બિન રહીશ (Non-Resident).

એસો. પ્રોફેસર, આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, નિઝર

પ. હાલનાં આવકવેરા ધારા મુજબ કરદાતા એટલે (૧) આવકવેરા કાયદા હેઠળ કોઈ કર અથવા નાણાની કોઈ રકમ જૈવીકે, વ્યાજ, દંડ કે કોઈ ટેક્ષની રકમ ભરવા માટે જવાબદાર શખ્સ અને (૨) આવકવેરા ધારા હેઠળ જેની સામે કોઈ પગલા લેવામાં આવ્યા હોય. સૂચિત ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડમાં કરદાતા ગણવા માટે વધારાની બે બાબતો ઉમેરવામાં આવી છે. (૧) જે શખ્સ આ કાયદા હેઠળ રીફંડ મેળવવાને પાત્ર હોય અને (૨) જે શખ્સ આ કાયદા હેઠળ સ્થેચિક રીતે ટેક્ષ અંગે રીટન ફાઇલ કરતો હોય.

૬. સરકારી કરદાતાઓને આવકવેરા ધારો ૧૯૬૧ માં સમાવેશ કરવામાં આવેલ નથી. જ્યારે સૂચિત ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડમાં આવકવેરો કે સંપત્તિવેરો ભરવા માટે જવાબદાર હોય કે ન હોય તો પણ સરકારી કરદાતાઓને આવરી લેવામાં આવેલ છે.

ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) બીલ ની અસરો

નાણાકીય વર્ષ ૨૦૧૨-૧૩ થી લાગુ પડનાર ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) બીલમાં નિયત રોકાણોમાં રોકાણ કરવાથી જે રાહત મળે છે તે દૂર કરવા માટેની જોગાવદ્ય કરવામાં આવનાર છે. તથા આવકવેરાના દરોમાં મહત્વના ફેરફારો કરવામાં આવનાર છે. ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) મહત્વની અસરો નીચે મુજબ છે.

૧. Minimum Alternate Tax (MAT) ના નવા સૂચિત દરો

હાલમાં Minimum Alternate Tax (MAT) ના દર બુક પ્રોફિટના ૧૮% (સરચાર્જ અને એજ્યુકેશન સેસ અને હાયર એજ્યુકેશન સેસને દ્વારાનું લેતા જેનો અસરકારક દર ૧૮.૬૩%) પ્રવર્તે છે. સૂચિત ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) બીલમાં Minimum Alternate Tax (MAT) ના દર બુક પ્રોફિટના ૨૦% કરવામાં આવેલ છે.

૨. ચચ્ચાવત રહેલ સ્વા રહેઠાણના મકાન અંગે ઉછીની લીધેલ મૂડીના વ્યાજની રાહત

તા. ૧-૪-૧૯૮૮ પછી સ્વા રહેઠાણના મકાન અંગે મકાનની ખરીદી, બાંધકામ, પુન: બાંધકામ અને સમારકામ માટે ઉછીની લીધેલ મૂડીના વ્યાજ પર રૂ. ૧,૫૦,૦૦૦ કપાત આપવામાં આવે છે તે ચચ્ચાવત રાખવામાં આવેલ છે.

૩. મકાન મિલ્કટની આવકના શીર્ષક હેઠળ કલમ ૨૪ હેઠળ મળતી કપાતમાં ઘટાડો

મકાન મિલ્કટની આવકના શીર્ષક હેઠળ કલમ ૨૪ હેઠળ મળતી કપાત ચોખા વાર્ષિક મૂલ્યના ૩૦% થી ઘટાડીને ૨૦ % કરવામાં આવશે.

૪. રીટન ફાઇલ કરવાની તારીખમાં ફેરફાર

ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) બીલમાં આવકવેરા રીટન ફાઇલ કરવાની તારીખમાં નીચે મુજબના ફેરફાર કરવામાં આવેલ છે.

૧. Minimum Alternate Tax (MAT) ના નવા

સૂચિત દરો

અ.નં	કરદાતાનો પ્રકાર	હ્યાલની રીટન ફાઇલ કરવાની તારીખ	સૂચિત DTC હેઠળની રીટન ફાઇલ કરવાની નવી તારીખ	સૂચિત DTC હેઠળ પ્રથમ રીટન ફાઇલ કરવાની તારીખ
૧	દંધો ન કરનાર અને કંપની સિવાયના કરદાતાઓ	૩૧ મી જુલાઈ	૩૦ મી જૂન	તા. ૩૦-૬-૧૨
૨	કંપની અને કરપેરા ઓડિટ લાગુ પડતું હોય તેવા કરદાતાઓ	૩૦ મી સપ્ટે.	૩૧ મી ઓગસ્ટ	તા. ૩૧-૮-૧૨

૧. ટૂંકાગાળાના મૂડીનફા અને લાંબાગાળાના મૂડીનફા વચ્ચેની ભેદરેખા રૂ

કોઈપણ મૂડી મિલ્કટ ખરીદા કે પ્રાપ્ત કર્યા પછી ૩૬ માસ પહેલા વેચાણ, ફેરબદલી કે હસ્તાંતર કરવામાં આવે તો ટૂંકાગાળાનો મૂડીનફો ગણાય છે. અને ૩૬ માસ પછી વેચાણ કે ફેરબદલી કરવામાં આવે તો લાંબાગાળાના મૂડીનફો કહેવામાં આવે છે. માન્ય જામીનગીરી માટે ૧૨

માસ પછી વેચાણ કે ફેરબદલી કરવામાં આવે તો લાંબાગાળાના મૂડીનફો કહેવામાં આવે છે. હવે સૂચિત ડાયરેક્ટ ટેક્ષ કોડ (D.T.C.) બીલમાં ટૂંકાગાળાના મૂડીનફા અને લાંબાગાળાના મૂડીનફા વચ્ચેની ભેદરેખા દૂર કરી દેવામાં આવી છે. હવે મૂડીનફાની આવક સામાન્ય સાધનોમાંથી મળેલ આવક ગણાશે. તથા હાલની જેમ ટૂંકાગાળાના મૂડીનફા અંગે સૂચકાંક આધારિત મૂડી

પડતરનો લાભ મળશે નહિ.

૨. કુલ આવકની ગણતરી માટે આવકના સાધનોનું વર્ગીકરણ

આવકવેરા ધારા ૧૯૬૧ હેઠળ આવકના કુલ પાંચ સાધનો કે શીર્ષકો ગણવામાં આવેલ છે. હવે સૂચિત ડાયરેક્ટ ટેક્સ કોડ (D.T.C.) બીલમાં આવકના સાધનોને મુખ્ય બે સાધનોમાં વહેંચવામાં આવેલ છે. (૧) સામાન્ય આવકના સાધનો અને (૨) ખાસ આવકના સાધનો (અ) સામાન્ય આવકના સાધનોમાં નીચેની આવકોનો સમાવેશ થાય છે.

૧. પગાર કે રોજગારીની આવક

૨. મકાન મિલકતની આવક

૩. દંધા વ્યવસાયની આવક

૪. મૂડીનફાની આવક

૫. બાકીના અન્ય સાધનોની આવક

(બ) ખાસ સાધનોની આવક

૧. કોઇપણ કરદાતા માટે

જે આવકનું પુનરાવર્તન ન થતું હોય તેવી આકસ્મિક આવકો જેવી કે વ્યુહરચના હિન્દિકાઈ, ઈડ, ઘોડાઈડ, લોટરી અને પતાની રમત વગેરેમાંથી મળેલ આવક કરપાત્ર ગણાશે.

૨. બિન રહીશની આવક

બિનરહીશ કરદાતાએ મેળવેલ વ્યાજ અને ડિવિડની આવક જેના પર ડિવિડન વહેંચણી હેરો (DDT) ચુકવવામાં આવેલ ન હોય તથા ભારતમાંથી રોયલ્ટી, ટેકનીકલ ફી કે અન્ય રોકાણોમાંથી આવક મેળવી હોય.

૩. ભારતીય નાગરિક સિવાયના બિનરહીશે રમતગમત અને તેની સાથેની પ્રવૃત્તિમાંથી આવક

ભારતીય નાગરિક સિવાયના બિનરહીશે રમતગમત, રમતગમતની જાહેરાત, બ્યુગ પેપર, મેગઝિન કે જર્નલમાં રમતગમતના આર્ટિકલ લખવાની પ્રવૃત્તિમાંથી મેળવેલ આવક

૪. બિનરહીશ સ્પોર્ટ્સ એશોશિઅશન કે સંસ્થાએ મેળવેલ આવક

૫. બિનરહીશ સ્પોર્ટ્સ એશોશિઅશન કે સંસ્થાએ ભારતમાં રમાયેલ કોઇપણ રમતગમત અંગે રોયલ્ટી મની કે તેના જેવી કોઇપણ મેળવેલ આવક કરપાત્ર ગણાશે.

References

- ⇒ Singhania, Vinod K., Direct Tax Ready Reckner, 33rd Edition, Taxman Publication (P) Pvt. Limited, New Delhi.
- ⇒ Direct Tax Code Bill -2010-section
- ⇒ Direct Tax Code by Taxman
- ⇒ www.pankajbatra.com/india/new-direct-tax-code-dtc-highlights/
- ⇒ [www.ndtv.com/article/business/new-dir](http://www.ndtv.com/article/business/new-direct-tax-code)
- ⇒ www.economictimes.indiatimes.com/news/eco.
- ⇒ [www.indiasummary.com/2010/06/16/direc](http://www.indiasummary.com/2010/06/16/direct-tax-code)
- ⇒ www.profit.ndtv.com/news/show_new-direct-tax-code
- ⇒ www.economictimes.indiatimes.com/quicarticles_show/5578251.cms

* Dr.Dilip.B. Joshi

** Dr. Ashok B. Trivedi

Commerce

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 156-158
ISSN 2319 - 8168

EVALUATION OF GOKUL GRAM YOJANA (WITH REFERENCE TO SAURASHTRA REGION)

Introduction:

This Program Came into existence in the year 1995-96 In the year 1998-99 this program was started and the implementation of the program was extended up to 2011-12, In this program all the villages of the state have been covered in 5 year scheme.

Aims and Objective of this scheme:-

- * To Co-ordinate the different Schemes in Stipulated time period
- * To provide employment opportunities
- * To harness peoples power in the development process
- *With the help of public participation and decentralization of power to make villages beautiful clean and provide facilities

Financial Scheming:-

Under the Scheme all facilities which are looking in the villages cover under the scheme a sum of Rs 15 lacks is to be provided per village out of which Rs 5 lacks are to be allotted by the scheme and the deficit of RS 10lacs is to be generated from Co-ordination of other scheme as well as contribution from industries and business houses.

Facilities to be included under the scheme:-

Permanent / paved approached road, proper internal roads of the villages, facilities for providing pure drinking water, bathrooms, maintains of village lakes, maintains of proper School rooms, nursery, aanganwadi,

community hall, panchayat office, provading street light, providing Clean common toilets, development of grazing land for Cattles, A-forestation etc. are the facilities which are covered under this scheme.

Implementation of the scheme:-

This Scheme is implanted under the Chairmanship of the village sarpanch under whom a program implementation community made up of members from the village is formed.

After the implementation is over a village sabha is convened to decide that all the facilities included in the scheme are available and functional this resolution of the village sabha is the verified by the governing body of the district who on satisfaction than declares the village as "Gokul Gam"

Performance of Gokul Gam Yojana:-

The performance of the scheme is given have below:-

Villages declared as Gokul Gam

Year	Villages	Difference
2006-07	14183	-
2007-08	14834	651
2008-09	15616	782
2009-10	16621	1005
2010-11	17682	1061

Source:- Department of Rural Development of Gujarat State 2006 to 2011

***Asso. Professor, Smt.P N R Shah mahila Arts & Commerce College, Palitana.**

**** Assistant Professor, Arts & Commerce College, Savli, Dist-Vadodara**

In the upper table are scheme shown villages which are included year wise in Gokul Gram Yojana and the yearly difference.

The table shows that in the year 2006-07, 14183 Villages were declared Gokul Gram. Where as in year 2007-08, 14834 villages were declared Gokul Gram. This means that 655 villages were added in 2007-08, 782 village were added 95 Gokul Gram in 2008-09, 1005 villages were declared Gokul Gram in the year 2009-10 and 1061 villages were declared Gokul Gram in the year 2010-11, In the above scheme in Gujarat the different type of Facilities made listed in the table given have below:-

Work Competition done till 31st Augst- 2010

No	Information	Number
01	Road	35739
02	Village tanks	7360
03	Water Drinking Facilities	29754
04	Room for School	15456
05	Public / Private Sanitation	12322
06	Electricity	3077
07	Water for cattle	8137
08	Village A-Forestation	2885
09	Shifting of Garbage	15879
10	Septic tanks & Wells	19888
11	Community Hall	11288
12	Panchayat Office	2858
13	Painting of Houses	5638
14	Other	13756
	Total	184037

Source:- Department of Rural Development of Gujarat State 2006 to 2011

Examining the figures given in the above table it can be observed that that the development of facilities under "Gokul Gram Programme" to major developments have occurred first is the construction of public roads and second is the facilities of providing portable drinking water and therefore under this program this physical and in fractural development can be seen prominently in the villages covered under this

program. Simply put a village become like "Gokul"

Gokul Gram Yojana (Table Shows on Last Page of this Artical)

:- Department of Rural Development of Gujarat State 2006 to 2011

The table above shows the financial activities carried out under Gokul Gram Yojana During the year 2006-07 Surendranagar district was allotted Rs.124.55 lacs under the schemes against this the expenditure was Rs.126.40 lacs. In Bhavnagar district Rs.123,00lacs were spent against the allotment of Rs.122.88 lacs in Rajkot district Rs.13200 were spent out of the Rs.132.12 lacs allotment is Amreli district Rs.129.20 lacs were allotted the expenditure was Rs.161.61 lacs This shows that the expenditure has exceeded to the allotted the maximum fund but Amreli district tops in expenditure. During the year 2010-11 Bhavnagar district allotment was maximum funds and the district tops is expenditure also. During all the year under study expenditure under the scheme exceed the allotted funds in all the districts.

'Gokul Gram yojana' is a scheme aiming at providing facilities and bare amenities in rural areas. The scheme has been a landmark in the development of villages A number of activities are taken up under this scheme which include of connecting paddy roads, roads within the villages, watering facilities for drinking water supply, bathing and washing places, cleaning of wells and ponds watering place for animals, development of praline land of school Anganwadi and Balwadi, community hall stockpiles painting of building and walls toilet etc. Development of these activities brings about change in the village community like by carrying out concrete efforts for betterment of villages

Gokul Gram Yojana

Sr. No	District	Financial Allotment (Rs. Lacks)					Actual Amount cost (Rs. Lacks)				
		200 6- 200 7	200 7- 200 8	200 8- 200 9	200 9- 201 0	201 0- 201 1	200 6- 200 7	2007 - 2008 9	200 8- 200 9	200 9- 201 0	201 0- 201 1
		200 6- 200 7	200 7- 200 8	200 8- 200 9	200 9- 201 0	201 0- 201 1	200 6- 200 7	2008 2	200 89	200 05	200 0
1	Surendr anagar	124. 25	114. 08	109. 40	159. 40	138. 00	126. 40	96.63 25	144. 80	179. 00	142.
2	Bhavana gar	122. 88	109. 78	188. 70	148. 12	152. 12	123. 00	138.6 2	195. 69	167. 20	179. 28
3	Rajkot	132. 12	117. 82	108. 05	138. 12	128. 88	132. 00	128.0 0	118. 05	159. 18	138. 12
4	Amreli	129. 20	114. 17	109. 03	89.3 0	40.0 0	161. 61	95.54 2	73.8 0	92.0 1	18.4
5	Gujarat State	350 0.00	360 0.00	380 0.00	380 0.00	400 0.00	325 2.68	3165 8.72	356 8.59	347 5.93	241 3.44

Source : - Annual Reports of DRDA, Surendranagar, Bhavangar, Rajkot, Amreli, 2006 to 2011

* B. B. Trivedi

Commerce

Research Zone India
Vol. 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 159-161
ISSN 2319 - 8168

"EVALUATION OF WATER SHED DEVELOPMENT PROGRAM WITH REFERENCE OF BHAVNAGAR DISTRICT "

In 1994 a Community was formed under the Chairmanship of Dr C H Hanumant Rao in Which It Was Proposed to Implement Water Shed development Program With the participation of the people of the Village because till then most of the programs were working only at administrative level and the benefit did not reach those for whom the program was device with a view to generate employment and maintain environmental balance and by linking the two the government of India started the water shed development program in the year Oct 1994.

In this program the limited definition and scope of Water shed was magnified Those rural Areas Which needed development were identified and a few villages or one village was selected. After taking into Consideration the revenue area and the cultural diversity of the village a few development issues were undertaken with the involvement of village people for the overall development of the village

Guidelines of the Water Shed Development Program:

The areas which have the possibilities of drought desert areas ,the wasteland areas without forests are covered under the scheme and they are to be provided with 500 Hectors Water sheds scheme .This scheme will be gradually undertaken and the villages covered under this scheme will be provided

with watershades. The area which should be covered should have the capacity of 6200 Hectors' land and in this capacity smaller or large sheds of water can be selected.

Aims and objectives of water shed schemes

* The development of those Villages which are directly or indirectly depended on this scheme of water sheds there economic development should be put into momentum

* To encourage the savings and thereby to introduce new economic activity with ultimate intention to develop human and other resources and thereby creating the employment.

* To utilize the land , water and other natural resources like Vegetation Which are available in the areas of those water sheds , so as to minimize environmental damage and to slow down and possibly reverse the drought situation and thereby also to push further economic development.

* To take step by step actions to increase the efficiency of natural resources and to administer the generated estates in the water sheds areas.

* To try to reestablish the environmental balance.

* To undertake activities which will enable the development of human resources and increase income.

* To do underground water storage.

* To prevent the bad effects of drought by

* Deptt. Of Economics, Bhavan's College, Dakor. Dist-Kheda

water harvesting.

- * To bring out public awareness
- * To bring out educational awareness
- * To make equal distribution and maintains of benefits
- * To provide opportunities for local employment
- * To improvise public health
- * To undertake such kind of activities which would help women in their economic & social situation?

The norms for the works to be done under “Water Sheds Scheme”

The following norms are decided for the works to be done under this water sheds schemes:

- * Development activities or 80% of the area properly covered by treatment by water sheds
- * Out of the started work 80% works was completed in time unit and in the limit of estimated expenditure
- * Out of the started work of the project 80% of work should be conducted by beneficiary group
- * The 80% activity like technology forestation cattle breeding, crop administration and horticulture etc should have been accepted by 50% of the beneficiary groups
- * With reference to the problems the solution of 80% of it should have been solved by local technical awareness and engineering designs and also the local problems should have been solved by proper technology

Guidelines for Expenditure “For the Scheme”

To establish the equal standards of expenditure for the whole country for the water sheds scheme or its development does not seem to be proper with reference to that the expenditure policy should be decided by water shade development team in co – ordination with water shed community and minimum rate of wages should be sanctioned by keeping in co-ordination with related” district perished agency “ The market values of prevailing in the area should also be kept

in mind keeping in –consideration the proportion of expenditure the number of village should be decided were the works of water sheds development scheme is to be undertaken

The Matter of administration expenditures can be claimed from “District rural Development agency” this claim can be made by district rural development agency, The Water shed development teams, the water shed communities, and they will have to bear in mind the maximum limit of expenditure available from the funds.

Works Done “Under the Scheme”

Many works have been completed under water shed scheme in Gujarat state as checked dams, boribandh khet talawadi, water resource lakes nala-bandhi, drip irrigation, tree schemetation etc.

* Up to the year 2011, 44.79 Hectare area has been improvised by 2011 in Gujarat state 5590 projects have been sanctioned so far under water resource water development programme for this project the expenditure of 1.65.588 lacks has been done.also by the year 2011, 37327 Check dams have been constructed under this program in Gujarat state.

Water Shed(Hariyali) yojana in Bhavnagar District-

Years	Financia Allotment (Rs.in Lacks)	Actual Amount Cost (Rs.in Lacks)
2006-2007	452.00	228.00
2007-2008	498.00	358.22
2008-2009	518.95	523.24
2009-2010	1036.41	758.35
2010-2011	998.25	702.34

Source-Department of Rural Development of Gujarat State 2006 to 2011

The above table clearly indicates that during the year 2006-2007, total Rs. 452.00 Lac was allotted for the Water-shad Planning of Bhavnagar District. However, the actual

expenditure cost only Rs. 228.00 lac in this respect. In the same way, during the year 2007-2008 and 2008-2009 Rs. 498.00 lac and Rs. 518.95 respectively were allotted for this Planning. But the actual expenditure was 358.22 and 523.24 respectively for this planning. Whereas during the year 2009-2010, the highest grant was allotted which was Rs. 1036.41 .However, the total expenditure against this was Rs. 758.35 lac. During the year 2010-2011 total Rs. 998.25 was allotted for this planning whereas the actual expenditure was Rs. 702.34 lac. Hence, it is inferred that the actual expenditure for this planning is lesser than granted fund, excluding the year 2008-2009, which clearly indicates that there is a lack in the financial planning for the Water Shade Plan of Bhavnagar District. Hence, it is recommended to plan accurately for the appropriate finance that is –allotment and cost.

References

- ⇒ **B.S.Bhatia, G.S.Batra** "Rural Development Management" Deep & Deep Publication, New Delhi, 2001
- ⇒ **Bhadouria, P.B.S., and S.C.Dua,** "Rural Development Strategy and Perspective", Anmol Publications, New Delhi, 1986.
- ⇒ **Chambers Robert** "Rural Development: Putting the Last First", London; Longman, 1983, p.147.
- ⇒ **Dantwala, M.L.** "Poverty in India" Dain and Norv : 1870-1970 MacMillan Company of India Ltd. Delhi. (1973)
- ⇒ Department of Rural Development of Gujarat State 2006 to 2011

* Vishvnath Borse

Commerce

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 162-164
ISSN 2319 - 8168

IMPACT OF EDUCATION ON FERTILITY IN SURAT DISTRICT

This paper is mainly focused on relation between education and fertility in male and female. To fulfill of objective of this paper, 120 samples is selected from Surat district. After applying χ^2 test we find out that there is no relation between education and fertility. But when we so average no children of both male and female education wise we know that fertility rate is decreasing with increasing of education level in both male and female. Moreover in female it is decreasing faster than male.

Key Words: Fertility, Average no of child, family size, Breast-feeding, Education level

Introduction

Woman Education plays important role in world wide. It does not improve their earning ability only but also empower them to deciding their family size. Several studies show that educated women delay marriages, use family planning method and wants small family for better child health as well as for better child education.

According to census 2011, population of Gujarat crossed 6 crore digit. The population of Gujarat increased 19.17% between population census 2001 and population census 2011. In district level, Surat district has 42.19% population growth rate during census 2001-2011 which is highest among other district of Gujarat. Now it very important decrease population growth rate of Surat district. It is only possible through increasing education level of woman which may be cause late marriages and increase the use of birth control techniques and reduce the demand of certain number of children, also education affect the social life of women by increasing desire for higher living standards.

Review of literature

This section show different studies indicating the fertility behaviour and the relationship between women education and family size in different parts of the world.

Several researches have been on this topic. Different researcher used different method and techniques in their research and find out mixed correlations between fertility and education. For example, using national data Adelman (1963), Friedlander and Silver (1967), Heer (1966), and Janowitz (1979) all found negative correlation between fertility and education whereas Kamerschen (1971) found a positive correlation between education and fertility. For the United States, Heer and Boynton (1971) found no significant correlation.

According to Jain and Nag (1986) "Female education largely affects fertility through the proximate determinants. Age at marriage of educated females is higher than their illiterate counterparts and the use of family planning methods is also greater among educated women. However, the duration and intensity

* Statistical Assistant, Office of Statistical Officer (Inspection), Vadodara.

of breast-feeding is lower among educated women than the illiterate women".

Akmam (2002) in the case of Bangladesh, show a significant and inverse relationship between education and fertility. However the study found success of family planning policies, which have been quite effective in reducing the fertility rate in that country.

Kakar, Khilji and Ullah (2011), "Female education mostly results in increasing the age at first marriage, which as a result reduces the pregnancies, and being more aware of available contraceptive methods helps in reducing the household size. Educated women are expected to marry late and use contraceptives thus expected to have less number of children. Improving the educational status of women is one very effective instrument for decelerating birth-rate in developing nation like Pakistan. Female literacy and awareness about birth control and benefits of small family should be increased systematically, to have an effect on family size."

Methodology

1) Data Collection : This paper is based on primary data. All this data was collected and through questioner. In the literature review most of the researcher has consider only women education but we have consider both man and woman education. Here sample of 120 couple who do not want more children, is selected from rural and urban area of Surat district. Moreover purposive sampling is used to collect the data. To avoid complexity the level of education is defined as: "primary and below primary, matriculation (secondary education level), Higher secondary and graduation and above graduation" and no. Of children is defined as " $\leq 1, 2 \& \geq 3$ "

2) Hypothesis Development Null

Hypothesis : H_0 : There is no association between education level and Fertility in both male and female.

Alternative Hypothesis

H_1 : There is an association between education level and Fertility in both male and female.

3) Tools & Techniques:

To test the significance of hypotheses, χ^2 test is applied. The education level of couple was used as an independent variable whereas dependent variables were no of children as fertility indicator. Moreover mean tool is also used.

4) Limitation:

- * All limitation of sample size is applied here.
- * Only number of children is used as indicator of fertility.
- * Limitation of sampling techniques applied here.

Findings & Conclusion:

Table no. 1 shows average no. Of children male and female education level wise.

Table No. : 1

Education Level	Average no. Of children	
	Male	Female
primary and below	2.13	2.20
matriculation	2.00	2.17
Higher secondary	1.77	1.92
graduation and above	1.33	1.20

Above table shows that average no of children is decreased with higher education in both male and female. In primary and below primary education level of male, average no of children is 2.13 which is decreasing while education level is increasing.in graduation and above graduation, average no of children is 1.33. Average no of children is decreased with increasing in education level. In primary and below primary average no of children is 2.20.which going toward down when education level is increased. In graduation and above graduation level it is 1.20. if we compare average no of children of Male and Female education level wise, we know that Female education is closely effected to average no of children. At primary and below primary education, Female average no of children is 2.20 which is higher then Male's average no of children. Another thing that at graduation

and above graduation level, female's average no of children is 1.20 which is lower than male's average no of children. It means that female education is closely related to average no of children.

Table no 2 shows χ^2 value and Coefficient of contingency.

Table No. : 2

	Male	Female
χ^2	4.996*	6.327*
Coefficient of contingency	0.20	0.17

* Indicate not significant different 95% significant level

From above table we conclude that association between education and fertility is very low in both male and female. In male it is 0.20 whereas it is 0.17 in female which is lower than male. Moreover null hypothesis is accepted which means there is no relation between education and fertility.

References

- ⇒ Adelman, I., "An Economic Analysis of Population Growth", American Economics Review, 53(1963), pp. 314 - 339.
- ⇒ Akmam, W. "Women's Education and Fertility Rates in Developing Countries, With Special Reference to Bangladesh", Eubios Journal of Asian and International Bioethics, Vol.12, (2002), pp.138-143.
- ⇒ Friedlander, S. and Silver, M., "A Quantitative Study of the Determinants of Fertility Behavior", Demography, 4 (1967), pp. 30-70.
- ⇒ Heer, D.M., "Economic Development and Fertility", Demography, 3(1) (1966), pp.423-444.
- ⇒ Heer, D.M., and W. Boynton. "A Multivariate Regression Analysis of Differences in Fertility of United States Counties", Social Biology 17 (1971) pp. 180-194.
- ⇒ Jain A. K., and Nag, M., "Importance of Female Primary Education for Fertility Reduction in India", Economic and Political Weekly, Vol.21, No. 36 (1986), pp. 1602-1607.
- ⇒ Janowitz, B. S., "An Analysis of the Impact of Education on Family Size", Demography, Vol. 13, no.2 (1979), pp.192.
- ⇒ Kamerschen, D. R., "The Statistics of Birth Rate Determinants" Journal of Development Studies 7 (1971), pp. 293-303.
- ⇒ Kakar, Z.K., Khilji, A.K., and Ullah, Z., "Effect of Female Education on Family Size in Pakistan: A Case Study of Quetta City", Journal of International Academic Research (2011) Vol.11, No.2 (2011), pp. 37-41.

* Pratik Trivedi

Commerce

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 165-167
ISSN 2319 - 8168

KRONECKER PRODUCT

The Kronecker product is named after LEOPOLAND KRONECKER, even though there is little evidence that he was the first to define and use it. Indeed, in the past the Kronecker product was sometimes called the Zehfuss matrix, after JOHANN GEORGE ZEHFUSS.

The concept of the Kronecker product of matrices was used in experimental designs for the first time by Vartak (1995).

Definition 2.1: If A is an $m \times n$ matrix and B is a $p \times q$ matrix, then the Kronecker product $\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}$ is the $mp \times nq$ block matrix

$$\mathbf{A} \otimes \mathbf{B} = \begin{bmatrix} a_{11}B & \cdots & a_{1n}B \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1}B & \cdots & a_{mn}B \end{bmatrix}.$$

$$\begin{bmatrix} a_{11}b_{12} & \cdots & a_{11}b_{1q} & \cdots & \cdots & a_{1n}b_{11} & a_{1n}b_{12} & \cdots & a_{1n}b_{1q} \\ a_{11}b_{22} & \cdots & a_{11}b_{2q} & \cdots & \cdots & a_{1n}b_{21} & a_{1n}b_{22} & \cdots & a_{1n}b_{2q} \\ \vdots & \ddots & \vdots & & & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{11}b_{p2} & \cdots & a_{11}b_{pq} & \cdots & \cdots & a_{1n}b_{p1} & a_{1n}b_{p2} & \cdots & a_{1n}b_{pq} \\ \vdots & & \vdots & & \ddots & \vdots & \vdots & & \vdots \\ \vdots & & \vdots & & \ddots & \vdots & \vdots & & \vdots \\ a_{m1}b_{11} & a_{m1}b_{12} & \cdots & a_{m1}b_{1q} & \cdots & \cdots & a_{mn}b_{11} & a_{mn}b_{12} & \cdots & a_{mn}b_{1q} \\ a_{m1}b_{21} & a_{m1}b_{22} & \cdots & a_{m1}b_{2q} & \cdots & \cdots & a_{mn}b_{21} & a_{mn}b_{22} & \cdots & a_{mn}b_{2q} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & & & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1}b_{p1} & a_{m1}b_{p2} & \cdots & a_{m1}b_{pq} & \cdots & \cdots & a_{mn}b_{p1} & a_{mn}b_{p2} & \cdots & a_{mn}b_{pq} \end{bmatrix}.$$

If \mathbf{A} and \mathbf{B} represent linear transformations $\mathbf{V}_1 \rightarrow \mathbf{W}_1$ and $\mathbf{V}_2 \rightarrow \mathbf{W}_2$, respectively, then $\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}$ represents the tensor product of the two maps, $\mathbf{V}_1 \otimes \mathbf{V}_2 \rightarrow \mathbf{W}_1 \otimes \mathbf{W}_2$.

Example 2.1:

$$\begin{bmatrix} 1 & 2 \\ 3 & 4 \end{bmatrix} \otimes \begin{bmatrix} 0 & 5 \\ 6 & 7 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 \cdot 0 & 1 \cdot 5 & 2 \cdot 0 & 2 \cdot 5 \\ 1 \cdot 6 & 1 \cdot 7 & 2 \cdot 6 & 2 \cdot 7 \\ 3 \cdot 0 & 3 \cdot 5 & 4 \cdot 0 & 4 \cdot 5 \\ 3 \cdot 6 & 3 \cdot 7 & 4 \cdot 6 & 4 \cdot 7 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 & 5 & 0 & 10 \\ 6 & 7 & 12 & 14 \\ 0 & 15 & 0 & 20 \\ 18 & 21 & 24 & 28 \end{bmatrix}$$

* Shree Narayan college of commerce, Ahemdabad

2.2 SOME IMPORTANT PROPERTIES

Bilinearity and associativity: The Kronecker product is a special case of the tensor product, so it is bilinear and associative:

$$\begin{aligned}\mathbf{A} \otimes (\mathbf{B} + \mathbf{C}) &= \mathbf{A} \otimes \mathbf{B} + \mathbf{A} \otimes \mathbf{C}, \\ (\mathbf{A} + \mathbf{B}) \otimes \mathbf{C} &= \mathbf{A} \otimes \mathbf{C} + \mathbf{B} \otimes \mathbf{C}, \\ (k\mathbf{A}) \otimes \mathbf{B} &= \mathbf{A} \otimes (k\mathbf{B}) = k(\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}), \\ (\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}) \otimes \mathbf{C} &= \mathbf{A} \otimes (\mathbf{B} \otimes \mathbf{C}),\end{aligned}$$

where \mathbf{A} , \mathbf{B} and \mathbf{C} are matrices and k is a scalar. The Kronecker product is not commutative: in general, $\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}$ and $\mathbf{B} \otimes \mathbf{A}$ are different matrices. However, $\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}$ and $\mathbf{B} \otimes \mathbf{A}$ are permutation equivalent, meaning that there exist PERMUTATION MATRICES \mathbf{P} and \mathbf{Q} such that

$$\mathbf{A} \otimes \mathbf{B} = \mathbf{P} (\mathbf{B} \otimes \mathbf{A}) \mathbf{Q}.$$

If \mathbf{A} and \mathbf{B} are square matrices, then $\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}$ and $\mathbf{B} \otimes \mathbf{A}$ are even permutation similar, meaning that we can take $\mathbf{P} = \mathbf{Q}^T$.

The mixed-product property: If \mathbf{A} , \mathbf{B} , \mathbf{C} and \mathbf{D} are matrices of such size that one can form the matrix products \mathbf{AC} and \mathbf{BD} , then

$$(\mathbf{A} \otimes \mathbf{B})(\mathbf{C} \otimes \mathbf{D}) = \mathbf{AC} \otimes \mathbf{BD}.$$

This is called the **mixed-product property**, because it mixes the ordinary matrix product and the Kronecker product. It follows that $\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}$ is invertible if and only if \mathbf{A} and \mathbf{B} are invertible, in which case the inverse is given by

$$(\mathbf{A} \otimes \mathbf{B})^{-1} = \mathbf{A}^{-1} \otimes \mathbf{B}^{-1}.$$

Transpose: The operation of transposition is distributive over the Kronecker product:

$$(\mathbf{A} \otimes \mathbf{B})^T = \mathbf{A}^T \otimes \mathbf{B}^T.$$

2.3 SOME MATHEMATICAL USES OF KRONECKER PRODUCT

Kronecker sum and exponentiation : If \mathbf{A} is n -by- n , \mathbf{B} is m -by- m and \mathbf{I}_k denotes the k -by- k identity matrix then we can define what is sometimes called the **Kronecker sum**, \oplus , by

$$\mathbf{A} \oplus \mathbf{B} = \mathbf{A} \otimes \mathbf{I}_m + \mathbf{I}_n \otimes \mathbf{B}.$$

We have the following formula for the matrix exponential which is useful in the numerical

evaluation of certain continuous-time Markov processes

$$e^{\mathbf{A} \oplus \mathbf{B}} = e^{\mathbf{A}} \otimes e^{\mathbf{B}}.$$

Kronecker sums appear naturally in physics when considering ensembles of non-interacting systems. Let H^i be the Hamiltonian of the i -th such system. Then the total Hamiltonian of the ensemble is

$$H_{\text{Tot}} = \bigoplus_i H^i$$

Spectrum: Suppose that \mathbf{A} and \mathbf{B} are square matrices of size n and m respectively. Let $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ be the eigenvalues of \mathbf{A} and μ_1, \dots, μ_m be those of \mathbf{B} (listed according to multiplicity). Then the eigenvalues of $\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}$ are

$$\lambda_i \mu_j, \quad i = 1, \dots, n, j = 1, \dots, m.$$

It follows that the trace and determinant of a Kronecker product are given by

$$\text{tr}(\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}) = \text{tr} \mathbf{A} \text{ tr } \mathbf{B} \quad \text{and} \quad \det(\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}) = (\det \mathbf{A})^m (\det \mathbf{B})^n.$$

Singular values: If \mathbf{A} and \mathbf{B} are rectangular matrices, then one can consider their singular values. Suppose that \mathbf{A} has r_A nonzero singular values, namely

$$\sigma_{\mathbf{A},i}, \quad i = 1, \dots, r_A.$$

Similarly, denote the nonzero singular values of \mathbf{B} by

$$\sigma_{\mathbf{B},i}, \quad i = 1, \dots, r_B.$$

Then the Kronecker product $\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}$ has $r_A r_B$ nonzero singular values, namely

$$\sigma_{\mathbf{A},i} \sigma_{\mathbf{B},j}, \quad i = 1, \dots, r_A, j = 1, \dots, r_B.$$

Since the rank of a matrix equals the number of nonzero singular values, we find that

$$\text{rank}(\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}) = \text{rank } \mathbf{A} \text{ rank } \mathbf{B}.$$

Relation to the abstract tensor product: The Kronecker product of matrices corresponds to the abstract tensor product of linear maps. Specifically, if the vector spaces V , W , X , and Y have bases $\{v_1, \dots, v_m\}$, $\{w_1, \dots, w_n\}$, $\{x_1, \dots, x_d\}$, and $\{y_1, \dots, y_e\}$, respectively, and if the matrices A and B represent the linear transformations $S: V \rightarrow X$ and $T: W \rightarrow Y$, respectively in the appropriate bases, then the matrix $A \otimes B$

represents the tensor product of the two maps, $S \rightarrow T : V \rightarrow W \oplus X \rightarrow Y$ with respect to the basis $\{v_1 \rightarrow w_1, v_1 \rightarrow w_2, \dots, v_n \rightarrow w_1, \dots, v_n \rightarrow w_m\}$ of $V \rightarrow W$ and the similarly defined basis of $X \rightarrow Y$ with the property that

$$A \rightarrow B(v_i \rightarrow w_j) = (Av_i) \rightarrow (Bw_j), \text{ where } i \text{ and } j \text{ are integers in the proper range.}$$

When V and W are LIE ALGEBRA, and $S : V'! V$ and $T : W'! W$ are LIE ALGEBRA HOMOMORPHISM, the Kronecker sum of A and B represents the induced Lie algebra homomorphisms $V \rightarrow W'! V \rightarrow W$.

Matrix application: The Kronecker product can be used to get a convenient representation for some matrix equations. Consider for instance the equation $\mathbf{A}\mathbf{X}\mathbf{B} = \mathbf{C}$, where \mathbf{A} , \mathbf{B} and \mathbf{C} are given matrices and the matrix \mathbf{X} is the unknown. We can rewrite this equation as

$$(\mathbf{B}^\top \otimes \mathbf{A}) \text{vec}(\mathbf{X}) = \text{vec}(\mathbf{A}\mathbf{X}\mathbf{B}) = \text{vec}(\mathbf{C}).$$

Here, $\text{vec}(\mathbf{X})$ denotes the vectorization of the matrix \mathbf{X} formed by stacking the columns of \mathbf{X} into a single column vector. It now follows from the properties of the Kronecker product that the equation $\mathbf{A}\mathbf{X}\mathbf{B} = \mathbf{C}$ has a unique solution if and only if \mathbf{A} and \mathbf{B} are nonsingular.

If \mathbf{X} is row-ordered into the column vector \mathbf{x} then $\mathbf{A}\mathbf{X}\mathbf{B}$ can be also be written as $(\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}^\top)\mathbf{x}$.

BIBLIOGRAPHY

- ⇒ Angelis, L. and Moyssiadis, C. (1991): A-optimal incomplete block designs with unequal block sizes for comparing test treatments with a control. *J. Statist. Plan. Infer.* 28, 353-368.
- ⇒ Angelis, L., Moyssiadis, C. and Kageyama, S. (1993): Methods of constructing A-efficient BTIUB designs. *Utilitas Math.* 44, 5-15.
- ⇒ Bose, R. C. and Nair, K. R. (1939): Partially balanced incomplete block designs. *Sankhya*, 4, 337-372.
- ⇒ Bose, R. C. and Shimamoto, T. (1952): Classification and analysis of PBIB designs with two associate classes. *J. Amer. Statist Assoc.*, 47, 151-184.
- ⇒ Bechhofer, R. E. and Tamhane, A. C. (1981): Incomplete block designs for comparing treatments with a control: General theory. *Technometrics*, 23, 45-57.
- ⇒ Corsten, L. C. A. (1962): Balanced block designs with two different number of replicates. *Biometrics*, 18, 499-519.
- ⇒ Calinski T. (1971): On some desirable patterns in block designs. *Biometrics*, 27, 275-292.

* Dilip Sondani

Commerce

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 168-170
ISSN 2319 - 8168

MICRO FINANCING: A BLESSING FOR THE POOR PEOPLE (A CASE STUDY OF SAURASHTRA GRAMIN BANK-TARASAMIYA (BHAVNAGAR) BRANCH)

Microfinance refers to the provision of financial services to low-income clients, including consumers and the self-employed. More broadly, it refers to a movement that envisions "a world in which as many poor and near-poor households as possible have permanent access to an appropriate range of high quality financial services, including not just credit but also savings, insurance, and fund transfers." Those who promote microfinance generally believe that such access will help poor people out of poverty. The need for micro finance in India has arisen due to failure of formal banking system in meeting the credit needs of millions of rural and urban people. Micro finance through Self Help Groups is being propagated as an alternative system of credit delivery for the poorest of the poor groups. In other words, micro finance is a programme for the poor and by the poor to mobilize the savings and use them to meet their financing needs.

Keywords: Concept, meaning and needs of micro finance, importance for poor people, and instrument as economic empowerment

Introduction

Microfinance refers to the provision of financial services to low-income clients, including consumers and the self-employed. More broadly, it refers to a movement that envisions "a world in which as many poor and near-poor households as possible have permanent access to an appropriate range of high quality financial services, including not just credit but also savings, insurance, and fund transfers." Those who promote microfinance generally believe that such access will help poor people out of poverty. Traditionally, banks have not provided financial services to clients with little or no cash income. Banks must incur substantial costs to manage a client account, regardless of how small the sums of money involved. The need for micro finance in India has arisen due

to failure of formal banking system in meeting the credit needs of millions of rural and urban people. In other words, micro finance is a programme for the poor and by the poor to mobilize the savings and use them to meet their financing needs.

* Meanings, Boundaries and principles

Theoretically, microfinance may encompass any efforts to increase access to, or improve the quality of financial services poor people currently use or could benefit from using. For example, poor people borrow from informal moneylenders and save with informal collectors. They receive loans and grants from charities. They buy insurance from state-owned companies. They receive funds transfers through remittance networks (like Hawala).

* Lecturer, P.N.R. Shah Mahila Arts & Commerce College, Palitana

There are not many bright lines that can sharply distinguish microfinance from similar activities. Claims could be made that a government that orders state banks to open deposit accounts for poor consumers, or a moneylender that engages in usury, or a charity that runs a heifer pool are engaged in microfinance. Furthermore, correcting the problem of access is best done by expanding the number of financial institutions available to them, as well as the capacity of those institutions. In recent years there has been increasing emphasis on expanding the diversity of those institutions as well, since different institutions serve different needs. Some principles that summarize a century and a half of development practice were encapsulated in 2004 by Consultative Group to Assist the Poor (CGAP) and endorsed by the Group of Eight leaders at the G8 Summit on June 10, 2004.

Poor people need not just loans but also savings, insurance and money transfer services.

Microfinance must be useful to poor households: helping them raise income, build up assets and/or cushion themselves against external shocks.

*** Objectives**

The specific objectives of the study are as follow:

- (I) examining the performance of micro-finance in rural areas,
- (ii) Analyzing the micro finance as an instrument of economic empowerment,
- (iii) Finding out the role of micro finance in improving economy of poor.

*** Methodology**

This paper is based on both primary and secondary data. The primary data were collected by self designed questionnaire from 30 respondents who were member of selected bank and analyzed by using percentage, average etc. statistical tools. While secondary data collected from bank's final statements,

Books, news papers, business magazines, published article and other commercial publication etc.

Concept and needs of Micro- finance:

Micro finance is a new method to meet the credit requirement in rural areas. Since the bank borrowing requires collateral and the deprived class do not have any type of such collaterals, the success of Bangladesh Grameen Banks attracted the attention of Indian policy makers towards the microfinance and micro credit, which are the new entrants in realm of present rural financing. Micro finance is based on 20 members self help groups, which will be technically supported by NGOs and sponsor bank. In other words self group is small, economically homogeneous and cohesive group of rural poor voluntarily coming together to save small amount regularly, agree mutually to contribute to a common fund and have a collective decision making for providing collateral free loans on terms and conditions decided by the group. The group will make a project, which will be supervised and assistance by banks and NGOs. After evaluating the viability of the groups, the banks further provide sufficient credit and thus this credit system promotes community participation in the development process.

The needs for micro finance in India has arisen due to failure of formal banking system in meeting the credit needs of millions of rural and urban people, who constitute poverty or near poverty groups in the country. The formal banking sector always demands high discipline in collateral security, procedures and impracticable repayment schedules. It is possible only by making the strategies to increase the scope of activities of micro finance by including food credit, crop credit health and consumption loans, skill up gradation and education loan.

ABOUT SAURASTRA GRAMIN BANK:

The first gramin bank has been stared in 1972 as per RBI Regional act in Gorakhpur

(U.P).now more then 2000 branches in India. Saurashtra Gramin bank is undertaken of state bank of saurashtra which is absorption by **SBI**. The study covers Tarasamiya branch of saurashtra Gramin bank located at Ghogha road – Bhavnagar.

Analysis and interpretation:

The data has been mobilized through random samples of 30 respondents, who were members of self help group and some are not. The bank has provided loan to 'SAKHI MANDAL' established under Self Help Group (SHG).

Table 1 & 2 shows awareness with the campaign of micro finance through SHG. Feed back received from bank and the respondents about the source of information reveals that NGOs (SAKHI MANDAL) are the main sources of information about the micro finance. The information shows that state and area of study is very poor to develop the concept of SHG.

TABLE 1

STATEMENT OF POSITION OF 'SAKHI MANDAL' IN STATE

Particulars	No. of sakhi mandal	Percentage
Total registered	6317	100%
6 month completion after registration	3906	61.83%
Grading received	3222	51%
Cash credit sanction	2077	32.88%

(Source: SG BANK)

Above table shows that the awareness of state to develop of SHG concept is very poor, because only 32.88% credit sanction out of total registered 'sakhi mandal'.

TABLE 2

Information about sahki mandal awareness in selected bank

No. of bank savings account	13
6 month completion	09
Graded SM	08
% graded against on completion	88.89%
Total loan application	07
Amt. of loan sanction	Rs. 175000

The above information shows that gradation of completion is high (88.89%) but no. of S.M. is very low in comparison of district level. The size of credit per S.M. is also very low.

Conclusion:

With a view to evolving supplementary credit strategies for reaching the unreached rural poor in the rural areas micro finance innovations are yielding results and giving hope to the millions of poor through providing credit. There is need to evolve an informal credit system with assistance from formal financial institutions. Though the size of credit is very small for the target users, like micro entrepreneurs and low income households to utilize the fund for income generation and enterprise development and is also for community use.

REFERENCES

- ⇒ The Indian journal of commerce: vol61
- ⇒ Poverty education through micro finance /SHGs. Gupta M.S. 2005.
- ⇒ Micro finance: retrospect and prospects.- B.Jayaraman.2001

* Mehboob Khan Baloch

Commerce

Research Zone India
Vol. 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 171-174
ISSN 2319 - 8168

FINANCIAL INCLUSION: THE STEPS TOWARDS THE UNBANKED POPULATION AT BOTTOM OF THE PYRAMID

Financial Inclusion is considered to be an important determinant for social inclusion of poor and vulnerable. It is in fact, one of the essential conditions for reduction of poverty and socio-economic inequalities in the society. The history of financial inclusion dates back to the co-operative credit movement in India. Successive Indian governments have tried to address the issue of financial exclusion by directing the banking sector to provide financial services to poor and vulnerable at subsidized conditions.

The specific policy actions of the Government could be traced back from nationalization of banks to the formation of Regional Rural Banks (RRBs) and ushering an era of SHG banking to the evolution of BC/BF(Business Correspondent /Business Facilitator) model of branchless banking. Starting in late 1960's, India has been home to one of largest state intervention in the rural credit. This clearly suggests that so far the policy approach for financial inclusion of in India has largely been credit driven which is conceptually different and fundamentally contrasting with the actual tenets of financial inclusion and requirements of the excluded communities. Increasing inflow of rural credit, primarily for its large base of farming community in the hinterland has dominated the policy priority in India since long. It was observed that the main barriers in the approach were two fold i.e.

institutional structure was neither profitable in rural lending nor serving the needs of the poor In nutshell, the structure so created was quantitatively impressive but qualitatively weak. In 2006, the Government of India took some watershed steps for studying the issue of financial exclusion and devising strategic road map for financial inclusion for poor unbanked and under banked in India, consequent of which a commission headed by the eminent economist Dr. C Rangarajan was formed and it came with its report on financial inclusion in 2008. The report has come with some fundamental policy suggestions and chalking out new role play for existing and new institutions like Cooperatives, Banks, Regional Rural Banks, SHGs, JLGs, NBFCs and other financial intermediaries like BC and BF.

Financial Inclusion: Challenges Ahead

Extending banking and credit services in rural and informal urban areas is a daunting challenge, considering the grassroots level realities which are characterized by dilapidated soft and hard infrastructure like intermittent or no broadband and telecom connectivity, irregular power supply, unreliable public transport, sketchy road network, erratic cash flows among poor household and finally lack of a universally available and readily acceptable common identity proof. Serving low value retail customers in these geographies pose some

*Director, K.R. Doshi Group of Colleges, Bhavnagar

operational, regulatory and viability challenges for banks. Banks are profit oriented entities and must be able to recover the costs which they incur in providing services like deposits, credit, remittance, insurance etc. Otherwise the model would be unstable and may collapse one day. On regulatory part the Indian central bank does not make any incentivizing exceptions for banks based on branch size, location and business potential for operations like cash management, branch banking services, staffing, operating hours and the most important lending and interest rates on savings, which make banking with poor a costly and unremunerative affair for banks. There is a huge banking potential at base of the pyramid but it is required to overcome all of the identified barriers. Any successful model would essentially need to address all the barriers at the same time. This entails change in the approach of delivering services to the unbanked and under-banked areas. Therefore, the need was felt for more innovative, cost effective and easily accessible delivery channel which would take financial services to the nooks and corners of India.

Financial Access points in India	Status
Total Number of no frills A/Cs	41.5 Million as on June 30 th , 2009
Total Number of Bank Branches	81000
Total Number of Rural Branches	31,727
Total Number of ATMs	47,953
Number of PoS machines	5,22,148
Number of Kisan Credit Cards	76 Million (CMIE 2008-09)
Number of GCC issued by PSBs	1,52,842 (March 31 st , 2009)

Source: RBI, [4]

The latest mantra which has potential to solve the extant of financial exclusion in India is the RBI proposed branchless banking model – the business correspondent (B.C) channel. The B.C enables financial inclusion by acting as an agent on behalf of bank. Basically the agent based model of banking beyond branches has emerged in Brazil where banks have been

using correspondents since 1970 and it proliferated to other parts of the world like Kenya, South Africa, and Philippines, Mexico etc. in its variants. Based on the domestic realities and global learnings, the Public-policy in India ushered a wave of branchless banking on January 25th, 2006 when the RBI came up with the initial guidelines on use of business correspondents by banks with the policy objective of making social exclusion a history through financial inclusion of poor and vulnerable.

Sustainable Financial Access Technologies

Proximity and easy accessibility to the end customer at odd hours are the two basic tenets for making financial inclusion a successful case in unbanked and under banked geographies across the world. Basically these two underlying factors make informal channels like money lenders and sources like friends and relatives, neighbors more popular and preferred option for poor and vulnerable communities in informal set up where traditional brick and mortar branch channel finds its operations "commercially unviable". This is what makes innovative branchless banking technologies like Biometric smart Card-Pos, Mobile Phones, text based services, online lending, e-money etc a detrimental factor for bridging the accessibility and proximity divide chiefly because of their low cost and operational efficiencies. Therefore, technology plays a pivotal role in enabling financial inclusion ecosystem by reducing barriers to financial inclusion viz access, proximity, financial hurdles and information asymmetry which are identified as the key bottle -necks. Technology helps in decentralization of financial access points and breaks barrier of accessibility and proximity. The decentralized structure of delivery channel powered by ICTs enables financial institutions to be in neighborhood locality of its customers and thus become "closer" to them. There are evidences of saving banks having used

technology to overcome operational hurdles in securing small deposits in large volumes. Technology not only simplifies delivery channels but plays a holistic role in enabling financial inclusion and thus reducing uncertainties and risks associated with livelihoods and ultimately cash flows. A new paradigm of financial inclusion embedded in the matrix of livelihood is being discussed by livelihood finance enthusiasts in India which envisage a greater role of technology beyond access. Recent report on financial inclusion in India published by UNDP highlights role of technology in securing livelihoods and thus reducing cash flow uncertainties.

ICT driven Business Correspondent models in India: FINO's Case.

The level of financial exclusion in India is huge despite of various existing banking channels. There are about 267 Million unbanked adults and about 135 million financially excluded households in India and this number is second to only China. The empirical evidences have pointed that one of the major barrier to financial inclusion is transaction cost in particularly in delivery of credit. Considering all these realities and on the basis of Khan Group recommendations, the Indian Central bank introduced BC model of branchless banking in the year 2006. Ever since the introduction of BC guidelines by the RBI, India has seen emergence of various branchless banking channels which use multiple front-end technologies like biometric smart card PoS, Mobile Phones, Pin, text SMS or IVRS based services to bring greater financial access to end customers across the nooks and corners of India. Quite recently cutting edge technology models like Nokia Money and Green Money have mushroomed but the fact remains that still India faces a huge levels of financial exclusion and this poses a challenge as well as an opportunity to multistakeholders. A recent study suggests that the technology led models of mobile branchless banking across

the world are on an average 19 per cent cheaper for both the parties than the conventional banking channels. This finding reinforces the case of ICT based models of banking across the world in General and India in particular where there is huge untapped financial inclusion market at base of the pyramid Table

Market Player	Laun ch	Partn er	Registe red Users	Agen ts and type	Producers	Works without customer's mobile
FINO	2007	25 Proje cts	14.5* Million	10,0 00	Micro insurance, MFU, MGREGA, SSP, Remitt ance, Micro loans	Yes
ALW	2007	SBI	4 Million	8000 SHG & GP empl oyee s	No frills savings a/c with payout of G2P benefits	Yes
Eko	2009	SBI	32,000 (Delhi ,Bihar)	280	P2P out of no frills a/c	No
Green Mobile	Dec 2009	Paym ents with Corp Bank and TATA	10,000 Maharashtra, Kerala and Karna taka	125 PCO s	Money Transfer	Yes
Mobile Money services by YES Bank powered by NOKIA	Feb 2010	Obo- pay with YES Bank and NOKI A	1000 (Pune)	40 NOK IAha nd-set deal ers	P2P and Payments out of prepaid a/c at YES Bank	No

Out of various existing models in India (table) , an analysis reveals that FINO is the largest branchless banking entity in India which has partnered with the multistakeholders right from banking institutions – Public sector and Private sector, Insurance companies, Micro finance institution , Government entities and maintains relationships with other knowledge based research organizations across the world. What makes it different is range of products and services offered to its end 14.5 million end customers across 22 states in Indi.

Introducing FINO:

Financial Information Network and Operations Ltd (FINO) is a financial inclusion enabling entity which provides end to end technology solutions and offers doorstep banking to end customers. FINO's robust network of agents makes it world's largest banking agent management company. FINO was formed three years back on July 13th, 2006 with a mission of enabling financial

inclusion to all unbanked and under banked masses located in informal rural and urban areas . FINO today is a live example which depicts how entrepreneurial capitalism works to solve development challenges in emerging and transitional economies across the developing world.

It offers SaaS to financial institutions and employs ICTs like biometric smart cards – Pos and mobile based solutions to provide financial inclusion services to more than 14.5 million plus unbanked and under banked poor at Base of the Pyramid . The manner in which banking was done in India until recent in rural and informal urban settlements has been transformed by FINO. Three main strengths which makes it different from others in the trade are: (a) scales and (b) on ground implementation capabilities in the hinterland despite of multiple operational hurdles ,(c) Varied range of products and services offered to end customers at their door step in an affordable way . The suite of products and services offered by FINO through the channel of its 10,000 bandhus (agents) includes:

1. No frills savings accounts, 2. Insurance : Health, Life and Accidental, 3. Remittance services, 4. Utility bill payment services, 5. G2P services (GREGA,SSPensions), 6. Microloans etc.

What makes FINO a leader in the Indian market in addition to the factors mentioned above are softer aspects and social sensitivity, which has rolled out in the form of initiatives like Champions of Financial Inclusion(CoFI) – an online space for collaborations and knowledge creation among various actors of civil society for generating inputs for policy and academia. Financial Inclusion Education Academy (FIEA) and financial literacy programme for strengthening the model as a whole by generating awareness and empowering end users.

Engagement with the stakeholders across the spectrum to understand and adapt itself according to the dynamically changing micro-market and micro-customer requirements and adding value to poor customers and partner organizations- both at the same time is some-

Table 3.0: FINO Snapshot

Total Customers	14.5 Million (May 31st, 2010)
Locations served	26000
Districts	233
States	21
Partner Banks	21
MFIs	20
Insurance Companies	03
Government Entities	07

Source: FINO website

thing which adds to the brand value of FINO.

Conclusion:

Finally , An analysis of the branchless banking and financial inclusion ecosystem across the emerging economies of the world in general and India in specific draws out few clear pointers for all stakeholders .It tells us how the sector is moving across in the world and what are the forces- market and regulatory which have contributed in shaping the ecosystem in some countries already discussed .To sum up with the Indian scenario, recent developments like formation of UIDAI ,National Financial Switch-NPCI, enhancing the daily transaction limit of mobile banking followed by favorable recommendations of the Group of Ministers' report on use of mobile phones as a framework of financial inclusion in India and relaxation in BC model guidelines has made it amply evident that the United Progressive Alliance (UPA) government in the centre is committed to the agenda of social inclusion of poor and vulnerable communities and Policy considers financial inclusion as one of the powerful tools to bring a social change in near future. The Financial Inclusion Policy environment in India has undergone a tremendous change in past one year and it is expected to bring more dynamic changes especially after the RBI has recently asked banks to come up with their board approved plans for financial inclusion, which is in tandem with the broader framework of National Financial Inclusion programme. It would be interesting to note the manner in which private players would respond to these policy changes and if they cash on gold at bottom of the pyramid.

* Krupa J. Bhatt

Commerce

Research Zone India
Vol. 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 175-177
ISSN 2319 - 8168

TQM: AN EFFECTIVE METHOD FOR QUALITY CONTROL

At present many business organizations takes birth due to the policy of LPG many researcher have been take place in order to satisfy the needs of customers. Consumers can satisfy their wants by main products or substitute products. So, the concept of TQM is accepted by the business firm. In order to enhance the quality of their own manufacture and they tries to retain there is share in the world markets in quality and reliability of their goods and services. Thus the TQM is the "Management of Quality totally and fully in all respects. Small areas and all activities of organization right from top to bottom.

Introduction:

During the industrial revolution, manufactures or craftsmen checked the quality of their products personally. No outside agencies or quality control method were employed to inspect and control the quality of goods. At present the word "quality" became a matter of concern for both military and industrial organizations. This was to keep the firms competitive in the national and global trade markets.

As a result of globalization, firms who wish to retain their share in the world markets in quality and reliability must maintain quality of their goods and services. The term "Quality" has, thus, taken a form of quality revolution which each firm today is striving to aim at.

Quality Meaning:

Quality is conformance to requirements. The word "Quality" has different meaning for different people. Quality means "Products that are manufactured exactly to specifications." It also refers to "products and services that totally satisfy our customer needs and expectation in every respect on a continuous

basis."

Factors Affecting Quality:

Quality is generally affected by 8M like markets. Money, men, materials, machines, management, motivation and management information systems. So the business firm have to take a decision after study the above factors and tries to remove their effect on the quality of goods and services.

Total Quality Management (TQM)

According to ISO, quality management is defined as "that aspect of the overall management function that determines and implements quality policy and as such is the responsibility of the top management." It is a managerial responsibility and relates to control of all activities within the organization for future success of the organization.

Once an organization decides to concentrate on quality of its products, it implements this decision by applying managerial efforts to change the entire approach to business and make quality a guiding factor in everything that an organization does. The fact that managerial attention is focused on every

* Teaching Asst. M.J. College of Commerce, Bhavnagar

organizational activity, howsoever small it may be, is the core of total quality management. It aims at continuous improvement in organizations and focuses on total satisfaction of consumers, both internal and external.

TQM is a modern tool for effective management, it refers to "organization's long-term commitment to the continuous improvement of quality throughout the organization and with the active participation of all members at all levels to meet and exceed customers expectations. TQM is not a one time process, it is a continuous long-term process that involves constant managerial efforts to be recognized and reinforced through continuous data collection, evaluation, feed back and improvement programmes. For TQM to be effective, an organization has to be a "learning organization", that is, all organizational members from top to bottom, both managerial and non-managerial have to endeavour for continuous training and education, measurement, accountability, recognition and rewards, communication, teamwork and application of various tools and techniques. So it is a continuous process of improvement for individual, groups as well as the entire organization, whereby managers attempt to change the organization's way of working by developing people's knowledge about what to do, how to do, doing it with the right methods and measuring the improvement of the process and the current level of achievement.

Tools / Techniques of TQM:

TQM can be put to practice by adopting suitable TQM methods. Adopting the right method is important as success of TQM largely depends on the knowledge and selection of the method, its suitability for quality management problems and its effective implementation by effective leaders. Following are the tools for effective quality control by TQM.

1. Bench Marking : Bench marking is used to

fill gaps in firm's performance by taking independent look at it. It heirs the organizations more from introspective to externally focused areas of business operations.

2. Deming wheel : Deming wheel aims at full satisfaction of consumers and so that it develops a new product as per the requirements of the customers.

3. ISO 9000 : It aims at providing consistent quality to customers and for this purpose it sets standards.

4. Just-in-time : It aims at delivering the raw materials to the production place just in time when they are needed. It is also known 'Zero inventory' and 'stockless production.'

5. Quality Circles : Under this method a small groups of persons do similar work and search the solutions for problems. It helps in developing the quality of products and individuals.

6. Critical Path Analysis : It is a project planning technique which separates the work to be done on a project into adequate elements, time and cost. It allows the effect of different courses.

7. Failure Mode and Effect Analysis (FMEA): Under this method design of product is to be prepared after considering the problems at early stage. It allows for planning, failures and prevention

8. Force filed analysis : It helps managers to indentify the forces which have maximum impact on implementation of change.

9. Brain Storming : It is used when the manager wants to get to many ideas for solving the problem. It encourages the employers.

10. Nominal group technique : It is a way of generating ideas from a group and identifying the level of support within the group for those ideas.

11. Suggestion Schemes : It generates new ideas for moving to continuous improvement through changes.

12. C-Charts : Control charts in a graphical

presentation where managers set standards of expected normal variation due to chance caused (which are acceptable within the range of upper and lower quality level).

13. Histograms : It is a visual presentation of data that highlight the problem areas.

14. Pie charts : It is a pictorial presentation of data where the relative size of each individual part is shown to the total.

15. Tally charts : It is a simple method of data collection to improve quality.

Benefits of TQM :

1. It helps to satisfy customer demand.
2. It helps the firm to satisfy customer demand.
3. It helps the firm to face competition and strengthens competitive position.
4. It enables the firm to optimally utilise its scarce resources.
5. It helps in maintaining quality cost relationships.
6. It improves quality of the products by preventing and correcting defects and reducing wastes.
7. It improves organisational environment.

Principles of TQM:

1. Prevention : Prevention is better than cure. In the long run, it is cheaper to stop product defects than trying to find them.

2. Zero defects : The ultimate aim is no (zero) defects or exceptionally low defect levels it is a product or service is complicated.

3. Getting things right first time : Better not to produce at all than produce something defective.

4. Quality involves everyone : Quality is not just the concern of the production or operations department. It involves everyone,

including marketing, finance and human resources.

5. Continuous Improvement : Business should always look for ways to improve processes to improve quality.

6. Employee involvement : Those involved in production and operations have important role to play in finding quality problems.

Conclusions:

TQM principles and benefits are not restricted to any one company or nation. They are globally applicable and positively affect the business environment. The Indian economy has experienced a marked shift towards the open market system since its liberalisation and it is open to TQM principles similar to companies in the west. More and more companies in India are adopting the TQM principles to derive benefits like low cost and customer satisfaction. Continuous top management support is necessary to make TQM a success and reality in the Indian corporate world. It promotes employees' commitment and results in customer satisfaction – the ultimate goal of any company.

References

- ⇒ Management Concepts & Practices, Roger Bennett, Mike Harry, Tim Hannagan.
- ⇒ Atkinson, P E (1990) Creating Culture Change: The key to successful Total Quality Management, IFS Publications.
- ⇒ Collard, R (1989) Total Quality Success Through People IPM.
- ⇒ Corporate Governance Values & Ethics, Dr. Niru, Dr. Nimitta Rajput, Taxman.

* M. M. Gauswami

** M. D. Vachhani

Commerce

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 178-182

ISSN 2319 - 8168

EFFECT OF JYOTIGRAM SCHEME ON RURAL LIFE IN BHARUCH DISTRICT: (A STUDY OF SELECTED FIVE VILLAGE)

This paper studies the impact of JGS on the rural society and economy in four villages of Bharuch district, which is situated in an area of about 524673 square meters in south Gujarat. It comprises eight talukas namely, Ankleshver, Hasot, Jagadiya, Valiya, Narmda, Vagra, Aamod and Jambusar. It has a total population of about 15, 51,019, out of which 74.27 per cent is rural, residing in about 665 villages. There are 665 villages in total Bharuch district all these villages are covered under this Yojana since 2005/06.

Key Words : Institute of Rural Management Anand (IRMA), Centre for Environmental Planning and Technology (CEPT), International Water Management Institute (IWMI), Human Development Index (HDI).

Introduction:-

Nearly 80 percent of India's population having access to electricity, face power shortage failures and excess load supply is much lower than demand. To compensate the gap efficiency in energy use is to be ensured which will reduce losses, broaden supply base, increase productivity and competitiveness in all sectors. Moreover it lowers the emission of green house gases per unit of power generated and contributes to environmental conservation.

The estimated energy use in south Asia was worth US \$3.78 billion per year as noted by Shah et al (2003). A portion of it was used to pump out approximate 210 Km³ of groundwater per year for irrigation purpose. The supply of groundwater ensures efficiency and higher productivity in agriculture at the cost of wastage and inefficiency. Energy prices happen to be below optimum in India which

accumulates losses consistently in the energy sector. (Joshi et al 2005 E T2005)

This resulted in replacing the meter system during 1970 by flat rate regime for power supply to irrigation in which a flat per annum charges was levied on agricultural connections based on the capacity of pump rather than the actually metered consumption of power. This system was convenient as it reduced logistical problems and transaction costs of monitoring around thirteen million small and scattered electricity users. This ensured two fold benefits of implementation of rationed power supply and cost reduction. It improves financial position of energy sector and simultaneously promotes rationed and sustained supply and use of energy in agriculture.

The main drawback of this system is overexploitation of groundwater and environmentally sustainable. Accordingly World Bank, Asian Development bank has

* Lecturer, M. K. College of Commerce, Bharuch.

** Assistant Teacher, sadhana vidyalaya, Bharuch

recommended switching back to metered power supply regime. This was mainly because flat tariff trend reduce the marginal cost of groundwater extraction close to zero encouraging over extraction of groundwater for own use and sale to other irrigators (shah at all 2003, kishor and verma 2003) The study concluded that groundwater and energy went waste shah et al (2003) suggested that the total duration of power supply to agriculture in India over the early year should be regulated to a level relative to that of flat tariff and the schedule of power supply should be according to farmers' irrigational needs. Joshi et al 2005 strongly believed proper management of rationed power supply ensures reduction of losses of energy sector from its farm operations, overall technical and commercial losses of power and curtail wasteful use of an estimated 12-21 km of groundwater per year and improve farmers satisfaction Scott at al 2003 recommended regulatory structure for groundwater conservation to be routed through energy pricing and supply.

Another limitation of flat rate regime was unmetered power consumption led to power theft, losses and corrupt practices recovered being as agricultural consumption. However most of the benefits were enjoyed by industries and large farmers. (Joshi et al 2005) Irregular power supply results in use of phase splitting "converters" from single to three phases to run pump sets beyond scheduled hours during peak season.

JGS are beneficial to everyone involved Studies by IRMA as well as Ahmadabad based centre for env. Plg at tech (CEPT) have stated how JGS has improved village life. These studies conclude that the JGS has catalyzed agriculture sector in Gujarat. In early 2007 IWMI undertook a quick assessment of the impact of JGS in 55 village spread over 10 districts with the helps of local researchers. The study however centered on impact on groundwater in Gujarat. The study by Tushaan Shah and

Shilpa Verma also assigns the results of IRMA & CEPT that JGS has improved quality of life of people in rural areas tremendously. Power cuts and voltage fluctuations are almost negligible and tolerable.

Majuadar (2012) correlates per capita electricity consumption with human development index, a broad measure of well being as gauged by life expectancy, literacy, education and standard of living. According to Majuadar electricity is a powerful enabler. A little education goes a long way. The study shows that when annual consumption rises from 0 to just few thousand kilowatt hours per capita, countries move near the top of the HDI scale. Argentina with the per capita consumption of about 2500 kWh has on HDI score approached that of Canada, whose consumption is seven times higher.

Methodology :

The scheme recently initiated and implemented qualitative assessment of scheme would give an overall picture of the benefits of the scheme to rural population. A primary survey was undertaken in village of BD during five selection of village was randomly done personal visit was undertaken to each village and information was collected through participatory research approach and focus group discussion methods. Various people were contacted and information, opinions of perceptions was recorded. This is one side of the coin, on the other side officials of GVCL BH. There were interwoven to look into the working of the system selected village. Total villages curved in JGS 2006.

Results and Discussion:

Table: 1 selected villages and Yojana.

Village	J.G.Y. implement dim 2005/06	Population	30% Funding
Nabipur	April 2005	5,263	Village Community
Kantharia	April 2005	5,775	Village Community
Manubar	May 2006	5,029	GEB
Karmad	May 2006	5,127	GEB
Tankaria	April 2005	9,323	Village Community

Source: - Report 2011 MGVCL, Vadodara.

The villages with more than 5000 persons were selected population for study. The villages are well developed in terms of infrastructure like reduction, primary health centre, Veterinary Centers, Computer Classes, Fabrication industries Small Scale industry and communication services. Villages Nabipur and Kantharia are only 5 to 7 Kms from Bharuch and Manubar, Karmad and Tankaria and 25 to 35 Km.

Major crops:-

Cotton, Tovar and Pulses are the major agricultural produce. Due to irrigation facility banana of sugar care plantation is also carried out. Bore well and canal facilities are awaited by farmers.

80% the respondents are involved in agriculture, business, services and small industries activities and 10% of respondents are agricultural laborers invalids in arrival husbandly 50% of the respondents are 50 yrs or above and female respondents are 20%, Important fact is all the respondents are reduction with 50% of them baring above 1 lac.

The information reveals that after the supplementation of the scheme villagers are not facing any problem related to electricity supply and the supply of electricity is round the clock for 24 hours. Presently the use of electronic appliance for household chores has increased to a great extent which saves time.

With respect to income it has increased to 35 to 50%. Continuous and sufficient supply of electricity has facilitated students residing in village are salve to collect information and necessary study material through internet and TV programs. Social factions and events are celebration without any hindrance and people feel more secure at nights.

Agriculture sector has also accrued benefits through this scheme in the form of saving of time and resources due to prompt and timely supply of electricity. Animal husbandry has also developed and provided and increased employment and income of people.

In short, implementation of JGY has improved standard of living of people, Availability of facilities and various services has improved socio-economy conditions of people.

Effect of JGY

A) Effect of jyoti Gram Yojana on Farm operation : After jyoti Gram Yojana, farmers in all the villages were reported to be receiving three-phase electricity for farm operation for nearly six to eight hours each, with usually, a break of half an hour in between. All villages they were more frequent and lasted for about one to two hours, so that effective three-phase power supply was only for about five to six hours daily, which was both uncertain and inconvenient for them. Even as the announced schedule for three-phase power supply. On alternate weeks, most farmers revealed that it was not followed strictly. Their usage had

decreased by about 80 per cent and was replaced with electric engines after Jyoti Gram Yojana.

B) Effect on Power Threat : Almost all the respondent farmers in every village supported this move against the theft of power. They opined that if they received assured and quality power supply for a sufficient duration, they would not like to run by making illegal use of power. Convert single-phase power into three-phase was reported it be curtailed by about 80 to 90 per cent after JGY in all selected villages. This villages all farmers that they often used converters to run their now their usage is completely stopped. Two reasons, namely strict checking and fines issued by MGVCL and secondly phase conversion was not technically feasible and more. There recent incidents of fines issued by MGVCL for illegal phase conversion were reported in all selected villages.

C) Effect on Households : In the entire village under study, domestic power supply was reported to be available 24 hours a day, with rare occurrences of power cuts. Voltage fluctuations had stopped incompletely but were after JGY. Occurred mostly only during monsoons. The only perceptible effect of JGY according to the rural people was that while earlier, they had to adjust their day to day schedule to power cuts, they do not have to do so at present. Marriages, dinner parties are usually organized at night, there used to be a constant threat of power cuts, which could disrupt the whole programme. Religious functions also can be celebrated more conveniently these days. People quality of life had improved after JGY because TV programmers related to agriculture, important news and other entertainment was available regularly. Continuous power supply also adds immensely to their comfort in the hot summers and monsoons when mosquitoes are in plenty.

In all the villages use of electrical household

gadgets was limited mostly to tube lights, fans, TV, refrigerator, and a splurge was reported in the purchase of these, after JGY. Reports have also invested in mixer grinders and domestic flourmills. Earlier, well to do households in all the villages tended to possess invertors. But their usage had almost stopped after JGY and most people had sold them off. However, the purchases of other labour and timesaving gadgets like washing machines, electrical irons, had not increased much. The probable reason may be that these good did not match with the value system and mindset of the people here. Spare time was not a problem with rural housewives, and they tended to adjust their daily schedule and use electrical equipments as and when power was available. For example, they would watch TV or use the mixer grinder as soon as power was restored. Hence, load shedding made little difference to them. Besides, of course, the purchase and use of electrical gadgets also depends a lot the economic affordability of family.

In all the study villages, very good reports to domestic water supply. Two time water supply a day. JGY had a positive impact on women in two ways. One is regular domestic water supply hours and free from Long queues at the flourmill.

D) Effect on villages Institutions : A major impact of JGY was noticed in all the villages under study. Important functions of the dairy such as fat testing and computerized measurement of milk, printing of receipts, calculations for payments, storage of milk, storage of injections for artificial insemination and other medicines for cattle are dependent on power supply. And other positive Reported to primary health centre and school.

E) Effect on rural economy:

* Due to JGY average employment in rural area has increased and mutation of people towards urban areas has decreased.

* Development of such infrastructure has

reduced dropouts of gills of absentees to extent of 90%.

* Use of electronic gadgets, heats awareness and improvement in mutational standards has resolute in improvement of economic standard.

* Women are able to develop time for various activities like education entertainment social and other income actualizes to entreat of 70 to 80%.

Conclusion:-

The scheme is successful in terms of operation and reduction of theft. However this scheme will be more efficient of useful if it is able to covert the service into income generating opportunity for rural population proper implementation, rural education and efficient services can ensure effective results of the scheme. This call for extensive work at values levels ensures conversion of opportunities by improving economic benefits for rural population.

References

- ⇒ Bhatt Sonal (2008), Impact of Jyoti Gram Scheme on rural life and economy in Gujarat- a case study of four villages in anand district, jurnal of rural development, Vol. 27 No. 3, Pages 501-522.
- ⇒ Bose, Hiren Kumar (2005), India's Energy Meter, The Economic Times, Ahmedabad, December 14.
- ⇒ GOG.(2006), socio-Economic Review-Gujarat State, Directorate of Economic and Statistics, Ghandhinagar, Part 2, page 37.
- ⇒ Nagrani Anil (2007), CSR Initiatives-Jyotigram Yojana, Journal of Indian Electrical and Electronics Manufacturers' Association, Vol. XXVII, No.1, January, pages 14-18.
- ⇒ Rao, D. N. and S. Govindarajan, (2003), Community Intermediation in Rural Power Distribution, Water Policy Highlight No.14, IWMI-Tata Water Policy Program, Anand.
- ⇒ Shah Tushaar, Christopher Scott, Avinash Kishore and Abhishek Sharma, (2003), Energy-Irrigation Nexus in South Asia: Improving Groundwater Conservation

* Rahul Revne

Commerce

Research Zone India
Vol. 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 183-186
ISSN 2319 - 8168

CASE STUDY ON NAUKRI.COM

This article is based on the case study of the Naukri.com. How an Idea can change the life of man and became him a successful entrepreneur. How, he select a team and offer a profit sharing, how he manage his business though he didn't have the proper resources. What an entrepreneur can do so; he can reach the milestone in his business. So, from this case study, there are lots of learning for an entrepreneur.

Key Words : Naukri.com, Indian Institutes of Management (IIM), Indian Institutes of Technology (IIT), LAND MARK & INFO EDGE,

Sanjeev Bikhchandani is a classic story of spotting an opportunity and chasing it with guts, determination, lots of hard work and a little bit of luck. Naukri.com (the company is listed as "Info Edge India Ltd" on the Bombay Stock Exchange) is India's number one job portal at a time when there is a serious scarcity of employable people in just about every sector of business and industry. Naukri.com is India's leading internet classifieds company.

Info Edge (India) Limited (Info Edge) is India's premier on-line classifieds company in recruitment, matrimony, real estate, education and related services.

There was no business background in the family, no great financial acumen or anything his father was the doctor in the government family & mother was a housewife. His brother went to IIT, Kanpur, and then IIM Ahmedabad and then did his PhD from Stanford.

At the age of 12, he had decided, in which direction his career would take. At that time he thinks that he should be starting his company. Sanjeev went to study economics at St. Stephen's college, the interesting thing that

he had got the admission to IIT but didn't take it. He taught that it was a five year course where as a B.A. was a three year course and after that get the 2 years experience & go to IIM Ahmedabad. He had a clear goal that work for a 1 or 2 years & then started a company. Sanjeev started 3 companies – LAND MARK & INFO EDGE. The 1st specialized in pharmaceutical trademarks & the 2nd produced salary surveys & reports. The company started life in the servant's quarter of his father's house, at a modest rent of 800 rupees per month. He faced a cash flow crisis on the 29th –just before payday. Sanjeev's own paycheque came from teaching at a couple of business schools over the weekend. Luckily he met an "angel investor"; Sanjeev's wife –and batch mate –who was working with Nestle. That's how they managed to run the house. She also told his wife that they will be living off her salary for a quite while.

Sanjeev struggled for 13 years. He had moved out of the MNC job rather early. At that time his salary was Rs 80,000 per annum. This was decent in 1990. What happened over the years

* Manager in Micro Engineers

when Sanjeev was struggling, at that his friends changed because they were doing different things. They used to go on foreign holidays, visit hotels and bars, which Sanjeev simply could not afford. According to Sanjeev, he got over the fear factor in the first two years.

He realized that, "for an entrepreneur the real risk is often a lot less than the perceived risk before you jump. You learn to cope, to manage — you find your cushions and buffers."

Sanjeev had not taking salary for three years — 1997 to 2000 & that was tough.

Idea can come from anywhere. You could be sitting in a tub and have a eureka moment. Or in a bus or at your dining table. Idea came from anywhere, any time at any place. According to Sanjeev, he could see his future, had he continued as a manager in the corporate sector. If he was lucky, at the end of the,

* 5 years – he will be a senior manager,

* 8 years – marketing manager,

* 25 years CEO

He used to ask his self: is this what he want in life?

When he was in HMM (now known as Glaxo SmithKline) he noticed that when an office copy of *Business India* came in, everybody used to read it from back to front. It had 35 to 40 pages of appointment ads in every issue. At that time *Business India* was the No.1 medium for appointment ads for managers. And people would openly talk about jobs that were available or slipping out of their hands. They discussed opportunities. Nobody was applying, nobody wanted to leave because they were in a comfortable MNC job with good brands, good pay packages etc., but they used to talk about it. The year 1993 Sanjeev & his partner decided to go separate ways. Each partner kept one company, half the employees & assets. Sanjeev was left with Info Edge & the "job data base" idea came with it. Business was growing, but slowly. And then Sanjeev visited an exhibition at Pragati Maidan called

"IT Asia", Here, he was introduced to the internet for the very first time. Though he was from IIM, he doesn't know about World Wide Web.

After getting the knowledge of internet, with the help of his brother, he got the server which was in the U.S. He gave his brother 5% share in the company. Sanjeev then invited VN Saroja (PGP 1990) from IIMA on board. Saroja looked after operations in the startup team & got 9% stake. Now, he wants to Anil Lall, a friend who was a very good programmer & worked from home on freelance projects for making a website & gave 7% stake.

Hitesh Oberoi , an IIM Bangalore Graduate - he was working in Hindustan Lever, Delhi. After that he was going to join dot com company & came to Sanjeev for taking advice. Sanjeev offer him to join his company & also offer him some stocks.

They went to the Central News Agency and brought back some 29 newspapers with appointment ads. They built the structure of the database. They got a thousand jobs, then Sanjeev took a floppy & give it to his technical friend and told him that with the help of the data make the web site — Naukri — in one week. They launched on April 2, 1997. Amazing fact is that after the first six months of launching Naukri.com Sanjeev, did not have an Internet connection. Naukri.com is the first site that was targeting Indians in India. While all others like rediff.com, Khoj and Samachar were all targeting Indians in the US.

Many people warned Sanjeev that "naukri", "Naukar" etc was down-market. But something told him it was distinctive, unique. He went with his gut and stuck to the name. "Today, it's one of our greatest assets." 1,000 jobs minimum on the site "Live and current." No job older than 30 days, all jobs taken from the newspapers,

* Opportunity stands for "O",

* In Yesterday, there is no "O",

* in today, there is one "O",

* Where in tomorrow there is three "O".

As an MBA from Ahmadabad, he had an opportunity to join multinational company but according to his mind that is a false prestige. "You are a prisoner of your visiting card and the logo on it" Within six month of launch, a direct mail letter was sent out to 3,000 HR managers and recruiters. For 350 rupees one could list a job on the site. For 6,000 rupees one could get annual subscription which gave you unlimited listening through the year.

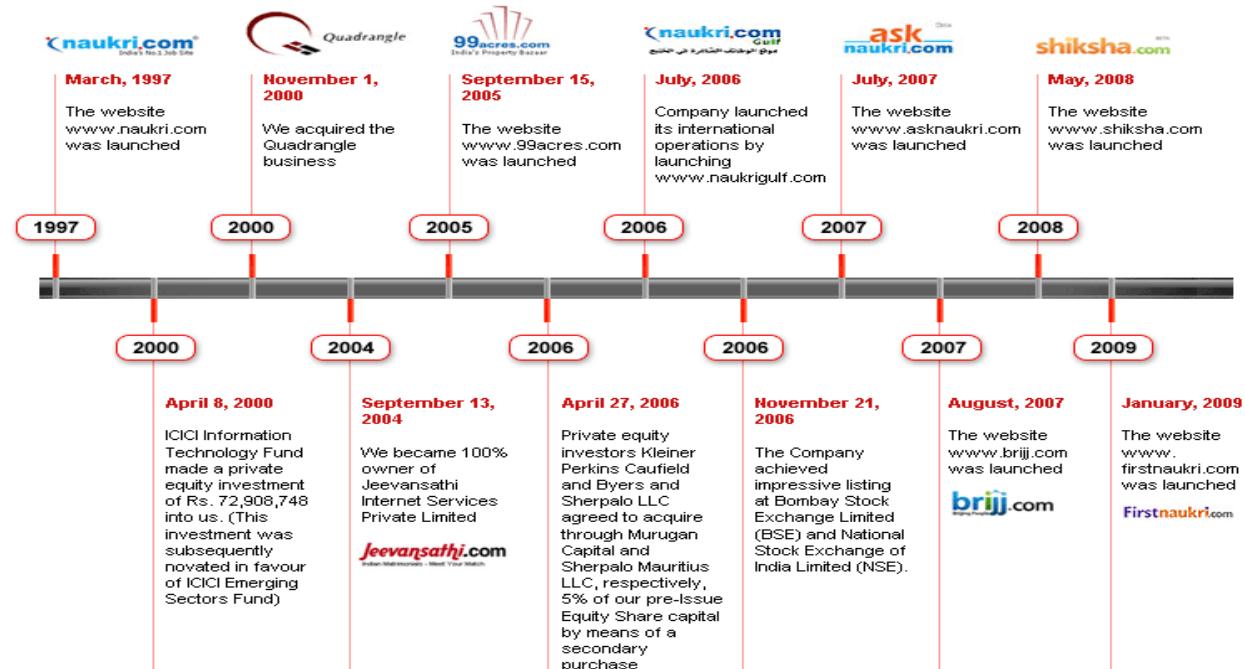
With this efforts Naukri.com began to get the business i.e., Rs.2-2.5 lacs. With more two efforts their revenue increased between 8-9 times in a year. Suddenly, Naukri was bigger than the rest of the company in terms of revenue. In year one in Naukri we did Rs 2.35 lakh (Rs 235,000) of business. In year two our figures jumped to Rs 18 lakh (Rs 1.8 million) though Sanjeev was not able to pay his salary. Jobs Ahead was launched on the India-Pakistan Sharjah Cricket tournament. The advertising budget of Jobsahead.com –just the launch –was twice as large as naukri's annual turnover.

When that happened, Sanjeev realized the game had changed. One can't live with 50 lacs

turnover with 5 lacs profit. You gotta be a 5 crore company with 50 lacs profit. To migrate from this orbit to that orbit, funding is necessary without investments one can't migrate from orbit "A" to orbit "B".

From the Alexa they got over 75% to 80% share of job traffic in India And according to Matrix they got between 60% to 65%. In terms of revenue share – they roughly estimate that they have around 55% of the market. Because of competition, they called back the venture capitalists & got the fund from ICICI. Info edge got funding from ICICI Venture in April, 2000. The company, with a Rs. 36 lakhs turnover received a Rs. 45 crore valuation. (Which in those bubbled days seemed modest? A month later, the market crashed.). With the help of the venture capitalist company planned 10-12 offices with 300 total staff, in the different cities of the India. After the losses of 2 years company are able to generate to profit from the 3rd year with the turnover of 9.5 crores. As of May 2008, Info Edge has 1650 people of which 1200 are in sales.

Company also turns into diversification. There was already an executive search operation. The company added,

Info Edge			
Recruitment & Careers	Real Estate	Matrimonials	Education
 <ul style="list-style-type: none"> Launched in March 1997 85% of company's net sales in Q3 FY10 vs 88% in FY09 No. 1 job portal in India 19.7 mn resumes, 10,500 added daily in Q3 FY10 About 68,000 job listings, 18,400 clients in Q3 FY10 Quadrangle in offline recruitment services 	 <ul style="list-style-type: none"> Launched in Sept 2005 Leader in emerging online market Over 164,000 listings (135,000 paid) Pan India listings covering over 25 cities 	 <ul style="list-style-type: none"> Acquired in September 2004 No. 3 matrimony website in India 3.5 mn profiles ever registered Avg. 2,065 profiles added daily in Q3 FY10 	 <ul style="list-style-type: none"> Launched in May 2008 To be the hub for educational classifieds Large market <ul style="list-style-type: none"> Advertising Lead generation Some initial revenue traction
 <ul style="list-style-type: none"> Launched July 2006 	 <ul style="list-style-type: none"> Launched August 2007 Professional networking 2.7 mn profiles 	 <ul style="list-style-type: none"> Launched January 2009 A fresher hiring site 	

In November 2006, Info Edge became the 1st pure Indian dotcom to conduct a successful IPO. At that time it had revenues of 84 crores & profits of 13 crores. When company is in the scale-up phase, the main thing was learning to delegate. When the company is going for the growth it's all about getting good people, aligning them to a larger goal & making things work. When one have a smart people, they will demand their space. They will demand their respect. Businessmen have to empower them & get out the way. There is no such thing as a failed entrepreneur. You are a failed entrepreneur only when you quit. Until then, you are simply not successful...yet.

Get great people – sell them the vision, the idea & share the wealth, be generous with offering stock. If you are starting a business to make money, don't do it. Chances are that you will fail, because there will be hard times. And if your motivation is not something beyond money, those hard times will test you. You will quit and go back to your job. But if you are doing something other than money, you will rough it through the hard times.

Scaling Up is also a lot about letting go. Get smart people. If they are truly smart and if they have their self belief, they will create their own space and they will do stuff that may be you

can't do or maybe you haven't thought of.

References

- ⇒ Pushkar Gaikwad, "Naukari.Com Case Study" <http://gaikwad.in/naukri-com-case-study/>
- ⇒ Kamla Bhatt, <http://www.podtech.net/home/1824/naukricom-founder-sanjeev-bikhchandani-what-does-it-take-to-start-a-company>
- ⇒ Kushan Mitra, "Dot-com's poster boy - Sanjeev Bikhchandani" <http://businesstoday.intoday.in/story/dotcoms-poster-boy—sanjeev-bikhchandani.html/1/1174.html>
- ⇒ Rajiv Dingra," Huge advertising spend, revenue growth and tieups.. its all happening in online space!!", <http://www.watblog.com/2007/05/05/huge-advertising-spend-revenue-growth-tieups-all-h/>.
- ⇒ <http://www.infoedge.in>
- ⇒ <http://www.thesmartceo.in/sanjeev-bikhchandanis-search-for-a-naukri.html>
- ⇒ <https://delhi.tie.org/speaker/17/sanjeev-bikhchandani>
- ⇒ <http://indiatoday.intoday.in>
- ⇒ Arvind Sahay, "Naukri.com", Vikalpa vol 30, No.4 oct-dec.2005

* Kunjal R. Bhatt

Commerce

Research Zone India
Vol. 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 187-189
ISSN 2319 - 8168

THE REALITY OF GLOBALIZATION AND ITS IMPACT ON EMPLOYER BRANDING

Introduction

In 2011 the global employment landscape looks a little different to what we learned in textbooks at school! The ability of organizations to attract and retain talent that contributes to growth and profitability is no longer limited to drawing upon the local or national workforce. Companies now have tools at their disposal to tap into the global talent pool and what I call “pockets of talent excellence”—small clusters of highly talented individuals or small groups who are on top of global issues and trends, adaptable and agile enough to move in and out of companies on a project-by-project basis providing expertise to companies at a speed far more superior to hiring of full-time employees.

The Mobile Workforce

Mastering the management of today's traditional worker is no simple task. As global priorities continue to shift and change, organizations are looking to make strategic financial and human capital decisions. One of the most prevalent changes is an increased use of contingent labor to fill short-term gaps and specific labor segments. This group of workers is growing at more than twice the rate of the full-time workforce, and the trend looks set to continue.

The challenge for organizations is how to strike the right balance between producing the work themselves or outsourcing parts of it to

locally or overseas workers. The winners will be those organisations that move early to tap into the global pool of misplaced talent who are ready, willing, and able to do the work others in the local country may be unwilling or incapable of doing.

Citizens in poorer countries with access to the Internet are now homeschooling their children by accessing the vast amount of educational resources available on the Internet. The trend of self education is likely to accelerate as parents are no longer prepared to wait for governments to reinvent their education systems. All that is missing for these parents is an Internet connection. Wikipedia alone contains enough information in the right hands to educate the world's poorest children with the potential to unlock “pockets of talent excellence.”

Today, foreign-born workers with university degrees or equivalent qualifications make up just 2 percent of the European labor market, compared with 4.5 percent in the United States and nearly 10 percent in Canada. Improved education and training must go hand in hand with increased labour migration. Employability will continue to be a huge problem worldwide. Because of the uneven quality of education systems, only 25 percent of Indian and 20 percent of Russian professionals are currently considered employable by multinationals.

* Teaching Asst. M.J. College of Commerce, Bhavnagar

American firms generated \$1.68 trillion in profit in the last quarter of 2010 alone and have little incentive to invest it back into R&D in their home country when they could put it in countries such as Brazil, India, or China. These profits won't stay on balance sheets for long; companies will be merged or acquired likely with the mission to keep labor costs as low as possible in order to maximize shareholder returns. With the richest 2 percent in the world owning more than half of all global assets, this figure may come as no surprise. Welcome to the new normal! There is so much corporations can do to build a pathway to corporate success than traditional ways of value creation.

There are real societal problems waiting for corporations or industries to solve, yet there seems to be a reluctance to engage in issues which seem unsolvable. This is where employer branding without borders can have a significant impact, resolving societal issues using a coordinated approach between corporations, industries, and governments. If the continents of Africa, East Asia, South Asia, and Latin America were able to each increase their share of world exports by just 1 percent, 128 million people would be lifted out of poverty, five times what it receives in aid. Or consider that nearly 1 million people are trafficked across borders, most of these for sexual exploitation with around half of them minors. Here lies an opportunity for some of the world's leading brands to really make their employer brand distinctive.

The Rise of the Global Employer Brand Manager

This will continue to increase in line with manager of employer branding positions has been on the rise. There has been more than a 250 percent growth in job vacancies **since 2006**. This will continue to increase in line with economic growth (albeit at different rates) across the world as employer branding is still closely viewed by many companies as

aligned with recruitment practices, though this is changing.

Less than 20 percent of firms around the world have a clear employer brand strategy, and as expected developed markets are leading the way with U.S./Canada rates the highest (19.7 percent), followed by Asia (19.4 percent), Europe/UK (18.4%), Australia (15%), Turkey (12.3%), and Russia (7.6%). Clearly there is still a lot of work to do!

With the rise in employer brand dedicated functions appearing in organizational charts, over the coming years there are three key focus areas organisations should focus on to build capabilities of leaders who will be responsible for the global employer brand strategy.

Understanding Global Issues and Culture Diversity

Leaders need to understand how the world really works (not just from what the media feeds them!) and the impact on employment. Source information on current issues and trends relevant to employer branding which has already been aggregated by thought leaders, experts, and reputable journalists.

Encourage leaders to develop a network of employer brand managers, thought leaders, and academics from around the world and follow them on the most popular social media networks including Facebook, LinkedIn, and Twitter. You're likely to gain insights into their thinking well in advance of it appearing in articles like this!

Send managers on international assignments to connect the theory to reality. The Internet can only provide a one-dimensional view of the world. It's important to experience local culture on the ground. Spending time with managers in their home country will also foster a culture of trust, engagement, and support of global employer branding initiatives.

Conduct training in culture diversity for managers to enhance knowledge,

understanding, and empathy in differences in culture and how they impact the employer brand.

Conclusion

Employer branding is the response of Human Resources Management to the particular market circumstances. Very important factor in achieving employer branding objectives is to have a clearly defined employer brand strategy. Regarding the career seekers in the field of engineering, potential hires find

companies that are innovative, produce exciting products and offer exciting services.

References

- ⇒ AIESEC. Employer Branding Program. [online]. 2010. [cit. 2010-09-22]. Dostupné na Internete
- ⇒ http://www.aiesec.org/xEmployer_brandingx_program_/
- ⇒ employer branding without borders A pathway corporate success ERE.net.files

* Nina Parekh

Commerce

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 190-193
ISSN 2319 - 8168

BUSINESS ETHICS EDUCATION : AN EDUCATOR'S PERSPECTIVE

Results from the 2005 National Business Ethics Survey (NBES) indicate that over half of employees observed at least one type of misconduct in the workplace during the past 12 months, with nearly 40% observing two or more violations. The President of the Ethics Resource Center, Dr. Patricia Harned, has stated that this statistic has not changed much over the past 5 years even though there is a rise in the number of companies that have implemented ethics programs. Business faculty has the opportunity to provide business students with ethical reasoning opportunities to meet these ethical challenges successfully. AACSB has stated in their 2004 Ethics Education in Business Schools that...business education must encourage students to develop an understanding of the challenges surrounding business ethics and provide students with the tools to recognize and respond to ethical issues, both personally and organizationally. This paper outlines a proposed undergraduate business ethics education model that is developed in compliance with AACSB standards.

* INTRODUCTION

Based on discussions with the University's AACSB mentor, the Division of Business decided to place the business ethics course into the business core component effective, fall semester 2005. The course focuses on the discussion of business ethics using the stakeholder management theory which states that there are several stakeholders' interests, both internal and external to the organization that a firm must satisfy. Internal stakeholders such as employees, owners and shareholder concerns must be considered. External stakeholders such as the consumers or customers, the community and special interest groups also have concerns that must be satisfied. Depending on the current situation of the firm, the power of the stakeholders may vary.

Because a firm attempts to satisfy all of their stakeholders needs, conflicts may arise. When these conflicts arise, unethical decision-making may result because firms are trying to satisfy all of their stakeholders.

Managers make several decisions as part of their routine work day. Often, their decisions are influenced by different stakeholder wants or needs. Different pressures may force a manager to make a decision that may conflict with personal or organizational ethics. This text provides the framework for management students to realize that there may be a time in their careers when they are faced with some difficult ethical decisions. Hopefully, this paper will assist them with resolving these types of dilemmas.

AACSB STANDARDS APPLICATION TO ETHICAL AWARENESS

*** Asst. Professor, Swami Sahajanand College of Commerce & Management, Bhavnagar**

* Chetan Parmar

TEACHING PERFORMANCE

The term teaching performance is refer to the conduct of instruction: posing questuiions, providing explanations, giving directions, showing approval, engaging in the myriad instructional acts that a teacher performs in the classroom. The term is not meant to encompass the effects or products of instruction, such as student achievement or personal growth. Neither is it meant to encompass such teacher characteristics as attitudes and expectations. Rather, teaching performance is concerned, to use Dunkin and Biddles terms, with process variables rather than presage or product variables.

A perspective on this issue is imperative because practice, especially when defined broadly to include general classroom teaching. It is here where previously learned concepts do or do come together and where skills fit or fail to fit. Whatever the values, shortcomings, or irrelevancies of the teacher education program, it is held to be through practice that one really learns to teach. The essentiality practice is reflected in one recommendation for the improvement of teaching:

Practice, practice, practice....frequent, varied and criticized practice. Observation, immediate feedback and practice again to perfect in a variety of situations.

While this quotation clearly implies means of controlling rather than simply providing practice, its spirit is familiar.

The perceptions of education students, to, tend

to validate its essentiality. Field experience and particularly student-teaching experience generally are perceived by education students to be the most valuable component of their professional training.

A clearer picture of the effect of practice might emerge from studies in which extraneous varisbles are better controlled. In fact, the evidence from such studies is more definitive. On the one hand, it suggests that positive changes in certain attitudinal and dispositional behaviors occur with repeated laboratory and classroom teaching experience. On the other hand the evidence fails to show that practice in itself results in targeted changes in performance. In a selective review of studies based on conceptual training, Gliessman and pugh reported that practice resulted at best "...in levels of skill acquisition no higher then those resulting from conceptual instruction alone. Furthermore, practice was the only means of training that, when used alone, failed to result in changes in performance.

What can be concluded from this evidence? Whatever the perceptual and attitudinal changes that accompany practice, it appears highly questionable to assume that practice in itself is the critical variable in stimulating changes in teaching performance.

Training variables have been referred to above as instructional variables. The distnction between these two is in immediate purpose

and focus. Very generally speaking, instructional variables are designed to teach something about teaching behaviour. More specifically, the immediate objective in using instructional variables is the acquisition of concepts about and changes in perception of, specified teaching behaviors and skills.

Intervention variables, on the other hand, are intended to directly modify behavior. Rather than the filmed or videotaped behavior of another person, the point of departure as well as the focus of intervention is the behavior of the teacher himself or herself. Typically, though not always, the teachers behavior is recorded and replayed on videotape or audiotape. With these general distinctions in mind, we are ready to look more carefully at each class of variables. It is perhaps an indication of how firm a hold the doctrine of practice has had in teacher education that investigators have only recently turned their attention to the role of knowledge and understanding in changing teaching performance.

The recent development of systematic study in this area is somewhat surprising since teacher adductors traditionally have assumed that conveying knowledge through lecture, discussion, and demonstration would in some way affect teaching performance. While one would be hard pressed to support such a general assumption, it does seem evident that a clear conception of the behaviors or skills one is to exhibit facilitates the use of those behaviors and skills. To put it another way, teaching performance can be influenced by clearly defined and delineated.

A further finding, already discussed in our previous discussion of the place of practice, confirms the importance of conceptual instruction: in two of the three studies that included a practice condition without conceptual instruction, gains in use of specified skills were not demonstrated. Thus, it appears that instruction directed at concept

acquisition is an effective, perhaps necessary, means of influencing performance.

To demonstrate the conceptual changes that are assumed to mediate change in performance is a more elusive task; there is, however, some indirect and direct evidence of such changes. Indirect evidence can be found once again in the studies reviewed by Gliessman and Pugh. In more than half of the comparisons in the five studies reviewed, significant gains or differences in skill acquisition were accompanied by corresponding gains or differences in concept-acquisition scores, always favouring the groups receiving conceptual tended to accompany more frequent use of the skills themselves is at least consistent with the hypothesis that concepts mediated behavior change.

Evidence directly supporting that hypothesis is reported in one of the studies reviewed. In this study, not only were both conceptual and skill differences reported factoring teachers who received conceptual instruction but, more important, level of concept acquisition in the instructed group was positively and significantly related to skill scores. Thus, teachers who showed greater mastery of the skill as concepts tended also to use the same skills with greater frequency. In training studies, conceptual variables and observational variables tend to be interrelated through a common use of filmed or videotaped examples of teaching behavior as a component of instruction.

A few investigators, however, have used models explicitly as a basis for the observational learning of teaching skills. The rationale for such a training strategy generally is derived from social imitation theory, a theory stressing the imitative basis of human behavior. Briefly, this theory posits, and its supporting evidence indicates, that people acquire complex social and emotional behavior through imitation; such imitation may be accompanied by greater

or 'less awareness and may follow from filmed as well as live models.

The effect of filmed or videotaped teaching models on teaching performance has been demonstrated by several investigators, but most directly by Lange who increased preserves teachers' use of an indirect or student-centered teaching style by showing them a brief film modeling that style. The fact that the subjects nor analytic training strongly supports the hypothesized effect on performance of viewing the filmed model.

How might one account for the effect of conceptual and observational variables on teaching performance? Those who have investigated the effects of conceptual variables have tended to argue that the critical task in acquiring a teaching behavior or skill is learning to discriminate its characteristics. In short, acquiring the concept of a skill enables one to understand what one is to do in using that skill and perhaps how one can do it well. A case in point is the construct of indirect influence which Large addressed in his training study. Indirect influence comprises a set of teaching behaviours the principal components of which are asking questions and conveying support or approval.

Some teaching behaviors may be difficult to treat as teachable because they contain many nonverbal, expressive, even emotive elements. These behaviors may be specially well taught through the use of models. Here again, the fact the highly familiar component behaviors are involved is an important condition of learning. Bandura hypothesized that the component behaviors of complex social and emotional behaviors often have been acquired previously by the learner.

To be able to exhibit those complex behaviours essentially requires that the component behaviours be integrated into a larger act. This explains why some complex behaviors can be exhibited on the basis of observation and without so interpreted, such processes would

certainly apply in the same pervasive sense to a teacher's adjustments and adaptations to events in the classroom. As an intervention technique, however, feedback refers to a more general process with many verbal elements. The key to that process is some means of conveying information to a teacher about his or her performance.

Replaying performance on different media, for example, has shown differential effects on performance. While it is difficult to distinguish the most and least effective media, the fact that the use of different media has shown discernible differences in skill acquisition indicates that feedback itself is a significant variable. Similar conclusions may be drawn from systematic attempts to very other aspects of the form and content of feedback.

The paramount and perhaps most familiar of these principles is that of reinforcement: behaviors or response that result in confirming, satisfying outcomes tend to recur while those that do not tend to recur. Applied experimentally and with some success to the control of pupil-social behaviour, these precepts also have been applied to the modification of teaching behavior. Such applications have met with some success on the conventional criterion of change in performance in the training setting itself.

Intervention variables are clearly complex variables. Even the apparently straightforward act of viewing one's own performance on videotape incites some highly complex, little understood process. Gaining an understanding rehearsal or trial. The means of doing so is videotaped or audiotaped replay of the teacher's performance about the performance, or some combination of the two. It is important to distinguish feedback in this sense from feedback as a basic aspect of learning, especially perceptual-motor learning. In the latter case, feedback encompasses the visual, auditory, kinesthetic, and other cues by which learners correct their directional

responses, target tracking, and other perceptual-correcting or adapting character of human behaviour. of these processes would entail unraveling a tangled skein of anxieties, satisfactions, ago defenses, and confirmations. It is evident, however, that intervention through the use of feedback or reinforcement contains both informational and affective elements. Feedback is informational in nature: what skills were used or not used; how students reacted to a particular teacher behavior; what instructional style was displayed.

Feedback that is confirming also has reinforcing properties, of course, but its function in training is primarily informational. The use of praise or aproval, on the other hand, introduces a stronger affective element. Such social reinforcers may convey more or less information depending upon the refinement with which they are used but they typically do elicit affective responses. Thus, training interventions in general very in complex ways on both onformational and emotional dimensions.

Failure to demonstrate such an advantage probably can be attributed to a number of factors, among them less than optimal continuity in training elements, selection of essentially simple target skills, and inadequate evaluation criteria. The design of an optimally effective training sequence, however, requires that careful though be given to the rationale underlying it. What provides the "warp," so to speak, of to speak, of the training fabric? There are at least two different views on this question. In the case of practiced-based methods such as microteaching, it is practiced behaviors or skills that are assumed to be the connecting thread of the training process. This leads to an emphasis on repeated practice as a critical element in training.

Reference

- ⇒ Cultural and education in America, Harold rugg. Harcourt brace, New York, 1931 p.55.
- ⇒ For a detailed account of the impact of lockean philosophy on American life & culture consult the meeting of east and west. F.S.C. northop.
- ⇒ Consult Sinclair Lewis novel Babbitt.

* પરેશ પી. જાની

Rural Study

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 214-217

ISSN 2319 - 8168

સમાજકાર્ય અને માનવ અધિકારો

લોકોના ગુણવત્તા યુક્ત જીવનના સંદર્ભમાં સમાજકાર્ય અને માનવ અધિકારો એક-બીજા સાથે જોડાયેલા અવિભાજ્ય તત્ત્વો છે. રાજ્ય દ્વારા લોકોના અધિકારો પર નિયંત્રણ મૂકવામાં આવતું હોય ત્યારે નાગરિકો સુરક્ષિત અને આનંદદાયક જીવન ગુજરાતી શક્તા નથી. લોકશાહી રાજ્ય હોવા છિત્તા રાજ્ય દ્વારા સમાજકલ્યાણી પાયાની જરૂરિયાતો જેમ કે ભોજન, આવાસ, કપડા અને મુળભૂત અધિકારો વિના લોકશાહી નિર્થક છે આ સંદર્ભમાં મુળભૂત કે માનવ અધિકારો શું છે? તે સમજવું અહીં જરૂરી છે.

છેલ્લા અડધા દાયકાથી સામાજિક કાર્યકરો, શિક્ષણવિદો, તત્વચિંતકો, ધારાશાસ્ત્રીઓ અને રાજનિતિકો માનવ અધિકારો વિષયક જાગૃતિ ફેલાવવાનું તથા તે પ્રાપ્ય બનાવવાની શોશિષ્ટ કરી રહ્યા છે પૃથ્વીવાસી તમામ વ્યક્તિઓને આ અધિકારો મુળભૂત રીતે વિશેષઅધિકાર અર્પણે તથા તે માટે કોઈ જ્ઞાતિ, ધર્મ, વંશ, દેશ, કે રાષ્ટ્રીયતા ની મર્યાદા નથી માનવ અધિકારનો જ્યાલ તેની વ્યાખ્યા પરથી સારી રીતે સ્પષ્ટ થશે

'એવા અધિકારો જે આપણી પ્રકૃતિમાં જ રહેલા છે અને જેના વિના આપણે એક માનવી તરીકેનું જીવન જીવી શકીએ નહિ. માનવ અધિકારો અને મુળભૂત સ્વતંત્રતાઓ આપણને આપણા માનવીય ગુણો, આપણી બુદ્ધિ, આપણી ક્ષમતાઓ અને આપણી વિવેકશક્તિના સંપૂર્ણ વિકાસ અને ઉપયોગની તક પુરી પાડે છે અને સાથે જ આપણી આધ્યાત્મિક અને અન્ય જરૂરિયાતો સંતોષે છે.'

આમ માનવ અધિકારો માત્ર રાજકીય આદર્શો પુરતા જ સીમીત નથી જેમાં લોકશાહી ઠબે ચુંટણી, ધર્મ, અને ભાષાની અભિવ્યક્તિનું સ્વાતંત્ર્ય હોય પરંતુ તેમાં આ ઉપરાંત પુરતી આરોગ્ય સંભાળ, માનવગૌરવ, વિકાસની તકો, લૈંગિક સમાનતા જેવા માનવજીવનની ગુણવત્તાના પાસાઓનો પણ સમાવેશ થઈ શકે.

વિશ્વવ્યાપીતા અને અવિભાજ્યતા :-

માનવ અધિકારોના અત્યાસ અને તે વિષયક કાર્ય કરતા પહેલા સામાજિક કાર્યકરે માનવ અધિકારો વિષયક પાયાના બે ઘ્યાલો (૧) વિશ્વવ્યાપીતા અને (૨) અવિભાજ્યતા. સમજવાની જરૂર છે. વિશ્વવ્યાપીતા અર્થાત માનવઅધિકારોની પ્રાપ્તિ એ માત્ર એક દેશ પુરતું જ સીમીત નથી. વ્યક્તિ સમગ્ર વિશ્વમાં જ્યાં પણ હોય – નિવાસ કરતો હોય ત્યાં તેને માનવઅધિકારો પ્રાપ્ત થવા જોઈએ. ભોજન, આવાસ, કપડાં, આરોગ્ય અને પોખણ રાષ્ટ્રની સ્થિતિ કે સંસાધનોને ઘ્યાને લીધા વિના આ જરૂરિયાતો પુરી પાડવાની જવાબદારી જેતે રાજ્યની છે.

Indivisibility:- –અવિભાજ્યતા અર્થાત વ્યક્તિ અને સરકારે તમામ માનવ અધિકારોને માન્ય રાખવાના છે. એક અધિકારના ભોગે બીજા અધિકારને માન્ય કે પસંદગી કરી શકાય નહિ. તેવી જ રીતે એક વ્યક્તિના અધિકારો છીનવીને બીજાને આપી શકાય નહિ.

માનવ અધિકારોની વૈશ્વિક ઘોખણા એ બહુ મોટો કાયદાકીય દસ્તાવેજ નથી તેમાં માત્ર આમુખ અને તે સબંધિત ત્રીસ જેટલા અનુચ્છેદજ છે તેની ભાષા કાયદાકીય છે સામાજિક કાર્યકરોને તેના અર્થધટનમાં મુશ્કેલી પડી શકે આમ છીતાં તેમના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં કાયદાકીય નિયમન નડતર રૂપ બની શકે નહિ માનવ અધિકારનું ક્ષેત્ર કાયદા આધારિત છે જેમાં સમાજકાર્યના અનેક આદર્શો વળી લેવામાં આવ્યા છે.

૧. માનવ અધિકારોની વૈશ્વિક ઘોખણા અને તેનું આમુખ માનવ સમુદ્દરાયના તમામ સભ્યોમાં અન્તનીહિત આત્મ ગૌરવ અને સમાન તથા અવિભાજ્ય એવા માનવ અધિકારોની માન્યતા એ વિશ્વમાં સ્વતંત્રતા, ન્યાય અને શાંતિનો પાયો છે

જ્યારે પણ માનવ અધિકારોની અવગણાના કે તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે ત્યારે તે કુરતમાં પરિણામો છે જેણે

* પ્રિન્સીપાલ, શ્રી નુતન કેળવણી મંડળ દિવ્યચેતના ઓફ એમ.એસ.ડબલ્યુ કોલેજ, લેટાલી

માનવસંદ્રભાવના પર જૂલમ આચર્યો છે ત્યારે એક અને વિશ્વનું સર્જન કરવામાં આવ્યું જ્યાં માનવી વિચાર, વાણી અને અભિવ્યક્તિ અને માન્યતાનો આનંદ ઉઠાવી શકે તથા તે ભયથી મુક્ત હોય આ બાબતો જે સામાન્ય માનવીની મહત્વકંશા ઘોષિત કરે છે

સાથે સાથે એ પણ જરૂરી છે કે જૂલમ અને અત્યાચાર થી મુક્તિ માટે માનવીને બળવો કરવાની ફરજ ન પડે આથી માનવ અધિકારોનું રક્ષણ કાયદાથી થવું જોઈએ આ અધિકારોના રક્ષણ માટે રાખ્યો વચ્ચે મૈત્રિપૂર્ણ સબંધોના વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું જરૂરી છે

સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘના સભ્યો આ ચાર્ટરમાં મૂળભૂત માનવ અધિકારોમાં આત્મગૌરવ અને વ્યક્તિના મૂલ્યમાં, સ્ત્રી અને પુરુષના સમાન અધિકારોમાં અને નિશ્ચયપૂર્વક સામાજિક પ્રગતિ અને વધુસારા જીવન ધોરણો ની વિસ્તૃત મુક્તિ માટે પુનઃ ખાત્રીનો વિશ્વાસ ધરાવે છે.

તમામ સભ્ય રાષ્ટ્રોએ મૂળભૂત સ્વતંત્રતાઓ અને માનવ અધિકારોના નિરીક્ષણ અને વૈશ્વિક આદરને આગળ ધ્યાવવા માટે સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ સાથે સ્વેચ્છાએ સહકાર સાધવા વચ્ચે બંધાવું પડશે.

આ વચ્ચન બધ્યતાને સાકાર કરવા માટે આ સ્વતંત્રતાઓ અને અધિકારો વિષયક પરસ્પર સામાન્ય સમજણ હોવી અત્યંત આવશ્યક છે.

આથી હવે પછી સામાન્ય સભા તમામ નાગરીકો અને તમામ રાષ્ટ્રોને સામાન્ય ધોરણો તરીકે આ માનવ અધિકારો પ્રાપ્ત કરવા માટે વૈશ્વિક ધોષણા કરે છે દરેક વ્યક્તિ અને સમાજના દરેક અંગોએ સાતત્યપૂર્ણ આ ધોષણા યાદ રાખી જોઈએ આ અધિકારો અને સ્વતંત્રતાઓ પ્રત્યે આદર કેળવવા શિક્ષણ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે પ્રયાસ કરવો જોઈએ તેની વૈશ્વિક પ્રાપ્તિ સુનિશ્ચિત કરવા કે વૈશ્વિક માન્યતા માટે સંભ્રાણોની પ્રજાએ પોતાની હકુમતના પ્રદેશમાં તેનું નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ

Articles of the universal declaration - વૈશ્વિક ધોષણા ના અનુચ્છેદો :

અનુચ્છેદ : ૧ દરેક વ્યક્તિ સમાન ગૌરવ અને અધિકારો સાથે જન્મે છે તેઓ તર્કસંગત અને વિવેકપૂર્ણ હોય છે અને તેમણે એકબીજા પ્રત્યે ભાઈયારાની ભાવના યુક્ત વર્તન કરવું જોઈએ

અનુચ્છેદ : ૨ વંશ, રંગ, જાતિ, ભાષ, ધર્મ, રાજકીય કે અન્ય મત રાષ્ટ્રીય કે સામાજિક મૂળ, સંપત્તિ, જન્મ કે અન્ય દરજાના લેદભાવ વિના અહીં જાહેર કરેલા આ તમામ અધિકારો અને સ્વતંત્રતાઓ દરેક વ્યક્તિને પ્રાપ્ત કરાવવામાં આવ્યા છે વધારામાં વ્યક્તિ જે રાષ્ટ્રનો હોય તે રાષ્ટ્રના

રાજકીય, ન્યાયીક કે વ્યક્તિ જે દેશનો હોય તે દેશ કે પ્રદેશના દરજાને આધારે કોઈ ભેદભાવ રાખવામાં નહિ આવે પછી ભલે તે સ્વતંત્ર વ્યક્તિ હોય, ટ્રસ્ટ હોય, બિનસ્વાયત શાખિત કે કોઈ સાર્વભૌક મર્યાદામાં હોય

અનુચ્છેદ : ૩ દરેકને જીવન, સ્વતંત્રતા અને સુરક્ષાનો અધિકાર છે.

અનુચ્છેદ : ૪ કોઈને પણ ગુલામી કે ગુલામીપણામાં રાખી શકાશે નહિ, દરેક પ્રકારની ગુલામી અને ગુલામોના વેપાર પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવે છે.

અનુચ્છેદ : ૫ કોઈપણ વ્યક્તિ પર ત્રાસ કે ઝુરતા ગુજરાવા નહિ, આવે કે અમાનવીય કે આત્મગૌરવને હિંણાયત પહોંચે તેવી સજા કરવામાં નહિ આવે.

અનુચ્છેદ : ૬ દરેક વ્યક્તિને વ્યક્તિ તરીકે કોઈપણ જગ્યાએ કાયદા સમક્ષ આવવાનો હક્ક છે

અનુચ્છેદ : ૭ દરેક વ્યક્તિ કાયદા સમક્ષ સમાન છે અને કોઈપણ જાતના ભેદભાવ વિના કાયદાનું સમાન રક્ષણ આપવામાં આવશે. આ ધોષણાના ઉલ્લંઘન કે આવા ભેદભાવ માટે ઉશેરણી કરનાર સામે તમામને સમાનપણે રક્ષણ પુરુ પડવામાં આવશે.

અનુચ્છેદ : ૮ બંધારણ કે કાયદા દ્વારા આ મૂળભૂત અધિકારો ઉપલબ્ધ કરવામાં આવશે તથા સક્ષમ ન્યાયતંત્ર દ્વારા તેના ઉલ્લંઘન સામે અસરકારક ઉપચાર (રક્ષણ) નો દરેકને હક છે

અનુચ્છેદ : ૯ કોઈપણ વ્યક્તિને આપખુદ પણ ધરપકડ, અટકાયત કે દેશનિકાલ કરી શકશે નહિ.

અનુચ્છેદ : ૧૦ દરેકને પોતાના હકો અને ફરજોના નિરાકરણ અને તેના પર મૂકાયેલ અન્ય આરોપ વખતે સંપૂર્ણસમાનતા અને વ્યાજબીપણે સ્વતંત્ર તથ નિષ્પક્ષ ન્યાયતંત્ર સમક્ષ હાજર થવાનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૧૧ (૧) આરોપ મૂકાયેલ દરેક વ્યક્તિને કાયદા મુજબનો ગુનો પુરવાર ન થાય ત્યાં સુધી નિર્દોષ ગણવાનો હક્ક છે તથા જે જગ્યાએ કેસ ચાલતો હોય ત્યાં તેને (આરોપી) ને પોતાના સ્વ બચાવ માટે જરૂરી હકો સુનિશ્ચિત કરાવવામાં આવશે.

અનુચ્છેદ : ૧૧ (૨) કોઈપણ વ્યક્તિને તેના પર જે આરોપ મૂકાયો છે તે ગુનો જે સમયે કર્યો હોય તે વખતે જે તે રાષ્ટ્રીય કે આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો હશે તેજ લાગુ પડશે રદ થયેલ કે ત્યારાબાદના કાનુનો મુજબ સજા થઈ શકશે નહિ. વળી જગ્યારે કૃત્ય થયુ હોય અને જે કૃત્ય થયુ હોય તે માટેની જે જોગવાઈ હોય તેના કરતા વધુ સજા થઈ શકશે નહિ.

અનુચ્છેદ : ૧૨ આપખુદ પણ કોઈપણ વ્યક્તિના અંગત જીવન, પરિવાર કે વ્યવહાર બાબતે દખલ થઈ શકશે નહિ, વળી તેના માન અને મોભા પર આક્રમણ કરી શકશે નહિ

આવા આક્રમણ કે દરમ્યાન ગીરી સામે કાયદાનું રક્ષણ મેળ વવાનો દરેકને હક છે.

અનુચ્છેદ : ૧૩ (૧) દરેક વ્યક્તિને પોતાના રાષ્ટ્રની સીમામાં વસવાટ કરવા અને મૂક્તપણે હરવા—ફરવાનો હક્ક છે

અનુચ્છેદ : ૧૩ (૨) દરેક વ્યક્તિને પોતાના દેશ સહિત કોઈપણ દેશ છોડવાનો તથ પોતાના દેશમાં પરત આવવાનો હક છે

અનુચ્છેદ ૧૪ (૧) જૂલમ સામે આશ્રય મેળવવા અન્ય દેશમાં વસવાટ મેળવવાનો હક દરેકને છે.

અનુચ્છેદ : ૧૪ (૨) આ અધિકાર બિનરાજકીય અને સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘના હેતુઓ અને સિદ્ધાંતોથી વિરુદ્ધ જાય ત્યારે અમલીકૃત બનશે નહિ.

અનુચ્છેદ : ૧૫ (૧) દરેકને રાષ્ટ્રીયતા (નાગરીકત્વ) મેળ વવાનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૧૫ (૨) આપખુદ પણ કોઈની રાષ્ટ્રીયતાથી વંચિત કરી શકશે નહિ કે કોઈને રાષ્ટ્રીયતા બદલવાના હક્કી વંચિત કરી શકશે નહિ કે કોઈને રાષ્ટ્રીયતા બદલવાના હક્કી વંચિત કરી શકશે નહિ.

અનુચ્છેદ : ૧૬ (૧) પુષ્ય વધના સ્ત્રી—પુરુષને જાતિ, ધર્મ, રાષ્ટ્રીયતા વંશ, જેવી કોઈપણ મર્યાદા વિના લગ્ન કરવાનો અને પરિવારનો સ્થાપના કરવાનો હક છે દરેકને સમાનપણે લગ્ન કરવાનો તે ટકાવી રાખવાનો તથ રદ કરવાનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૧૬ (૨) લગ્નઈચછુક દંપત્તિને પૂર્ણ અને મૂક્તિ સંમતિ જ લગ્નમાં પરિણામશે.

અનુચ્છેદ : ૧૬ (૩) કુટુંબ એ સમાજનો કુદરતી અને મૂળ ભૂત એકમ છે અને જેને સમાજ તથા રાજ્ય દ્વારા રક્ષણ અપાયેલું છે.

અનુચ્છેદ : ૧૭ (૧) દરેક વ્યક્તિગત એકલા અથવા અન્ય સાથે જોડાણ (સમુહ) માં સંપત્તિ ધરાવવાનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૧૭ (૨) આપખુદ પણ કોઈનેપણ સંપત્તિથી વંચિત કરી શકશે નહિ.

અનુચ્છેદ : ૧૮ દરેકને વિચાર ધરાવવાનો, પોતાની વિવેકશક્તિનો અને ધર્મની સ્વતંત્રતાનો હક છે આ હકમાં પોતાની માન્યતા કે ધર્મમાં પરિવર્તનકરણનો અને કાંતો એકલા અથવા સમુદ્યામાં અન્યો સાથે જાહેર કે ખાનગીમાં પોતાના ધર્મ કે માન્યતા જાહેર કરવાનો તેના શિક્ષણ અને આચરણ, પૂજા તથા તેના પાલનનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૧૯ દરેકને મત અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો હક છે આ અધિકારમાં બીજાની દખલગીરી સિવાય મત જાળવી રાખવાનો અને સીમાઓના બંધન વિના કોઈપણ માધ્યમ વડે વિચારો અને માહિતી શોધવાનો અને

પ્રાપ્ત કરવાના હકનો સમાવેશ થાય છે.

અનુચ્છેદ : ૨૦ (૧) દરેકને શાંતિથી મૂક્તપણે ભેગા થવાનો અને સંધ રચવાનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૨૦ (૨) કોઈને પણ કોઈ એક સંધમાં જોડવાની ફરજ પાડી શકશે નહિ.

અનુચ્છેદ : ૨૧ (૧) પ્રત્યક્ષ કે ચૂંટેલા પ્રતિનિધિઓ દ્વારા દરેકને પોતાના દેશની સરકારમાં ભાગ લેવાનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૨૧ (૨) દરેકને પોતાના દેશની જાહેર સેવા પ્રાપ્ત કરવાનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૨૧ (૩) લોકોની ઈચ્છા સરકારની સતાનો આધાર હશે આ ઈચ્છા સમયાંતરે મૂક્તપણે યોજાતી ચૂંટણી દ્વારા વ્યક્ત થશે જે સર્વત્ર સમાન મતાધિકાર દ્વારા હશે અને તે ગુપ્ત મતદાન અથવા મૂક્ત અને સમાન મતની પ્રક્રિયા દ્વારા થશે.

અનુચ્છેદ : ૨૨ સમાજના સત્ય તરીકે તમામને સામાજિક સુરક્ષાનો હક્ક છે આ હક દરેક રાજ્યની સંસ્થાઓ અને સંસાધનો પ્રમાણે રાષ્ટ્રીય પ્રયત્નો અને આંતરરાષ્ટ્રીય સહકારથી પ્રાપ્ત થશે આ આર્થિક સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક અધિકારો તેમના ગૌરવ અને મૂક્ત વ્યક્તિત્વ વિકાસ માટે અનિવાર્ય છે.

અનુચ્છેદ : ૨૩ (૧) દરેકને કામ કરવાનો, મૂક્તપણે રોજગાર પસંદ કરવાનો, કાર્યની ન્યાયીક અને અનુકૂળ પરિસ્થિતિનો અને બેરોજગારી સામે રક્ષણને હક છે.

અનુચ્છેદ : ૨૩ (૨) કોઈપણ પ્રકારના બેદભાવ વિના તમામને સમાન કામ કરવા માટે સમાન વળતર મેળવવાનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૨૩ (૩) દરેક વ્યક્તિ જે કામ કરે છે તેને ન્યાયીક અને સાનુકૂળ વળતર મેળવવાનો હક છે જે તેના ખૂદ તથા તેના પરિવારના માનવ ગૌરવના મૂલ્યને ટકાવી રાખે તેની ખાત્રી થાય તેટલું હોય અને જરૂર જણાય તો સામાજિક સુરક્ષાના અન્યો ઉપાયો દ્વારા તેના પૂર્તિ કરવામાં આવશે.

અનુચ્છેદ : ૨૩ (૪) પોતાના હકોની જાળવણી માટે દરેકને મજૂરસંધના સત્ય થવાનો હક કે મજૂરસંધ રચવાનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૨૪ દરેકને આરામ અને નવરાશ મેળવવાનો હક છે જેમાં વ્યાજબી મર્યાદામાં કામના કલાકો અને સમયાંતરે પગાર સહિતની રજાઓનો સમાવેશ થાય છે.

અનુચ્છેદ : ૨૫ દરેકને પોતાના અને પોતાના પરિવાર માટે આરોગ્ય અને સારા જીવન માટે યોગ્ય ધારાધોરણો મુજબ ગુણવતાયુક્ત જીવનધોરણો પ્રાપ્ત કરવાનો હક્ક છે જેમાં ખોરાક, કપડા, આવાસ, અને સ્વાસ્થ સંભાળ તથા જરૂરી સામાજિક સેવાઓનો સમાવશે થાય છે સાથે જ બેરોજગારી,

બિમારી, અપંગતા, વિધુરતા, વૃધ્ઘાવસ્થા અને તેના નિયંત્રણ બહારના અન્ય સંજોગોમાં આજવિકાની ઉષાપ સામે સામાજિક સુરક્ષા પ્રાપ્ત કરવાનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૨૫ (૨) માતૃત્વ અને બાળપણને ખાસ સંભાળ અને સહાય પુરી પાડવામાં આવશે લગ્ન કે લગ્ન બહારના સંબંધોથી જન્મેલ દરેક બાળક સમાન સામાજિક સુરક્ષા અનુભવી શકશે.

અનુચ્છેદ : ૨૬ (૧) દરેકને શિક્ષણ મેળવવાનો હક છે શિક્ષણ મફત હશે, કમસેકમ મૂળભૂત અને પ્રાથમિક તબક્કે, પ્રાથમિક શિક્ષણ ફરજીયાત હશે, ટેકનિકલ અને વ્યવસાયિક શિક્ષણ ઉપલબ્ધ કરવાશે અને મેરીટના આધારે ઉચ્ચશિક્ષણ સમાન રીતે તમામ માટે ઉપલબ્ધ કરવાશે.

અનુચ્છેદ : ૨૬ (૨) શિક્ષણ સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વ વિકસાવે તથા માનવ અધિકારો અને મૂળભૂત સ્વતંત્રતાઓ પ્રત્યેના આદરને વધુ મજબૂત બનાવે તે સાથે નિર્દેશિત કરશે તે તમામ રાષ્ટ્રો, જાતિઓ, વંશીય કે ધાર્મિક જૂથો વચ્ચે પરસ્પર સમજ, સહિષ્ણુતા અને ભિત્રતાને પ્રોત્સાહિત કરશે અને શાંતિની જાળવણી માટે સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘની પ્રવૃત્તિઓને મજબૂત બનાવશે.

અનુચ્છેદ : ૨૬ (૩) પોતાન બાળકો માટે શિક્ષણનો પ્રકાર પસંદ કરવાનો દરેક માતાપિતાને હક છે.

અનુચ્છેદ : ૨૭ (૧) દરેકને પોતાના સમુદ્દરયના સાંસ્કૃતિક જીવનમાં ભાગ લેવાનો, કલાનો આનંદ માણવાનો વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિની આપલે અને તેનો લાભ લેવાનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૨૭ (૨) દરેકને પોતાના રચેલા વૈજ્ઞાનિક સાહિત્યિક, અને કલાત્મક ઉત્પાદન દ્વારા મળેલા નૈતિક અને ભૌતિક હિતોના રક્ષણનો હક છે.

અનુચ્છેદ : ૨૮ આ ઘોષણા દ્વારા જાહેર કરાયલા હકો અને સ્વતંત્રતાઓ તમામ લોકો અનુભવી શકે તેવી સામાજિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનો દરેકને હક છે.

અનુચ્છેદ : ૨૯ (૧) દરેકને સામુદ્રાયિક ફરજી રહેલી છે જેમાં તેના સંપૂર્ણ અને મૂકૃત વ્યક્તિત્વનો વિકાસ શક્ય બને છે.

અનુચ્છેદ : ૨૯ (૨) આ હકો અને સ્વતંત્રતાઓ ઉપર ત્યારેજ નિયંત્રણ મૂકી શકાશે કે જ્યારે બીજાઓના હક અને સ્વતંત્રતાઓ ના આદર અને અમલીકરણ ના હેતુઓ સુનિશ્ચિત કરવા, નૈતિક જરૂરિયાતોની પ્રાપ્તિ માટે, જાહેર વ્યવસ્થા અને લોકશાહી સમાજ વ્યવસ્થામાં સામાન્ય કલ્યાણની પ્રાપ્તિ માટે.

અનુચ્છેદ : ૨૯ (૩) યુનોના ઉદેશ્યો અને સિદ્ધાંતોની વિરુદ્ધ હોય ત્યારે આ હકો અને સ્વતંત્રતાઓ અમલીકૃત થઈ શકશે નહિ.

અનુચ્છેદ : ૩૦ આ ઘોષણાપત્ર માં એવો કોઈ સુચિત અર્થ નથી નિકળતો જે કોઈ રાજ્ય, જૂથ કે વ્યક્તિતને અહી જાહેરકરાયેલ હકો અને સ્વતંત્રતાઓ માટે નુકસાનકર્તા હોય તેવા ફૂટ કે પ્રવૃત્તિમાં જોડાવાની છુટ કે હક આપે.

સમાજકાર્યના સંદર્ભમાં માનવ અધિકારોનું મહત્વ :

માનવ અધિકારોની વैશ્વિક ઘોષણા વડે તમામ લોકોને અસંખ્ય હકો અને સ્વતંત્રતાઓ આપવામાં આવે છે. કોઈપણ વ્યક્તિ પછી ભલે તે આ વિશ્વમાં ગમે ત્યાં રહેતો હોય, ગમે તે કુળ, વંશ, ધર્મ, સંપ્રદાય કે વ્યવસાયમાં હોય તમામને આ હકો—સ્વતંત્રતાઓ કોઈપણ જાતના ભેદભાવ વિના ઉપલબ્ધ કરવાઈ છે પરંતુ આ અધિકારોનો વ્યવહારમાં અમલીકરણ તથા સમાજના તમામ લોકો સુધી આ હકો—સ્વતંત્રતાઓ પ્રાપ્ત કરાવવા એ મોટો પડકાર છે સમાજકાર્યના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો અને નૈતિક નિયમો (Code of ethics) પણ આ હકો તથા સ્વતંત્રતાઓને મળતા આવે છે.

માનવ અધિકારો સામાજિક કાર્યકરને દરેક તબક્કે માર્ગદર્શક બની શકે છે માનવ હકોનો જ્યાલ જરૂરિયાત મંદ લોકોની જરૂરિયાતો અને કલ્યાણ સેવાઓની આપૂર્તિને દયા કે ફરજ કરતા તેના અધિકાર અને સશક્તિકરણ પર ભાર મૂકે છે. માનવ હકોમાં સ્ત્રીઓ, બાળકો, વૃધ્ઘો, મજૂરો, ખેડુતો, વૈજ્ઞાનિકો, કલાકારો, સંસ્કૃતિ અને સમાજ એમ તમામના રક્ષણ, વિકાસ અને સુરક્ષાના હકો સુનિશ્ચિત કરાવવામાં આવ્યા છે તેની આંતરરાષ્ટ્રીય માન્યતા તેને અનન્ય મજબૂતાઈ અને પીઠબળ પુરુ પાડે છે.

* કુંભાશ્રી હેમાંગીની

Rural Study

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 218-221
ISSN 2319 - 8168

ગ્રામ વિકાસ વિસ્તરણ કાર્યમાં વર્તમાન સંચારની અસરકારક ઉપયોગીતા

વિસ્તરણ કાર્ય ગામડામાં કરવા માટે સંચારની જરૂરીયાત મહત્વની બની જાય છે. અસરકારક સંચાર માટે અસરકારક માધ્યમની જરૂરીયાત અનિવાર્ય થઈ પડે છે. સમયની સાથે સાથે સંચારના માધ્યમોમાં પરિવર્તન આવ્યું ત્યારે સંચારના માધ્યમાં પરિવર્તન જરૂરી છે. નવા માધ્યમનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો? લોકો સમક્ષ માહિતી કેવી રીતે પહોંચાડવી? વગેરે બાબતોની ચર્ચા અહિં કરવામાં આવેલી છે.

પ્રસ્તાવના :—

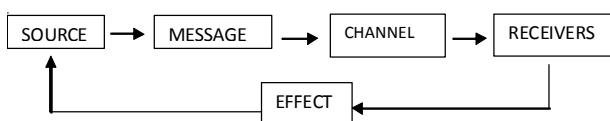
પ્રથમ પંચવર્ષીય યોજનાથી જ ભાર મુકવામાં આવ્યો છે. આજે પણ ગામડામાં ૫૭% વસવાટ ધરાવે છે. ૫૮% રોજગારી કૃષિ પર આધારીત છે. ત્યારે ગામડાનો વિકાસ જરૂરી છે. ગ્રામીણ વિકાસ જ્યાં સુધી સહભાગીતાનું પ્રમાણ ઓછું રહેવાનું જ આમાં અસરકારક રીતે પ્રત્યાયન અને ગામ લોકો માટે વિકાસની જરૂરીયાતની સમજૂતી આપવી અને સહકાર પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રત્યાયનની જરૂરીયાત ઊભી થાય છે.

ગ્રામીણજીવન વ્યવસ્થા અલગ રીતે ગોઠવાયેલ છે. ગ્રામીણ લોકો પાસેથી સહકાર અને વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરવા તે કઠિન કાર્ય છે. આ માટે અસરકારક પ્રત્યાયનની જરૂરીયાત ઊભી થાય છે.

જે અર્થ અને જે બાબત કહેવામાં આવેલી હોય તેને તે જ અર્થમાં સામેની વ્યક્તિ, જુથ કે સમુદ્દર સુધી માધ્યમના આધારે પહોંચાડવાની ક્રિયાને પ્રત્યાયન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

SOURCE, MESSAGE, CHANNEL, RECEIVERS

સંચાર પ્રક્રિયા :—

સંચારની મુખ્ય પદ્ધતિ :—

૧ સંસ્થાગત પદ્ધતિ :— રેડિયો, સિનેમા, સમાચારપત્ર, પ્રદર્શન, પુસ્તકા, પત્રિકાઓ, લેખીત સાધનો, પોસ્ટર, કૃષિ વિદ્યાલયો, વિસ્તરણ અધિકારી ટેલીફોન

૨ બિન સંસ્થાગત :—

અનૌપચારીક વાતચીત, કુટુંબના સભ્યો, મિત્રો, પડોશી સ્થાનિક નેતા, દુકાનદાર

કૃષિ મહાવિદ્યાલયો અને સરકાર દ્વારા માહિતી ગ્રામીણ સમુદ્દર સુધી પહોંચાડવાની વિકાસ પ્રક્રિયા ત્રણ વિભાગમાં વિભાજીત કરવામાં આવેલી છે.

૧ જ્ઞાન ઉત્પાદનતંત્ર :— જે જ્ઞાનનો જન્મ થાય તે તંત્ર કે જે જ્ઞાનનો ઉદ્ભબ કરે તે જ્ઞાન ઉત્પાદનતંત્ર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

૨ જ્ઞાન વિસ્તરણ તંત્ર :— બીજા તબક્કામાં જે નવા જ્ઞાનનો જન્મ થયો છે તે જ્ઞાનને લોકો કે ગામડા સુધી પહોંચાડવાની જે પ્રક્રિયા થાય છે. તેને જ્ઞાન વિસ્તરણ તંત્ર કે તબક્કા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

જેમાં નવી માહિતી, જ્ઞાનની ઉપયોગીતા અને ઉપયોગની પ્રક્રિયા સમજાવવામાં આવે છે. અથવા તાલીમ, ચર્ચા, મીટિંગ, પ્રકાશન, ટેલીવિઝન વગેરે દ્વારા માહિતી પહોંચાડવાનું કાર્ય અહિ થાય છે.

૩ જ્ઞાન ઉપયોગ તંત્ર :—

જે જ્ઞાનનો જન્મ થયો પછી જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરવાના કાર્ય પછી જે જ્ઞાનનો ઉદ્ભબ થયો તે જ્ઞાનને ઉપયોગ કરવાની પ્રક્રિયા શરૂ થાય છે.

આ ઉપરોક્ત જ્ઞાન વિકાસની પ્રક્રિયામાં લોકોના સ્વીકાર માટે નીચેના તબક્કાઓમાં વહેચવામાં આવે છે.

જાગૃતતા—અભિરૂચિ—મુલ્યાંકન—અજમાયશ—સ્વીકાર

* લેક્ચરર, શ્રી સહજાનંદ પી.જી. સેન્ટર ઓફ સોશયલ વર્ક, ઘોઘા રોડ, ભાવનગર.

ઉપરોક્ત પ્રક્રિયા એ ગ્રામીણ સમુદ્દરમાં બનતી હોય છે. નવા જ્ઞાન કે બાબતોને ગ્રામીણ લોકો ઝડપથી તૈયાર થતા નથી. આ માટે તંત્રને તૈયાર કરવા માટે ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જે જ્ઞાનની શોધ કરવામાં આવી છે. તેની ઉપયોગીતા કેમ વધારવી તેને ઉપરોક્ત બાબત સાથે જોડવામાં આવે છે. ગ્રામીણ સમુદ્દરની સાથે સંચાર પ્રક્રિયા માટે નીચેની બાબતો મુખ્ય છે.

- નવા જ્ઞાનની જરૂરીયાત સમજવી.
- નવા જ્ઞાનથી થવાના ફાયદાઓનું વિસ્તારે વર્ણન કરવું.
- નવા જ્ઞાનની ભર્યાદાઓના ઉકેલ માટે અભિપ્રાયો તૈયાર કરવા.
- જરૂરીયાત મુજબ નવા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવો.
- અભિરૂચી માટેના પગલાઓ જાણવા.
- લોકોના અભિપ્રાયો મુજબ સુધારા વધારા કરવા.
- લોકોમાંથી જ નેતા બનાવવા.

દાત. કુંટંબ નિયોજન કાર્યક્રમની શરૂઆતનો તબક્કો લોકોને આરોગ્ય કાર્યકર સમજાવે ત્યારે તેમને બહુ વિરોધ નોથાયેલ. પરંતુ આજ કામને રામયાણ સાથે જોડવામાં આવ્યું. રામનું આદર્શ જીવન અને ફક્ત બે જ સંતાનોને સામે રાખતા લોકો દ્વારા આવકાર પ્રાપ્ત થઈ શક્યો. લોકો સમક્ષ નવા જ્ઞાનનો સ્વીકાર ઝડપથી થતો નથી. અથી અજમાયશનો સમય આપવો. બીજી બાજુ સમસ્યાને સામે રખવી અને બદલાવેલ ભવિષ્ય બતાવવું એ મહત્વનું બની રહે છે.

ગ્રામ વિસ્તરણ શિક્ષણ માટે આધુનિક માધ્યમો અને ઉપયોગીતા :—સમય પરિવર્તન સાથે સંચારની પદ્ધતીઓ એ જ રહી પરંતુ માધ્યમોમાં બદલાવ આવવા પામ્યો છે. આજે રેડિયો, નાટક, શેરીનાટક, ભવાઈ, મંડળ, નટ-નટીઓ, કઠપૂતળી જેવા કાર્યો નામશોષ થવાના સમયે છે. ત્યારે આધુનિક માધ્યમોનો સ્વીકાર કરવો અનિવાર્ય બનવા પામ્યો છે.

મોબાઇલ ફોન : મોબાઇલ ફોનની સુવિધા પ્રથમ વ્યવસ્થિત શરૂઆત ઈ.સ. ૧૯૮૧ થી ડેનમાર્ક, નોવે જેવા દેશોમાં થઈ હતી. જે સેવા આજે સામાન્ય બનવા લાગી છે. ભારતીય સંચાર માધ્યમ સેવા ઉપરાંત ખાનગી સેવાઓની નેટવર્ક આજે ગામડાઓ સુધી પહોંચી ગયા છે. વોડાફોન, યૂનિનોર, એરટેલ, ટાટા, વિડિયોકોન, એરસેલ, આઈડિયા, એમ.ટી.એસ., રીલાયન્સ જેવી આજે અનેક કંપનીઓ આ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. લોકોને આજે સામાન્ય કાર્ય પણ સરળતાથી થવા

લાગ્યા છે. અને તે પણ ખુલ ઓછા દરે વધારે માહિતીની આપ-લે શક્ય બની છે. ઘન આવતા શાબ્દીક, લેખીત અને હવે ચિત્રાત્મક માહિતીની આપ-લે પણ શક્ય બનવા પામી છે.

ઉપયોગીતા :—ખેતી, આરોગ્ય, રોજગારી, પશુપાલન, સમાચાર વગેરે એક સ્થળોથી અન્ય સ્થળે પહોંચાડવા માટે સંદેશાઓ, ચિત્રો, વિડિયો અને વાતચીત દ્વારા દુર્ના સ્થળે સરળતાથી માહિતી મોકલી શકાય છે. MASSEGE, MMS, CALL વગેરે દ્વારા માહિતીની આપ-લે કરી શકાય છે.

ટેલિવિઝન

૧૯૨૭ બાર્યડ દ્વારા ટેલિવિઝનની શોધ કરવામાં આવેલી જે આખા વિ વ માટે વરદાન સમાન બની રહી છે. ભારતમાં દુરદર્શન અને તેમની અન્ય ટીવી ચેનલો જ માત્ર ૨૦૦૪ સુધી ગામડા કે દુરના વિસ્તારોમાં અસ્તીત્વ ધરાવતી હતી. આ સમયે પણ દુરદર્શન જેવી રાષ્ટ્રીય ચેનલ પર વિવિધ કાર્યક્રમો દર્શાવવામાં આવતા હતા. ધીરે ધીરે DTH આવતા આજે વિવિધ ચેનલો ગામડા સુધી પહોંચાવા પામેલી છે. એક સવે મુજબ ગામડાઓમાં ૪૮% ટેલિવિઝનનો DTH દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે અને ETV, TV9, DDNational, Aajtak જેવી ચેનલો ઉપર સાંજના સમયે ખેતી, આરોગ્ય, શિક્ષણ, રોજગારી, રસોઈ, પશુપાલન જેવી માહિતીઓ લોકો સુધી પહોંચાડવાની સરળ બનાવવામાં આવેલી છે.

ઉપયોગીતા :—વિવિધ ટેલિવિઝન ચેનલો પરના કાર્યક્રમો દ્વારા સમૂહ સંચાર તરીકે ઉપયોગી બનાવી શકાય છે. કોઈ એક તજશ્શ કે વિશેષજ્ઞ દ્વારા આવી માહિતી સમૂહ સુધી પહોંચાડવી સરળ બનાવી શકાય છે.

ઈન્ટરનેટ : ઈન્ટરનેટ આંતરીક જાળ તરીકે ઓળખાવી શકાય છે. કોમ્પ્યુટરની શોધ તો વ્યવસ્થિત ઈ.સ. ૧૯૬૮ માં થયેલી પરંતુ તેની ઉપયોગીતા અને વિકાસ ઈન્ટરનેટ સેવાની શરૂઆતથી થયેલ છે. આજે કોમ્પ્યુટર અને ઈન્ટરનેટ સરળ બનતા જાય છે. ઈન્ટરનેટ ૧૯૮૮થી વિ વમાં શરૂ કરવામાં આવ્યું. આપણા દેશમાં વ્યવસ્થિત શરૂઆત ૧૯૯૬ થી કરવામાં આવી.

આજે માહિતી મેળવવાની સરળ બનાવવામાં આવી છે. વિશ્વના કોઈ પણ ખૂલોથી અમૂક મીનીટમાં જોઈતી માહિતી મેળવવી શક્ય બની. જે નીચે મુજબના ભાગોમાં વહેચી શકાય.

માહિતી મેળવવા	સંદેશ માટે	માહિતી માટે	સરકારી	એજન્સી માટે	સામાજિક નેટવર્ક
google	Gmail	Wikipedia	Gswan	Nokri.com	Facebook
yahoo	Yahoo Mail	Dit library	India.gov.in	Maru Gujarat	Whatsup
	Hot mail			Ojas	Twiter
	Nimbuzz			Devnet	
	Gmail				

ઉપયોગીતા :—

વિવિધ પ્રકારની માહિતી મેળવવા અને માહિતી પહોંચાડવા માટે ઉપરોક્ત વેબસાઈટોનો ઉપયોગ કરવો. સામાજિક નેટવર્ક પર જે તે જગ્યાએથી વ્યક્તિ અન્ય લોકો સુધી માહિતી નો યોગ્ય રીતે વહેંચણી કરી શકે છે. સોશયલ નેટવર્ક દ્વારા વિડિયો, ફોટો, સંદેશો વગેરે મોકલી શકે છે. અને ગામડામાં રહી અને જોઈતી માહિતી મેળવવામાં ઉપયોગી થાય છે.

સ્માર્ટ સેલ ફોન :—

સૌ પ્રથમ નોકિયા ૬૦૦૦ સ્માર્ટ સેલ ફંડન ઈ.સ.૧૯૮૮ માં બન્યો. ત્યાર પછી સેમસંગ, વિડિયોકોન વગેરે દ્વારા બજારમાં વધુ ફોન મૂક્યા. એન્ડરોઇડ સીસ્ટમ નો આવિષ્કાર બનતા. 3G INTERNAT, WHATSUP, વગેરે નો ઉપયોગ આજે સરળ બનાવી શકાયો છે. પ્રથમ સંદેશ વાતચીત અને ચિત્ર સુધી સીમિત બન્યા ફોન આજે વિડિયો સુધી પહોંચાયો છે.

ઉપયોગીતા :—

સ્માર્ટ ફોન આવતા વિડિયો શૂટિંગ, ફોટો ગ્રાફી ભૂગોળ નકશા, વગેરે જગ્યા શોધી શકાય તેમજ તે જગ્યા અન્ય સુધી પહોંચાડવામાં પણ ઉપયોગી છે. ઓન ફાર્મ સર્વીસ ને શક્ય બનાવી શકાય છે.

પ્રોજેક્ટર

આ ટેકનોલોજી આમ તો જૂની ગણાવી શકાય પણ અમુક સુધારા સાથે નવો આવિષ્કાર છે. ગામડું આખો ટિવિસ પ્રકૃતિ માં વ્યસ્ત રહે છે. ખાસ કરીને સાંજના સમયે તેઓને આરામ નો સમય હોય છે. આ સમયે ગામડામાં પ્રોજેક્ટર ની મદદથી ફિલ્મો, નાટકો કે અન્ય માહિતી પહોંચાડવાની સરળ બની રહે છે.

ઉપયોગીતા :—

કૃષિ, આરોગ્ય, પણુપાલન, ગ્રામવિકાસની યોજનાઓ, લોક જાગૃતિના કાર્યક્રમો, કોન્ફરન્સ વગેરેની ઉપયોગીતાથી વિશાળ જનસમૂહ ને માહિતી આપી શકાય છે. મુખ્ય

સમય ૭:૩૦ થી ૬:૦૦ વાગ્યા સુધીનો રાખવાથી માહિતી ની અસરકારકતા વધવા પામે છે.

ગ્રામસભા

આ આપણી પરંપરા હોવા છતાં વર્તમાનમાં એટલી જ અસરકારક ગણાવી શકાય છે. ભૂતકાળમાં ગ્રામસભા ગ્રામીણ સમસ્યા અને લોકો નિર્ણય લેવા માટે કે ન્યાય માટે બોલાવવામાં આવતી હતી. સરકાર દારા નિર્ણય લેવામાં આવેલ છે કે દર છ મહિને ગ્રામ સભા કરવી અનિવાર્ય છે. ત્યારે પણ હજુ એવા ગામડામાં અસ્થિત્વ ધરાવે છે. જ્યાં ગ્રામસભા બોલાવતી નથી. ગ્રામસભાનો આધુનિક ઉપયોગ મહત્વરૂપ બનવા પામી છે. પ્રજાના પ્રશ્નો, લોકોની જરૂરિયાતો, માહિતી વગેરે બાબતો માટે આજે ગ્રામ સભાની ઉપયોગીતા અસરકારક બની શકે છે.

ઉપયોગીતા :—

ગ્રામસભાનો ટિવિસ અને સમય અગાઉથી નક્કી કરવા તેમજ જાહેરાત કરવી. ગ્રામસભા દરમ્યાન લોક પ્રશ્નો, લોક જરૂરિયાત, આયોજન વિવિધ બાબતોને મહત્વની ગણાવી તથા ખોટા અને વાહિયાત સવાલો ને દૂર રાખી મહત્વ ઉપર ભાર આપવો. તેમજ ગામ લોકો સુધી જે માહિતી પહોંચાડવાની હોય તે કોમ્પ્યુટર, પ્રોજેક્ટરથી સરળતાથી માહિતી પહોંચાડી ઉદ્ઘભવતા પ્રશ્નોનો ઉકેલ લાવવો.

પોસ્ટર અને ભીતસૂત્રો

ભીતસૂત્રો પણ આપણું પરંપરાગત માધ્યમ છે અને તેનો ઉપયોગ ખાસ કરીને ચારિન્ય ધરતર માટે કે અન્ય લોકજાગૃતિ માટે થતો આવ્યો છે. આ ઉપરંતુ હાથ પેઠન્ટીનગ, કાગળના પોસ્ટર, પ્રિન્ટેડ પોસ્ટર વનેરેની શરૂઆત થઈ અને આજે ઓછા ખર્ચમાં આવા પોસ્ટર બનાવી શકાય છે. સાથે સાથે જાહેરાતની કંપનીઓ પણ પોસ્ટરનો ઉપયોગ થાય છે.

ઉપયોગીતા :—

પોસ્ટર અને ભીતસૂત્રો માટે ખાસ જગ્યાની પસંદગીનું મહત્વ રહેલું છે. યોગ્ય જગ્યાએ વધુ લોકોની જે જગ્યા એ અવરજન શક્ય બનતી હોય તેવી જગ્યાએ આવા પોસ્ટરો અને ભીતસૂત્રોનો ઉપયોગ કરવો. પોસ્ટરમાં જે બાબત દર્શાવવમાં આવેલી હોય તે વિષયને ઘાટા રંગમા રાખવો અને બાકી પાછળ આછા રંગનો ઉપયોગ કરવો.

સૂત્રોમાં લોક જરૂરિયાતને વધારે આધાર રાખવો જોઈએ. જ્યાં લોકલ માટે જરૂરી બાબત હોય તે જ માહિતી મુક્વી હિતાવહી છે:

પ્રદર્શન

પ્રદર્શન આમ તો જાહેરાત અને માહિતી પહોંચાડવા માટેનું ઉત્તમ માધ્યમ છે. તેમ છતાં તેની મર્યાદાઓ રહેલી છે. સમય ખર્ચણ છે. અને આયોજન કરવા માટે પણ માનવ સંસાધનની જરૂરીયાત રહેલી છે. પરંતુ અસરકારકતા રહેલી જોવા મળે છે.

ઉપયોગીતા :—

કોઈ પણ જાહેર સ્થળ કે જ્યાં લોક સમૂહનું પ્રમાણ વધારે હોય અથવા ગામડામાં કેન્દ્ર સ્થાન હોય ત્યાં આયોજન કરવું જોઈએ. લોક મેળા, ડાયરાઓ, સાંસ્કૃતિક તહેવારો વગેરેમાં પોસ્ટર કે નવી ટેકનોલોજીને અજમાયશ અને ગોઠવણો કાર્ય કરવાનું સરળ રહે છે. તેમજ માહિતી ઝડપથી અને સમજાવી શકાય છે. અંગીકારનું પ્રમાણ પ્રદર્શનથી વધારે થાય છે.

લોક મેળા કે સમૂહ મેળા

આ એક પરંપરાગત અને સાંસ્કૃતિક મનોરંજન માટેનો કાર્યક્રમ છે. ધીરે ધીરે શહેરોમાં લોક મેળાઓનું પ્રમાણ ઓછું થતું જાય છે. પરંતુ ગામડામાં લોક મેળાનું પ્રમાણ હજુ ઘટાડો જોવા મળતો નથી. હા મેળાના દિવસોમાં ઘટાડો થયેલો છે.

આ ઉપરાંત આજે સરકાર દ્વારા કૃષિ મેળા, પશુપાલન મેળા, લાવળી વૃડ વગેરે મેળાઓનું આયોજન કરવામાં આવેલ જોવા મળે છે. આવા મેળાઓ લોકો સુધી માહિતી પહોંચાડવાની તથા પેક્ટીકલ સહિત ટેકનોલોજીનું પ્રદર્શન કરી શકાય છે.

ઉપયોગીતા :—

મેળાઓમાં પ્રદર્શન સ્ટોલ ગોઠવી લોકો સુધી વિવિધ માહિતીનું વિતરણ કાર્ય શક્ય બનાવી શકાય છે. પત્રિકાઓનું વિતરણ કાર્ય પણ કરી શકાય છે. અને વિશાળ સમૂહને માહિતી પહોંચાડી શકાય છે.

સમૂહ જન સંચાર માટે સ્થળ પસંદગી અને આયોજન:- ગામસભા, ભીતસુત્રો, પોસ્ટરો, વિડિયો શો વગેરે સમૂહ ભજન સંચારના માધ્યમોની અસરકારકતા સ્થળ ઉપર વધારે આધારિત હોય છે.

લોક સભાઃ

- પંચાયત ઘર
- પ્રાથમિક શાળા
- ગામનો ચોરો
- મંદિર
- કોમ્પ્યુનિટી હોલ

પોસ્ટરોઃ

- મુખ્ય રસ્તા ઉપરની દિવાલો
- શાળાની દિવાલો માં આરોગ્ય અને સ્વચ્છતા
- મંદિરની દિવાલો
- પાનની દુકાનો
- બસ સ્ટેન્ડ

સૂત્રોઃ

- મુખ્ય રસ્તાની બાજુની દિવાલો
- મંદિરની દિવાલ
- શાળાની દિવાલ અને વધારે લોકોના સંપર્કમાં આવતા સ્થળો કે
- વાડીઓમાં જવાના રસ્તા ઉપર

વિડિયો શોઃ

- શાળા-ગામનો મુખ્ય ચોક-મંદિર-કોમ્પ્યુનિટીહોલ
- લોક મેળાઓ અને સમૂહ મેળાઃ
- ચોકક્સ જગ્યા અને સંસ્કૃતિ મુજબ આયોજન
- વિવિધ ઈલેક્ટ્રોનિક અને અન્ય જરૂરીયાત મુજબના સાધનો રાખવા

સમાપન

સંચાર માનવ જાતી માટે મહત્વનું પ્રદાન છે. માહિતીને અર્થસભર રીતે પહોંચાડવાનું કાર્ય સંચાર દ્વારા શક્ય બનાવાય છે. સમય બદલવાની સાથે સંચાર માધ્યમોનાં પરિવર્તન આવવાની સાથે માધ્યમ પસંદગી પણ મહત્વની ગણવામાં આવેલી છે. આથી ગ્રામીણ સંસ્કૃતિ મુજબ સુધારા વધારા આવશ્યક બની રહે છે.

સંદર્ભ

- ⇒ ઘકાન ધીરજ "વિસ્તરણ શિક્ષણનાં મૂળતત્વો" કનકડી (૧૯૯૮) જામનગર
- ⇒ સંચારના આધુનિક માધ્યમો.

* કાના એચ. રામ

Rural Study

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 222-225
ISSN 2319 - 8168

સ્ત્રી સશક્તિકરણના અવરોધો

સ્ત્રી સશક્તિકરણએ ૧૮મી સહિથી હિમાયત હાથ ઉપર ધરવા છતાં ત્રણ સદી વિતવા છતાં આજ સુધી શક્ય બનવા પામ્યું નથી. સ્ત્રી વિકાસ માટે આજાદી પહેલા અને આજાદી પછી પણ સતત પ્રયત્નો થતા રહ્યા છે. તે ઉપરાંત સ્ત્રી રક્ષણ માટે સ્વતંત્ર ભારતમાં બંધારણીય પગલા અને કાયદાઓની રચના કરવામાં આવી, રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્વેચ્છિક સંસ્થાઓના પ્રયત્નો છતાં જોઈએ એટલો વિકાસ શક્ય બન્યો નથી. આ સ્ત્રીસશક્તિકરણમાં બાધાઓ હોવાના કારણે શક્ય બનતું નથી. આપણો સમાજ, સમાજ દ્વારા થતું સામાજીકરણ, સામાજીક રીવાજ, આર્થિક પરાવલંબન, શૈક્ષણિક બાબતો, આરોગ્યલક્ષી બાબતો વગેરે તેમાં બાધાઓ રહેલી જોવા મળે છે. આ બાબતોમાં કયાં કયાં ખામી રહેલી છે તે બાબતની તપાસ અને તેમાં સુધાર પછી સ્ત્રીસશક્તિકરણ શક્ય બનાવવાના પગલાંઓ અસર કારક બની શકે છે.

પ્રસ્તાવના:

'નારી તુ નારાયણી' વગેરે વાક્યો આજનો સમાજ કે પુરુષ વર્ગના ચિન્હ સમાન ગણાય છે. પરંતુ વાસ્તવિકતા કદાચ આ બાબતથી બિન્ન છે. સતરમી સદીમાં વિવિધ વૈચારિકતાની શરૂઆત થઈ અને ત્યારથી નારી ચળવળની પણ શરૂઆત થયેલી છે. પરંતુ આજે આપણી સામે સ્ત્રીસશક્તિકરણ કેટલું? સ્ત્રીને પોતાના વિચારોની રજૂઆત કેટલી? આ સવાલમાં હજુ આપણને વિચાર કરતા રહી જઈએ છીએ. વિશ્વ ના ઘણા દેશો ગુલામી માં થી મુક્ત બન્યા. ઘણી કાંતિઓ થઈ પરંતુ સ્ત્રીકાંતિ કયારે થઈ શકે એનો ચોક્કસ સમય ગાળો નક્કી નથી. આટાટાટા પ્રયત્નો છતાં પણ સ્ત્રી સ્વતંત્રતા કેમ ન થઈ? તે પ્રશ્ન આપણને મુંજવનાર બની રહ્યો છે. ઘણાં પણ ભારતમાં થયા આ પછી સ્વતંત્ર ભારતમાં પણ પ્રયત્નો થયા તેમ છતાં આપણું ગાડુ હજુ ત્યાંજ ગંભીર રહ્યું છે અને તેજ બાબતની ચર્ચા અહી થવાની છે.

સ્ત્રીસશક્તિકરણના પ્રયત્નો:

ભારતીય સમાજ માં સ્ત્રીને માતા, બહેન, પત્ની કે પુત્રી ની ભૂમિકા આપવામાં આવેલી છે. વૈદિક કાળથી મુઘલ કાળની શરૂઆત સુધી આપણી સ્ત્રીઓ સમાનતાના આધારે અધિકારો પ્રાપ્ત થયા છે. હિન્દુ ધર્મમાં શક્તિના

સ્વરૂપને પૂજવામાં આવે છે. પરંતુ મોઘલકાળ એ સ્ત્રી બરબાદીનો મહત્વ નો સમયગાળો ગણવામાં આવે છે અને આ સમયમાં આપણો સમાજ ચુસ્ત ઝાંખાંઝાં નો ભાર હેઠળ સ્ત્રીને દાખી દેવામાં આવી.

ઇ.સ. ૧૭૫૦ અંગ્રેજ કાળ આપણા વિકાસ નો કાળ ગણાવી શકાય છે. જેમાં શિક્ષણ ની હિમાયત થઈએ અને શિક્ષણ ના પ્રવાહની શરૂઆત એ સ્ત્રીસશક્તિકરણ ને પ્રેરિત આપનાર બન્યો.

મેરી વોલ્ટોન કાફિટ દારા અઢારમી સદીમાં નારી ચળ વળ પ્રવાહની શરૂઆત કરવામાં આવી. ત્યાર બાદનીયેના નારીવાદ આવ્યા.

- ઉદારમતવાદી નારીવાદ
- ઉદામવાદી નારીવાદ
- સમાજવાદી નારીવાદ
- આધુનિક નારીવાદ
- ❖ ભારતમાં અંગ્રેજ શાસન કાળ દરમ્યાન બાલિકાહત્યા ગુનો બન્યો. ૧૮૮૫ દેવીદાસી પ્રથા નાખૂં કરવામાં આવી.
- ❖ હરિવિલાસ દારા ૧૮૮૮ માં બાળ લગ્નઅધિનિયમ બનાવવામાં આવ્યો.
- ❖ ૧૮૮૧ રિફો એક્ટ થી સ્ત્રીને મતદાન કરવાનો

* ઈ. કો-ઓર્ડિનેટર, શ્રી સહજાનંદ પી.જી. સેન્ટર ઓફ સોશયલ વર્ક, ઘોઘા રોડ, ભાવનગર.

હક્ક મળ્યો.

- ❖ ૧૯૪૬માં પરણિત હિન્દુ સ્ત્રીમાટે અલગ રહેવા ભરણપોષણ અધિકાર કાનુન બનાવ્યો.
- ❖ ૧૯૭૭માં હિન્દુ વિમેન્સ એક્ટ બનાવવામાં આવ્યો.
- ❖ ૨૬ જાન્યુઆરી ૧૯૫૦ ના દિવસે બંધારણ અમલમાં આવતા સમાન અધિકારો પ્રાપ્ત થયા.
- ૧૯૫૪-સ્પેશિયલ મેરેજ એક્ટ
- ૧૯૫૫-હિન્દુલગનનો કાયદો
- ૧૯૮૮-માં વાલિપણાનો અધિકાર બહુપત્તીવ પર પ્રતિબંધ
- ૧૯૫૬-હિન્દુ વારસા ધારો
- ૧૯૭૬ - સમાન વેતન ધારો
- ૧૯૬૧ - પ્રસૂતિ રાહત કાનુન
- ૧૯૬૧-દહેજ પ્રથા પ્રતિબંધ કાનુન
- ૧૯૭૩-કિમિનલ પ્રોસિજર કોડ
- ૧૯૮૭-અનૈતિક વેપાર અટકાયત
- ૧૯૭૧-ગર્ભપાત કાનુનક
- ૧૯૬૬-બીજી અનેસિગાર
- ૧૯૪૮ - ફેક્ટરી એક્ટ
- ૧૯૪૮-કામદાર રાજ્યવિમા હેઠળ પ્રસૂતિની ખાસ રજા

આ ઉપરાંત તું અનામત પ્રથાની શરૂઆત થઈ. સ્ત્રી વિકાસ માટે યોજનાઓ બનાવવામાં આવી અને તે પણ અમલ બની જે નીચે મુજબની હતી.

- ઘર દિવડા યોજના
- હસ્ત કલા ઉદ્યોગ
- તાલિમ માટે આર્થિક સહાયની યોજના
- વિધવાના પુનઃસ્થાપન માટેની યોજના
- આરોગ્ય તપાસ માતૃ અને બાળ કલ્યાણ
- ૨૦ મુદ્દા કાર્યક્રમ
- મહિલા મંડળ
- કિશોરી શક્તિ યોજના
- સખી મંડળ
- ગ્રામીણ મહિલા અને વિકાસ કાર્યક્રમ
- પ્રસૂતિ સહાય યોજના
- મહિલા સીવણ વર્ગ સહાય
- વર્કિંગ વુમન હોસ્પિટેલ
- દિકરી યોજના

આ પ્રમાણે અંગેજ કાળ અને સ્વતંત્રતા બાદ પણ ભારતીય સ્ત્રીઓ સશક્ત થવા પામી નથી. આટ-આટલા પ્રયત્નો છતાં આપણી પરંપરાગત અને

ઘર કરી ગયેલી અમુક બાબતો અવરોધક રહેવા પામી છે. જે નીચે મુજબ ગણાવી શકાય.

સ્ત્રીસશક્તિકરણમાં અવરોધક બાબતો:

પરંપરાગત પતિપરમેશ્વરનો ખ્યાલ:

માનવી મગજ નું ઘડતર બહુ વિચિત્ર પ્રકારે થાય છે અને આપણા સમાજ માં સામાજિકરણ એ સ્ત્રી થી જ થાય છે. આપણે કુંઠુંબ ભાવનામાં માનનારા હોવાથી માતા પાસે બાળકનો ઉછેર થાય છે અને આથી માતા જ્યારે સંતાનમાં પુત્રી હોય ત્યારથી જ એક વાક્ય તેના મગજમાં સંશ્રાહિત બનતી હોય છે. 'પતી પરમેશ્વર છે.' આજે પતિ પરમેશ્વર નું વાક્ય વારંવાર સાંભળવાથી ભવિષ્યમાં કોઈ સ્વતંત્ર કાર્ય કરી શકતી નથી અને તે બીજા ને આવિન બની રહે છે.

ભારતીય નારીઓ પોતાના પતિને પરમેશ્વર બનાવવાનો ખ્યાલ હંમેશા પોતાના રાખી ફરનારી છે. ત્યારે સ્વતંત્રતા તો બાજુ ઉપર રહે પરંતુ સ્વતંત્ર વિચાર પણ કરી શકતી નથી.

આર્થિક પરાવલંબન:

સશક્તિકરણનું બીજુ પાસું એ આર્થિક સક્ષમતા છે. જ્યારે આપણા દેશમાં ૫૭ ટકા પ્રજા ગામડાંમાં આજે પણ રહે છે. જ્યારે દેશની ૭૮ ટકા વસ્તીને કૃષિના ક્ષેત્રમાંથી રોજગારી મેળવે છે. અને ખેતિ વ્યવસાયમાં વહિવટ ઘરના મુખ્યવ્યક્તિ દ્રારા થતો હોય ત્યારે સ્ત્રીએ પોતાની આર્થિક જરૂરીયાત માટે બીજાને આવિન રહેવાનું થાય છે.

રોજગારીના ક્ષેત્રે ઈ.સ. ૧૯૫૧માં ૨૩.૪ ટકા હિસ્સો હતો. જે વર્ધીને ઈ.સ. ૨૦૦૧ માં ૨૫.૬ ટકા થવા પામ્યો. આ છ દશકામાં માત્ર ૨.૨ ટકા વધારો નોંધ્યો જેને અસરકારક કેવી રીતે કહી શકાય. જે વર્ષ ૨૦૧૧ સુધીમાં માત્ર ૨૭ ટકા થયો. આ ઉપરાંત મહત્વની બાબત એ છે કે આ હિસ્સામાં મોટો ભાગ કૃષિક્ષેત્રે સંકળાયેલ હોવાથી ધણો ઓછો હિસ્સો અન્ય ક્ષેત્રો માટે બાકી રહે છે. ૨૦૦૮ના એક અભ્યાસમાં તારણો જોઈએ તો પગારથી કામ કરતાં ૮ ટકા, ખાનગી વ્યવસાયક ટકા, વહિવટ ૧૨ ટકા તેમજ બેંકિગક્ષેત્રે માત્ર ૧૦.૩ ટકા રોકાણ જોવા મળે છે. આમ લગભગ ૬૫ ટકા સ્ત્રી રોજગારીનો આધાર કૃષિ ઉપર ભારણ રહેલું જોવા મળે છે.

જાતિય અસમાનતા

આપણો સમાજ ભલે કહેતો હોય કે આજે સ્ત્રી પુરુષની સમોવડી બની ગઈ છે. પરંતુ આ વાક્ય કેટલું યોગ્ય છે. કેમકે 'આજે સ્ત્રી પુરુષ સમાન બન્યા છે.'

આવી વાતો માત્ર મૌખિક ખુલાસા સિવાય કંઈજ નથી. આપણી સરકાર, સમાજ સુધારકો અને સ્વૈચ્છક સંસ્થાઓ દ્વારા ઘણા પ્રયત્નો થયા છે.

અનામતપ્રથા, યોજનાઓ, આરોગ્ય સુધારણા વગેરે બાબતોમાં ખુબ પ્રયત્ન થયા. ઉત્ત ટકા અનામત હોવા છતાં રાજકારણમાં જ ૨૦૦૮ માં માત્ર ૮ ટકા પ્રમાણ હતું. ગામડાંમાં સ્ત્રી સરપંચ અનામત હોય કે સ્ત્રી ઘારાસભ્ય અનામત હોય તેમને માત્ર નામ માટે જ રાખવામાં આવે છે બાકી તેઓ ને કોઈ જ પ્રકારની જાણ હોતી નથી.

ઈ.સ. ૧૯૬૧ થી ઈ.સ. ૨૦૦૧ સુધીમાં જાતિય પ્રમાણ જોવામાં આવે તો તેમાં પણ સતત ઘટાડો નોંધાતો રહ્યો છે. આજે પણ બાળક જન્મની બાબત હોય કે શિક્ષણની બાબત હોય પણ જ્યારે વિચારણાં થાય ત્યારે પ્રથમ મહત્વ પુરુષને પ્રાપ્ત થાય છે. આજે પણ દિકરાના જન્મની ઉજવણી થાય છે અને દિકરીના જન્મનાં દુઃખ તરીકે જોવાય છે. આ બાબત આપણાં માનસમાં એવી તો ઠસાવી કે વધો સુધી તેની અસર આબાદ રહેવાની.

શૈક્ષણિક સમસ્યાઓ.

સ્ત્રી શિક્ષણ ઈ.સ. ૧૯૦૧માં ૦.૭ ટકા હતું જ વધીને આજે ૫૫.૪૬ ટકા જેટલું થવા પામ્યું છે. આ બાબત આપણો ગર્વ લેવા જેવી ખરી પરંતુ આ શૈક્ષણિક વિકાસના ગીત ગાવા કરતાં બીજી બાજુ તપાસતા ઘ્યાલ આવશે કે ઉચ્ચ શિક્ષણમાં માત્ર ઉ૯ ટકા જ છે. ટેકનીકલ, વ્યવસાયિક, બેઝિંગ કે ગ્રામ વિકાસના ક્ષેત્રોમાં ખુબ નિયું પ્રમાણ છે. આજે ગામડાંમાં ૫૭ ટકા વસ્તી ગામડાં છે અને તેમાંથી ૪૨ ટકા બહેનોની વસ્તી છે જેમાંથી ૨૨ ટકા યુવતિઓનું પ્રમાણ છે. હવે શૈક્ષણિક સવલતો જોવા જઈએ તો ગામડાંઓમાં ટેનિકલ કોલેજો કે સામન્ય કોલેજો કે ઉચ્ચ શિક્ષણની સવલતો પણ ખુબ ઓછી છે અને બીજી બાજુ ખાનગી શિક્ષણની સવલતો ખુબ ખર્ચાળ છે જે ગામડાના લોકો પોતાના એક બાળકને પણ માંડ માંડ ભણાવતા હોય ત્યારે કેમ શિક્ષણ આપવું તે મહત્વની બાબત છે. આપણો સશક્ત થયા કે આપણને વિચારતા કરવા, આપણી શક્તિઓના વિકાસ માટે શિક્ષણ એ મહત્વની કરી છે જ્યારે આપણામાં તેજ બાબતનો અભાવ છે ત્યારે સશક્ત કેમ થવું. ભારતીય મહિલા પાસે શક્તિઓ છે પણ બહાર લાવવાનો આધાર નથી.

આરોગ્યલક્ષી સમસ્યા

ભારતીય સ્ત્રીનું આરોગ્ય પહેલાથી નબળું રહેલું જોવા મળે છે આ બાબત ઉપરાંત કુપોષણ પણ એટલું જ જવાબદાર જે તે ઉપરાંત ટેલિવિજન કે અન્ય બાબતોથી આજે પર્યાતકી સંસ્કૃતિની અસરના લીધે ડાયટિંગ અને પાતળા રહેવાના ગાંડપણની અસરો પણ પોષ્ટીક ખોરાકથી વંચિત રહે છે. સરકારે કુપોષણ નિવારણ કાર્યક્રમ પણ અસરકારક રહેવા પામ્યો જ્યારે કુટુંબ નિયોજન કાર્યક્રમને સાત દશક વિત્યા છતાં આજે દરેક સ્ત્રીને સરેરાશ ત બાળકો છે.

સ્ત્રીના નબળા આરોગ્ય પાછળ ઘણી સમસ્યાઓ પણ જવાબદાર છે જેમાં બાળલગ્ન, કજોડાલગ્નો, આરોગ્યલક્ષી જાગૃતતાનો અભાવ, શિક્ષણનું ઓછું પ્રમાણ, આરોગ્યલક્ષી સુવિધાઓનો અભાવ વગેરે. માતામૃત્યુદર માં ઘટાડો નોંધાયો પણ તેનું પ્રમાણ જીરો સુધી નથી આવ્યું. આજે પણ ત ટકા સ્ત્રીઓની પ્રસૂતિ ઘરે જ થાય છે. આજ બાબતો જોતા સ્ત્રીની કાર્યક્ષમતાનો વિકાસ આરોગ્ય આધીન છે. અને આરોગ્યમાં સુધારો નથી થવાનો ત્યાં સુધી સશક્ત એ સ્વખન સમાન છે.

બેવડી ભૂમિકા

આપણા સમાજમા એક માન્યતા ઘર કરી ગઈ છે. સ્ત્રીઓ હંમેશા ઘર સંભાળવાનું અને બાળ ઉછેર નું કામ કરવું જોઈએ. આજ બાબત થી આજે પણ પતિ પતિનિ બન્ને નોકરી કે વ્યવસાય કરતા હોય તેવું માત્ર ૮.૫ ટકા જોવા મળે છે. બાકીના યુગલોમાંથી કોઈ એક કામ કરનાર હોય છે. અને મોટાભાગનું ઘર સંભાળ નું કામ સ્ત્રીઓના ભાગે જ આવતું હોય છે. સ્ત્રીઓ નોકરી કરતી હોય અને પુરુષો ઘર સંભાળવાનું અને બાળ ઉછેરની જવાબદારી નિભાવતા હોય તેવા માત્ર ૧.૫ ટકા ઓછું છે. જ્યારે બેરોજગારી પિદિત સમાજમાં પણ સ્ત્રીને નોકરી કરવા દેવામાં નથી આ ઉપરાંત પણ શિક્ષિત સ્ત્રીઓ પણ નોકરી કે ખાનગી વ્યવસાય કરવા દેવામાં આવતી નથી.

પરંપરા અને પરંપરાગત રિવાજો

માનવી વિચાર ઉપર તેની સંસ્કૃતિ અને વારસાની અસર થતી હોય છે. માનવી વિચારણમાં અમુક રિવાજો એવી રીતે ફસાયેલ હોય છે કે જેને દૂર કરવા માટે લાંબો સમય મિટાવી શકતી નથી. આવા ઘણા રિવાજો આપણાં ભારતીય સમાજના પાયા માં રચાયેલ છે. 'સ્ત્રી ઘરમાં જ શોભે' 'સ્ત્રીને શું ખબર પડે' 'સ્ત્રી ઘરનું ઘરેણું કહેવાય તે ઘરમાં જ શોભે' વગેરે

જેવી માન્યતાઓ આપણાં સમાજ માં રહેલી છે. પરણિત સ્ત્રી એ પોતાના પતિના વિચાર મુજબ ચાલવાનું રહે છે. આ છે આપણાં સ્વતંત્ર ભારતની સ્ત્રી ગુલામી.

ઘરની બહારની દુનિયામાં સ્ત્રીને ખબર હોય એવી આપણાં સમાજમાં ઘણી ઓછી સ્ત્રીઓ છે. અને આથી જ જાણકારીનો અભાવ રહેલો જોવા મળે છે. રીવાજોની જાળમાં સ્ત્રીને રૂધ્વામાં આવે ત્યાં અવાજ ઉઠાવનાર નો ત્યાગ કરવામાં આવે અથવા અવાજને દબાવી દેવામાં આવે છે. આવી કેટલી જિંદગીઓ આપણાં રિવાજોમાં રીબાઈ છે.

સ્ત્રી હિંસા કે સ્ત્રી અત્યાચાર:

ઇલ્લા બે દશકાથી સતત ગુનાના પ્રમાણમાં વધારો થઈ રહ્યો છે. અને આજના દિવસે નિયત્રણ બહુ ઓછું બનવા પામ્યું છે. સ્ત્રી અત્યાચારની વાત કરવામાં આવે તો વર્ષ ૨૦૧૨ દરમિયાન સ્ત્રીઓ ઉપર થયેલા ગુનાનું પ્રમાણ ૨,૪૪,૨૭૦ કેસો નોંધાયા હતા. ૨૪,૮૨૭ બળાતકાર, ૮,૬૧૮ દહેજ મૃત્યુ થયાં હતાં. આ જોતા ખ્યાલ આવશે કે વર્ષ ૨૦૦૮માં ૦.૪ ટકા મૃત્યુ દહેજના લીધે થતાં હતાં જેમાં માત્ર ૦.૧ ટકા ઘટાડો નોંધાયો છે. વર્ષ ૨૦૧૨ જે સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર થયા છે તેમાં ૪.૨૬ ટકા બળાતકારના કેસ હતાં. ઉપરોક્ત આંકડાઓ જોતા ખ્યાલ આવશે કે આવા સમાજ માં સ્ત્રી વિકાસ કેટલો શક્ય છે?

સરકારી પગલાઓનું અયોગ્ય અમલીકરણ અને કાનુની નિતીઓની સમસ્યા:

ઈ.સ. ૧૯૮૭ માં મહિલા આયોગની સ્થાપના, નેશનલ કમિટી ઓફ વુમેન, જાન્યુઆરી ૧૯૮૮ માં નેશનલ કમિશન ફોર વુમન, ૨૦૦૧ માં કિશોરી શક્તિ યોજના વગેરે આવવા છતાં પણ વિકાસ થવો જોઈએ એટલો થવા પામ્યો નથી. બીજી બાજુ સ્ત્રી રક્ષણ માટે કાયદાઓ બનવા છતાં પણ ન્યાયમાં આડે આવતી

કે વિલંબિત ન્યાય મળતો હોવાથી લોકો ફરિયાદ કરતા ડર અનુભવે છે કે પછી ફરિયાદ નોંધાવતાં જ નથી. યોજનાનો લાભ ખરેખર જે લોકોને મળવો જોઈએ તે મેળી વી શકતા નથી અને લાગવગ શાહી કે અયોગ્ય વ્યક્તિને લાભ મળવાથી તકલિફો દુર થવા પામતિ નથી.

સમાપન

મુખ્ય સમસ્યા પોતાથી કે પોતાના ઘરથી ચાલુ થતી હોય છે અને તેના ઉકેલની શરૂઆત પણ ત્યાથી જ થાય તો તેનો ઉકેલ જડપી લાવી શકાય છે. આપણાં સમાજનું માનસ જ્યાં સુધી સ્ત્રીને સમજી નહિ શકે ત્યાં સુધી વિકાસ શક્ય નથી. સમસ્યા દેખાય તે કયારેય હોતી નથી. એટલે સમસ્યાના મૂળ સુધી પહોંચવું જરૂરી છે. અન્યથા આજ સુધી ઘણી સ્વેચ્છિક સંસ્થાઓ અને સરકારી વિભાગો સ્ત્રી વિકાસના નામ ઉપર ચાલતા રહ્યા છે અને આવું જ ચાલતું રહેશે તો આવતા ઘણાં વર્ષો સુધી ચાલુ રહેશે.

સંદર્ભ

- ⇒ પ્રો. શાહ એ.જી. અને પ્રો દવે જે.કે. 'ભારતીય સમાજમાં સ્ત્રીઓનો દરજા' (2004) અમદાવાદ
- ⇒ CRIME REPORT 2012
- ⇒ Census 2011 Data of Indian Population 2011 Census
- ⇒ www.census2011.co.in/ Ministry of Women and Child Development wcd.nic.in
- ⇒ National Mission for Empowerment of Women-Ministry of Women ...
- ⇒ www.nmew.gov.in/
- ⇒ hdr.undp.org/en/reports/national/.../Timor-Leste_NHDR_2011_EN.pdf

* ચેતન જે. સાવલીયા

Rural Study

Research Zone India
Vol 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 226-228
ISSN 2319 - 8168

સામાજીક સંસ્થામાં આવેલાં પરિવર્તન અને પરિવર્તકો

નાગરીક તરીકે માનવી જીવન શક્ય છે. અને નાગરીક થવા કે જરૂરીયાતના સંદર્ભે માનવીની જરૂરીયાતોએ સમાજ દ્વારા પુરી પાડવામાં આવે છે. સમાજ એ વ્યવસ્થિત ઢાંચામાં રહે, વ્યક્તિત તરીકે એક વ્યવસ્થિત જીવન જીવે તે માટે સામાજીક સંસ્થાનું હોવું અનિવાય છે. આવી સંસ્થાઓ માનવી સમૃદ્ધ જીવનની શરૂઆતથી થયેલી છે. પ્રાથમિક જરૂરી થાતો, સામાજીક નિયંત્રણ, સામાજીકરણ, ચારિત્ર ઘડતર તેમજ સંસ્ક તિ હસ્તાંતર એ સામાજીક સંસ્થાઓ દ્વારા શક્ય બને છે. સમાજમાં પરિવર્તન થતું રહેતું હોય છે અને તે મુજબ પરંપરાગત સંસ્થાઓમાં પણ પરિવર્તન ન આવવા પામ્યું છે. પરિવર્તન નના કારણો ઘણાં સારા પરિણામો પ્રાપ્ત થયા છે. પરંતુ ઘણી બાબતો નકારાત્મક થઈ છે. જે સમસ્યારૂપ પણ છે.

પ્રસ્તાવના:

માનવીય જીવનનું ઘડતર વિકાસ અને નિયંત્રણ નું કામ સંસ્થાઓ દ્વારા થાય છે. માનવીય જીવનમાં મહત્વની ભૂમિકા એ સંસ્થાઓની રહે છે. સામાજિક સંસ્થાઓનો જન્મ માનવીની શરૂઆતથી જ થયેલો છે. સૌથી પહેલાં કુટુંબસંસ્થા, આર્થિક સંસ્થા, લગ્નસંસ્થા, શૈક્ષણિક સંસ્થા, ધર્મસંસ્થા અને રાજકીય સંસ્થા ની શરૂઆત થયેલી જોવા મળે છે.

સામાજીક સંસ્થાની લાક્ષણ્યકતા:

- સંસ્થા લોકોની પ્રાથમિક આવશ્યકતાની પૂર્તિ માટે બને છે.
- સંસ્થાનો જન્મ બધા મનુષ્યોના વ્યવહાર અને ચિત્ર ઉપરથી બને છે.
- પ્રત્યેક સામાજીક સંસ્થાઓ ચોકકસ ઢાંચામાં રચાયેલ હોય છે.
- પ્રત્યેક સંસ્થાનો એક યા એક કરતાં વધુ ઉદેશ્ય હોય છે.
- સંસ્થાનું બંધારણ મૌખિક હોય છે.

સામાજિક સંસ્થાના કાર્યો:-

- સંસ્થા સામાજીક નિયંત્રણ તરીકે કાર્ય કરે છે.
- સંસ્થા વ્યક્તિતના કાર્યને સરળ બનાવે છે.
- વ્યક્તિતના કાર્યો અને સ્તર નિર્ધારિત કરે છે.
- સંસ્થા સદા વ્યક્તિતના હિતમાં જ નિર્ણય કરતી નથી ઘણી વખત વિરુદ્ધ પણ હોય છે.

- સંસ્થા સ્વતંત્ર નથી હોતી તે સમાજ અને સંસ્કૃતિક વ્યવસ્થા સાથે સંબંધિત હોય છે.
- સંસ્થાના રીત રિવાજોમાં ઝડપી પરિવર્તન શક્ય નથી.

સામાજિક સંસ્થાઓ પરિવર્તન અને પરિવર્તકો:-

કુટુંબ સંસ્થા:-

માનવીય જરૂરીયાતોના ઉદ્ભવની સાથે કુટુંબ સંસ્થાનો જન્મ થયો. ગુફા જીવન, નાના-નાના કસબા અને ધીરેધીરે ગામડાંનું સર્જન થવા લાગ્યું. પરંતુ સમય જતાં વિકાસ અને ટેકનોલોજી જેવા પરિબળોથી ઔદ્યોગિકરણ અને શહેરીકરણ અસ્તીત્વ માં આવવા લાગ્યા. કુટુંબ સંસ્થામાં પ્રથમ તો માણસ નું સામાજિકરણ થાય છે. માનવીય સામાજિકરણ, ભરણ પોષણ વગેરે બાબતો માટે કુટુંબ સંસ્થા અનિવાર્ય ગણવામાં આવે છે. આજના સમયે આ સંસ્થામાં પરિવર્તન કે બદલાવ આવવા પામ્યો છે. કુટુંબ સંસ્થા માં પ્રથમ તો માણસનું સામાજીકરણ થાય છે. માનવીય સામાજીકરણ, ભરણ પોષણ વગેરે બાબતો અનિવાર્ય ગણવામાં આવે છે. આજના સમયે આ સંસ્થામાં પરિવર્તન કે બદલાવ આવવા પામ્યો છે. કુટુંબ વ્યવસ્થામાં રોબર્ટ કહે છે તેમ બાળ ઉછેર અને પ્રજનન માટે પ્રમાણભૂત પ્રણાલી છે. આ પ્રણાલીમાં સ્ત્રી જે ઘરસંભાળ અને બાળ ઉછેરનું કાર્ય સંભાળી જે વર્તમાન સમયમાં બાળ ઉછેર કે ઘરમાં રહેલી

* લેક્ચરર, શ્રી સહજાનંદ પી.જી. સેન્ટર ઓફ સોશયલ વર્ક, ઘોઘા રોડ, ભાવનગર.

અશક્ત વ્યક્તિના ભરણપોષણના પણ પ્રશ્નો આવ્યા છે.

ધીરે-ધીરે સંયુક્ત કુંટુંબ પ્રણાલીમાં બદલાવ આવવા પામ્યો છે. આપણા દેશમાં લગભગ ૮૫% ઉપરના સંયુક્ત કુંટુંબ વ્યવસ્થા જોવા મળતી હતી જે આજે નાશ પામવા સુધી પહોંચી છે. સંયુક્ત કુંટુંબ વ્યવસ્થામાં બાળકોનું સામાજિકરણ અને વૃદ્ધોનું ભરણ પોષણના પ્રશ્નો ન હતા જ્યારે આજે વિભક્ત કુંટુંબમાં બાળ કોનું સામાજિકરણ શાળાઓ કે આયાઓ દ્રારા થવા લાગ્યું છે. બાળ ઉછેર આજે વિભક્ત કુંટુંબમાં પ્રશ્નરૂપ બનતો જાય છે. કુંટુંબ સંસ્થામાં પરિવર્તન આવતાની સાથે આજે બાળ અપરાધ, વૃદ્ધો અને અશક્ત સભ્યોનું ભરણપોષણ નો પ્રશ્ન, બાળ ઉછેરના પ્રશ્નો વગેરે આવવા લાગ્યા છે.

લગ્ન સંસ્થા : લગ્ન સંસ્થા વ્યક્તિગત નિયંત્રણ અને સામાજિક વ્યવસ્થા ટકાવવા માટે જવાબદાર સંસ્થા હતી. જેનું અસ્તિત્વ ચરિત્ર ઘડતર કરવા માટે અને બાળ ઉછેર જવાબદારી વગેરે કાર્યો માટે બનાવવામાં આવેલી હતી. આ ઉપરાંત વ્યક્તિની ભૂમિકા, દરજજો અને ફરજો નક્કી થતી હતી. એક પત્ની, બહુ પત્ની જેવા લગ્નો જોવા મળતા. અન્ય પુરક વ્યવસ્થા માટે બહુ પતિત્વ, ભાતૃ લગ્ન, ભગ્નિની લગ્ન, દેરવટુ, જેઠવટુ વગેરે પ્રકારની હતી. અનુલોમ અને પ્રતિલોમનો વિરોધ જોવા મળતો હતો. આપણાં સમાજમાં આજે પણ લગ્ન વ્યવસ્થાનું અસ્તીત્વ રહેલું જ છે. પરંતુ તેમાં બદલાવ આવવા પામ્યો છે. આજે લગ્ન પસંદગી ખુલ્લી બની છે. આ પરિવર્તન પાછળ ભાતિગળ સંસ્કૃતિ, પશ્ચિમીકરણ અને પરિવર્તન જવાબદાર છે. એક બાજુ અનુલોમ અને પ્રતિલોમ સ્વીકાર્ય બન્યા, બહુ પત્નીત્વ અને બહુ પતિત્વના નિષેધ માટે કાયદો ઘાયાં, જ્યારે બીજી બાજુ પસંદગીના પાત્ર સાથે લગ્ન એ સારી બાબત છે. જ્યારે છુટાછેડાના પ્રશ્નોમાં વધારો, લગ્ન બહારના જાતિય સંબંધો, સમલેંગીકરણા પ્રશ્નો પ્રબળ પ્રમાણમાં બન્યા છે. લીવ ઈન રીલેશન જેવા કાયદાઓથી ચારીત્યનું સ્તર નીમન થવા પામ્યું છે. લગ્ન સંસ્થામાં આવેલા પરિવર્તન થી લાભો ઘણાં થયા જેમાં પસંદગીના લગ્ન થવા લાગ્યાં ગૃહકંકાસમાં ઘટાડો નોંધાયો, બાળ લગ્નનું નિયંત્રણ થયું. પરંતુ સાથે-સાથે નુકસાન થવા પામ્યું છે.

જાતિ સંસ્થા :

• **વર્ણ વ્યવસ્થા :** કર્મ આધારિત દરજજો મળતો. વ્યક્તિના જીવનમાં કેવા કાર્યો છે જેના આધારે નક્કી

થતું. તેનું વર્ણ. ૧. પ્રાબ્લણ ૨. ક્ષત્રિય ૩. વैશય ૪. શુદ્ર ધીરે ધીરે વર્ણ વ્યવસ્થા તુટવા લાગી.

• **જાતિ વ્યવસ્થા :** જાતિ વ્યવસ્થાનો ઉદ્દ્દલ્ભ થયો જેમાં વ્યક્તિના જન્મ આધારિત દરજજો મળે છે. આ વ્યવસ્થા વ્યક્તિના જન્મ સમયે જાતિ નક્કી થઈ જતી. આ વ્યવસ્થા ૨૦મી સદીના છઢા દાયકા બાદ ઘટવા લાગી અને વર્ગ વ્યવસ્થાનો પગપેસારો થયેલ જોવા મળ્યો. ૧૯૭૦ ની વસ્તી ગણતરી મુજબ ભારતમાં ૩૦૦૦ જાતિઓ અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી. પરંતુ જાતિ વ્યવસ્થા તૂટવા લાગી અને વર્ગ વ્યવસ્થામાં વ્યક્તિના જીવન ધોરણ આધારિત મૂલ્યાંકન થવા લાગ્યું. પરંતુ વર્ગ વ્યવસ્થામાં ચોક્કસ ભેદરેખા આવેલી નથી.

જાતિ વ્યવસ્થા બાધારૂપ હોવા છતાં નીચેનાં કાર્યો જાતિ વ્યવસ્થા ને આધીન હતાં.

• **જાતિ પંચાયત**

• **ચોક્કસ નિયમો** અને પાલન માટે કડક નિયમ

• **મુખ્ય સંસ્કૃતિ** નું હસ્તાતંરણ, રીત-રીવાજો અને ધોરણો

• **સામાજીક વ્યવસ્થા**

• **આર્થિક વ્યવસ્થા** તરીકે સબળ

• **ભારતીય કળાઓની જાળવણી**

પરંતુ વર્ગ વ્યવસ્થા આવવાથી જાતિગત સંસ્કૃતિ ભૂલાવા લાગી છે. પહેલેવેશ, વારસાગત વ્યવસાય, વારસાઈ કળ આં, નિયંત્રણ વગેરે બાબતોનું અસ્તિત્વ નાશ પામ્યું કે કિનારા ઉપર રહેલું છે. આજે ભારતીય મૂળ સંસ્કૃતિ ભૂલાવાથી ભારતીય ગરીમાને અસર થઈ છે. એક સામાજિક વ્યવસ્થામાં ખલેલ પડેલી જોવા મળે છે.

જાતિ વ્યવસ્થા એક ચોક્કસ રીતે રચાયેલી વ્યવસ્થા હતી. જેમાં નિયમો, રિવાજો, ધોરણો, આર્થિક વ્યવસ્થા વગેરે બાબતો ચોક્કસ હતા. જ્યારે આધુનિક વર્ગ વ્યવસ્થામાં આ બાબતો અવરોધક છે. અને તે વ્યક્તિવાદી હોવાથી સમૃહ વિકાસ શક્ય નથી.

ધર્મ સંસ્થા : સમાજ નિયંત્રણમાં ધર્મ સંસ્થાનું ખાસ મહત્વ રહેલું છે. જે માનવીના પવિત્ર કાર્ય અને સમાજમાં અસહાય લોકો માટે સહાયતા અને પવિત્ર બાબતો સમજાવે તથા ધર્મના જ્ઞાનનું કામ કરે છે. આ સંસ્થા દારા સમાજમાં નિયંત્રણ અને અટકાવે છે.

આજે આપણા ભારતમાં મુખ્ય સાત ધર્મો અને વિવિધ ધર્મો જોવા મળે છે. ઉપરાંત ઘણાં સંપ્રદાયો

પણ અસ્તિતવ ધરાવે છે. ધર્મ આજે પ્રાચીન કરતાં વિરોધની બાબત છે. લોકોમાં ભાઈચારો કે વિકાસની બાબતોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. આથી આજે ધર્મનું નિયંત્રણ ઘટતું જોવા મળે છે. આજે વ્યક્તિત્વાદી સમાજ ઘડતર એ ધર્મ દ્વારા થયેલ આવકાર્ય છે. જે પોતાનું સમાજએકતાનું કાર્ય કરવાને બદલે ધર્મથી અને ભગવાનથી લોકોને ડરાવવાનું કાર્ય કરે છે.

શિક્ષણ સંસ્થા:—

શિક્ષણ એ સામાજિકરણની એક પ્રક્રિયા છે. શિક્ષણ દ્વારા સમાજીકરણ થાય છે. અને વ્યક્તિનું જીવન ઘડતર થાય છે. વ્યક્તિત્વ વિકાસ, નિયંત્રણ, પરિવર્તન અને સામાજિક ગતિશીલતાનું કામ એ શિક્ષણને આવિન છે.

આપણી પાચીન શિક્ષણ વ્યવસ્થા એ જીવનલક્ષી બાબતોનું ઘડતરનું કામ હતું અને આવી શિક્ષણ વ્યવસ્થા એ સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વ ઘડતર, રોજગારલક્ષી અને પરિવર્તનશીલ હતું. પરંતુ આજની શિક્ષણ વ્યવસ્થા ફક્ત રોજગારલક્ષી બનવા પામી છે. સાથે સાથે ટેકનોલોજી અને વિજ્ઞાનના વિકાસ સાથે સંકુચિત થવા લાગ્યું છે. આ ઉપરાંત ખાનગીકરણના લીધે અને મર્યાદિત બાબતોથી શિક્ષણની ગુણવત્તા નિભન થઈ છે.

પરંપરાગત સંસ્થા: ગ્રામીણ સંસ્થા સંપૂર્ણ ગ્રામ પર પ્રભૂત્વ ધરાવતી એક માત્ર સંસ્થાં હતી. જેનાથી ગ્રામ માં થતી દરેક પ્રવૃત્તિ માં પંચાયત હસ્તક્ષેત્ર કરી શકતી જ્યારે આજે ગ્રામ પંચાયત માં બદલાવ આવ્યો છે. અને ગ્રામ પંચાયત ભાગી પડતા સરકારી હસ્તક્ષેપ કરેલ છે. આથી ગ્રામ પંચાયતમાં જે લોકો દ્વારા ન્યાયિક પ્રવૃત્તિ અને ગ્રામીણ વ્યવસ્થાપન કરવામાં આવતું તે આજે શક્ય બનાવી શકતું નથી. ગ્રામ પંચાયત દ્વારા દરેક નિર્ણયની બાબત સર્વે ગ્રામજનોને માન્ય રહેતો હતો જ્યારે આજે ગ્રામ પંચાયતનું માન્ય રહેતું નથી.

આર્થિક સંસ્થા:—

ગ્રામીણ આર્થિક વ્યવસ્થા એ વિવિધ સંસ્થાઓ સાથે જોડાયેલ છે અને તેનાથી માનવી જરૂરિયાતો અને સામાજિક વ્યવસ્થાની દરેક બાબત ગોઠવવામાં આવેલી હતી. જ્ઞાતિ આધારિત અર્થ વ્યવસ્થાનું અસ્તિત્વ રોજગારી મેળવી શકતી હતી. આજે આ અર્થવ્યવસ્થા તુટેલી જોવા મળે છે. પરંતુ જ્ઞાતિજ્ઞત વ્યવસાય નાશ પામી રહ્યો છે. સાથે સાથે ટેકનોલોજી વિજ્ઞાન જેવું આધુનિકીકરણ થયું છે. વિકસિત સમાજ અને

જીવનધોરણમાં સુધારો થવા છતાં પણ આજે અન્ય સમસ્યાઓનો ઉદ્ભવ થયેલો જોવા મળે છે.

સમાપન:

ઉપરોક્ત ચર્ચા આપણી પરંપરાગત સામાજીક વ્યવસ્થાની બાબતમાં હતી અને આધુનિક વ્યવસ્થાની બાબતમાં હતી અને એ વાતથી આજે પરિચિત છીએ કે પરિવર્તન એ સમાજનું અનિવાર્ય પરીબળ છે. તેમ છતાં આધુનિક વિચારસરણી સામાજીક સંસ્થાઓમાં આવેલા બદલાવ મહત્વના છે. પરંતુ પરિવર્તન સાથે આપણી સમસ્યાઓ પણ આવેલી છે. જે આપણાં સમાજના વિકાસ કે વ્યવસ્થામાં બાધારૂપ રહેલી છે.

સંદર્ભ

- ⇒ પ્રો. શાહ .એ.જી અને પ્રો.દવે.જે.કે' લગ્ન,કુટુંબ અને સગપણ-સંબંધો અનડા(૨૦૦૫) અમદાવાદ
- ⇒ Srinivas m .n. social change in morden INDIA New Delhi
- ⇒ ડૉ. દેવરે સુધીર રાજારામ "ભારતીય સામાજિક વ્યવસ્થા" અર્જુન પબ્લિકીશાન્સ હાઉસ (૨૦૦૮) નઈ દિલ્હી
- ⇒ Rawat H.K. Sociology basic concepts"ravat publication (2009) jaipurp
- ⇒ ડૉ. વાધેલા અનિલ એસ. " સમાજશાસ્ત્ર પરિચય" યુ.ગન.નિ.બો. (૨૦૦૫) અદાવાદ

* Dr. Jigar O. Aggarwal

Commerce

Research Zone India
Vol. 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 229-235
ISSN 2319 - 8168

HOW SUCCESSFULLY HAS LUPIN LTD. EMBRACED LEVERAGE?

Abstract: In today's market conditions when the expectations of the Equity shareholders are rising, a company has to be able to determine a judicious mix of debt funds and owned funds. When a company involves debt in its capital structure, it has to bear fixed charges and this has deep impact on the company's profitability and liquidity. If the debt is used wisely it should also be able to augment its profitability and improve its liquidity and if not, the same proves to be counterproductive. Several Indian industries have written success stories that have made India proud today. Several companies from the leading industries have employed debt funds which in some cases exceed 50% of total corporate funding. This paper focuses on the relationship between leverage and profitability in Lupin Limited. The financial statements of Lupin Limited have been collected over a period of 7 years (from 2006-07 through 2012-13). Various tools and techniques employed reveal that the degree of operating leverage is found to have statistically significant positive correlation with the ROI as also that the degree of financial leverage is positively correlated with the ROI. It is suggested that Lupin Limited should revamp its capital structure such that it should include the optimum blend of equity and borrowed funds so that it has a positive impact on Return on Investment. Furthermore, degree of combined leverage is positively correlated with ROI of Lupin. It follows that Lupin has not significantly resorted to the use of debt funds which also deprives it of the benefits of financial leverage.

Keywords: Combined Leverage, Financial Leverage, Operating Leverage, Profitability and ROI

Leverage is employment of debt fund or borrowed capital. Although leverage is purely a financial tool, it is used immensely by managers involved in the decision-making processes related to capital structuring decisions, mergers and acquisitions, ascertainment of cost of capital etc. The management of a company goes through many brain storming sessions before deciding on a particular capital structure- Equity dominated or Debt-dominated or trade-off between the two etc. Needless to say, the main purpose is to maximize the market value of the share and to fetch decent returns to the investors. Debt-to-Equity ratio can be used as which divulges as to what extent the assets of

a business are financed by debt and/or by equity.

2. Literature Review

Financial Leverage has always been a favourite topic with the business community as well as the academia. It evokes a full gamut of responses from both the teaching community and the business community. To fully gauge this diversity of opinion and body of work, several books, journals and articles were reviewed. In this study utmost care has been taken to include as diverse literature as possible on the theoretical aspect of the topic and findings and exploratory studies. According to Paul Allen (1995), the co-founder of Microsoft, averred "Use of debt is

* Assistant Professor, J.G College Of Commerce, Ahmedabad, Gujarat (India)

a risky affair.....if the leverage employed is neutral, its presence in the balance sheet is negated....the rate of return has to be higher for it to be advantageous..."**Martin Thomas (2010)** has opined in his research article titled 'What Is Leverage And How Can I Use It' that Financial Leverage is simply another way of saying 'borrowed money'. But to leave it at that would be a gross injustice to the value, utility and purpose of Financial Leverage ...it is the fountain head of wealth and a catalyst for wealth creation.

In the research article published in The Wall Street Journal, **James Kobzeff (2009)** has extensively analysed the impact of capital structure decisions with regard to debt raising capacity and earning capacity of the firm and has expounded that Financial Leverage is about management of borrowed fund to multiply returns...positive leverage can augment wealth creation at phenomenal rate, but if used recklessly, it can be the undoing of a company..". **Dilip D. Kare (2003)** published a survey of Corporate practices with regard to employment of Financial Leverage, in which he said that while different industries may exhibit widely differing capital structure, firms in the same industry choose the same level of leverage composition...this means that intra industry leverage differences were fairly negligible". **Brent A. Gloy and Timothy G. Baker (2002)** have discussed the risk-taking and risk-aversion behaviour of various companies and the reasons thereof. They opined "the problem of choice among risk-management strategies is addressed with the dominance of a risk-free asset criterion. This allows for strategies with less business risk, less expected return and greater leverage to dominate strategies..."**Carole E. Scott (1998)** in a working paper described Financial leverage as " name given to the impact on returns of a change in the extent to which the firm's assets are financed with borrowed money". **Louis Chaillet (2010)** in his book

has stated that the prospective investors should first look at the quality of assets acquired by the leveraged firm. This, they say, is a decisive factor in projecting the future prospects of getting a reasonable rate of return. So the key issue here is how well the firm is invested...". **Bernstein and Wild (2004)** in their have clearly investigated the issues related to the volatile interest rates and the fluctuating financial prospects of the investors directly influenced by it. They expounded that if interest rates are soaring, a leveraged company paying a fixed lower interest rate is more profitable than its non-leveraged rival...the fundamental risk with a leveraged capital structure is the risk of inadequate cash under conditions of adversity...". **Dr. Umar Butt (2011)** attempted to study the relationship between the policies adopted by the corporates and the degree of leverage in their capital structures. The author investigates as to what are the considerations for selecting various sources for finance and how corporate governance influences the selection of the source. The author also segregates various firms into democratic firms and dictatorship firms and observes that the democratic firms resort to debt much more than the dictatorship firms. The author concludes that all the previous studies have not given complete and consistent account of relationship between financial leverage and profitability and that empirical studies point to divergent directions which in reality may not be the case. The author uses the data base of 2229 firms for the years 1990-2009 and uses Pearson correlation coefficients among the financial leverage, profitability and industry specific control variables for all firms. **CA Sachchidanand Pachori and Dr. Navindra Totla (2012)** made an attempt to study the influence of financial leverage on the shareholders' return and market capitalisation of automotive cluster companies of Pithampur, Madhyapraesh,

India. Their study covers five years' time period from 2006-07 to 2010-2011. Apart from dealing with the basics of Financial Leverage, the paper clearly explains the impact of leverage on the profitability of the automotive industries of the region. They have observed that shareholders of the firms with risk-laden debt will invest only when or up to the point at which, the expected return on investment is at least as great as the promised payment to bondholders. They imply that if the expected return is less than the promised payment, the shareholders invest less than the optimal amount or do not invest at all. Then, the firm value declines resulting in restricted use of debt. Their findings indicate that even if the rate of return on equity is high but if the amount of financial leverage is very high the shareholder will ask for premium to cover the added risk. They conclude that financial leverage is a speculative technique and that there are special risks and costs involved with financial leverage and there is no guarantee that financial leverage strategy will be successful during any period in which it is employed.

3. Rational Of The Study

In India, there have been significant changes in the capital market over the last few decades. The government rules and regulations have also been changing from time to time. Hence, the expectations of the investing community have also changed in keeping with the aforementioned changes. How the corporates raise funds and utilise the same has become a make or break point so far as the financial performance of the corporate world is concerned. Leverage has always been and continues to be the buzz-word for the corporates and the investors as well as other stakeholders. Employing leverage has its pros under a particular set of financial circumstances and also its cons in a different set of financial circumstances. Lupin Limited, an Ahmedabad-based company, has continued

its steady march to growth and prosperity even in the face of changing vicissitudes at the stock market. Lupin Limited has been growing by leaps and bounds in recent years and being a home-grown company it naturally arouses curiosity in the academia.

4. Objectives Of The Study

- ⇒ To analyse the Financial Performance of Lupin Ltd.
- ⇒ To carry out Leverage Analysis of Lupin Ltd.
- ⇒ To examine the relationship between Leverage and Profitability in Lupin Ltd.

5. Research Methodology :

Considering the nature of study only secondary financial data have been used. These secondary data have been collected from the company website and other reputed websites and online data sources.

Hypotheses

H1: There is significant positive correlation between Operating Leverage and Profitability of Lupin Ltd.

H2: There is significant positive correlation between Financial Leverage and Profitability of Lupin Ltd.

H3: There is significant positive correlation between combined Leverage and Profitability of Lupin Ltd.

Methodology

⇒ Various profitability ratios, liquidity ratios, and leverage ratios have been used to analyse the financial performance of Lupin Ltd. for the period from 2006-07 to 2012-13.

⇒ **Operating Leverage, Financial Leverage and Combined Leverage** have been computed to gauge leverage.

i. Degree of Operating Leverage (DOL) has been computed as under:

Percentage change in EBIT / Percentage change in sales

ii. Degree of Financial Leverage (DFL) has been computed as under:

% change in EPS / % change in EBIT

iii. Degree of Combined Leverage (DCL)

The Degree of Combined Leverage (DCL) is the leverageratio that sumsup thecombined effect of the Degreeof OperatingL everage(DOL)andthe Degree of Financial Leverage(DFL) has on the Earning pershare or EPSgivena particular change in sales. This ratio helps in ascertainin gthebest possible financialan do perationa lleverage that is to beusedinany firm or business.

⇒ The Leverage and Profitability relationship has been analysed through statistic altool ssuch as Pearsonco efficient of **correlation**.

Tools of data analysis:

The collected data have also been also analysed using Ratio Analysis Technique & statistical software suchas SPSS.

6. Data Analysis

Table-1: DegreeofOperatingLeverage

Year	Sales	Operation profit	%EBIT	%Sales	DOL
2006-07	879.06	57.37	----	----	----
2007-08	955.89	72.25	25.93	12.56	2.06
2008-09	1080.98	102.48	78.62	28.41	2.76
2009-10	1104.97	147.3	156.75	42.19	3.43
2010-11	1558.76	181.8	216.89	63.18	3.43
2011-12	1840.64	247.95	332.19	99.83	3.326
2012-13	2037.88	274.43	378.35	138.40	2.73

Table-2: Degree of Financial Leverage

Year	EPS(Rs)	Operation Profit (Rs.Cr)	%EPS	%EBIT	Financial Leverage
2006-07	6.25	57.37	----	----	----
2007-08	7.38	72.25	18.08	25.93	0.69
2008-09	9.45	102.48	51.2	78.62	0.65
2009-10	10.46	147.3	67.36	156.7	0.42
2010-11	14.84	181.8	137.44	216.8	0.63
2011-12	35.14	247.95	462.24	332.1	1.39
2012-13	26.7	274.43	327.2	378.3	0.86

Table-3:DegreeofCombinedLeverage

Year	%changein EPS	%Changein Sales	DOL	DFL	DCL = DOL*DFL
2006-07	----	----	----	----	----
2007-08	18.08	12.56	2.06	0.6	1.42
2008-09	51.2	28.41	2.76	0.6	1.79
2009-10	67.36	42.19	3.43	0.4	1.44
2010-11	137.44	63.18	3.43	0.6	2.16
2011-12	462.24	99.83	3.32	1.3	4.62
2012-13	327.2	138.40	2.73	0.8	2.35

LIQUIDITYRATIO

Table -4 :CurrentRatio

Year	Current Assets (Rs. Cr)	Current Liabilities(Rs.Cr)	CurrentRatio
2006-07	302.13	177.71	1.70
2007-08	340.41	198.4	1.71
2008-09	326.92	194.36	1.68
2009-10	320.08	193.28	1.10
2010-11	345.21	313.14	1.10
2011-12	445.23	258.83	1.72
2012-13	694.14	350.6	1.97

Table -5:QuickRatio

Year	Quick Assets (Rs.Cr)	Current liabilities (Rs.Cr)	QuickRatio
2006-07	25.77	177.71	0.14
2007-08	36.67	198.4	0.18
2008-09	34.69	194.36	0.18
2009-10	42.62	193.28	0.22
2010-11	45.85	313.14	0.14
2011-12	53.91	258.83	0.20
2012-13	232.05	350.6	0.66

Table -6: Debt -EquityRatio

Year	Totaldebt (Rs.Cr)	Net worth (Rs.Cr)	Debt-equityratio
2006-07	480.33	2120	0.22
2007-08	510.8	2510.38	0.20
2008-09	440.63	2910.15	0.15
2009-10	250.05	3347.28	0.07
2010-11	138.77	3988.24	0.04
2011-12	1905.4	5749.3	0.30
2012-13	0.00	7000.33	0.00

Table -7:TotalAssets TurnoverRatio(TATR)

Year	Sales(Rs.Cr)	TotalAssets(Rs.Cr)	TATR
2006-07	770.93	266.31	2.89
2007-08	867.76	303.19	2.86
2008-09	989.96	335.8	2.94
2009-10	1096.21	359.33	3.05
2010-11	1258.08	412.01	3.05
2011-12	1540	593.72	2.62
2012-13	1837.97	700.33	2.62

Table-8:WorkingCapitalTurnoverRatio

Year	Sales(Rs.Cr)	Workingcapital(Rs.Cr)	WCTR
2006-07	770.93	124.42	6.19
2007-08	867.76	142.01	6.11
2008-09	989.96	132.56	7.46
2009-10	1096.21	126.8	8.64
2010-11	1258.08	32.07	39.22
2011-12	1540.59	186.4	8.20
2012-13	1837.97	343.54	5.35

Table-9:Rate Of Return

Year	ROI (%)
2006-07	19.31
2007-08	20.30
2008-09	18.34
2009-10	25.16
2010-11	26.11
2011-12	29.41
2012-13	29.07

RELATIONSHIP BWTWEEN LEVERAGE AND PROFITABILITY

It is imperative to understand the relationship between leverage on the one hand and profitability on the other. In that correlation is a statistical technique measuring association or relationship between two variables. There can be a simple correlation or multiple correlation. An association between two variables is called simple correlation whereas an association among several variables (more than two variables) is called multiple correlation. If two variables are negatively correlated, such a correlation is called negative correlation and the Karl Pearson coefficient of correlation is negative. It may be pertinent to note here that the Karl Pearson coefficient of correlation varies from -1 to +1. When variables are positive correlated the correlation is called positive correlation and the Karl Pearson coefficient of correlation is positive. If there is no correlation between two variables, it is called zero correlation and the Karl Pearson coefficient of correlation is zero. However, when the correlation coefficient is -1 then there exists perfect negative correlation and it turns out to be +1, it indicates perfect positive correlation..

The table-10 shows that the correlation coefficient between DOL (Degree of Leverage) and ROI (Return on Investment) is 0.946 which is statistically significant at 0.01 level of significance as significant level (pvalue=0.004) less than 0.01. Therefore, it is observed that degree of operating leverage is significant positively correlated with the ROI. It means that degree of operating leverage of Lupin was at a desirable level or in a good position. It is suggested to Lupin to continue its present operating leverage practice in future also.

Table-11:Correlation b/w DFL and ROI (SPSS)

	Variables	DFL	ROI
DFL	PearsonCorrelation	1	.195
	Sig.(2-tailed)		.712
	N	6	6
ROI	PearsonCorrelation	.195	1
	Sig.(2-tailed)	.712	
	N	6	6

As can be observed from the table-11, the correlation coefficient between DFL (Degree of Financial Leverage) and ROI (Return on Investment) is 0.195 which is statistically not significant at 0.01 level of significance as significant level (pvalue= 0.712) more than 0.05. Therefore, it is implied that the (DFL) degree of financial leverage is positively correlated with the return on investment. Lupin Ltd. can be said to not have been optimally levered as suggested by DFL. Lupin Ltd. is advised to review and recast its present capital structure so that there is judicious mix of equity and borrowed funds to experience the positive impact of leverage on ROI.

Table-10:Correlation Coefficient b/w DOL and ROI (SPSS)			
	Variables	DOL	ROI
DOL	PearsonCorrelation	1	.946 **
	Sig.(2-tailed)		.004
	N	6	6
ROI	PearsonCorrelation	.946 **	1
	Sig.(2-tailed)	.004	
	N	6	6

Table-12-Correlation b/w ROI and DCL (SPSS)			
	Variables	ROI	DCL
ROI	PearsonCorrelation	1	.469
	Sig.(2-tailed)		.349
	N	6	6
DCL	PearsonCorrelation	.469	1
	Sig.(2-tailed)	.349	
	N	6	6

A glance at table-12 divulges that the correlation coefficient between DCL (Degree of Financial Leverage) and ROI (Return on Investment) is 0.469 which is statistically not significant at level of significance (pvalue=0.349) more than 0.01. Therefore, it is observed that degree of combined leverage is positively correlated with the ROI but not significant statistically. It means that degree of combined effect of leverage of Lupin Ltd was not profound or at an optimum level. The key to augment ROI is effective management of debt. Again the company is advised to tweak its capital structure to have the desired effects of leverage.

CONCLUSIONS: This paper attempts to explore the relationship between leverage and profitability and concludes that the company is not maintaining optimum operating leverage. As revealed by what the aforementioned in-depth analysis, Lupin Ltd is not maintaining optimum financial leverage. As a natural corollary, the average degree of combined leverage is also not optimum. Everything in moderation is desirable. The company is tilting on the "inadequate leverage" side. This lopsided disarray of capital structure should be corrected by administering greater dose of leverage to augment profitability as well liquidity. In the context of liquidity, the company is not sufficiently liquid as reflected in the average current ratio of just 1.5 which is less than the standard norm of 2.1, reflecting the "not-so-satisfactory" liquidity position of the company. It may not be able to meet or even worse, default on its short-term obligations. The exact same truth is brought out by the quick ratio with the average quick ratio being 0.25 against the standard norm of 1. Lupin Ltd has an average total debt capital employed which is merely 8.43 percent of total capital employed. That leads to the conclusion that the company is heavily banking on shareholders' funds, 91% of its capital requirements and borrowed funds to the extent of just 8.43%. This inadequate use of debt has failed

to unlock the company's potential to create wealth for its share holders. The same fact is corroborated by the averaged out debt equity ratio (at 0.12) of Lupin Ltd. and that is why the advantages of leverage are negated to the company.

Total Asset Turn over Ratio maintained by Lupin Ltd. is 2.86 which again shows that total assets have not been used productively to achieve greater amount of sales. It indicates that firm's management efficiency was not superior. However, the company is efficient when it comes to using its fixed assets as reflected in average of fixed Asset Turn over Ratio which come to 8.11 times. It can be said that the fixed assets with the company have been effectively engaged in generating higher sales. The average of Working Capital turn over ratio maintained by Lupin Ltd. is 11.6 times indicating firm's superior management efficiency.

As far as profitability goes, the average ROI maintained by Lupin was 34.35% during the study period which can be taken as satisfactory. Moreover, when profitability and leverage are considered together, it can be stated that the degree of operating leverage is significant positive correlated with the ROI. The degree of financial leverage is positively correlated with the ROI. The degree of combined leverage is positively correlated with the ROI although not significant statistically, implying that the degree of combined debt of leverage was not at an optimum level. This again brings home the point that the company must introduce a greater dose of leverage to achieve greater profitability and liquidity and even the cherished objective of shareholders' wealth creation can also be accomplished.

Bibliography & Webliography

- ⇒ Allen, Paul (1995). Corporate Capital Structures in the United States: Investment Patterns and Financial Leverage. University of Chicago Press. Volume ISBN: 0-226-26411-4. (p. 325-352).

- ⇒ Thomas, Martin (2010), ' Financial Leverage: Its Determinants and itsImpact on Cost of Capital and Shareholders 'Return', JournalofAccounting andFinance, XI(2), pp. 82-93.
- ⇒ Kobzeff, James (2009). Financial Management of Enterprise. The Foundation: "Romania Bucharest.
- ⇒ Kare,Dilip D.(2003). "Market Structure and Financial Leverage : Does Market Power Affect Debt and Equity Decisions ?" published inAkron Business and Economic Review, Akron University, Vol. 21 ISSN: 0044-7048 (p 69-77)
- ⇒ Gloy, Brent & Baker, Timothy G. (2002), American Journal of Agricultural Economics, Vol. 84, No. 4 (November), (p 1130-1143)
- ⇒ Scott, Carole E. (1998), in Your Financial Plan, published by Harper & Row
- ⇒ Chaillet, Louise (2011) in IMF working paper series, "Financial Leverage: A Guide to Portfolio & Risk Management", Vol. 19 November (p 39)
- ⇒ Bernstein & Wild (2004) in "Analysis of Financial Statements" Book published by McGraw-Hill Education, Oct 2004, 5th Edition.
- ⇒ Butt, Dr. Umar (2011)"Profits, Financial Leverage and Corporate Governance" The DeGroote School of Business Research Day, Business Day (2011, Vol. 56),Ontario in Canada
- ⇒ Pachori Sachchidanand CA, TotalaKNavindraDr. (2012), "Influence of Financial Leverage on Shareholders Return and Market Capitalization: A Study of Automotive Cluster Companies of Pithampur, (.M.P., India)." National University of Singapore's Business Journal
- ⇒ Pandey, Prof. I.M. (1979 & 1997) "Financial Management" Vikas Publishing House Pvt. Ltd. (seventh edition pp. 575)
- ⇒ www.moneycontrol.com

* CHAUHAN YOGENDRASINH J.

Physical Education

Research Zone India

Vol 1 Issue - (4)

Sept.- 2013 Page 236-238

ISSN 2319 - 8168

TRIBLES AND SPORTS

Tribes of Gujarat have an interesting history. The Ramayana and Mahabharata make several reference to the hill tribes. The reference to the Bhil hunter mistakenly staying Lord Krishna at Prabhas Patan shows that the tribe had freedom in his region. in the charactor of Shabri. Valmiky's Ramayana portrays the simple and hospitable of the Bhil women.Bhil Tribes ruled over the Chhotaudaipur, Rajpipla and Sagbara region of Ratanmal in the Panchmahals district.the Danta region in the Banaskantha district and over principalities around Ider. In the 11th century Karnadeo (son of Bhimadeo, the Chalukya King who ruled over north Gujarat marched against Asha Palli and vanquished him.He then established karnavati, a new Kingdom near Palai,in the southern suburb of Ahmedabad.

Location of Tribes of Gujarat

Tribes of Gujarat inhabit the rugged terrain adjoining the Aravallis,the western redges of the Vindhya and Saputara mountain Range and the northen siopes of the Sahyadri Ranges.

The Trible belt in Gujarat consists of the district of Danga,Surat,Bharuch,Panchmahals,Sabarkantha various sects of adivasis. mainly of Bhil Tribes and Konkan origin reside in the region.

Tribes such as the Siddhis, Rabari Tribes, Mers and Bharvads live in the coastal Sarashtra districties of Junagadh, Jamnagar and Kutch.

The Sidhis are known to have come to India from East Africa and have district Negroid features.The Rabaries and the Mers seem to have come from the Mediterranean in early times.

The australoid Adivasi (who have Australoid features) live in the two tracts. They have Konkan features the other group lives in the hill tracts along the state's eastern border and comprise of Bhil Garasias,Dungri Bhils,Ratwas,Naikas and others. They have Bhil features.

In the plains of the Surat,Broch and Buibar Districts there are also other tribes,such as, the Dublas,who seem to have a foreign origin ,the Dhodias, who might have migrated from the Dhulia region of Maharashtra and the Chodhuris, who may have come from Orissa or West Bengal.

Demographics of Tribes of Gujarat

Thers are over 5million Adivadis or tribal communities in Gujarat.Tribes with Bhil features account for more then 50% of the Gujarat's Adivasi populaion .Most of the Adivasi sects claim descent from clans,such as,the Rathod,Solanki,Chauhan,Parmar and Makwana.The colourful ghagra the jhulki,the sallo and the jewellery won by the Bhil garasia women reveal Rajput influence as well.

The Bhils near Akkalkavu in west khandesh and those in Ratanpur came under the influence of the Muslims and though they adopted the muslim faith,their women neither accepted the practice of wearing veils.

Culture of Tribes of Gujarat

The trible pople of Gujarat are religious and are animistic in religion.They worship animals,uch as the tiger,crocodile and snake

*** Asst.Professor Arts college Fatepura, Di-Dahod.**

as Gods and also worship some plant Gods and a hill God(Thumbi Dev).They also have many Gods in common with the Hindus such as chamunda,Kalika,Amba,Lord Hanuman and Lord Krishna.Their greatest festival is Holi.

It is said that this and other festivals such as Diwali,which it is said originally belonged to these aborigines,were in due course of time adopted by the Hindus.Scholars are also of the opinion that the concept of the Mother Goddess Parvati(daughter of the hill king) and that of the Lord Shiva has been borrowed by the Hindus from the Adivasis.The tribes also worship their dead ancestors.

Indian Traditional sports Tournament

India is the mother of traditional sports and the sports are played quite extensively throughout the country.The Indian people love playing the traditional sports very much and take part in various competitive tournament whenever they get a chance.The Indian traditional tournaments are organised by various authorities like the national, state or district associations. Apart from them, the organisers of different village festivals also organise various Indian traditional sports tournaments.

In India ,most of the Indian traditional sports tournament are organised during festivals.there are several religioin festivals in India that have become famous particularly because of organising a traditional sports tournament.the sports like Thoda,Vallamali or Boat Race, kabaddi, Kho-kho, Mallakhamb, sagol etc attract a large number of people during festivals.

Rural Sports in India bears the essence of various games and the assortment of sports played amidst the territory og India that mobilizes the rural sector at once. Rural Sports like Gilli Danda, Kabaddi, Football ,basketball,wrestling, kite flying, kancha, Pittu etc.

Adivasi Players of India.

1.Mc Mary kom -Boxer.

Mangte Chungneijang Mary Kom(born 1March 1983[?]),also Known as MC Mary Kom,[²] is a boxer from Manipur,India.She is a five- time Amateur Boxing champion, and the only women boxer to have won a medal in each one of the six worldchampionships.[³] weight category 41,45,46,48 and 51 Kg.

Awards:

1. Padma bhushan(Sports),2013
2. Arjun Award(Boxing),2003
3. Padma Shree(Sports),2006
4. Contender for Rajiv Gandhi Khel Ratna Award,2007
5. People of the year-Limca Book of Records,2007
6. CNN-IBN & Reliance Indistries' real Heroes Award 14/4/2008 Mon
7. Pepsi MTV Youth Icon 2008
8. 'Magnificent mary`AIBA 2008
9. Rajiv Gandhi Khel Ratna award,2009
10. International Boxing Associaton's Ambassador for Women's Boxing 2009
11. Sportswoman of the year 2010,Sahara Sports Award

2.Durga Boro -Footballer

Durga Boro (born 28 june 1987) is an Indian professional footballer who plays as a striker for Guwahati.

3.Sunita Lakra -Indian Women's Hockey Team

(Born June 11,1991)is a member of the Indian women's national field hockey teamwho plays as a forward for the team.Hailing from Odisha she made her International debut in 2009, and has often been cited the backbone of the team since then and evenbeen part of important tournaments like the 17th Asian Games and the recently culminated Women's Hockey World League Round 2.India's clash against new Zealand yesterday at the Hawke;s Bay Cup 2015 marked the 50th International match for lakra, who as a defender at all crucial matches for the country.

4.Limba Ram -Archer

Limba Ram is an Indian archer who represented India in International

competitions,including three Olympics.He equalled an archery world record in 1992 at the Asian Archery Championships in Beijing.He was awarded the Padma Shri Award in 2012 and Arjun award in 1991.

5.Munmun Lugun -Footballer

Munmun Lugun(born 5 May 1993) in Delhi is an Indian footballer who plays as a full back for Pune in the 1-League.Pune,Simla Youngs,Delhi,United Sikkim,Rangdajied United clubes join.

6.Lal Mohan Hasnda- Footballer

Lal Mohan Hasnda(born 3 December 1983) in Jharkhand is an Indian footballer who plays as a forward for Prayag United s.c. in the 1-League.South Eastern Railway pathachakra and Prayag United team.

7.Sanjay Balmuchi - Footballer

Sanjay Balmuchi (born 5 january 1992) .is an Indian professional footballer who plays as a midfielder for Mohun Bagan a.c. in the 1-League.he joined with Mohun Bagan and Churchill Brothers.

8.Baichung Bhutia - Former Captain, Indian Football Team

Baichung Bhutia(born 15 December 1976) is an Indian footballer of Sikkimese,Bhutia descent who plays as a striker.Bhutia is considered to br the torchbearer of Indian football in the International arena.three time Indian Player of the Year I.M.Vijayan described Bhutia as "God's gift to Indian football"He join with East Bengal,JCT Mills,Bury,Mohan bagan,United Sikkim team.

Awards:

- 1.Arjun Award for football in 1998
- 2.Padma Shri ,the fourth highest civilian award in india,in 2008
- 3.Banga bhushan award in 2014
- 4.asian Football Hall of fame in 2014

9.Dilip Tirkey - Former Caption,India Hockey Team

Dilip Tirkey (born 25 November 1977) hailing from Sundargarh, Odisha is a former hockey player and his playing position was of fullback.he was best known for his penalty corner hit.Dilip was one of the most difficult

defenders(because of his tight marking skill near goal post) to beat in the world.He was an ex-captain of Indian hockey team,on 22 March 2012, he was elected unopposed to the Rajya Sabha as one of the three Biju Janata Dal(BJD)candidates to the Upper House of Indian Parliament

10.Birendra Lakra - Indian Hockey Team

Birendra Lakra(born 3 February 1990) is an Indian professional field hockey player.He represented india in Men's Hockey diring the 2012 London Olympics.Lakra's elder brother Bimal has played as a midfielder for india.his sister Asunta Lakra has played for India's women's hockey team and has captained the side.He join with Chandigarh comets BPCL,Orissa steelers,Ranchi Rhinos,Ranchi rays.He also played Hockey World League,Asian Games,Commonwealth Games and Sultan Azlan shah Cup.

11.Manohar Topno - Indian Hockey Team

(born 1958) is an Indian field hockey player.He competed at the 1984 Summer Olympics in Los Angeles,where the Indian team placed fifth.

12.Masira Surin - India Women's Hockey Team

Masira Surin (born November 18,1981) is a member of the India women's national field hockey team.she played with the team when it won the Gold at the Manchester 2002 Commonwealth Games.

References:

1. India Netzone
2. Adivasi - Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/Adivasi>.
3. Kom,Mary(2013) Unbreakble
4. "Mary Kom Review" Mid-day.Retrieved 5 September 2014.
5. I see India. "Magnificent Mary" On Mary Kom.I see India.Retrieved 7 June 2012.

Contents

Research Zone India, Vol. I Issue - IV(4) September.- 2013

SCIENCE

1-7	V. J. HUSHARE	⇒ Synthesis, Characterization Of Some Novel Heterocycles And Their Growth Promoting Effect On Some Flowering Plants
8-11	M M Rathore	⇒ Study Of Cledendron Plumidis Plant Extract On Intestinal Worms Of Commercial Birds With Special Reference To Inorganic Ions In Blood Serum
12-18	V. V. Parhate	Synthesis Of Some New Chlorosubstituted Isoxazolines And Their Curative Effect On Induced Hepatotoxicity In <i>Albino Rat</i>
19-21	S. M. Rathore	Effect Of Dielectric Constants Of Dioxane-Water Mixtures On Proton-Ligand Dissociation Constants (Pk) And Formation Constants Of Cu (II) Complexes With 3-Benzoyl-2-(4'-Chlorophenyl)-6-8- Dichloroflavanone Complex Ph-Metrically At 0.1m Ionic Strength
22-25	Rajal Thadesar	⇒ Introduction Of Algebra
26-30	Ankit Bhatt (Computer Sci.)	⇒ Brain Computer Interface Controlling Communication Devices

PHYSICAL EDUCATION

31-35	Dr. P. A. Gohil	⇒ Women In Sports: Changing Concept And Evolving Role
36-37	Dr. Digant Oza	⇒ Yoga : A Solution To Overcome The Ill- Effects Of Modern Life Style
38-39	Dr.D.S.Wankhade	⇒ Yoga And Quality Of Human Life
40-43	Chetan Dhanani	⇒ Meditation
44-45	Jignesh Zala	⇒ Health And Physical Management
46-48	Dharmesh Patel	⇒ Sports Medical Care And Doping In Sports
49-51	Vanar Harish	⇒ Health And Physical Management
52-54	Vijesh Patel	⇒ Alcohol, Tobacco And Drugs It's Effects On Sports Person
55-56	Sanjay Bhudiya	⇒ A Study Of The Impacts On The Player's Agility By Kabaddi Game Training Programme
57-60	Gaytri Vasava	⇒ Physical Fitness And Sports

ARTS

61-63	Hiren Solanki (Lib & Info. Sci.)	⇒ Internet Access And Use Among Pharmacy Students Of L.J.Institute: A Survey
64-65	Ravi Parmar (Lib & Info. Sci.)	⇒ Library Classification
66-69	Sonal J. Oza (Lib & Info. Sci.)	⇒ Digital Library : An Overview
70-73	Mukesh Vala (Lib & Info. Sci.)	⇒ ગ્રંથાલય મંડળો : એક નજર
74-76	Nikhil Gohil (Lib & Info. Sci.)	⇒ શિક્ષણ અને સમાજ
77-79	Mitesh Gohel (Lib & Info. Sci.)	⇒ Copyright Ownership & The Impact On Academic Libraries
80-82	Hiren Solanki (Lib & Info. Sci.)	⇒ The Deep Web : The Internet's Obscure Data Mine
83-85	Dr. Ninad Jhala (Social Work)	⇒ Deliberations For Integration (Social Work Education, Practice And Human Rights)

86-87	Dr. K.D. Bagada (Gujarati)	⇒ "સોરઠ તારા વહેતા પાડી" નવલકથામાં પ્રગટતી ગ્રામ ચેતના (જવેરચંદ મેઘાડી)
88-91	Dr. M.J. Parmar (History)	⇒ મહાત્મા ગાંધી સુધારા પ્રવ તિઓની તવારિખોમાં એક અભ્યાસ
92-93	Chagan Makwana (History)	⇒ લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિકના સામાજિક અને શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે સુધારાઓ (૧૮૨૮-૧૮૩૫)
94-95	Ramesh Kaliya (History)	⇒ ઈતિહાસના અભ્યાસમાં મ્યુઝુલિયમોનું મહત્વ
96-100	Pushpa Dixit (English)	⇒ Using The Internet For Social Development
101-104	Devarshi (English)	⇒ Urmila - A Phonological Study
105-108	Jatin P. Bhal (Psychology)	⇒ A Study Of Anxiety In Adolescent
109-110	Manthan Thadesswar (Psychology)	⇒ Abnormal Psychological Condition
111-114	Rajendrasinh Mori (Sociology)	⇒ સ્ત્રી અત્યાચારના કારણો અને પરીષ્ણામો : એક સમાજશાસ્ત્રીય અધ્યયન
115-118	Kunvar Arpita (Sociology)	⇒ ભાવનગર શહેરમાં અસંગઠિત કામદારો તરીકે મહિલાકૂલીઓનો સમાજશાસ્ત્રીય અભ્યાસ
119-121	Ranjit Sarvaiya (Sociology)	⇒ લગ્નસંસ્થા સામેના પડકારો
122-124	Bhumika Gohil (Sociology)	⇒ સ્ત્રીશૈક્ષણની સ્ત્રીના દરજા પર અસરો
125-128	Dr. Kirti Jivrajani (Economics)	⇒ ભારતમાં શિક્ષણ આર્થિક વિકાસમાં સાધક કે બાધક ?

MANAGEMENT

129-132	K. M. Khatsuriya	⇒ Telecom Sector And Its Growth & Prospects In India
133-137	Harsh Pandya	⇒ Female Consumers' Preferences For Different Daily Soaps
138-143	Nitesh Rohada Amit Vadher	⇒ The Impact Of Celebrity Endorsement On Buying Behavior Of Customers In Soft Drinks
144-149	Utkarsh Trivedi	⇒ To Study Facebook's Marketing Potentiality: With Special Reference To Youth Of Bhavnagar City
150-152	Bhavik Parmar	⇒ Emerging Trends Of Passing Off By Fmcg Local Player In Rural Bhavnagar- A Critical Review

COMMERCE

153-155	Dr. C.K. Patel	⇒ પ્રસ્તાવિત ડાયરેક્ટ ટેલ્સ કોર્પ બીલ
156-158	Dr. Dilip Joshi	⇒ Evaluation Of Gokul Gram Yojana (With Reference To Saurashtra Region)
	Dr. Ashok Trivedi	
159-161	B. B. Trivedi	⇒ Evaluation Of Water Shed Development Program With Reference Of Bhavnagar District
162-164	Vishvnath Borse	⇒ Impact Of Education On Fertility In Surat District
165-167	Pratik Trivedi	⇒ Kronecker Product
168-170	Dilip Sondani	⇒ Micro Financing: A Blessing For The Poor People (A Case Study Of Saurashtra Gramin Bank-Tarasamiya (Bhavnagar) Branch)
171-174	Mehboob Khan Baloch	⇒ Financial Inclusion: The Steps Towards The Unbanked Population At Bottom Of The Pyramid
175-177	Krupa J. Bhatt	⇒ TQM: An Effective Method For Quality Control

178-182	M. M. Gauswami	⇒ Effect Of Jyotigram Scheme On Rural Life In Bharuch District: (A Study Of Selected Five Village)
183-186	Rahul Revne	⇒ Case Study On Naukri.Com
187-189	Kunjal R. Bhatt	⇒ The Reality Of Globalization And Its Impact On Employer Branding
190-193	Nina Parekh	⇒ Business Ethics Education : An Educator's Perspective
194-196	Nilam Shah	⇒ Impact Of Corporate Social Responsibility On Corporate Financial Performance In Chemical Industries

EDUCATION

197-200	Mukesh Patel	⇒ The Teacher Of Economics
201-202	Manshukh Sabva	⇒ Evaluation And Measurement In Schools
203-204	Bhavika Pandya	⇒ સામાજીક સંસ્થામાં આવેલાં પરિવર્તન અને પરિવર્તકો
205-206	Hiren Patel	⇒ Effective Lecturing In The Class Room
207-209	Dinesh Rojesara	⇒ કબિર કી પ્રાસંગિકતા
210-213	Chetan Parmar	⇒ Teaching Performance

RURAL STUDY

214-217	Paresh Jani	⇒ સમાજકાર્ય અને માનવ અધિકારો
218-221	Kumbhani Hemangi	⇒ ગ્રામ વિકાસ વિસ્તરણ કાર્યમાં વર્તમાન સંચારની અસરકારક ઉપયોગીતા
222-225	Kana Rama	⇒ સ્ત્રી સશક્તિકરણના અવરોધો
226-228	Chetan Savaliya	⇒ સામાજીક સંસ્થામાં આવેલાં પરિવર્તન અને પરિવર્તકો

Commerce

229-235	Dr. Jigar Aggarwal	⇒ HOW SUCCESSFULLY HAS LUPIN LTD. EMBRACED LEVERAGE?
---------	---------------------------	--

Physical Education

236-238	CHAUHAN YOGENDRASINH .J.	⇒ TRIBLES AND SPORTS
---------	---------------------------------	----------------------